www.riigikogu.ee/rito

Riigikogu Toimetised

RiTo 30 / 2014

Riigikogu Toimetised

Riigikogu Kantselei väljaanne
Ilmub aastast 2000

Riigikogu Toimetised (RiTo) on parlamendi põhiseaduslikke ja ühiskondlikke ülesandeid mõtestav perioodiline ajakiri, mis ilmub kaks korda aastas – juunis ja detsembris. RiTo on ajakiri poliitikuile, teadlastele, kõrgkoolide õppejõududele ja üliõpilastele, ametnikele, äri- ja mittetulundusühingute liikmeile ning kõigile poliitikahuvilistele. RiTo missioon on edendada dialoogi teadlaste ja riigitegelaste vahel.
Uuringute ja arvamuste rubriigis avaldatakse ka eelretsenseeritud heatasemelisi teadusartikleid, mis käsitlevad nüüdisühiskonna, riigivalitsemise ja poliitika huvipakkuvaid probleeme. Eesmärk on sotsiaalteaduste originaalsete uurimistulemuste abil mõtestada teaduspõhiselt praktilist valitsemiskogemust.
Oodatud on ka Eesti autorite välismaistes teadusajakirjades avaldatud artiklite eestindused.

The Riigikogu Toimetised (RiTo) = the Journal of the Estonian parliament is a forum for discussing the constitutional tasks of the Parliament and it is oriented towards politicians, scholars, teachers of universities, civil servants and representatives of business and non-profit associations, and everybody interested in politics. It also publishes peer reviewed research papers that deal with the issues of interest in modern society, governance and politics.

Toimetuskolleegium:
Olav Aarna – tehnikateaduste doktor, Estonian Business School, teadusprorektor
Igor Grazin – PhD, Riigikogu liige, Eesti Reformierakond
Rita Hillermaa – Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse juhtiv spetsialist
Ülo Kaevats – PhD, Tallinna Tehnikaülikooli emeriitprofessor
Raul Narits – PhD, Tartu Ülikool võrdleva õigusteaduse professor
Anu Toots – PhD, Tallinna Ülikooli võrdleva halduspoliitika professor
Lauri Tabur – Sisekaitseakadeemia rektor
Jaak Aaviksoo – PhD (füüsika-matemaatika kandidaat), Riigikogu liige, IRL
Aaro Mõttus – Riigikogu kantselei asedirektor
Margus Sarapuu – Riigikantselei strateegiadirektor

Toimetus:
Peatoimetaja: Mart Raudsaar
E-post: Mart.Raudsaar@riigikogu.ee

Tegevtoimetaja: Leeni Uba
E-post: Leeni.Uba@riigikogu.ee

Keeletoimetaja: Viime Laanpere
Tõlkijad: Mari Ets, Mari Vihuri, Tatjana Kobanova, Helve Trumann
Kunstivalik: Eesti Kunstnike Liit, http://www.eaa.ee
Kujundaja: Ülo Emmus, AS Loom
Tehniline toimetaja: Marika Kuldkepp, Eesti Rahvusraamatukogu
E-post: marika.kuldkepp@nlib.ee
Küljendaja: Merike Kaseorg
Trükk: AS Printon Trükikoda

Riigikogu Toimetiste aadress:
Riigikogu Kantselei, Lossi plats 1a, 15165 Tallinn, Eesti/Estonia
Telefon 631 6382; faks 631 6354
E-post: RiTo@riigikogu.ee

Autoriõigus – Riigikogu Kantselei, 2014
Autoriõigus – Timo Toots, 2014

ISSN 1406-5665

Sisukord

Peatoimetaja veerg
Meie inimesed, meie riik ja meie kosmos – *Mart Raudsaar* 5

I. Essee
Lääne vaade meie Narvale – *Katri Raik* 9

II. Poliitika
Julgeolekupoliitika: kas valimisratsu või konsensus? – *RiTo vestlusring* 17
Eesti julgeolek väliskomisjoni debatis – *Marko Mihkelson* 26
Ida-Virumaa poliitikast – *Aimar Altosaar* 31
Eesti rahvastikupoliitika retoorika, võrdlus Euroopaga – *Mare Ainsaar* 38
Eesti pensionisüsteemi põlvkondadevahelised efektid* – *Magnus Piirits* 47
Lastega peredele mõeldud toetuste mõju vaesusele ja töötamise stiimulitele – *Andres Võrk, Cenely Leppik, Alari Paulus* 61
Eetilised väärtushinnangud Tallinna linnavalitsuse eelarveraamatutes aastatel 1934–2013 – *Lea Roostalu, Mari Kooskora, Tarmo Kadak* 70
Kuidas tasakaalustada Euroopa Liidu liikmesriikide huve Euroopa ühtse kultuuriga – *Laine Randjärv* 86

III. Põhiseaduslikud institutsioonid
Rahva usaldus parlamendi vastu Euroopa riikides* – *Andres Reiljan* 91

IV. Uuringud
Eesti ettevõtluse muutumine nutikamaks GEM-i ja GEDI ettevõtlusuuringute järeldustest lähtudes – *Tiit Elenurm, Rivo Riistop* 107
E-valimiste levik Eesti valijate hulgas – *Kristjan Vassil, Mihkel Solvak, Priit Vinkel* . . . 116
Eestimaal elavad ja elanud rahvad – *Ene-Margit Tiit* 129
Lõimumine Eestis: viis erikoelist mustrit – *Triin Vihalemm, Marianne Leppik* 144
Venekeelne eestimaine ringhääling. Eilsest tänasesse – *Andres Jõesaar* 160
Vene kanal tõestamata teooriate tule all – *Ainar Ruussaar* 171
Venekeelse kooli üleminekust eestikeelsele õppele – *Jelena Rootamm-Valter* 172

V. Kosmos
Eesti teel Euroopa Kosmoseagentuuri liikmeks – *Madis Vääras* 185
Eestist on saanud kosmoseriik – *Ene Ergma* 197

VI. Kirjandus ja andmebaasid
Parlamentaarsed uudised – *Piret Viljamaa* 201
Pilguheit parlamendiraamatukogu 25 aasta tegevusele – *Karmen Linask* 217
Arhiivinoppeid ja meenutusi Riigikogu Kantselei ajaloost – *Küllo Arjakas* 222

VII. Autoritest 227

VIII. Contents in English 235

---

* Eelretsenseeritud artikkel.

IX. Summaries in English 237
X. Nimeregister 257

RiTo 30 kunstigalerii

Timo Toots. Kuubikureha. Antenn, mis üritab kinni püüda eesti rahvusliku satelliidi ESTCUBE-1 signaale (2013) 7
Timo Toots. Memopol-2. Installatsioon, mis kogub külastaja kohta andmeid ID-kaardi ja interneti kaudu ning visualiseerib need ekraanil (2011) 15
Timo Toots. Laastutabloo. Katuselaastudest valmistatud tabloo, mis kuvab reaalajas muutuvat informatsiooni Eesti piirkondade kohta (2014) 45
Timo Toots. Helpdesk. Telefon, mis helistab suvalistel numbritel ning laseb kutsuda 1 sekundi vältel. Kui kõne saaja tagasi helistab, heliseb galeriis telefon. Külastaja võib võtta toru (2010) 89
Timo Toots. Soodevahe Muuseum. Tallinna Lennujaama külje all Soodevahe külas asunud muuseum, mis lennujaama laienedes lammutati (2011) 105
Timo Toots. Meediamull. Viimastest internetiportaalide uudistest koosnev meediamull hakkab kihama vaid külastaja tegevuse tulemusel (2008) 183
Timo Toots. Linnujaam. Tallinna Lennujaama külje all Soodevahe külas asunud, kuid nüüdseks lammutatud lennukivaatlustorn (2009) 199
Timo Toots. Autahvel. Interaktiivne mäng, selgitamaks parima potentsiaaliga kunstnikku. Töötab ID-kaardiga (2009) 225
Timo Toots. Personal Surveillance Agency. Isiklik jälgimissüsteem, mis kontrollib sipelgate tegevust lakkamatult (2014) 233
Timo Toots. Z. Installatiivne keskkond, mis tegeleb virtuaalse ja reaalse ruumi ühisosade ning nende lõikepunktidega (2014) 255

Meie inimesed, meie riik ja meie kosmos

Mart Raudsaar

Kui novembri eelviimasel nädalal pidid Kadrioru Saksa Gümnaasiumi õpilased seminaris mõjustavaid kõnesid pidama, rääkis üks noormees murest Eesti kahaneva rahvaarvu üle.

Meie inimesed, meie riik ja meie kosmos

Tegelikult ei peaks noored siit ära minema, sest Eesti on meie riik ning siin on ennast hea teostada, ütles ta.

Kõne lõpus ütles Jaroslav ootamatud laused, mis panid kõiki kuulajaid kõrvu kikitama.

„Ma olen venelane," lausus noormees, kelle keeles ma seni polnud aktsenti osanud otsidagi, „võib küsida, miks läheb mulle korda Eesti rahvaarvu vähenemine? Ma ei saa midagi muuta selles osas, mis on juhtunud minevikus, aga Eesti riik on meile kõigile ühine." Tallinna Ülikoolis, kus õpilased mõjustavaid kõnesid pidasid, õpivad ajakirjandust koos eestlased ja venelased – või noored vene õppekeelega koolidest, kui kasutada eufemismi. Ma olen tundnud, et alates Krimmi okupeerimisest ja annekteerimisest Venemaa poolt on nad olnud mõnes mõttes kaitseseisundis. Ma tean seda tunnet. Õppisin 15 aastat tagasi magistrantuuris Norras ja sõitsin ringi Eesti numbrimärgiga autoga ajal, kui riigi paremini valvatud vanglast põgenes eestlasest kurjategija, mis kujunes suureks meediasündmuseks. Olen öelnud vene üliõpilastele, et nad annaksid andeks meie umbusu ajaloolise trauma pärast ja olen öelnud eesti üliõpilastele, et noored Eesti venelased on enamikus toredad ja rahuarmastavad inimesed.

Ma olen veendunud, et Eesti riigi püsimise võti seisneb heades suhetes siin elevate eestlaste ja venelaste vahel. Kui Tartu Ülikooli Narva kolledži üliõpilased valisid mind 2011. aastal parimaks õppejõuks, siis ütlesin neile tänukõnes, et nende põlvkonna ülesanne on kujundada kohalike venelaste identiteeti ning nad võivad selle üle uhked olla.

Oleks ju väga tore, kui meie venelased saaksid olla uhked venelaseks olemise üle juba üksnes seetõttu, et nad elavad siinpool Narva jõe kallasrada?

Tõsi, Narva linn on kaotanud igal aastal üle tuhande kodaniku, nagu võib lugeda TÜ Narva kolledži direktori Katri Raigi esseest. Viimase veerandsaja aasta jooksul on linna rahvaarv vähenenud neljandiku võrra. Noored lahkuvad kas Tallinna või enamasti välismaale. Neid aga, kes jäävad, ei peaks me umbusaldama vaid seetõttu, et kevadel Krimmi okupeerinud (mis nii väga meenutab 1940. aasta sündmusi Baltimaades) ja Ida-Ukrainasse tunginud Venemaa on muutunud agressiivseks oma naabrite suhtes.

Osa meie venelastest elab teistsuguses inforuumis, nagu võib lugeda Triin Vihalemma ja teiste Tartu Ülikooli uurijate kirjatükist. Nad võivad toetada Putini tegevust Venemaal ja Ukrainas, aga see ei tähenda, et nad toetaksid separatismi Eestis. Ent seda enam on meie venelastele vajalik oma telekanal, mille roll kultuurifenomenina võiks peagi olla võrreldav vene teatriga. Eesti venekeelse telekanali võimalikust loomisest ja selle kontekstist kirjutab Andres Jõesaar. Nagu ütleb ERR-i juht Ainar Ruussaar: me ei loo vastupropagandakanalit, vaid anname võimaluse Eestimaa venelastel rääkida kogukonna asjadest kogukonnale.

Seega olukorda, kus julgeolekuteema on käesoleva Riigikogu Toimetiste fookuses – sellest kõnelevad vestlusringis parlamendiparteide esindajad, ning sellega kõrvuti räägime Eesti demograafiast ja Ida-Virumaa poliitikast –, ei peaks võtma umbusaldusena meie venelaste vastu. Küll aga tasub riigil mõelda, kuidas siinpool Narva jõge elavate inimeste heaolu veelgi parandada ning pakkuda neile sotsiaalseid garantiisid ning ettevõtlikele inimestele võimalust eneseteostuseks – potentsiaalselt ettevõtlikke isikuid meil leidub, nagu näitab uus Global Entrepreneurship Monitor, millest kirjutavad käesolevas numbris Arengufondi esindajad.

Lisaks demograafia-, sotsiaalja julgeolekutemaatikale tutvustab käesolev Riigikogu Toimetiste number Eesti teed täieõiguslikuks Euroopa Kosmoseagentuuri liikmeks saamisel. Mõte Eestist kui kosmoseriigist võib vaatamata Põhjamaade suurimale teleskoobile Tõraveres tunduda ootamatu, ent kosmoseriigiks saamine ei tähenda ilmtingimata astronaudi või kosmonaudi orbiidile saatmist. Eeskätt pakub koostöö Euroopa Kosmoseagentuuriga suurepäraseid võimalusi nupukatele ettevõtjatele ja IT-firmadele riistja tarkvara loomiseks, mille abil kasutada kosmose pakutavaid võimalusi. Üldtuntud rakendused on tavalised satelliitfotod, ent kosmoserakendused pakuvad väga häid variante põldudel toimuva jälgimiseks, keskkonnamonitooringuks ning miks mitte abivahendit linnaplaneerijatele.

Sellest numbrist saab lugeda ka (miks mitte mõeldes lähenevatele valimistele!) e-valimiste temaatikast, millest kirjutavad Tartu Ülikooli uurijad eesotsas Kristjan Vassiliga; juttu tuleb Tallinna eelarve koostamise eetilistest alustest ning rahvusriikide huvidest Euroopa Liidus. Oleme püüdnud pakkuda süvaanalüüsi päevakajalistel teemadel – mis võib-olla ongi need „aeglased uudised", mida 18. novembri Postimehe arvamusloos igatseb Jaak Jõerüüt.

Jätkuvalt tahab Riigikogu Toimetised kokku viia poliitilist mõtet ja teaduslikku mõtet, seda senisest võib-olla fokuseeritumal kujul, mõeldes ka praegustele riiklikult tähtsatele küsimustele. Väärt sisu peab aga olema ka tänapäevases

mugavalt loetavas vormis. See Riigikogu Toimetiste number on viimane, mis ilmub senises kujunduses.

Viimastel kuudel on Riigikogu Kantselei ja Riigikogu Toimetiste kolleegium pidanud mõttetalguid ajakirja kontseptsiooni ja välimuse uuendamise üle. Sisulise kontseptsiooni uuendus algas juba eelmises numbris, selle aasta esimesel poolel, nüüd on järg Riigikogu Toimetiste väljanägemise käes. Suve hakul ilmuv Riigikogu Toimetised nr 31 on juba täielikult värvitrükis, mis annab palju paremaid võimalusi keerulise infograafika esitlemiseks. Mis siin salata, tõuke selleks on andnud head kaastöölised, näiteks professor Urmas Varblane eelmises numbris ilmunud nutika spetsialiseerumise infograafikaga, millest osa mustvalgena paratamatult kaduma läks. Ka on Riigikogu Toimetiste uus väljanägemine järgmisest aastast kooskõlas Riigikogu trükiste stiiliraamatuga.

Esialgu jätkab Riigikogu Toimetised eeskätt paberväljaandena. Juba on aga alanud arutelu selle üle, milline võiks ajakiri välja näha veebis – see on seotud Riigikogu uue veebilahenduse tulekuga uuel aastal. Arusaadavalt tuleb olla seal, kus on inimesed – ja lugejad, eriti noorem põlvkond, on üha enam digimaailmas. Kõik lugejad on kutsutud kaasa mõtlema ja soovitused on teretulnud toimetuse meiliaadressidel!

Essee

Lääne vaade meie Narvale

Katri Raik, Tartu Ülikooli Narva kolledži direktor

Vaevalt, et Euroopas on teist kohta, kus Venemaa on nii lähedal, laiudes kohe üle jõe. Narva elu muutus selle aasta aprillis, pärast Krimmi okupeerimist Vene vägede poolt. Alates sellest hakkasid Narva tulema ajakirjanikud lähedalt ja kaugelt ning kuna sageli on nad kinni stereotüüpides, siis on vastuvõtjatel tegemist, et küsijaid nende kivistunud arusaamades vähemalt kahtlema panna.

Sõitsin reede pealelõunal Jõhvist, maakonnakeskusest Narva. Olin oma sõidureas ainus. Vastu tulid valgekraed, uhkete autodega. Neile järgnesid sinikraed kaubikutega. Need olid nii ehituskui ka hooldusfirmade, samuti müügiesindajate omad. Kõik sõitsid Narvast ära, mina sõitsin justkui vales suunas. Narva tänavad olid tõesti tühjad.

Tipphetkel, nõukogude võimu lõpul küünis linna elanike arv üle 85 000, praegu on see alla 60 000. Narva on kaotanud iga Eesti iseseisvusaja aasta kohta 1000 inimest. Linn on jäänud liiga suureks, tänavad liiga laiaks ja see tendents ilmsesti ei muutu. Kunagi surevad pärast suurt sõda linna üles ehitanud inimesed loomulikku surma, linna elanikkond vananeb. Noored, kes linna tulevikku ei usu, lähevad ära.

Muidugi võib loota suurt imet, et Narva asub elama tuhandeid inimesi, olgu siis Eestist või hoopis Venemaalt. Viimaseid, muide, kohalikud venelased Narva ei oota. Kui Eesti ja Vene piirilepingu allakirjutamine tundus veel realistlik, tuli jutuks, et näete, nii tore, Peterburi külalised saavad lihtsamini Eestisse. Ausalt öeldes püüdsin oma venelannast kolleegile meeldida, aga selgus, et olin kõigest valesti aru saanud. Võõrad, st Venemaa venelased pole Narva teretulnud.

Muidugi on lugejal õigus, kui ta ütleb, et peaaegu samasugune on Võru või Valga saatus. Ka see on tõsi, provints on provints ning Eesti inimesed tikuvad emakeelest sõltumata pealinna ja välismaale, parema elu järele. Lahkudes kirutakse ikka riiki. Keegi peab ju süüdi olema.

Uuringutest

Üks erinevus on selles, et Narvast lahkujatel on justkui suurem poliitiline kaal. Sest Võrus ja Valgas me pidevalt ei küsi, mida inimesed arvavad ja tunnevad, millist keelt räägivad ja millist telekanalit vaatavad. Meie venelaste, Ida-Virumaa ja Narva inimeste puhul on need küsimused tavapärased, liigagi tavapärased. Olgu siinkohal kohe ära õiendatud üks oluline asi. Narva venelased ei ole pahad venelased ja vastandina Tallinna venelased pole need head venelased. Üksteist nad eriti ei armasta. Aga nende seisukohtades ei ole erinevust. Nii kinnitavad

rahvusvahelised demokraatiauuringud. Siinkohal teen ma ka ise vea, mille eest püüan hoiatada: ärge kogu aeg uurige ja ärge selle kõige kohta tehke kaugeleulatuvaid järeldusi.

Samal ajal on uuringud siiski otsustamiseks parem materjal kui arvukate Lääne ajakirjanike üksikud Narva-pildid, mida miljonitele maailma inimestele tõe pähe serveeritakse. Narva elu muutus selle aasta aprillis, pärast Krimmi okupeerimist Vene vägede poolt. See oli Läänele ehmatav ning arusaadavalt hakati vaatama, kas kusagil süda-Euroopale veel lähemal võib midagi sarnast juhtuda. Nii leitigi üles Narva.

Vaieldamatult on tegemist

Euroopa kõige venekeelsema linnaga. Eestlaste osakaal linnas on langenud kahelekolmele protsendile. Geograafiliselt sobis Narva ohupiirkonnaks ideaalselt. Vaevalt, et Euroopas on teist kohta, kus Venemaa on nii lähedal, seda ka visuaalselt. Kui külaline kas lähedalt või kaugelt jõuab Narva uuele promenaadile, siis näeb ta üle jõe laiuvat Venemaad, õigupoolest küll väikest Ivangorodi. Venemaa on nii lähedal, et paljud astuvad alateadliku sammu tagasi.

Nii hakkasidki ajakirjanikud aprilli algul tulema, esialgu ikka Soomest ja Rootsist, siis juba kaugemalt, ka Ameerikast, samuti Taanist, Saksamaalt, Šveitsist, Inglismaalt ja mujalt. Narvas on ära käinud Deutsche Welle ja CNN, nii BBC kui ka Washington Post. Venemaa kanalid ka. Tihti on ajakirjanikul või tema firmal Eestis mõni tuttav ajakirjanik. Viimaselt saadakse esimene info Narva kohta. Jääb loota, et Eesti kolleeg ise on hiljuti Narvas käinud. Järgmiseks jõuavad ajakirjanikud tihti Tartu Ülikooli Narva kolledžini. Kolledžit nimetatakse mitmes väljaandes ja eks Tartu Ülikool kõla ka usaldusväärselt. Ühest telefonikõnest kolledžisse algabki ajakirjaniku Narva-visiit. Iseenesest mõista on ta teretulnud külaline, nii nagu kõik eestimaalasedki. Juhatame teed, läheme uksele vastu, pakume kohvi ja Tartust kolm korda nädalas toodavaid Werneri kooke. Ajakirjanikul ei ole kahtlust, kolledžis on ta turvalises Euroopas. Akna taga on mõnevõrra võõras hruštšovka-Narva. Üks Venemaa-külaline ütles hiljuti mõtlikult: see on linn kui obšaga, linn kui ühiselamu. Sõja järel rajatud Narvat on esimesel pilgul keeruline ilusaks pidada, puhtaks ja roheliseks küll.

Lääne ajakirjanik kompab ettevaatlikult. Stereotüübid on tugevad. Narva-poolset vastuvõtjat ootab ees pool tundi, tund, kakskolm või enamgi, et stereotüüpi murda. Või vähemalt panna külaline kahtlema, et vahest on vestluskaaslasel mõnes küsimuses õigus. Järgnevalt ajakirjanike Narva-ootustest lähemalt.

Rohelistest mehikestest

Arusaadavalt on esimene küsimus, kas ja millised on Narvas separatistlikud meeleolud. Kas on karta rahutusi? Tõsi, sellised olid pigem kevadised küsimused. Esialgu, vahetult pärast Krimmi okupeerimist, oli Narva inimestes ärevust, ka ootusärevust. Seda öeldi ka välja: kui Ta, see tähendab VV, nüüd tuleb, siis te, eestlased, alles näete. Üldiselt püüdsid kohalikud siiski pigem vaikida. Olukord oli mõnevõrra sarnane Aljoša aegadega 2007. aasta kevadel. Keegi ju ei teadnud toona, mida teine tegelikult mõtleb ja kellel siis seda pahandust vaja. Aga paari nädalaga meeleolu muutus, väljas oli suur kevad ja korralikud Narva inimesed asutasid end daatšadesse minema. Tühja sellest sõjast! Saabus ka arusaam, et kui tõesti midagi peaks juhtuma – ja kõik olid ühte meelt, et midagi ei juhtu, sest Narva asub Eestis ja see omakorda Euroopas –, siis ei ole meile kellelegi näkku kirjutatud, kas oleme eestlased või venelased. Kannatanuks me ju kõik.

Ajakirjanikele on järjekindlalt seletatud, et rahutusi ilma provokatsioonideta ei tule ning meie venelased on rahumeelsed ja kannatlikud inimesed. Samal ajal meie kodakondsusja keelepoliitika oleks ju mitmeid ettekäändeid andnud.

Samas mul süda valutab. Augustikuus lükati üle jõe, Ivangorodis, üks mäekülg tunduvalt siledamaks. Väidetavalt rajatakse sinna uut teed. Teed, mis viib otse jõkke. Suurte masinatega saaks sealt kergesti alla ja üle jõe tulemine pole 21. sajandil keeruline. Hirm hoiab kontrolli all.

Eestist ja Venemaast

Püüame külla tulnud ajakirjanikke alati saata välitöödele, rääkima nii-öelda tavaliste inimestega. Ajakirjanikud püüavad alustuseks uurida üliõpilastelt, mida nad Eestist, Venemaast ja Ukrainast arvavad. Tütarlapsed kehitavad õlgu, neile on see mure üsna võõras. Ajakirjanikele meeldib jalutada Narva jõe ääres, kus on kahesuguseid narvakaid: noori emasid lastekärudega ja vanemaid linnakodanikke, kes kalapüügile tulnud. Just siin selgub arvamuste vastandlikkus. Noored emad tahavad rahu, nemad ja nende lapsed on Eestis sündinud, sugulasedki on valdavalt Eestis. Venemaa on võõras mure. Vanemad mehed leiavad, et Putinil on ikka õigus ja Eesti riik ei kõlba kassi saba alla ka. Tööd ei ole ja pension on väike.

Samas on mehed pärast esimest väidet, et Putinil on õigus, siiski veendunud – nagu eespool öeldud –, et Eestis ei saa midagi hullu juhtuda. Sest Eesti on Eesti ja ei ole Krimm. Meie sõpradele-ajakirjanikele on arusaamatu, et Eestis ei ole vene parteid ja õigupoolest ei ole Venemaa-meelseid organisatsioone. Tõsi, Narvas on Vene kodanike ühendus. Aga nemadki tikuvad tunnistama, et Eestis pole häda midagi. Siinkohal on ajakirjanikud suures kimbatuses ning on sunnitud möönma: arvamusi võib kokku korjata seinast seina ja seda ilma suurema pingutuseta.

Ikka eesti keelest ja kodakondsusest, üsna pikalt

Läänes on kindel arusaam, et venelasi Eestis kiusatakse, jutuks tuleb ikka kodakondsus ja riigikeel. Eesti keel on Narvas jätkuvalt teema. Ma ei tea Narvas ühtegi inimest, kes ütleks, et ta eesti keelt ei võiks osata. Ka ajakirjanikele on üsnagi selge, et riigikeelt peab oskama ning siinkohal on diskussioon läbi. Küll ollakse üllatunud, et vene keelel pole ametliku regionaalse keele staatust ning veel enam üllatutakse, et Narvas pole kakskeelseid tänavasilte. Viimane tunduks olevat Lääne võrdse kohtlemise sümbol.

Olen järjekindlalt püüdnud teravikku ära pöörata eesti keele ja venelaste teemalt ning öelda, et vähemus, keda siin kaitsta, olen ju tegelikult mina, eestlane. Aga see lugu ei lähe mitte.

Kodakondsus on keeruline teema. Ma ei tunne ühtegi vene keelt kõnelevat kaaslinlast, kes sel teemal ajakirjanikuga nii väga rääkida tahaks. See on väga isiklik asi, peaaegu samasugune teema kui kroonilised haigused või sissetulek. Inimestel on erinevad põhjused, miks neil tänini kodakondsust ei ole. Üks on päris kindel: paljud neist seda ei soovigi. Näiteks räägivad vanemad keskeas naised, et näed, poeg elab Peterburis ja tütar lapselapsega Saksamaal. Ilma kodakondsuseta pääsen ma mõlemale poole. Kui võtan Eesti kodakondsuse, ei saa ma enam vabalt Venemaale ja Vene kodakondsusega ei saa vabalt Saksamaale. Seega pole ajakirjaniku küsimus osalt üleüldse aktuaalne.

Samal ajal tõstsid just Krimmi sündmused taas tõsisemalt kodakondsuse küsimuse üles. Huvi kodakondsuse eksami sooritamise vastu kahanes, Venemaa näitas oma võimu. Seda ühelt poolt. Teisalt ütlesid mitmed inimesed, et andke see Eesti kodakondsus nüüd kähku siia, siis te enam ei küsi, kelle poolt ma olen. Olen ju Eesti (poliitika) poolt ja siis on mul ka vastav väline märk olemas. Siinkohal tuleb ju tunnistada, et kooseluseaduse järel on järgmine meie väikest Eestit tükkideks rebiv teema kodakondsusseaduse muutmine ja topeltkodakondsus. Loogika, et eestlased, kes elavad Soomes, võiksid kahte kodakondsust omada ja Eesti oma säilitada, aga Narva venelastel Vene ja Eesti oma ühel ajal olla ei tohi, ei müü Läänes päris kindlasti.

Meie külalistel lähemalt ja kaugemalt on selge ettekujutus, et eriti keeruline on Eestis sooritada kodakondsuseksamit. Isegi natuke piinlik on hakata seletama, et selle puhul on küsimused ette teada ja tegelikult võib ju ära õppida, millisele küsimusele kuidas vastata. Tegelikus elus on veel lihtsam, tuleb ära õppida, kuhu teha ristike. Takistuseks on kodakondsuse omandamisel pigem aastatepikkune ooteaeg ja keeleeksam tasemel B1. See on selline tase, kus peab näiteks läbi lugema teksti ja siis kuus kuulutust ja ütlema, milline kuulutustest sobib kõige enam just selle teksti kohta. Omamoodi on tegemist ka loogikaülesandega.

Siinkohal järgneb ajakirjaniku küsimus, mis juba esitamata ei jää: kui ma ei oska eesti keelt ja tahan seda õppida, kus ma saan seda tasuta teha. Aus vastus on üsna agasid täis: meil on igasuguseid projektipõhiseid kursuseid töökohal ja töötukassas. Peale selle on meil selline tagasimaksesüsteem, et sooritad riikliku

keeleeksami, näiteks sellesama B1 edukalt ära ja siis saad koolitusraha tagasi. Ausalt öeldes oleks lihtsam keelest huvitatud inimestele – ja ajakirjanikele – selgitada, kui meil oleks tasuta keeletaseme testimine, nõustamine ja keelekursused. Just täisteenus. Nii nagu on näiteks Brüsselis neile, kelle ametikoht nõuab flaami keele oskust. Muide, seda teenust kasutavad valdavalt uusimmigrandid, kellelt hotelliteenindajana nõutakse kahe kohaliku keele oskust. Meiegi nõuame madalal ametikohal pahatihti enam kui võimu juures olijatelt. Aga see on ebapopulaarne teema ja nii kaugele ajakirjanikud ei vaata.

Narva tegelikust õnnest ja õnnetusest

Narva õnn on vabad lasteaiakohad, kogunisti 40 protsenti lasteaiakohtadest on linnas vabad. Muidugi on olemas lasteaiad, kus on äsja tehtud remonti ning kasutatakse keelekümblusmetoodikat, sinna kohti ei ole. Teine Narva õnn on silmud, tõsine Narva roog, aga kahjuks ei ole neid eriti saada. Viimased aastad pole olnud head silmu-aastad. Tõsi, mõlemad teemad jäävad kaugelt tulijatele liialt müstiliseks. Külalised otsivad ikka vene kööki ja üks pelmeenikoht on siiski ka talve hakul uksed avanud, küsige kohalikelt julgelt. Narva õnnetus on aga väga tõsine. Narva keskmine palk on kaks kolmandikku Eesti keskmisest, st 300 eurot väiksem. Viimane on aga suur raha ja muudab inimese elustiili. Tõsi, narvakatel pole tihti korterilaenu, sest vaba elamispinda kahanevas linnas ju on. Ning auto on pigem päevinäinud. Ent enamat ei saagi ju kuni 600-eurose palgaga lubada. Tuleb tõdeda, et Narva tööandja on üsna kitsi. Siin ei mängi rolli, kas investeering tuleb Läänest, kodusest Eestist või Venemaalt.

Ajakirjanikud vaimustuvad pigem Narva tööstusest ja suurtest Vene investeeringutest ning rootslaste Kreenholmi perspektiivist. Narva on ju loomult tööstuslinn ning siinsed inimesed harjunud tegema just sedasorti tööd. Ning Narvas tehakse vahvaid asju, näiteks Rootsi sõjaväesaapaid. Seda kõike oleme õppinud Narvas hästi esitlema. Inimesed aga pettuvad ja liiguvad linnast ära ning see on igati arusaadav. Nad jääksid, kui teeniksid 300 eurot rohkem. Ja paljud teeksid ka korralikku tööd. See vaatenurk jääb välismaistel ajakirjanikel avastamata.

Narva teeb silmad ette Lappeenrantale ja Imatrale

Tüüpiline telepilt Narvast on ikka see, kus on näha kaks kindlust või siis üks, millegipärast Ivangorodi oma, ning suur jõgi. Üle jõe aga läheb silmanähtavalt nõukaaja välimusega väsinud sild, kus alati autod ja inimesed, ka furgoonautod. Ju see peab televaatajale kinnitama, et suhtlus kahe maailma vahel siiski toimib.

Ühes küsimuses erinevad teistest Soome ajakirjanikud ja see on seotud just piiriga. Kagu-Soome on viimased kümmekond aastat elanud märkimisväärselt hästi tänu Peterburi turistidele. Viimased on just sealt koju vedanud oma viinerid ja või. Praegugi on neil Soome aladel hiigelkaubanduskeskuste ehitusi pooleli. Turiste jääb aga vähemaks, viimased vaatavad Narva suunas. Siiski on venelased märkimisväärselt muutnud Soome elu. Neljarajaline tee Helsingi suunas ei kao ju enam kuhugi. Viimane on aga iga tervelt mõtleva idavirumaalase esimene unistus: vajame neljarajalist Narva-Tallinna maanteed. Turvaliselt liikuda peab ju saama. Praegu saavad esimese jäitega Sillamäe ja Narva vahel normaalse vererõhuga sõita ainult need, kes on oma elu peale äärmiselt pahased.

Põhjanaabrite ajakirjanikud uurivadki, miks on nii, et tullakse Soome asemel Narva. Peterburi inimesed on lihtsalt ühes kohas käimisest tüdinenud, pealegi on Eestis veidi odavam ja hakkama saab koduse vene keelega, mida Kagu-Soomes kahjuks sugugi ei tunta. Viimane on turismiäris aga kõrge väärtusega. See on Narva ja osalt kogu Eesti tõsine pluss. Lisaks on ka meil ilmunud piirialale, NarvaJõesuusse kolm spaad. Supermarketid ja soe mulisev vesi moodustavad kokku Peterburi turisti tõelise paradiisi, kui vaid rubla ei oleks vahepeal 20 protsenti odavamaks muutunud.

Ukrainast ja Narvast

Tõsi, järgmist ajakirjanikud ei oska küsida, aga Narva inimeste vahelt jookseb läbi nähtamatu piir. Ühel pool on need, kes peavad Ukraina vabaduspüüdlusi õiglasteks ja teised, kes hoiavad Vene vägede poole. Naised ütlevad, et see on õudne: slaavlased sõdivad slaavlastega, ukrainlased sõdivad venelastega. Mehed ütlevad otse: venelased sõdivad venelastega, vend sõdib vennaga. Ühes peres võivad olla erinevad arusaamad. Näiteks võib Narva elanik toetada Vene separatiste, aga tema ukrainlasest tädipoeg, kes elab Donetskis, leiab, et Ukraina praegusel võimul on õigus. Narvas tulevad kokku klassikaaslased ning üks neist alustab Ukraina-teemaga, arvates, et kõik on ühte meelt. Selgub, et ei ole. Klassiõdedest kaunitarid unustatakse ning kokkusaamine lõpeb varahommikul, aga ilma rahukokkuleppeta.

Arusaadavalt paneb see olukord mõtlema, eriti neid, kel vanavanemad või teised sugulased teises maailmasõjas eri pooltel võidelnud. Me ju teame, mida tähendab venna sõda venna vastu ning seejärel aastakümneid kestnud vaikimine või käärimine suguvõsas. Just see paistab ees ootavat meie venelasi. Me ei kadesta.

Ülikoolide regionaalpoliitikast Eestis

Maailma reitingutabelites kõrge positsiooniga ülikoolid on usaldusväärsed. Nii on usaldusväärne ka Tartu Ülikool ja ülikooli nime kaudu Narva kolledž. Ehkki Euroopa lõpus olevat kolledžit on Lääne uudistes ka Narva ülikooliks nimetatud. On ju ülikoolid üks riikide regionaalpoliitika hoobasid. Samas on Narva uudiste all kirjas olnud ka linnanimi Riia. Seega pole siinkohal kolledžil põhjust end kuidagi suuremaks mõelda, kui ta on. Pean siinkohal üles tunnistama, et kust mujalt me ikka ajakirjanikele intervjuuandjaid leiame kui oma kolleegide ja üliõpilaste seast. Narva inimesed on tegelikult üsna kinnised ja jutt vene inimeste avatusest on järjekordne stereotüüp. Nii andis Žanna intervjuu CNN-le ja Julia Deutsche Wellele ning Vadim rootslastele. Meie inimesed on uhked selle üle, et nad on venelased ning nad lisavad, et Eesti kuulub Euroopasse. Nad näevad nii mõndagi probleemi ja neid meil ju ongi, igal maal on. Minu vene kolleegid on teinud kõige positiivsemad uudised Eestist ja Narvast. Ka mina olen uhke. Ehkki selge on see, et ülikoolide kolledžeid ei rajata rahvadiplomaatiaks, ent ilmsesti muuhulgas ka selleks.

Lõpetuseks kinnitan järjekindlalt, et Narva on linn Eestis, siin elavad normaalsed inimesed, kes teavad, et Eestis ja Euroopas on parem elada kui Putini-Venemaal ja ma usun iseennast, kui ma nii ütlen. Siiski hakkas mu Narva kaardimajake hiljuti tugevasti kõikuma. Üks Saksa fotograaf oli Narvas oma eestlannast elukaaslasega ja nad ei pidanud kohalikega tõlgi abil suhtlema. Nad küsisid Narva Raekoja platsil ringi jooksvatelt lastelt, kumb riik on neile olulisem: Venemaa või Eesti. Kolm last vastanud kõhklemata, et Venemaa ja üks mõningase mõtlemise järel: Eesti. Kolm esimest jäid neljandat imestunult vaatama. Inimesed ei ole alati vennad ja päevad ei ole õed. Olgem siiski tähelepanelikud! Olen täiesti ühel meelel kõigi teiste narvakatega: jätke meid ometi rahule ja laske meil oma elu elada. Ärge kogu aeg uurige ja küsige. Nii arvavad nii venelased kui ka eestlased. Just selle pilguga vaadatakse järjekordseid küsitlejaid ja ajakirjanikke, ka kodumaiseid. Sellega ei taha ma jõulueelsel ajal öelda, et ärge Narva külla või elama tulge. Tulge ikka, ka poliitikud. Ka valimiseelsel ajal. Ning hiljem, palun, rääkige ka Narva nimel.

Julgeolekupoliitika: kas valimisratsu või konsensus?

RiTo vestlusring

Enn Eesmaa, Keskerakond
Marianne Mikko, Sotsiaaldemokraatlik Erakond
Mati Raidma, Reformierakond
Urmas Reinsalu, Isamaa ja Res Publica Liit

Nagu tõdes juba eelmise Riigikogu Toimetiste vestlusring, on Ukraina sündmused muutnud väga palju julgeolekusituatsiooni maailmas ja Eestis. Need sündmused mõjutavad kahtlemata ka eelseisvaid Riigikogu valimisi. Meenutades kõiki seniseid taasiseseisvunud Eesti Riigikogu valimiskampaaniaid, pole neist üheski võrreldaval viisil käsitletud julgeolekupoliitikat, mida veidi puudutas 2003. aasta kampaania enne Eesti liitumist Euroopa Liiduga.

Riigikogu Toimetiste vestlusring tuletas meelde omaaegset konsensust Eesti poliitiliste erakondade seas Euroopa Liidu ja NATO liikmesuse teemal. Kas praeguses olukorras ja käimasolevas valimiskampaanias tuleks mõelda samasuguse konsensuse üle? Kas niisugune konsensus on vajalik ning kuidas see võiks sündida? Selle üle arutlesid Enn Eesmaa (Keskerakond), Marianne Mikko (Sotsiaaldemokraatlik Erakond), Mati Raidma (Reformierakond) ja Urmas Reinsalu (IRL).

Konsensusest julgeolekuküsimustes

Marianne Mikko: Niisugune konsensus [julgeolekuküsimustes erakondade vahel] ei ole mitte lihtsalt vajalik, vaid see on elementaarne, sest on teatud asjad, mille puhul kõikides korralikes demokraatlikes õigusriikides peetakse sõna ja ei torgita teemat – mis on seotud rahvuslike huvidega ja riigi julgeoleku püsimisega. Sestap märkan sellel sügisel ohumärke, mis on seotud loomulikult Ukrainaga. Olen märganud teatud energiat ja energilisust meeste poolt, kes tahavad natuke teisi õrritada ja tegelda ülepakkumisega. See on ohtlik tendents. Räägin seda kui sotsiaaldemokraat ja kui naine.

Mart Raudsaar: Mis mõttes ülepakkumistega?

Marianne Mikko: Kes võrreldes teistega tagab rohkem julgeolekut, kes võrreldes teistega elab rohkem kaasa Ukrainale. Mulle tundub, et nii välis- kui ka kaitsepoliitika on sellised, kus tegelikult on mitu tasandit [avalik ja mitteavalik]. Kui me toome valimisvõitlusse kõik selle, mida me teame, siis tähendab see – vabandust väga –, et meie potentsiaalsed vastased võivad noppida üles väga kasulikku informatsiooni.

Ma näen ohumärke, mille puhul ma ei ole ülemäära uhke ega õnnelik, milliseid tuure hakkab valimiskampaania võtma. Praegu, kui me seda juttu räägime, on alles 11. november. Seega vihasem võitlus seisab ees jaanuaris ja eriti veebruaris.

Ma kutsun üles kõiki erakondi sellele mõtlema ja pigem pisut end tagasi tõmbama. Siiski mulle tundub, et ennem minnakse [kampaaniaga] edasi.

Enn Eesmaa: Ma arvan, et väga oluline on see, et kõik meie suured erakonnad on valimistevahelisel perioodil saavutanud üsna tänuväärse üksmeele välis- ja ka julgeolekupoliitilistes küsimustes. Ma olen töötanud väliskomisjonis kõik need üksteist aastat, mis ma Riigikogus olen olnud ja võin kinnitada, et ma ei mäleta ühtegi korda, et oleksime näiteks väliskomisjonis mingit otsust või küsimust hääletanud.

Teine asi on loomulikult kõik see, mis on seotud valimistega. Valimiste puhul muututakse kõigepealt rohkem ontlikumaks, printsipiaalsemaks ja must-valgemaks. Minu jaoks on tähtis, et saavutaksime suhteliselt üksmeelse lähenemise pärast valimisi, ükskõik kes moodustavad koalitsiooni või kes jäävad opositsiooni. Mis puudutab seda kuulsat Vene kaarti, siis see kuulub poliitilise tegevuse juurde. See on teema, kus praktiliselt iga kodanik on mõnevõrra asjatundja ja sellega kaasneb suuresti ka kõik praegu Ukrainas toimuv. Kui nii võtta, siis on meil tohutult palju asjatundjaid, kuid neid, kes teavad suhteliselt detailselt Ukrainas valitsevat olukorda, on palju vähem.

Mati Raidma: Võin kinnitada hea kolleegi sõnu! Võibolla tuleks kõigepealt vaadata parlamentaarset kultuuri ja parlamentaarset töökeskkonda. Olles nüüd peaaegu kaheksa aastat riigikaitsekomisjoni juhtinud, ma ei näe ohumärke ja neid pole ka nende aastate jooksul olnud ehk siis kõik erakonnad suhtuvad väga tõsiselt ja kaalutletult riigikaitsepoliitikasse. Komisjoni laua taga on kõik need aastad alati leitud üksmeel.Selles mõttes on stabiilsusolemas ning vaadates rahvusvahelist konteksti, siis on see väärtus iseenesest. Samuti on kaitse-eelarve osas üksmeel. Üksmeel ei tähenda arutelude puudumist. Loomulikult toimuvad arutelud, aga positsioon ja lõppotsus on üksmeelne.

Teisalt, tõepoolest lähenevad valimised ja valimisprotsessiga kaasaskäivad iseärasused. Võibolla Marianne täpsustaks oma mõtet, aga mina tahaksin öelda, et neid väljaütlemisi just nimelt elukutseliste poolt on olnud kõik need kaheksa aastat. Kui avad need vanad lehed, siis oma seisukohti on avaldanud kõik kõrgemad ohvitserid, kes on kaitseväest lahkunud.

Kuidas need praeguses kontekstis välja paistavad? Ja teiseks, kuidas tahetakse neid välja näidata? Siin on erinevad seisukohad, ilmselt heade kolleegidega IRL-ist, et riigikaitse teemat ei tohi puudutada ja see tekib justnagu iseenesest. Tegelikult ei teki ja kõik need aastad on selle [riigikaitselise] mõtte arengul poliitikud kaasas olnud. Julgen hoida oma seisukohta, et me [Riigikogu] ei ole kummitempel riigikaitse valdkonnas. Kõigis kontseptsioonides, kaasa arvatud laia riigikaitse käsitluses, sisaldub väga palju ka meilt Riigikogust tulnud mõtteid ja ideid. See debatt on tegelikkuses elav.

Urmas Reinsalu: Võis jääda mulje, nagu oleks IRL-i seisukoht, et riigikaitse teemat ei tohi puudutada ja see tekib iseenesest. Ei teki iseenesest. Meil on läänesuunalise vektori konsensus olemas, nii poliitilises ruumis kui ka ühiskonnas, et tahame olla osa lääneblokist ja me ei alistu vaenlasele.

Eesti praktilisi sõjalisi valikuid – mis on kujunenud konsensuslikult – on püütud kahtluse alla seada, ent need on olnud pigem erandid. Mis need on? Esiteks kaitsekulutuste [sisemajanduslikust koguproduktist] kahe protsendi reegel, teiseks üldise reservarmee põhimõte, kolmandaks Kaitseliidu olemasolu ühe riigikaitse komponendina ning kutselise kaitseväe areng ja lisaks efektiivne panustamine välismissioonidesse.

Seega – kui kõnelen konsensuse vajadusest, siis see on küll poliitiliste valikute koht, mis ei teki iseenesest. Kui palju raha me Eesti riigikaitsesse paneme ja millised võimed me vastu saame? Kindlasti on ratsionaalne vältida loosunglikku suhtumist, lipu lehvitamist praktiliste otsuste langetamise asemel. Mina arvan küll, et Eestis oleks mõistlik erakondade vahel sõlmida kokkulepe, mis puudutab sõjaliste võimete arendamist.

Muutunud julgeoleku keskkond võiks pikemas tegevusplaanis, kümneaastases perspektiivis tähendada seda, et me panustame ja arendame välja kiiremini oma iseseisva kaitsevõime sõjalised võimed ja soetame moona. Ja see võiks olla üks konsensus, mis saadaks selge signaali nii ühiskonnale, liitlastele kui ka kaitseväele planeerimise jaoks.

Teiseks on erinevad seisukohad kodakondsuspoliitika küsimustes, kus on ka julgeolekudimensioon. Kui kõneleme kodakondsuspoliitika põhialuste muutmisest, siis kas sellel on julgeolekupoliitilised kaasmõjud? Seda teemat soovitakse vältida, aga paraku siin on julgeolekupoliitilised mõjud. Vaatame nõndanimetatud Vene kaardi küsimust. Üks asi on sisepoliitiline debatt, milline on erakondade arusaam ja hinnang Vene võimu käitumisele. Peame möönma, et Vene Föderatsioon osaleb oma infooperatsioonidega kindlasti valimistel. Ja suur osa meie kaasmaalastest ja ka meie kodanikest, kes valimistel poliitilist võimu teostavad, on väga selgelt kallutatud ja agressiivse inforuumi mõjuväljas …

Teise riigi info Eesti ühiskonna mõjutajana

Mart Raudsaar: Kuidas Vene Föderatsioon võiks infooperatsioonidega valimistel osaleda?

Urmas Reinsalu: Ta osaleb infooperatsioonidega nõnda, et esiteks mõjutab avalikult meediaruumi vahendusel kindlasti inimeste ja ühiskonna hoiakut ning ma arvan, et meil seisavad ees ka erinevad konkreetsed provokatiivsed operatsioonid. Seda ei ole mõtet eitada – neid me oleme juba varem ka näinud. Kõik sammud, mis Eesti ühiskonda destabiliseerivad, leiavad aset enne valimisi ja mõjutavad ühiskonda. Eston Kohveri juhtum on paratamatult reaalne aktsioon, mille puhul võime analüüsida selle eesmärki, aga kui räägime luureoperatsioonist, siis selle eesmärk oli destabiliseeriv.

Mati Raidma: Ma arvan, et tänane situatsioon on tugevam ja parem. Ei poolda, et alustaksime protsessi parlamendierakondade ühise lepingu koostamisest ja allakirjutamisest, mida mitmed riigid on teinud. See soovitus tuleb Euroopa ja NATO poolt, aga ma ei näe selles suurt võitu. Ma tean, et naabrite juures on seda tehtud ja see tulemus on samm edasi, aga see koht, kus parlamendierakond saab

otseselt osaleda ja kujundada seda lepingut ehk konsensust, on seesama kümne aasta plaan. See on valitsuse dokument, aga riigikaitsekomisjon muutis vastavat seadust ja see dokument peab käima riigikaitsekomisjoni laua pealt läbi. Kõik parlamendierakonnad tegelevad selle kümne aasta plaaniga ja annavad oma sisendi. Tänasel päeval see protsess toimib. Ja mida ma pean lisama vastuseks kriitikale, et tegelikult kümme aastat on pikk aeg ja praegused muutused julgeolekukeskkonnas on kiiremad, kui me planeerimisprotsessi seadustades ette nägime? Plaan vaadatakse üle igal neljandal aastal.

Infosõda on tõepoolest uus võitlusväli. Olgem ausad, me oleme rääkinud sellest pikalt, aga pole endale eriti selgeks teinud, kui suur väljakutse see on. Selle vastusena on olemas meie kaitsemehhanism, mida nimetatakse psühholoogiliseks kaitseks. Oleme väga vähe teinud, et see psühholoogiline kaitse oleks üheselt ja positiivselt mõistetud nii meie poliitikute, ajakirjanike kui ka ühiskonna poolt tervikuna. See väljakutse veel seisab ees ja me peame lähiaastatel forsseerima oma koostööd ja ühist jõupingutust, sest surve informatsiooni valdkonnas suureneb pidevalt. Me elame informatsiooniajastul – ja infosõja kontekstis võib hakata murenema meie omavaheline usaldus ja meie kui riigi usaldus partnerite ees.

Urmas Reinsalu: Mis puudutab seda kümne aasta kava, ma arvan, et Mati Raidmal on õigus, kümneaastane kava on mõistlik ja seda tuleb perioodiliselt üle vaadata. Küll aga on küsimus selles, et kümneaastane kava pandi paika, lähtudes meie olemasolevast ressursist – ühest küljest majanduskasvu nominaalsest tasemest ja sellest eeldusest kahest protsendist [SKT-st] peale. Kas me peaksime mingeid võimeid kiiremini soetama? Näiteks moona soetama, siis mitu päevanormi on meil reservväele ette nähtud, samuti keskõhutõrje ja soomusmanöövervõimekuse väljaarendamine.

Mati Raidma: Lisaksin sisejulgeoleku ja piiri kindlustamise.

Enn Eesmaa: Kümme aastat on samm õiges suunas ja sellesse [konsensuslikku kavasse] peavad sisu andma just fraktsioonid, nende esindajad, seda ka vastavates komisjonides.

Mis puudutab infosõda, siis kahtlemata see on olemas. Meie naaberriik teostab seda üsna jõuliselt, kuid me peame arvestama, et ka Eesti annab panuse oma naaberriigi valikutesse. Asi on lihtsalt selles, et meie võimalused on piiratud, kuna naaberriigi elanikkond ei jälgi meie saateid ega ka meie poliitikute väljaütlemisi. Olgem ausad, need on ju tavaliselt üsnagi jõulised Venemaa suhtes. Ma ei räägi sellest, kas see on õige või mitte – see on natuke teine teema –, kuid ma räägin põhimõttest.

Venemaaga on see eripära, et Eestis elab üsna palju venekeelseid inimesi ja nad on selles mõttes tunduvalt kergemini mõjutatavad. Mis puudutab infosõda, siis ma usun, et kõik erakonnad on selles ühte meelt, et meie küberturvalisus on ääretult oluline. Katsed kõiksuguste võtetega meie inforuumi rünnata või mõjutada peaksid olema välistatud. Ma kuulun nende hulka, kes arvavad, et sellesuunalist tööd peaks rahastama võimalikult heldelt.

Marianne Mikko: Kui tulla selle juurde, kas parlamendiparteide ülest ühiskondlikku lepet oleks vaja, siis ma leian sarnaselt Mati Raidmaga, et see kümne aasta kava on päris hea. Tegemist on strateegilise dokumendiga, mille puhul lisapabereid tekitada – nii-öelda dokumenti dokumendi pärast – ei ole vaja. Mitte alati ei ole vaja võile rasva peale määrida, et võileib toredamaks muutuks.

Muutunud julgeolekukeskkonna osas liigub mu mõte selles suunas, et me ei peaks tegelema oma vastase ja tema tugevusega ehk rääkida pidevalt hundist, ükskõik mis nimega teda nimetada. Pigem tegeleksime oma võimekuste arendamise ja nende harmoneerimisega meie liitlastega. Peaksime tegema kodutööd, et valmisolek hetkel x oleks maksimaalne. Ma ei taha Vene hüsteeria nii-öelda üles piitsutamist ja öelda, et seal on vaenlane. Sest kampaania olukorras on vastandumine kõige lihtsam.

Ma olen positiivsete võimekuste väljatöötamise suur eestkõneleja. Selleks on väga hea taust Walesi tippkohtumiselt sellest sügisest, mille tulemusse on kiirreageerimine sisse kirjutatud. Olen selle üle ülimalt õnnelik.

Nüüd psühholoogilisest sõjast. Jah, ma leian, et mõte venekeelse kanali tegemiseks Eesti Vabariigis on õige mõte – ainult et vabandust väga, siiski kümme-kaksteist aastat hilinenud mõte –, aga sellest hoolimata tuleks mõte ellu viia ja mitte ressurssi kokku hoida.

Üks asi veel, mida me ei ole puudutanud, on meie kaitsetahe ja meie valmisolek kõige laiemas mõttes. Kas meie kaitsejõud on optimaalsed? See debatt on sellel suvel ja sügisel alanud seoses Norra kaitseväe muutustega, kus kohustuslik ajateenistus puudutab nii mehi kui ka naisi. Sotsiaaldemokraatide valimisprogrammi kirjutame julgelt sisse, et naiste osakaal ajateenistuses, vabatahtlikus ajateenistuses oleks viidud kümne protsendini. Praegu on see umbes üks protsent.

Teisalt peaks naistel lisaks käe valgeks saamisele sõduri baasõppel olema võimalus meeste kõrval tõusta tegevväelastena hierarhias. Praegu on pagunikandjatest naisi üksteist protsenti ja meie mõte on, et peaks olema vähemalt 15–20. Teatud heidutusvahendid on inimliku dimensiooniga ning vastasele mõjuks heidutavalt, kui ta näeb, et selles riigis mobiliseeritakse kõik jõud – nii mehed kui naised.

Loomulikult on küberturvalisus see, mille poolest me oleme mitte ainult NATO-s kuulsad, vaid tegelikult ka üle maailma. Ja sellega on oluline edasi minna.

Räägime laiast riigikaitsest

Mart Raudsaar: Lugupeetud vestlusringis osalejad, teie kõigi jutust on läbi jooksnud motiiv, et meil on vaja arendada teatud võimeid. Selles kontekstis oleme kuulnud novembri keskel huvitavat uudist, et Venemaa kavatseb käivitada aastal 2015 eestikeelse propagandakanali. Kui selles RiTo numbris on juttu Eesti loodavast venekeelsest kanalist, siis kuidas kommenteerite Venemaa kava luua eestikeelne kanal?

Urmas Reinsalu: Ma arvan, et kõigi väga tõsiste küsimuste lahendamine algab ennekõike probleemi püstitamisest. See probleem seisneb selles, et Venemaa teeb mõjutustegevust, sealhulgas ka meediakanalite kaudu Eesti territooriumil, hõlmates ja kontrollides ühte osa meie meediaväljast. See on agressiivne ja selgelt vaenuliku iseloomuga tegevus.

Lihtsalt mul on kahju sellest, et me kevadel tegime ettepaneku parlamendile [Kremli propagandaga tegelev] probleemkomisjon kokku panna, mis käsitleks mitmeid tahke. Need tahud on: esiteks, millised on üldse õiguslikud võimalused sellise tegevuse tõkestamiseks? Teiseks, millised on antud juhul võimalused positiivseks vastutegevuseks ja negatiivsete mõjude leevendamiseks?

Häda on selles, et teema kuulub mitme ametkonna valdkonda. Ka otsuse eelnõu arutamisel tuli välja, et ühelt poolt tegeleb Rahvusringhääling ühiskonnas eri rahvusest inimeste informeerimisega, Kaitsepolitseiamet tegeleb põhiliselt korrakaitseprobleemidega ...

Kindlasti on siin hästi oluline koostöö Läti ja Leeduga, kes on täpselt analoogilises situatsioonis, koos tuleb need lahendused välja pakkuda. Kui me käsitleme üksiklahendust – piltlikult öeldes, et paarsada tuhat eurot tuleks juurde anda ERR-ile, et see saaks paar saadet teha, siis see ei lahenda vaenuliku propaganda mõjuprobleemi.

Mart Raudsaar: Aga mis lahendaks?

Urmas Reinsalu: Ma tahan öelda seda, et mõju lähtekoht peaks olema meie julgus ühiskonnana sellele tegevusele vastu seista ja olla valmis kehtestama ka seda selgelt vastustavad reeglid. Liberaalses ühiskonnas peab ühelt poolt olema tagatud sõnavabadus, aga sõnavabadus ei tohi muutuda selleks, mis rikub ja ohustab avalikku korda, põhiseaduslikku korda.

Ma arvan, et väga paljude asjade puhul algab ohu ja probleemi mõtestamine ausast diagnoosist. Kui jääme ähmaseks ka Eesti enda inimeste seas, siis on meil raske kommunikeerida probleemi lahendust nii endale kui ka liitlastele. Kas või seesama Kohveri küsimus, kus on antud diagnoos – ma arvan, et see oli eksitav diagnoos –, et tegemist ei ole poliitilise küsimusega. See on küll poliitiline küsimus! Tegemist oli selgelt poliitilise aktsiooniga, millel on loomulikult omad juriidilised järeldused, aga see on poliitilise tähendusega samm Venemaa poolt.

Mati Raidma: Jah, ma olen täiesti päri, et täna ei saa keegi kahtluse alla seada informatsiooni ja infosõja olulisust. Astuksin sammu kaugemale ja tuletaksin ikkagi meelde, kui oluline on praegu meie käsitlus laiast riigikaitsest. Ehk me oleme oma ajaloos teinud vigu, keskendudes vaid ühele meie ees olevale probleemile. Aga võib-olla keeratakse hoopis gaasikraan kinni. Siis on meil tegemist hoopis teise valdkonnaga ja oleme jälle mure ees, ent sellele keskendudes tuleb järsku kübertemaatika. Seega – lai riigikaitse käsitlus annab meile uue platvormi.

Mart Raudsaar: Ehk et me ei peaks väga konkreetsetele võimekustele keskenduma?

Mati Raidma: Keskenduda tuleks justnimelt komplekssetele võimekustele ehk siis peame tekitama meie ühiskonna, meie riigi ja rahva ümber kaitsekilbi, kuhu kuulub nii sõjaline kaitse kui ka tsiviilsektori toetus sõjalisele kaitsele. Samal ajal peavad inimestele olema tagatud elutähtsad teenused erinevates kriisi-situatsioonides kuni sõjani välja. Siia lisandub veel sisejulgeolek, küberkaitse jms. Nende kompleksmeetmete üle peame poliitilises kontekstis arutlema ja saavutama ühise konsensuse, see on prioriteet.

Kas vajame venekeelset meediakanalit?

Enn Eesmaa: Venekeelse kanali puhul olen isiklikult pisut skeptiline, sest kõik algab huvist. Ma ei ole täheldanud, et näiteks venekeelse „Aktuaalse kaamera" vaatajaskond oleks väga suur või et sihtauditoorium januneks ilmselgelt veel enama informatsiooni järele. Ma mäletan seda, kui kuulasin Ameerika Häält ja Jüri Nõges rääkis Washingtonis uudiseid; sama lugu oli siis, kui kuulasime rohkem Soome raadiot kui Eesti raadiot, sest tahtsime saada ausamat informatsiooni.

Kunagi, kui alustasime mälumängudega ETV-s, siis oli tegijatele tähtis teada kõik-suguseid maailmaasju, sündmusi ja inimeste daatumeid. Praegu on palju tähtsam see, et sa teaksid, kust otsides saad õiged vastused. Ehk tasuks mõelda Eesti Rahvusringhäälingu rikkalikule videoarhiivile, millele võiks lisada tiitreid vene keeles? Näiteks saatele Anne Veskist või Jaak Joalast või Urmas Otist, nendest inimestest, kes nendele [venekeelsele 22 auditooriumile] väga korda lähevad. Ma ei ole päris kindel, et hommikust õhtuni venekeelse programmiga kanali avamisel oleks selle vaadatavus üleliia suur, teades, et meie venekeelsel elanikkonnal on võimalik vaadata kümneid Venemaa kanaleid.

Ma vaataksin veelgi kaugemale. Mina ootan seda aega, millal näiteks korralik uudiste kanal Euronews annaks ka eestikeelset teavet maailmast ja Euroopast, sest ega kõik eestlased ja lätlased ole suured keeletundjad, kes saavad kogu informatsiooni kätte näiteks inglise keeles. Tõene informatsioon on olemas, tuleb ainult kaevata ja üles otsida.

Urmas Reinsalu: Tõepoolest pole mõtet alustada nii-öelda poolikult: kui teha asja sahtlisse või väga kitsale segmendile, kes niikuinii seda informatsiooni ka mujalt saab. Pole midagi öelda, tänapäeva televisioon on ikkagi ju meelelahutuslik, nagu mõistate – siin [osa ümber laua istujatest tausta poolest] on ju kõik ajakirjanikud. On hästi oluline, et me kanname selle meelelahutusliku poole nii välja, et suudame tagada auditooriumi numbri.

Ma ainult ei taandaks inforuumi küsimust üksnes telepõhiseks. Õige on see, et venekeelne auditoorium Eestis vaatab televiisorit ligi tund rohkem kui eestikeelne auditoorium. Meil on suurim venekeelse levikuga leht [Baltimaades], ma ei tea, palju levib Stolitsa [Tallinna linnavalitsuse kirjastatav tasuta venekeelne leht]. Kui räägime kaasmaalastele tasakaalustava ja positiivse informatsiooni andmisest Vene-Ukraina tundlikes küsimustes, siis Stolitsa rolli vaadates pole see sugugi

mitte ühene. Eesti maksumaksja raha eest keerutatakse katlasse veel hagu alla, mitte ei anta rahustavat ja objektiivset infot. Vastupidiselt näiteks Põhjarannik/Severnoje Poberežje teeb väga head tööd. Nad teevad Euroopa Liidu projekti toel ka tasuta levitatavat lehte, panevad seda postkastidesse korra nädalas. Selles antakse head infot. Aga õige on see, et nende [maakonnalehtede] teedele ilmuvad uued probleemid. On tõstetud maakonnalehtede kojukandetasu, see lööb neid, tekitab väga tõsise puudujäägi. Kui me teise käega lülitame inimesi sellest [Eesti-meelsest] infoväljast välja või teeme meediale takistusi, siis tulemus ei ole see, mida me soovisime.

Mart Raudsaar: Jah, Äripäeva peadirektor Igor Rõtov on öelnud oma tähelepanuväärses kolumnis, et Eestisse võiks tuua rohkem sisse neid kanaleid, mis Venemaal ilmuvad ja on osa sellest vähesest, aga säilinud demokraatlikust meediast, nagu telekanal Dožd, mida näiteks mõnedes Eesti kaabeltelevisiooni valikutes on juba võimalik vaadata.

Marianne Mikko: Ma ei ole päriselt nõus Enn Eesmaa öelduga, et venekeelsele „Aktuaalsele kaamerale" ei ole tekkinud juurde vaatajaskonda. Ma olen selle [Eesti venekeelse] kanali pooldaja selles mõttes, et vaatajal oleks olemas kanal ja ta saaks sinna jääda, selle asemel et kanalinuppe kruttida. Tõepoolest sada korda suurema rahvaarvuga riik annab massiivselt välja asju, mille puhul on tase kõrgem – aga me peaksime püüda informeerida oma venelasi läbi meie pilgu ja meie kanali vahendusel, mis oleks ka tema kanal. Selle asjaga oleme kaotanud juba kümme-kaksteist aastat ja mul on selle üle väga kurb meel.

Arvan, et Lääs on kaotanud propagandasõjas kogu selle aja, mil Putin on olnud võimul. Sest need kanalid, mida Venemaalt infokanalite pähe pakutakse, on tegelikult propagandakanalid, mis on salakavalalt üles ehitatud, kus dünaamiline montaaž ajab mingit väga selget asja, kuigi samal ajal jääb tunne, et tegemist on informatsiooniga. NATO analüütikute hulgas pole inimest, kes ei ütleks, et midagi tuleb ette võtta. Meie küsimuseks jääb, kas sõnavabadust ja liberaalse Lääne väärtuseid hakata ohverdama või mitte. See on väga tõsine dilemma: kas vastata samaga [propagandaga] või näiteks panna kinni ja mitte lasta sisse Vene kanaleid – nagu ma saan aru, et IRL tahaks – ma ei ole selle poolt. Samas vaadates, kuidas on süstemaatiliselt vägistatud informatsiooni, siis tuleb nentida, et teine „külm sõda" on alanud ja julmemate võtetega kui „raudse eesriide" ajal, kui eksisteerisid selgemad mängureeglid.

Urmas Reinsalu: Rääkides infosõjast on selge, et me peame olema suutelised kaitsma seda, mis meile tähtis on. Meil ei ole võimalik võtta hoiakut öeldes, et me oleme kaotanud selle lahingu, et oleme passiivsed ohvrid ja et ei julge vastu seista nende vahenditega, mis on meie käsutuses demokraatlikus õigusriigis. Sest Marianne Mikko ütles väga selgelt ise – tegemist ei ole mitte informeerimisega ega infokanalitega sõnavabaduse kasutamisega, vaid et see on jõhker propaganda.

Marianne Mikko: Ma ei öelnud jõhker propaganda, vaid et see on propaganda informatsiooni elementidega.

Urmas Reinsalu: Minu seisukoht on, et pärast diagnoosi panemist peame julgema kasutada neid meetodeid, mis riigi käsutuses on.

Mati Raidma: Me elame infoühiskonnas ja näeme, et meie idanaabril on meeletult suur võime riiklikult infot mõjutada, infot toota ja edastada. Tema käsutuses on väga palju kanaleid. Ma kahtlen, kas ühe kraani kinnikeeramine meid aitab, sest kraanide paljusus on muljetavaldav. Vajalik on alternatiiv. Kui räägime kanalite paljususest, siis lisaks enda tegemistele võiksime tuua juurde kanaleid mujalt maailmast, millest veidi oli juba juttu. Miks mitte tuua ka meie vaatajateni kanaleid näiteks Ukrainast?

Teiseks – meil seisab ees suur töö õpetamaks inimesi. Tuleme ühiskonnast, kus praegused vanemad põlvkonnad teadsid, et lehes oli tõde. Nad on tänaseni natuke seda usku ehk me peame oma ühiskonda õpetama, kuidas käituda meediaga, kuidas ära tunda valet ja kuidas võrrelda erinevaid kanaleid.

Enn Eesmaa: Loomulikult nii Mati Raidma kui ka kõik meie oleme huvitatud sellest, mis sünnib Ukrainas ja ka tõesest informatsioonist, kuid samas sa jätsid ütlemata, et juba praegu on meil kodudes võimalik jälgida vähemalt kahte Ukraina kanalit. Ehk nagu ma ütlesin: kõik informatsioon on igal hetkel olemas, ole ainult mees ja otsi üles!

Kui ma rääkisin meedia olukorrast, siis pidasin silmas laiemat pilti, mitte ainult televisiooni. Minu kogemus, kaasaarvatud valimistel kandideerimine näitab seda, et kui venekeelse elanikkonna huvi ka ei ole nii suur selles suhtes, mis toimub Eesti riigis, siis seda suurem on soov teada saada ja olla informeeritud kohalikul tasandil. Teisisõnu, ma tean, et paljudes linnades on kohalikud ajalehed, paljudes linnades on raadiojaamad ja näiteks Kohtla-Järvel on ka kohalik linnatelevisioon. Panustaksin sellele kohaliku tasandi meediale, soodustaksin seda ning nende lehtede ja kanalite vahendusel tooksin auditooriumini võimalikult palju artikleid ja saateid, mis räägiksid kogu Eesti sündmustest.

Mida tuleb teha eelseisva nelja aasta jooksul

Mart Raudsaar: Lugupeetud vestlusringis osalejad, pöördume kolmanda teema juurde. Vestlusringis on mainitud mitmesuguseid asju, mida Eesti võiks või peaks julgeoleku vallas tegema. Aga ilmselgelt ka see Eesti kaks protsenti SKT-st, mis on NATO-s üsna hea, ei ole absoluutarvuna väga palju. Me peame tegema mingi valiku. Mis oleksid need kolm asja, mida me peaksime kõigepealt ära tegema eelseisva nelja aasta jooksul?

Urmas Reinsalu: Sõjalise riigikaitse puhul peaksime järgmise nelja aasta perspektiivis esiteks panustama teise brigaadi loomisesse. Teiseks, mehhaniseerima meie esimese brigaadi täielikult soomusmanöövervõimega. Kolmandaks, soetama Eestile keskmaa õhutõrje võimekuse. Need on kolm keskset ülesannet. Need on kirjas konsensuslikult vastuvõetud kümneaastases riigikaitse arengukavas, kuid me peame ajalises perspektiivis tooma need võimekuse soetamised ettepoole.

Olen seisukohal, et võiksime sellel teemal sõlmida rahvusliku riigikaitsekokkuleppe ja see kokkulepe ei ole mitte kümneaastases arengukavas sisalduva kordus, vaid ülevaade, millises ajalises perspektiivis me kümneaastases kavas ettenähtuks võimelised oleme. On mitmed võimed, mille puhul konkreetseid kuupäevi kümneaastases kavas ei ole, see [tähtaegade täpsustamine] võtab lisaressurssi ning nõuab täiendavate poliitiliste otsuste tegemist.

Riigi finantspoliitika on väga selgelt seotud sellega, mis on riigikaitsepoliitika, nad ei ole lahus. Meie rahalised võimalused ja iseseisva kaitsevõime jaoks vajalikud võimed ei ole teineteisest lahus. Rahanduspoliitika on 24 siin julgeolekupoliitika, nagu Lennart Meri on öelnud, väikeriigi jaoks peab välis- ja julgeolekupoliitika defineerima sisepoliitikat ja vastupidi.

Mati Raidma: Küsimus nelja aasta perspektiivis eeldab nüüd iseenesest valimistekeskset vastust, nagu ma aru saan. Reformierakond on oma platvormi välja töötanud nime all „Rahvusliku julgeoleku strateegia" ja see on ka trükivalgust näinud. Platvorm kirjeldab põhimõtteid, millest tuleb jätkuvalt kinni hoida ning samuti uusi mõtteid, mida arendada.

Tulles nüüd laiema pildi juurde, siis ma ei läheks praegu otsese sõjalise kaitse ja moonaostu vajaduse juurde. Arvan, et Riigikogul on üliioluline menetleda ja vastu võtta riigikaitseseadus, mis paneb paika uue laia riigikaitse põhimõtte. Selle realiseerimiseks peame üle vaatama täitevvõimu koordineeriva rolli, mis tuleneb uuest seadusest. Mõni aasta tagasi muutsime põhiseadust ja kandev roll riigikaitses suundus presidendilt täitevvõimule, aga täitevvõimu jaoks on see roll veel nõrgalt sisustatud.

Minu jaoks on üliioluliseks eesmärgiks see, et igaüks meist ühiskonnas peaks enda jaoks lahti mõtestama oma personaalse rolli Eesti riigikaitses, mida riik vajadusel saaks toetada. Praegu on riigikaitselised rollid klassikaliselt seotud sõjalise kaitsega, aga me teame, et inimesed on väga erinevad. Ja need, kes ei ole ennast sõjalise kaitsega seostanud, võivad küll tunnetada reaalset julgeoleku keskkonda ja ohtusid, aga nad ka tunnetavad kuidagi, et on justnagu liigsed.

Riigikaitse küsimustes võib aga igaühel olla oma roll. Riigikogu liikmel on oma roll mitte rindele minnes, vaid tulles Toompeale ja võttes vastu vastavad otsused ja seadused. Omavalitsuse ametnikul on roll ja vastutus elanikkonna ees, kes jääb kriisitsooni jne. Ehk siis tuleks teadvustada, et ka need rollid on riigikaitselised rollid.

Marianne Mikko: Sotsiaaldemokraadid on välja pakkunud, et riigikaitse arengu-kavas ettenähtud suuremad võimearendused peaks selle nelja aastaga viima lõpule. Need on soomusmanööverüksus, kolmanda põlvkonna tankitõrjevõimekus ja iseliikuvad haubitsad. Veel on olulised rannakaitse ja keskmaaõhutõrje.

Omalt poolt tahan sisse tuua sotsiaaldemokraatidele tähtsa teemana, et meie kaitsevalmisolek peaks olema nii naise kui ka mehe näoga. See on üliioluline näitamaks nendele, keda me peame oma vastaseks, et vajadusel oleme kõik suutelised oma maad kaitsma. Seega võiks ajateenistus erinevalt mõne teise

erakonna arvamusest jääda kohustuslikuks ajateenistuseks ning hõlmama nii poisse kui ka tüdrukuid. Kaitseteenistuses naiste hulk peaks eesmärgina nelja aasta jooksul saavutama kümne protsendi piiri.

Julgeoleku alus on sotsiaalselt turvaline ühiskond

Mart Raudsaar: Aga kaitseteenistus poleks ju naistele kohustuslik, eks ole?

Marianne Mikko: Hetkel räägime sellest seadusest, mis jõustus 1. aprillist 2013. See on vabatahtlik ajateenistus. Aga me tahame suurendada ajateenistuses osalevate naiste arvu paarikümnelt ikkagi paarisajale.

Enn Eesmaa: Mina kuulun inimeste hulka, kes kirjutasid – ja kirjutavad – Keskerakonna valimisprogrammi ja meie lähenemine on samasugune, millest rääkis Mati Raidma. Me räägime võibolla vähem haubitsatest ja rakettidest, küll aga rõhutame seda, et nii välis- kui ka siseturvalisuse julgeolek on tänapäeval Eestis erakordselt tihedasti seotud. Me tõenäoliselt toome välja ka sellise teema, et vajadusel peab riik jõudma igale poole kiiresti appi, mis seobki nii välis- kui sisejulgeoleku ja ka turvalisuse. Ma eeldan, et meie lõplikus valimisprogrammis, mille võtame vastu valimiskonverentsil alles jaanuaris, jääb turvalisuse ja sisejulgeoleku peatükki tosin punkti, mis sisaldavad nii riigikaitset kui ka küberturvalisuse ja küberjulgeoleku teemasid, samuti senisest enam riigikaitse elementide rõhutamist meie kooliharidusesis.

Sotsiaalselt turvaline ühiskond on esimene samm turvalise eksistentsi poole nii sise- kui ka julgeolekuküsimustes. Kui inimene ei ole rahul oma eluga, siis sellest inimesest võib kujuneda indiviid, kes ei mõtle väga aktiivselt riigikaitsele. Ta mõtleb, et mul on palju tähtsamaid tegevusi kui osaleda kasvõi Kaitseliidu töös või minna Eesti kaitseväkke. Kuid olgem ausad, paljud inimesed ju mäletavad, kuidas suhtuti armeesse nõukogude ajal. Nii et edasiminek kõigil rinnetel Eesti ühiskonnas ennekõike sotsiaalsetes küsimustes tagab selle, et rahvas on valmis seda heaolu ja oma elu ja riiki ka kaitsma.

Mati Raidma: Ma olen sunnitud ühe repliigi ütlema, kuna kaks erakonda suutsid mainida ajateenistust ja Reformierakonda. Tahan tähelepanu juhtida sellele, et ei eelmistel ega ka nendel valimistel ole meie valimisplatvorm rääkinud midagi ajateenistuse kaotamisest, vaid pigem ajateenistuse jätkuvast tugevdamisest. Pigem on see meie heade kolleegide näide valimiskampaaniast, kus püstitatakse ülesanne, mida on väga hea täita, kuna ette võtta ei olegi nagu midagi vaja ja pärast saab lihtsalt deklareerida, et tänu meie raskele tööle on ajateenistus säilinud.

Julgen lubada Reformierakonna nimel, et nii eelnevates valimisplatvormides kui ka tänases rahvusliku julgeoleku strateegias on väga üheselt ja selgelt kirjas ajateenistuse üliioluline roll Eesti riigi kaitses. Seega: kui kuulete jälle teemasid, kuidas võideldakse ajateenistusega, siis pigem on tegemist mõne teise erakonnaga.

Mart Raudsaar: Vaatamata valimisvõitluse elementidele näeme, et erakondadel on täiesti piisav baas konsensuseks julgeolekuküsimustes. On meeldiv kuulda, et

erakondadel on nii ideid, pädevust kui ka konkreetseid ettepanekuid – ja eeskätt head tahet. Soovime selleks meie kõigi nimel jõudu!

Eesti julgeolek väliskomisjoni debatis[1]

Marko Mihkelson, Riigikogu väliskomisjoni esimees (IRL)

Ajal kui Euroopa julgeolekut on hakanud ohustama Venemaa agressiivsus, islamiäärmusluse levik, küberterrorism, ressursside nappus ja vaesusmigratsioon, saab Eesti julgeolekut kindlustada eelkõige sidusam ühiskond ja rahvusvaheliselt konkurentsivõimeline majandus.

Mitte kunagi varem meie kontinendi ajaloos pole Euroopa rahvad elanud sellises heaolus ja vabaduses kui praegu. Ja ilmselt mitte kunagi varem pole maailm pakkunud Euroopale ühtaegu sedavõrd eripalgelisi julgeolekuväljakutseid, kui me praegu näeme ja tunnetame. Mitmel pool maailmas kipub olema tõsiasi, et Teise maailmasõja järgne rahvusvaheliste suhete süsteem on langenud väga suure surve alla. Küsimus on selles, kas maailm suudab uueneda kehtivat rahvusvahelist õigust rakendades või oleme silmitsi suuremate vastasseisude või isegi konfliktidega. Kas oma positsioone loovutav läänemaailm ja tõusvad uued-vanad mõjukeskused suudavad leida mõistliku kesktee.

Euroopa julgeolekule on esitamas väljakutseid korraga nii Venemaa agressiivsus, islamiäärmusluse kasvav levik Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas, Hiina pöördumatuna tunduv esiletõus maailma juhtriigiks, piiriülesed globaalnähtused nagu näiteks küberterrorism, inimtegevuseks vajalike ressursside nappus või vaesusmigratsioon. Lõpuks tuleb väga tõsiselt suhtuda kiirelt levikut kasvatava surmava ebola viiruse tõrjumisse.

Moskva liigub sõnadelt tegudele

Külma sõja ajal tundus maailm vähemalt väliselt palju lihtsamana. See peegeldus ka toona jagatud Euroopas, kus vaba maailm oli vastakuti kommunistliku ideoloogia taha peitunud Vene imperialismiga. Nüüd on juba üksnes erinevaid riigipõhiseid jõuja mõjukeskusi sedavõrd palju, rääkimata muudest teguritest, et maailma mõistmine ja selle pindselt parima poliitika kujundamine on varasemast palju keerulisem.

Pole saladus, et vahetult meid ja meie lähiregiooni mõjutavad muutused Euroopa julgeolekukeskkonnas on suuresti seotud eeskätt Venemaa kasvava agressiivsusega, mida oleme täheldanud mitme viimase aasta jooksul. Tegelikult on Venemaast kujunenud ehk isegi suurim väljakutse kogu läänemaailma sidususele. Alles hiljuti, Berliini müüri langemise 25. aastapäeval küsiti põhjendatult – kas külm sõda on ikkagi möödas või oleme uue vastasseisu lävel või koguni juba sees? Kahjuks näitavad paljud märgid, et Venemaa revisionistlik poliitika on pigem suunaga suurema vastasseisu poole.

Kui üldse määratleda mingit pöördemomenti Euroopa julgeolekusüsteemi lähiajaloos, siis ei saa kindlasti mainimata jätta Venemaa presidendi Vladimir Putini kõnet 2007. aasta veebruaris Müncheni julgeolekukonverentsil (Putin 2007). Just selles esinemises andis toonane ja tänane Venemaa liider selgelt märku – Moskva pole rahul lääneriikide, eeskätt Ameerika Ühendriikide juhtrolliga maailmas ning on valmis sõnadelt liikuma tegudele.

Müncheni kõnes ütles Putin muuhulgas: „NATO laienemine pole mingil määral kooskõlas ei alliansi moderniseerimise ega ka Euroopa julgeoleku tugevdamisega. Vastupidi, see on tõsine provokatsioon, mis vähendab vastastikust usaldust. Ja meil on õigus küsida: kelle vastu on laienemine suunatud?" (ibid) Sellega ja mitmete teiste passaažidega andis president Putin ilmekalt mõista, et Venemaa peab just lääneriike nende väärtusruumiga ning eeskätt NATO-t selle ruumi kaitsjana üheks oma julgeoleku peamiseks ohustajaks. Venemaa peab saama iseseisvaks rahvusvaheliseks jõukeskuseks, kes on valmis vastustama igasuguse tungimise tema tsivilisatsiooni mõjuvälja – kõlas sõnum ridade vahelt.

Paljud Putini Müncheni kõne vahetud tunnistajad meenutavad seda hetke kui tõsist šokki. Vaatamata verisele Tšetšeenia sõjale, opositsiooni lämmatamisele, võimutäiuse koondamisele, sõnavabaduse piiramisele ja mitmele teisele riigisisesele arengule varjutas Lääne ettekujutust Venemaast külma sõja lõpp. Eeldati õigustatud lootuses, et Venemaal on suure vastasseisu asemel hoopis enam võita rahvusvahelisest kaubandusest ning partnerlusel põhinevatest suhetest lääneriikidega.

Ometi osutusid tugevamaks need Venemaa ajaloost tulenevad hoovused, mis suunasid meid tagasi juba 19. sajandist tuttava mõjuväljade poliitika juurde. Nõukogude Liidu lagunemist 20. sajandi suurima geopoliitilise katastroofina näinud Vladimir Putin asus pärast Müncheni kõnet oma sõnu ja eesmärke järjekindlalt ellu viima.

Venemaa vastasseis läänemaailmaga

Esimene märk muutunud olukorrast Euroopa julgeolekus ilmnes 2007. aasta suvel, kui Venemaa taganes ühepoolselt kontinendi tavarelvastusleppest (Finn 2007). See andis Moskvale vabad käed rasketehnika piiramatuks paigutamiseks strateegiliselt olulistele suundadele, toona eeskätt Põhja-Kaukaasiasse. 2008. aasta augustis nägi kogu maailm, et Venemaal on tõsi taga niinimetatud iseseisva välispoliitika ajamisel ning oma mõjuvälja tekitamisel, hoidmisel või laiendamisel. Agressioon Gruusia vastu ning riigi territooriumist viiendiku okupeerimine tähendasid

esimest reaalset vastusammu läänemaailmale. Venemaa ei varjanud, et Gruusia ründamise peamine eesmärk oli NATO laienemise ärahoidmine. 2011. aasta novembris ütles toonane Venemaa president Dmitri Medvedev otse, et kui Gruusiat poleks rünnatud, oleks NATO laienenud Lõuna-Kaukaasiasse. (Dyomkin 2011)

Kõik need ja mitmed teisedki muutused laiemas julgeolekukeskkonnas ajendasid Riigikogu väliskomisjoni 2012. aastal alustama süvendatud kuulamisi Põhjala ja Balti regiooni julgeolekust. Seadsime ajahorisondiks aasta 2020.

Nagu näha, eeldasime veel paar aastat tagasi, et julgeolekukeskkonnas ei toimu kiireid muudatusi. Trendid olid küll tajutavad, eriti mõistagi Venemaa aktiivsem survepoliitika, kuid sõda Ukrainas ei näinud siis küll keegi ette. Vähem kui kuus aastat pärast nende sündmuste algust on maailm tunnistajaks uuele ja kahjuks veelgi tõsisemale konfliktile, mis on meie silme all hargnenud juba mitmendat kuud. Pean mõistagi silmas Venemaa agressiooni Ukraina vastu. Krimmi okupeerimine ja annekteerimine said äratuskellaks paljudele, kes siiani suhtusid veel äraootavalt Euroopa julgeolekukeskkonnas juba alanud muutuste hindamisse.

Väliskomisjoni töös on olnud heaks tavaks, et suurema teemakäsitluse puhul küsitakse kõrvalarvamusi ja poliitikasoovitusi ka mõttekodadelt. 26. jaanuari 2012 istungil arutaski väliskomisjon julgeoleku-uuringu tellimist ning esitas Riigikogu Kantselei õigusja analüüsiosakonnale ettepaneku tellida uuring teemal „Arengud Põhjala ja Läänemere regiooni julgeolekukeskkonnas aastani 2020".

Laekunud kolme pakkumise seast valiti uuringu elluviijaks Rahvusvaheline Kaitseuuringute Keskus. Koostöös Rootsi Kaitseuuringute Agentuuri (FOI) töörühmaga valminud raporti lõpptekst esitati väliskomisjonile 13. septembril 2012. (Rahvusvaheline Kaitseuuringute Keskus 2012) Raporti koostajad eesotsas kaitseuuringute keskuse teaduri Riina Kaljurannaga esitasid komisjonile kokku 24 punktist koosneva poliitikasoovituste loetelu, mis kätkesid endas nii piirkonnaväliseid tegureid kui ka piirkondliku julgeolekuidentiteedi ja koostöö tugevdamist. Raporti esitluseks korraldas väliskomisjon koostöös kaitseuuringute keskusega 15. novembril 2012 Riigikogu konverentsisaalis seminari, kuhu olid kutsutud julgeolekueksperdid ja teadurid, Eesti ametkondade esindajad, Tallinnas resideerivad suursaadikud ja ajakirjanikud.

Eesti ja Rootsi teadurite ühissoovituste seas oli rõhutatult välja toodud laiemalt NATO ning eeskätt Ameerika Ühendriikide kui siinse piirkonna keskse julgeolekutagaja poliitilise ja kaitsealase kohaloleku saavutamine. Raporti

soovitustes rõhutati, et NATO Euroopa heidutuskava silmas pidades on Eesti huvides säilitada tasakaal tavarelvajõudude, ballistilise raketikaitse ning taktikaliste tuumarelvade vahel. Heidutusvõime säilitamiseks tuleb parandada Põhja-Euroopa sõjaliste jõudude valmisolekut, paigutust ja võimekust.

Julgeolekuküsimused on kõikide väliskomisjoni töövisiitide päevakorras

Väliskomisjonile esitatud raporti head kvaliteeti näitab asjaolu, et hulk kaitseuuringute keskuse kahe aasta taguseid soovitusi on 2014. aasta lõpuks muutunud reaalsuseks. Nii näiteks on tõsiasi Soome ja Rootsi eripartnerlus NATO-ga ning üha laienev kaitsekoostöö Põhjala ja Balti riikide vahel.

Üks siiani veel realiseerumata soovitus puudutas Eesti koostööd meie Põhjala naabritega Arktika küsimustes. Kaitseuuringute keskus soovitas Eestil tõsiselt kaaluda sarnaselt Poolaga vaatlejastaatuse taotlemist Arktika Nõukogus, et hoida end kursis arengutega Kaug-Põhjas ning sealsete osaliste, sh Euroopa Liidu ja NATO tegevusega.

Väliskomisjonis peetud sellekohane debatt näitas, et tegemist on arvestatava ettepanekuga. Eesti vaatlejastaatus Arktika Nõukogus võimaldaks meil lülituda vahetumalt globaalses kontekstis üha olulisemaks muutuva regiooni probleemide lahendamisse näiteks teaduskoostöö või keskkonnaküsimuste kaudu ning samas võimaldaks see laiendada koostööraame meie heade Põhjala naabritega.

Lisaks kaitseuuringute keskuselt tellitud uuringule korraldas väliskomisjon enam kui kahe aasta jooksul oma töös kokku 44 julgeolekuvaldkonda puudutavat kuulamist. Nendele lisandusid väljasõiduistungid NATO küberkaitsekeskusesse, teabeametisse, Tallinna merevalvekeskusesse, samuti regulaarsed väljasõiduistungid koos riigikaitsekomisjoniga Kaitseväe Peastaapi ning rahvusvaheliste õppuste külastamine.

Eesti julgeolekuga on üheselt seotud k.a 10. märtsil Vabariigi Valitsuse algatatud EestiVene piirilepingute ratifitseerimine. Sellega seoses korraldas väliskomisjon mitmeid kuulamisi ning 13.–14. märtsil 2014 väljasõiduistungi Narva ja Kagu-Eesti piirialadele.

Julgeolekuküsimused on viimastel aastatel olnud eranditult kõikide väliskomisjoni töövisiitide ja olulisemate rahvusvaheliste kohtumiste päevakorras,

sealhulgas näiteks meie töökohtumistel Jaapanis, Korea Vabariigis, Ameerika Ühendriikides, Venemaal, Soomes, Indoneesias, Singapuris, Hiinas, Poolas, Euroopa Liidu välisja kaitsekomisjonide esimeeste, Balti riikide parlamentide väliskomisjonide ning Põhjaja Baltimaade riikide ühenduse NB8 väliskomisjoni esimeeste regulaarsetel kohtumistel.

Julgeoleku tagavad tugevad liitlased

Eesti välisja julgeolekupoliitika kesksemaks raamdokumendiks on Vabariigi Valitsuse koostatud julgeolekupoliitika alused. Nimetatud dokumendi viimane, uuendatud versioon pärineb 2010. aastast. (Kaitseministeerium 2010) Riigikogu ja valitsuse koostöös on kujunenud heaks tavaks nimetatud dokumendis sätestatu aeg-ajalt üle vaadata ning vajaduse korral esile kutsuda poliitikasoovituste täiendamine. Viimati tehti selline ülevaade 14. mail 2013, mil välisja riigikaitsekomisjonide ühisistungil oli arutluse all Vabariigi Valitsuse põhjalik analüüs Eesti julgeolekupoliitika aluste elluviimisest.

Meile esitatud ülevaates rõhutati muuhulgas, et kuigi dokumendi kehtivus ei ole ajaliselt piiritletud, on julgeolekupoliitika alustes sätestatud, et neid uuendatakse juhul, kui julgeolekukeskkond muutub oluliselt ja ilmneb vajadus julgeolekupoliitikat ajakohastada. Eriti viimasel aastal on toimunud nii vahetult meie kui ka laiemalt kogu Euroopa julgeolekukeskkonnas muudatused, mis tingivad ka Eesti julgeolekupoliitika aluste ülevaatamise ning täiendamise. Just strateegilise mõtte teravus koos pidevalt täieneva poliitikate reaalse rakenduskavaga on Eesti laiapõhjalise riigikaitse tugevdamise vundament.

Tänapäeval on julgeoleku tagamisel edukad need riigid, kellel on tugevad liitlased ning kes on ise aktiivsed rahvusvahelises julgeolekukoostöös.

Eestil on ette näidata pikaaegne ja sihipärane tulemuslik tegevus, mille tõttu võime kindlalt väita – Eesti julgeolek pole kunagi olnud nii hästi tagatud kui praegu. Meie julgeoleku keskteljeks on meie liikmesus NATO-s, pidevalt täienevad kahepoolsed suhted meie liitlastega, sealhulgas ka Eesti väga heade naabrite Soome ja Rootsiga.

Eesti usaldusväärsus liitlaste seas, mis eeskätt põhineb kohustuste täitmisel, lubab meil ehk senisest aktiivsemalt mõjutada Euroopa julgeolekustrateegia uuendamist. See on eriti aktuaalne ajal, kui Euroopa Liidu ühise välisja julgeolekupoliitika peaareenil on hiljutiste poliitiliste vangerduste elik valimiste

järel eriti liikmesmaade välisministrite seas jäänud tuntavalt vähemaks rahvusvaheliselt mõjukaid poliitikuid.

Seepärast oleks eriti oluline, et Eesti täidaks koos sarnaselt mõtlevate partneritega aktiivsemalt seda tekkinud tühimikku ning suunaks Euroopa Liitu rohkem keskenduma strateegilisele mõtlemisele. Ma väidan, et viimase puudulikkus on osaliselt kaasa aidanud ka julgeolekukeskkonna halvenemisele.

Vajalik on liitlasjõudude püsiv kohalolek

Kuidas on võimalik, et seni ainus Euroopa Liidu julgeolekustrateegia pärineb aastast 2003? (Euroopa Liidu Nõukogu 2009) Seda siis ajast, mil ühenduse liikmeid oli kõigest 15. Katsed strateegiat uuendada on siiani jooksnud liiva. Samas peame Euroopa Liidus välja arendama sellise strateegilise kultuuri, mis võimaldab varast, kiiret ja kui vaja, ka jõulist sekkumist.

Strateegilise mõtte hajusus oli üks nendest põhjustest, miks Euroopa Liit polnud valmis Venemaa agressiooniks Ukraina vastu. Liiga bürokraatlik lähenemine välispoliitikale on olnud Euroopa Liidu pikaajaline probleem. Euroopa Liidu uus kõrge esindaja Federica Mogherini andis ametisse asudes lubaduse, et püüab välisministreid tüürida ka rohkem strateegiliste arutelude suunas, mis poleks tingimata seotud vaid järelduste kooskõlastamisega.

Võib ju retooriliselt küsida, et kui Euroopa välisministrid oleks kasvõi läinud aastal võtnud põhjalikumalt läbi vaielda ühise nägemuse Venemaast ja tema kavandatud Euraasia Liidust, oleks ehk suudetud ka paremini valmis olla nendeks pingeteks, mis tekkisid Ukraina assotsieerimisleppe kooskõlastamise lõppfaasis.

Euroopa riikide ühtsem ja strateegiliselt kokkuhoidvam käitumine poleks mingil juhul vastuolus NATO tegevusega, vaid üksnes tugevdaks ühisosa lääneriikide koostöös julgeolekuja kaitsevaldkonnas.

Põhja-Atlandi allianss on viimase aastaga teinud mitmeid olulisi sisulisi muudatusi kollektiivkaitse kohandamisel uute väljakutsetega, sealhulgas ka hübriidsõja elemente silmas pidades. NATO kiire ja ühtne reageering Venemaa agressioonile Ukrainas on konkreetsete tegude kaudu suurendanud kollektiivset heidutusmäära tervikuna ning eriti piiririikides nagu Eesti.

Pole välistatud, et Venemaa agressiivne ja vastandav hoiak lääneriikide suunal kestab pikemat aega, mistõttu on Eestile väga oluline tagada liitlasjõudude püsiv kohalolek ning samal ajal ka kindlustada liitlaste poliitiline üksmeel.

Eesti julgeolek on seda püsivamalt tagatud, mida sidusam on meie ühiskond ning mida konkurentsivõimelisem on meie majandus rahvusvaheliselt. Kummagi puhul ei tohiks Eesti teha ühtki allahindlust.

Eesti president Lennart Meri ütles juba 1997. aastal, et kui eesti rahva iseseisvustahe on nähtav, kui Eesti riigi maine on puhas ja plekita ning kui eestlaste oskus oma sõltumatust hoida on veenev, kujuneb Eesti puutumatuse hind nii kõrgeks, et seda ei tule kunagi relvaga käes kaitsta. (Pau 1997)

[1] Artikli aluseks on Marko Mihkelsoni kõne 16. oktoobril 2014 Riigikogus peetud julgeolekudebatil.

Kasutatud kirjandus

Dyomkin, D. (2011). Russia says Georgia war stopped NATO expansion. – America_russia Net. – http://www. america-russia.net/eng/news/292463427?page=49

Euroopa Liidu Nõukogu (2009). Euroopa julgeolekustrateegia. Turvaline Euroopa paremas maailmas. [Euroopa julgeolekustrateegia rakendamise aruanne 2008 ja julgeolekustrateegia]. Luxembourg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus. – http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC7809568ETC.pdf

Finn, P. (2007). Putin withdraws Russia from major arms treaty. – Washington Post Foreign Service. December 1, 2007. – http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/11/30/AR2007113000221.html

Kaitseministeerium (2010). Eesti Julgeolekupoliitika alused. – http://www.kmin.ee/files/kmin/nodes/9417_Julge- olekupoliitika_alused_2010.pdf

Pau M. (1997). Lennart Meri: Eestit ei kohuta kõrvalejäämine NATO laienemise esimesest ringist. – Õhtuleht, 26. juuni. – http://www.ohtuleht.ee/5198/lennart-meri-eestit-ei-kohuta-korvalejaamine-nato-laienemise-esimesest-ringist

Putin, V. (2007). Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy. – President of Russia. – http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123. shtml

Rahvusvaheline Kaitseuuringute Keskus (2012). Arengud Läänemere piirkonna julgeolekukeskkonnas kuni 2020. aastani. Raport. – http://www.icds.ee/fileadmin/failid/Arengud%20L%E4%E4nemere%20piirkonna%20julgeoleku- keskkonnas%20kuni%202020.%20aastani.pdf

---

[1] Artikli aluseks on Marko Mihkelsoni kõne 16. oktoobril 2014 Riigikogus peetud julgeolekudebatil.

Ida-Virumaa poliitikast

Aimar Altosaar, siseministeeriumi nõunik

Oleme näinud, kuidas 20. sajandi keskel muutus Ida-Virumaa jõukast põllumajanduspiirkonnast karmi tööstusmaastiku ja sisserännanud rahvaga alaks. 21. sajandi esimesel poolel seisab aga IdaVirumaal tõenäoliselt ees uus muutus.

Ida-Virumaad on Teine maailmasõda ja sellele järgnenud nõukogude aastakümned kõige enam räsinud. Põlevkivi ja teiste maavarade kaevandamise ning tööstuse ekstensiivse arendamisega kaasnes hoolimatus loodusja elukeskkonna suhtes. Põliselanikkond tõrjuti tagaplaanile ning impeeriumi kolonialistlik rahvastikupoliitika tõi kohale sadu tuhandeid võõrtöölisi. Hinnanguliselt käis nõukogude perioodil Eestist läbi kümme korda rohkem rahvast, kui siia 1991. aastal lõpuks pidama jäi. Osa tulnukatest rändas inertsist oma ajaloolisele kodumaale tagasi ning kuna sama teed pidi juurde enam ei tuldud, siis hakkaski elanikkond kogu Eestis ning sealhulgas Ida-Virumaal taasiseseisvunud Eestis kiiresti vähenema.

1989. aasta rahvaloenduse andmetel oli IdaVirumaal 221 111 elanikku, neist eestlasi kõigest
40 836 ehk 18 protsenti. 25 aastaga on rahvastik vähenenud kolmandiku võrra, sest hilismigrandid on pidevalt lahkunud Tallinna ja Harjumaale ning väiksemal määral ka teistesse Euroopa Liidu riikidesse. Kuna muudesse Eesti piirkondadesse lahkujate hulgas on olnud palju eestlasi, siis ei ole maakonna rahvuslik koosseis eriti muutunud: 1. jaanuaril 2014 elas maakonnas 149 483 inimest (vt tabel 1), neist eestlasi vaid 19,5 protsenti, alla 30 000. Vabas Eestis, kus eesti keelt kaitseb riigikeele staatus ning valitsus on pööranud Ida-Virumaa arengule teistest maakondadest suuremat tähelepanu, ei ole eesti keele positsioon piisavalt hea ning huvi seda omandada ei ole suur.

Tabel 1. Ida-Virumaa rahvaarv viimasel viiel aastal

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Rahvaarv, 1. jaanuar	158 800	156 110	153 716	151 909	149 483
mehed	72 350	71 310	70 229	69 452	68 457
naised	86 450	84 800	83 487	82 457	81 026
0–14-aastased	21 330	21 250	20 962	20 835	20 690
15–64-aastased	107 100	105 080	102 770	100 794	98 112
65-aastased ja vanemad	30 370	29 780	29 984	30 280	30 681

ALLIKAS: Statistikaamet.

Aastakümnetega kinnistunud hoiakuid ei aita muidugi muuta ka venekeelse suhtluskeskkonna säilimine teenindusja privaatsfääris ning ka arstiabi ei ole umbkeelse meditsiinipersonali tõttu paljudele eestlastele vastuvõetav. Venemaa

propagandamasin hoiab aga TV-kanalite kaudu suurt osa ainult vene keelt valdavat elanikkonda oma mõjuväljas, sisendades neile jätkuvalt hoiakuid, et polegi vaja õppida teisi keeli, sest venelased ja vene keel on erilised. Kodumaiste televisioonikanalite vaatajaskond on venekeelse auditooriumi hulgas marginaalne, kuid uuringute kohaselt neist üle poole kuulab ERR-i venekeelse Raadio 4 saateid. Väga tänuväärne on maakonnalehe Põhjarannik omanike jätkuv tegevus Eesti ainsa venekeelse päevalehe Severnoje Poberežje väljaandmisel.

Eestlastele mõjub kindlasti tõrjuvalt ka tõsiasi, et maakonna suuremad linnad on kõik ülekaalukalt venekeelsed, Narvas ja Sillamäel on eestlasi alla 5 protsendi, Kohtla-Järvel 10 protsenti ning isegi eestimeelseks peetavas Jõhvi vallas ei ole eestlased arvulises ülekaalus. Vaid väiksemates asulates ja peaaegu kõigis valdades peale Vaivara on eestlased ülekaalus. Õnneks on riigikeele suhtes positiivne trend siiski olemas ning noorema põlvkonna mitte-eestlaste hulgas on Ida-Virumaal, ka kõige venekeelsemates linnades, järjest suurem osa, kuni 50 protsenti neist valmis ka eesti keeles suhtlema.

Sidustamine

Kahekümne aastaga on maakonna areng olnud kiire, kuid siiski mitte piisav, et oleks jõutud sotsiaalmajanduslike statistiliste näitajate alusel riigi keskmisele tasemele (vt joonis 1). Kogu taasiseseisvumise aja on valitsus IdaVirumaale pööranud rohkem tähelepanu kui teistele regioonidele. 1991. aasta augusti lõpus, mõned päevad pärast riikluse taastamist Eesti territooriumil, lähetas valitsus transpordiminister Tiit Vähi valitsuse eriesindajaks Ida-Virumaale. Oli ju vaja tagada poliitiline stabiilsus ja lojaalsus Eesti keskvõimule piirkonnas, kus mitmed omavalitsusjuhid toetasid avalikult Moskvas toimunud reaktsioonilist riigipöördekatset.

Joonis 1. Suhteline vaesuse määr maakondade kaupa

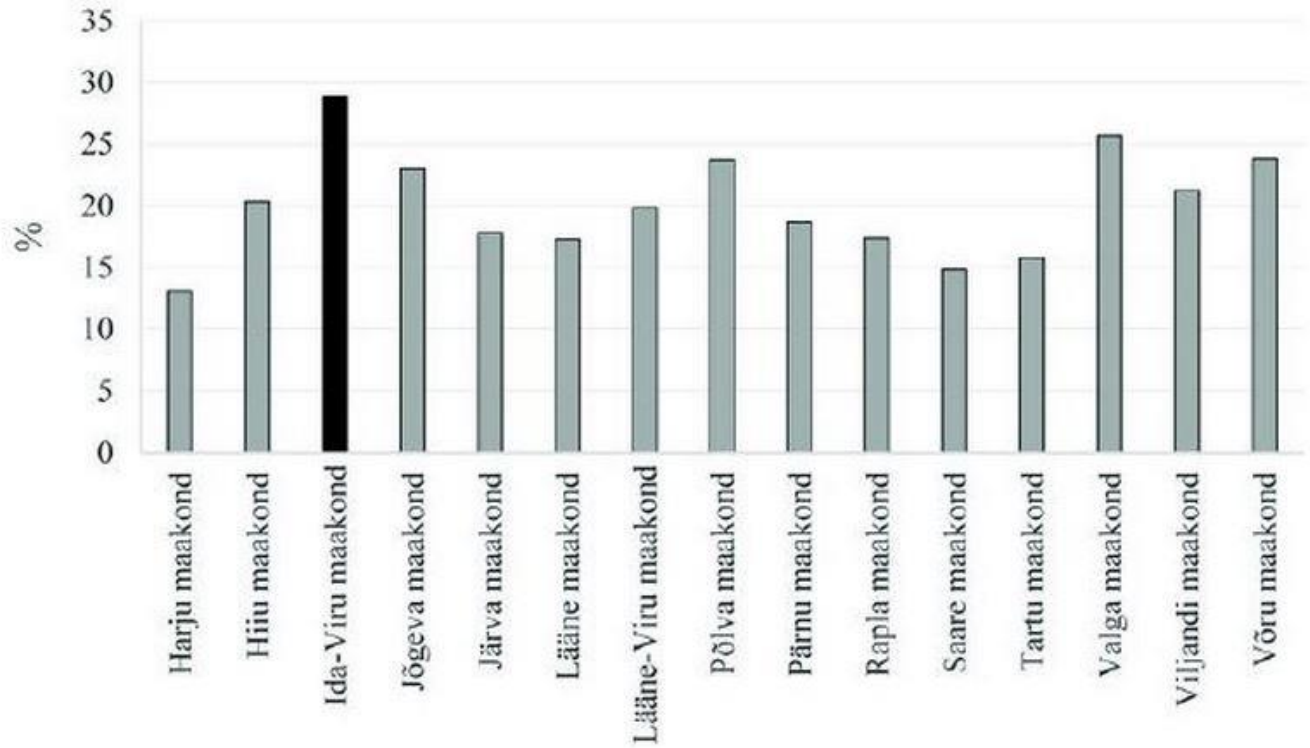

ALLIKAS: Statistikaamet.

1992. aastal kasvas Ida-Virumaal Venemaa turu äralangemise tõttu kiiresti tööpuudus, seda eriti võõrpäritolu tööliste hulgas. Nemad olid hõivatud peamiselt nõukogude keskvalitsusele allunud suurtes tööstusettevõtetes, mis muutunud oludes kaotasid turud ja finantsvõimekuse ning koondasid mitmekordselt vähenenud tootmismahtude tõttu tuhandeid töötajaid. Eestlasi puudutas Vene turu ärakukkumine vähem, sest nemad töötasid peamiselt väiksemates kohaliku tööstuse ettevõtetes, mille toodangut oli võimalik endiselt turustada. Põllumajandus, mis sai idaturu kadumisel teatavasti samuti suure tagasilöögi, ei ole Ida-Virumaal olnud suure tähtsusega.

1990-ndate esimesel poolel loodi piirkonna probleemide lahendamiseks kaks valitsuskomisjoni: 1992. aasta suvel Tiit Vähi valitsuse juurde Narva komisjon ning sügisel Mart Laari valitsuse ühe esimese otsusena IdaViru probleemidega tegelev valitsuskomisjon. Tänu süstemaatilisele tegelemisele omavalitsuste, riigiettevõtete juhtide ning kohalike elanikega, millesse kaasati ka kümneid riigiametnikke kõigist ministeeriumitest, suudeti paari aastaga Ida-Virumaa suured linnad piisavalt Eestisse lõimida, nii et valitsus võis edasi minna muude pakiliste tegevustega. Tuli tegeleda kiiresti allakäivate riigiettevõtete erastamisega ning asuda lahendama aina teravamaks muutunud sotsiaalseid probleeme. Esimese perioodi kulminatsiooniks ja teatud mõttes pöördepunktiks kujunes 1993. aasta juulis Narva ja Sillamäe linna volikogude korraldatud ebaseadusliku piirkonna autonoomiareferendumi nurjamine. Kindlasti aitas olukorra rahunemisele kaasa

Venemaa veelgi viletsam majanduslik olukord ja elatustaseme langus ning rubla äärmiselt nõrk kurss stabiilse Eesti krooni kõrval.

Strateegiliste algatuste ja erainvesteeringute periood

Järgmisel perioodil, 1990-ndate keskel ja lõpus tegelesid kõik valitsuskoalitsioonid Ida-Viru arengustrateegiatega, kuid üsna ebajärjekindlalt. Aastakümne lõpul asus Eesti Linnade Liit koostöös valitsusega kaardistama piirkonna linnade probleeme ja korraldama uuringuid. Sellel ajal toimus riigiettevõtete erastamine ning uute omanike valduses hakkasid tööle ka kõik piirkonnale kriitilise tähendusega suurettevõtted. Nii Kreenholmi Manufaktuur ja Baltijets Narvas kui ka Silmet Sillamäel jäid eraomanduseski kohalikeks dominantseteks tööandjateks. Maakonna suurimad ettevõtted olid aga Eesti Energia soojuselektrijaamad ja põlevkivikaevandused, mis tagasid stabiilse ja üle keskmise töötasu vähemalt kümnele tuhandele töötajale. Suhteliselt edukalt töötasid sellel ajal ka paljud teised piirkonna tööstusettevõtted. Kuid rahvusvahelise turukonjunktuuri muutudes ja tööstuse tehnoloogilise baasi mahajäämuse tõttu kerkisid sajandivahetuse paiku esile taas probleemid mitme suure ettevõttega. Näiteks Kohtla-Järve Keemiakombinaadist eraldi erastatud Kiviter pankrotistus, tootmismahte kaotasid Silmet, Kreenholmi Manufaktuur ja teised. Stabiilsuse hoidja – põlevkivitööstus – aga moderniseeriti ning uute tehnoloogiate kasutuselevõtt jättis tuhanded kaevurid ja abiteenistuste personali tööta.

Pärast 2000. aastat võtsid initsiatiivi oma kätte mitmed omavalitsused, näiteks Jõhvi ja Kiviõli, mille juurde asutati tööstusparke ning finantsiliselt võimekamad suurettevõtete omanikud kaasasid lisakapitali, et alustada mitmete suurte projektidega, mis kujundasid aina enam maakonna majandust. 2005. aastal hakkasid Silmeti omanikud rajama Sillamäele sadamat, Viru Keemiagrupp arendas ja laiendas tootmist, mitmed välisinvestorid asutasid uusi ettevõtteid. Sellel perioodil ei olnud valitsusel Ida-Virumaa jaoks eraldi programme, majanduskasv oli kuni 2008. aastani kogu Eestis kiire ning tundus, et ükski Eesti piirkond ei vaja erikohtlemist.

Tegevuskavade koostamise periood

2008. aastal alanud majanduslangus lõi valusalt ka Ida-Virumaa pihta ning paljud vanad probleemid, mis polnud veel lõpuni lahendatud, kerkisid uuesti esile – suurenesid tööpuudus ja vaesus, maakonnast väljaränne intensiivistus, ettevõtete areng pidurdus. Kuna Venemaa oli vahepeal muutunud jõukamaks ja tugevdas oma mõjutegevust naaberriikide venekeelsete elanike hulgas, siis neid muutusi ei saanud ka valitsus enam tähelepanuta jätta. Initsiatiivi näitas siseminister Marko Pomerants, kes alustas 2009. aasta sügisel ettevalmistusi Ida-Virumaa tegevuskava koostamiseks. Selle tööga alustatigi vastavalt 19. jaanuaril 2010 valitsuskabineti istungil langetatud otsusele. Tegevuskava koostamiseks kutsuti kokku ametkondadevaheline töörühm, kuhu kaasati ka Ida-Viru omavalitsuste esindajad, ettevõtjaid ja vabaühenduste juhid. Laiahaardeline ja ambitsioonikas Ida-Virumaa tegevuskava 2010–2014 valmis mõne kuuga (vt https://www.siseministeerium.ee/public/Ida-Viru-maa_tegevuskava_ja_rakenduskava.pdf).

Vahepealsed monitooringud on aga näidanud, et Ida-Viru tegevuskava elluviimine ei ole olnud valitsuste esmaste prioriteetide hulgas (vt näiteks http://www.postimees.ee/677848/valit- sus-lukkas-ida-viru-tegevuskava-kalevi-alla). Kuid suur töö tegevuskava ettevalmistamiseks ja käivitamiseks ei olnud kindlasti asjatu, sest see käivitas siiski mitmed protsessid, millest on Ida-Virumaale tervikuna kasu olnud.

Lõplik 2010–2014 tegevuskava täitmise monitooring ja kokkuvõtete tegemine seisavad alles ees. Kuid nii mõndagi saab saavutustena siiski juba välja tuua:

1) regionaalsed soodustused mitme kategooria riigiametnikele, -teenistujatele ja stipendiaatidele;
2) justiitsministeeriumi vanglate ameti üleviimine Tallinnast Jõhvi;
3) Ida-Virumaa linnastute arengule suunatud meetme väljatöötamine Euroopa Liidu tõukefondide 2014–2020 eelarvest;
4) Ida-Virumaa uute tööstusja logistikaalade eelisarendamine.

Tegevuskava koostamine aastateks 2010–2014 ja selle täitmise monitooring on kindlasti tarvilik olnud, sest mitmed minevikust pärit probleemid ei ole veel lahendatud, elanikkonna suurus stabiliseerunud, maine piisavalt paranenud ega piirkonna majanduslik potentsiaal täielikult avanenud. Seetõttu oli Ida-Virumaale hea uudis 2014. aasta märtsis tööd alustanud valitsuskoalitsiooni otsus tegevuskavaga edasi minna. Selleks moodustati siseministri juurde uus töörühm, mis koondab tegevuskava uue variandi sisenditeks tegevused, mida tuleks Ida-Virumaal ära teha järgmisel perioodil, aastatel 2015–2020.

Tegevuskava uuendamisel peame silmas, et esiteks tuleb tagada juba olemasolevates arengukavades ja ametkondade eelarvekavades ette nähtud tegevuste ja investeeringute elluviimine. Teiseks toome ära tegevused ja investeeringukavad, mille üle peetakse läbirääkimisi ning mis on tõenäoliselt lähiaastatel ka realiseeritavad. Kolmandaks toome ära ideed ja kaugemad plaanid, mis veel ei ole läbirääkimiste objektideks, kuid mille elluviimist tuleks tegevuskava perioodil kaaluda. Peame vajalikuks, et tegevuskava igal aastal mitte ainult ei monitooritaks, vaid ka täiendataks ja vajadusel muudetaks. Kolmandast kategooriast, ideedest tuleks igal aastal teemasid viia üle järgmisse kategooriasse ning otsida ja töötada välja uusi algatusi.

Tegevuskava peaks olema pidevalt toimiv laiahaardeline maakonna arengut toetav programm, mis fokuseerib valitsuse tegevust ning hoiab ka avalikkuse tähelepanu kokkulepitud tööde elluviimisel. Iga-aastased ülevaatamised ja uute ideede lisandumised hoiavad tegevuskava värskena. Seejuures tuleb ka kohatuks osutunud või täitmatud tegevused sealt regulaarse ülevaatamise käigus eemaldada.

Tegevuskava on jaotatud viie mõjuvaldkonna vahel eraldi jaotisteks. Need ei ole väga täpselt piiritletud, sest paljud tegevused võivad mõjutada eri valdkondi. Pigem on selline jagamine vajalik ülevaatlikkuse huvides, et tegevuskavast huvitatud inimesed võiksid saada võimalikult hea ülevaate, mida ja kuidas soovitakse konkreetses valdkonnas saavutada.

Kavandatava tegevuskava sisend-jaotised

Maine

Ida-Virumaa praegune maine ei ole jätkuvalt Eesti muude paikade elanike silmis kuigi hea, sellest annavad tunnistust ettevõtete raskused spetsialistide ja juhtide palkamisel, kuid ka oskustööliste leidmine ei ole maakonnas lihtne. Avalikul võimul on piirkonna maine parandamiseks esialgu võimalik rohkem ära teha kui äriühingutel või vabakondlikel organisatsioonidel. Eraettevõtted jälgivad investeeringute kavandamisel piirkonna mainet ja avaliku võimu investeeringuid. Need on loomulikult tähtsad ka piirkonna elanikele ja mujalt tööotsijatele. Ida-Virumaa on rohkem kui poole sajandi jooksul võõrvõimude all kõige rohkem oma mainet kaotanud Eesti piirkond, mis alles hakkab taastuma ja oma tegelikku arengupotentsiaali näitama. On aeg üle saada minevikupärandist ning luua uus maine. Peame rääkima mitte probleemidest, vaid Ida-Virumaa rikkalikest võimalustest ja nende realiseerimise teedest. Ida-Virumaa ei ole mitte hädapäraste lahenduste ja mureprojekt, vaid kindlasti osa tulevasest Eesti eduloost.

Maine ei ole loomulikult üheselt määratletud kategooria, kuid kindlasti kõik, mida tehakse maakonna ettevõtluses, hariduselus või sotsiaalse infrastruktuuri arendamisel, mõjutab ka mainet. Käsitletavas tegevuskava uuenduses on mainekujunduse valdkonda liigitatud kultuuriüritused ja investeeringud, millel võiks olla laiem, üle-eestiline või ka rahvusvaheline kõlapind. Samuti on siia toodud sellised investeeringute ideed, millel on kindlasti maakonna piire ületav või üleriigiline tähendus. Siinsed tegevused ja projektid on teiste valdkondadega võrreldes vähem kaetud poliitiliselt kokku lepitud ja fikseeritud eelarvetega.

Rohkem kui paljud muud investeeringud ja tegevused on Ida-Virumaa mainele tulnud kasuks Jõhvi Kontserdimaja avamine aastal 2005 ning peaaegu võimatuna näiva ambitsioonika ja funktsionaalse Tartu Ülikooli Narva kolledži hoone valmimine 2012. aastal. Kui iga 4–5 aasta tagant suudaks Eesti riik rajada Ida-Viru maakonda nendega võrreldavaid kultuurija haridusobjekte, mis toimivad ka mõjusate maamärkidena, siis võime olla kindlad, et positiivsemaks ei muutu ainult maakonna, vaid kogu Eesti maine.

Majandus

Ida-Virumaa majanduskeskkonna parandamiseks, ettevõtete investeerimishuvi suurendamiseks ja töökohtade loomiseks on valitsusel jätkuvalt palju võimalusi. Maakonna majandusstruktuur on muutumas, sest tulenevalt rahvusvahelisest konjunktuurist on seal mõni majandusharu (tekstiilitööstus) kadumas, samas kui mitmed teised harud kasvavad (logistika, turism). Majanduse ja ettevõtluse mitmekesistamine on kindlasti positiivne tendents, millele peaks aitama kaasa ka valitsuse tegevuskava. Samas ei tohi tähelepanuta jätta ka traditsioonilisi tööstusharusid nagu põlevkivitööstus ja energeetika, mille investeeringud ja tegevus on maakonna sotsiaalmajanduslikule arengule väga tähtsad veel vähemalt 20–30 aastat.

Väga hästi on maakonna majanduslikke võimalusi iseloomustatud SA Ida-Virumaa Tööstusalad kodulehel: http://www.ivia.ee/.

Elukeskkond

Ida-Virumaa keskkond on kontrastiderohke – kõrgelt hinnatud looduslike vaatamisväärsuste ja puhkealade kõrval on 20. sajandi ekstensiivne tööstus kujundanud ulatuslikud reostatud või rikutud alad, mida tänapäeval võimalust mööda rekultiveeritakse. 21. sajandi energeetika ja põlevkivitööstuses kasutatav tehnoloogia on varasemast vähem keskkonnaohtlikud ning täita tuleb kõiki rahvusvaheliselt ja Eesti-siseselt kehtestatud piiranguid, reegleid ja norme. Looduse seisundi monitooring ja täiendava reostuskoormuse vältimine jäävad Ida-Viru maakonnas jätkuvalt äärmiselt olulisteks tegevusvaldkondadeks.

Tegevuskava sisaldab eri ametkondade kasutatavaid abinõusid ja kavandatavaid investeeringuid, et elukeskkonna kvaliteeti parandada. Eelkõige vajab korrastamist ja arendamist inimese loodud elukeskkond, sest nõukogude ajal riikliku suurtööstuse ja energeetika teenindamiseks loodud taristu ei vasta tänapäevastele tingimustele. Teedevõrk ja transpordisüsteem, tervishoid ja aktiivse vaba aja veetmise võimalused, kommunaalteenuste kvaliteet ja kättesaadavus, jaekaubandus ja toitlustus, meelelahutus ja elukondlik teenindus – kõigist neist valdkondadest on erasektor investeerinud peamiselt jaekaubandusse ja turistidele suunatud spaa-majandusse. Avaliku sektori investeeringuid tuleb piirkonda vähemalt sama suures mahus kui eelmisel Euroopa Liidu eelarveperioodil, sealhulgas jätkatakse ajalooja kultuuriobjektide renoveerimist ning väljaehitamist.

Sotsiaalne keskkond

Ida-Virumaa sotsiaalne keskkond ei ole ühtne ning koosneb paljudest omavahel vähe läbikäivatest sotsiaalsetest rühmadest ja kogukondadest. Lisaks suurimale – keelelis-kultuurilisele – erinevusele on just venekeelseteks nimetatud elanikkonna osa äärmiselt killustunud linnade ja asumite ning kunagiste neid siia lähetanud suurte nõukogude keskametkondade kaupa. Ühise identiteedi ja sotsiaalse keskkonna parandamiseks on viimase kahekümne aastaga palju tehtud nii hariduse, meditsiini kui ka sotsiaalhoolekande valdkonnas, kuid väljakutseid on ikka veel piisavalt. Riigi keskvõimul tuleb leida vahendeid lõimumiseks ning ühtse haridusja kultuurisfääri arendamiseks. Kohalikel omavalitsustel omakorda on vaja rohkem keskenduda vabakondlikeks ühistegevusteks paremate tingimuste loomisele ja kogukondlikkuse arengule. Eestikeelse suhtluskeskkonna edendamine haridussüsteemi, riigiasutuste personalitöö ja kohalike omavalitsuste kaudu on miinimum, mida riigi keskvõim peab piirkonnas tegema.

Julgeolek

Ida-Virumaa tegevuskavas käsitleme riigi ja piirkonna julgeolekut psühholoogilise, sotsiaalse, kultuurilise ja majandusliku julgeoleku võtmes. Maakonnas asub kaitseväe Viru pataljon, mis lisaks relvastatud julgeolekule suurendab kohalike elanike turvatunnet, kuid selle üksuse arendamist käsitletav tegevuskava ei hõlma.

Riigi julgeolekut suurendavad investeeringud ja tegevused, mis toovad maakonda rohkem riigiasutusi, ametnikke ja teisi lojaalseid kodanikke. Eriti oluline on horisontaalsete sidemete tugevdamine ja kogukondlikkuse areng maakonna kõigis asumites ja piirkondades. Tuleb hoogustada kahesuunalist protsessi: rohkem Eestit IdaVirumaale ning siduda idavirumaalased ülejäänud Eestiga.

Tegevuskava näeb ette korraldada kogukondlikkuse ideede levitamiseks ja asjakohaste kogemuste tutvustamiseks 2015. aasta kevadel rahvusvaheline konverents. Korraldajad soovivad seal kokku viia nii Ida-Virumaa kui ka kogu Eesti mitmesuguste kogukonnaliikumiste aktivistid ja Euroopa eri piirkondade sotsiaalse sidususe eksperdid.

Eesmärgid ja mõõdikud

Ida-Virumaast peab lähema aastakümne jooksul saama ülejäänud Eestiga hästi sidustatud maakond, kus on välja kujunenud oma identiteet ja kogukonnatunnetus. Kuigi maakonna rahvastik veel väheneb, tuleb näha ette võimalused stabiliseerumiseks ja rahvastiku vanuselise vahekorra normaliseerumiseks. Elukeskkond ja head töötingimused peavad juba lähiaastatel tooma maakonda kõrgelt kvalifitseeritud spetsialiste ja oskustöölisi, ettevõtjaid ja ametnikke kogu Eestist, kuid miks mitte ka mujalt Euroopa Liidust!

Juba viie aasta pärast võime mõõta, kas idavirumaalaste keskmine palgatase on jõudnud lähemale riigi keskmisele, vaesus vähenenud ning migratsioonivood pöördunud rohkem maakonna kasuks.

Tulevik

Oleme näinud, kuidas 20. sajandi keskel muutus Ida-Virumaa jõukast põllumajanduslikust piirkonnast, mida tunti ka ajalooja kultuurimälestiste, kõrget miljööväärtust omavate linnade ja asumite järgi, drastiliselt karmi tööstusmaastiku ja võõra migrantrahvastikuga piirkonnaks. 21. sajandi esimesel poolel seisab Ida-Virumaal tõenäoliselt ees aga uus drastiline muutus – kujuneda tähtsaks logistikapiirkonnaks Euroopa Liidu ja Euraasia suurte riikide vahel. Sealjuures poleks ime, kui nii mõnigi tuntud linn, näiteks Narva, kujuneb rahvusvaheliseks kunstimetropoliks, milleks on linnal kõik eeldused olemas.

Tööstus mitmekesistub ja kolib rajatavatesse tehnopiirkondadesse Narva, Jõhvi, KohtlaJärve ja Kiviõli juures ning piirkonna majanduslik süda võib täiesti vabalt välja kasvada Sillamäe sadama ning selle logistikaja tööstuspiirkonnas. Juba praegu on Ida-Virumaa nähtav kui areneva turismi ja puhkemajanduse piirkond ning võib olla kindel, et see majandusharu kasvab siin eriti kiirelt. Maakonna lõunaosa ja Peipsi järve ranniku leiavad tulevikus kindlasti üles Euroopa kõige nõudlikumad turistid, kes tahavad nautida loodust, loodustoite ja kohalikke rikkalikke käsitöötraditsioone.

Eesti rahvastikupoliitika retoorika, võrdlus Euroopaga

Mare Ainsaar
Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika vanemteadur

Eesti kuulub rahvastiku kasvu ja struktuuri poolest kõige problemaatilisemate Euroopa riikide rühma. Eestis mõjutavad rahvastiku kahanemist nii ränne kui ka loomulik iive. Eesti rahvastikupoliitika eelisvaldkond on sündimuspoliitika ja mõningal määral toetatakse ka immigratsiooni.

Eesti on teiste Euroopa riikide seas demograafiliselt erandlik, sest juba veerand sajandit rahvaarv pidevalt väheneb. Alates 1990. aastast on Eesti rahvaarv vähenenud 255 000 inimese võrra. Kui Euroopas on viimastel aastatel peamine rahvaarvu kasvu allikas sisseränne, mis annab ligi 60 protsenti rahvastiku juurdekasvust, ja loomulik iive 40 protsendiga (Marcu 2011), siis Eestis toimub kahanemine nii rände kui ka loomuliku iibe tõttu.

Rahvastiku suurus ja struktuur mõjutavad ühiskonna toimimist

Rahvastiku suurus ja struktuur mõjutavad ühiskonna toimimist, ressursse, vajadust ressursside järele, institutsioone, väärtusi, hoiakuid, tööturgu, pensioneid, tervishoidu, elamuturgu, valimiskäitumist, majandust ja palju muud (Ainsaar 2012; Bloom, Canning 2008; Calahorrano 2013; Felix, Watkins 2013; Kluge 2013; Morgan 2013). Poliitikaid, mis mõjutavad rahvastiku struktuuri ja arvukust, võib nimetada rahvastikupoliitikateks. Rahvastikupoliitikat mõjutab ühelt poolt inimeste ja seega rahvastiku struktuur, teiselt poolt mõjutab see ka ise rahvastiku olukorda. Rahvastikupoliitikat võib defineerida väga laialt (kõik, mis mõjutab inimesi), kuid enamasti nimetatakse rahvastikupoliitikaks neid riigi teadlikke tegevusi, millega tahetakse muuta kas rahva arvukust või koosseisu. Ka paljud teised poliitikad võivad tegelda rahvastiku küsimustega, nagu näiteks regionaalpoliitika tegeleb inimeste ja ressursside geograafilise tasakaaluga, aga nende eesmärk ei ole inimeste koguarvukuse mõjutamine. Artiklis määratleme rahvastikupoliitikat kitsamalt, demograafiliselt. Käsitleme rahvastikupoliitikana poliitikat, mille eesmärk on muuta inimeste arvukust kas sündimuse, suremuse või rände mõjul. Neljas oluline rahva (tulevast) arvukust mõjutav komponent on rahvastiku vanuseline ja sooline struktuur ning selle muutus ajas. Näiteks just ebasoodsa vanuselise koosseisu tõttu ei ole tulevikus oodata Eestis rahva arvu kasvu, vähemalt mitte loomuliku iibe (sündide ja surmade vahe) tagajärjel (Ainsaar 2011). Riikide rahvastiku tulevik on mõjutatud eelnevast demograafilisest ajaloost, mis on kujundanud selle koosseisu ja struktuuri. Niisamuti on minevik mõjutanud oleviku rahvastikusündmusi. Demograafiliste sündmuste selektiivsuse tõttu soo ja vanuse järgi on vanus ja sugu kõige tähtsamad rahvastiku kujundajad. See aga ei tähenda, et kogu rahvastiku areng oleks juba ette ära määratud inimeste vanuselise ja soolise koosseisuga, oma mõju on ka inimeste käitumise muutusel ja riigi poliitikatel selle kujundajana.

Artiklis võrreldakse Eesti ja veel 30 Euroopa riigi rahvastikupoliitika hoiakuid. Selleks on kasutatud kümmet näitajat ÜRO rahvastikupoliitika andmebaasist (United Nations ... 2014) aastatest 2001–2013. Kümme näitajat on valitud meetodil, et need väljendaksid riikide hoiakuid kogu rahvastiku kasvu, suhtumist struktuuri, sündimusse ning sisse-ja väljarändesse. Analüüsist on jäetud välja tervisepoliitika, sest Euroopas

ei ole ühtegi riiki, kes ei sooviks, et nende elanikud elaksid kauem ja tervemat elu, seega puudub siin variatsioon ja ajaline muutus. Artiklis ei anta hinnanguid poliitikate headusele, valikute headusele või efektiivsusele, vaid see on pigem kirjeldav ülevaade riikide rahvastikupoliitika eelistustest 21. sajandil.

Riigi rollist rahvastikupoliitikas

Nii nagu maailma eri piirkondade rahvastik on eriilmeline, on seda ka rahvastikupoliitika ja riikide eesmärgid. Enamik maailma riike püüab oma rahvastikku mõjutada: suurendada või vähendada sündimust, reageerida rahvastiku struktuuri muutustele. Vahel on riigi tegevuses nähtud ka probleeme. Nimelt on viidatud inimeste elu mõjutamise eetilisuse küsitavusele riigi huvides (Demeny 2011), eriti kui on tegemist riigi ja indiviidi huvide konfliktiga. Näiteks võib tuua olukorra, kus inimesed soovivad perre enam lapsi, aga riigi huvi on sündimust piirata. Palju on diskuteeritud ka rahvastikupoliitikate efektiivsuse üle. Poliitikate edukat kujundamist ja rakendamist piirab sageli inimeste vähene teadlikkus, ressursside puudus, efektiivsete lahenduste komplekssus ning kõige lõpuks suur risk, et poliitikad ei saavuta planeeritud eesmärki, sest edukad lahendused sõltuvad liiga paljude tegurite koosmõjust (Lassila, Valkonen 2008; Demeny 2003).

Võtame perepoliitika näite. Samal ajal kui paljud autorid kinnitavad, et perepoliitika ja sündimuse vahel on seos (McDonald 2006; Björklund 2006; Frejka *et al* 2008; Rijken 2006; Kalwij 2010), on uuringuid, mis väidavad, et seos ei pruugi olla põhjuslik (Wennemo 1994; Hantrais 1997; Baird *et al* 2010). Sageli lõpevad teadusuuringud järeldusega, et perepoliitika seos sündimusega on pigem kaudne kui otsene, mõju on piiratud või seotud otseselt vaid lapse saamise aja muutustega (Gauthier, 2007; Frejka *et al* 2008). Samuti on leitud, et perepoliitika on vajalik, aga mitte piisav sündimuse mõjutaja (Rønsen 2004; Hoem 2008).

Vaatamata sellisele ebamäärasusele rakendab enamik riike perepoliitikaid (Daly 2011) – seda väga erinevatel põhjustel, sest sündimuse mõjutamine on vaid üks paljudest perepoliitika eesmärkidest (Ainsaar 2001).

Rahvastikupoliitika mõjutajad

Poliitika protsess ise on samuti mitmete tegurite koosmõju tulemus. Sageli tegutsevad riigid sarnases olukorras erinevalt. Näiteks Morgan (2013) analüüsis, kuidas riigid reageerisid rahvastiku struktuuri muutustele. Osa valitsusi panustas sotsiaalpoliitika muutustele – muutsid vanemapuhkuste skeeme, suurendasid osaajaga töötajate õigusi, panustasid enam lastehoidu, teised olid tagasihoidlikumad ning hoidusid muutustest, püüdes säilitada olemasolevat struktuuri. Riikide valikuid ei suuda teadlased veel veenvalt prognoosida, kuid on teada, et oma mõju on inimeste hoiakuid kujundanud minevikupoliitikatel, valitsuste koosseisul ja ideoloogilistel valikutel, poliitilise eliidi valikutel, vajalike ressursside olemasolul ja riigi institutsioonidel (Pierson 1996; Neyer, Andersson 2008; Wennemo 1994; Thomas, Grindle 1994; Wilson 2000). Demograafiline olukord ise võib mõjutada huvi ja motivatsiooni rahvastikupoliitikaga tegelda. Joonis 1 näitab (lihtsustatud) seost poliitika vajaduste tunnetamise, poliitikate rakendamise ja objektiivse olukorraga. Neis riikides ja neil perioodidel, kus rahvastiku demograafiline olukord on keerulisem, võib olla lihtsam leida toetust vastavatele poliitikatele. Kriitilisema demograafilise

olukorraga riigid peaksid olema ka retoorikas aktiivsemad rahvastikupoliitikate toetajad. Poliitika protsessi võivad kujundada veel informeeritus olukorrast – kas ollakse üldse probleemidest teadlikud –, erinevate huvirühmade ja poliitiliste tegutsejate aktiivsus, traditsioonid ja avalik arvamus, mis teeb rahvastiku teemadel riigi poliitika kujundamise legitiimsemaks. Artiklis kasutame riikide poolt ÜRO-le edastatud ametlikke andmeid rahvastiku olukorra hinnangu ja poliitika eesmärkide kohta ning võrdleme neid andmeid ka demograafilise olukorraga. Analüüsist jäävad välja tegelik poliitikate teostamine ja seda mõjutavad tegurid. Neid on põgusalt käsitletud seitsme riigi sündimuspoliitika puhul.

Joonis 1. Demograafilise olukorra ja riigi poliitika seos (skeem)

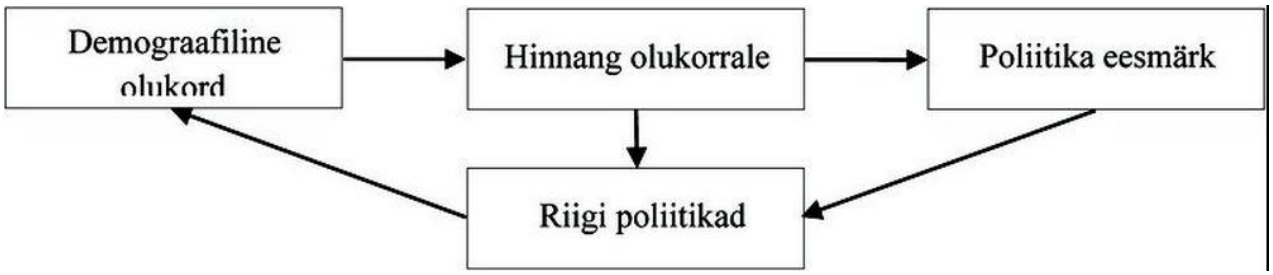

Riikide hoiakud

Kõigepealt võrdleme Eestit ja Euroopa riike kahe rahvastikupoliitika koondtunnuse alusel: hinnangud rahvastiku olukorrale ja poliitika vajalikkuse hinnang (joonis 2). Hinnangu indeks on koondtunnus, mis väljendab riikide suhtumist rahvastiku olukorda. Hinnangu all vaatleme järgmisi näitajaid: suhtumine rahvaarvu kasvu, mure tööealise rahva arvu pärast, mure rahvastiku vananemise pärast, suhtumine sündimusse, suhtumine immigratsiooni, suhtumine emigratsiooni. Mida suurem on selle näitaja numbriline väärtus, seda suurem on riigi mure rahvastiku kasvu ja struktuuri pärast.

„Poliitika" indeks võtab kokku riigi retoorika konkreetsete poliitikate rakendamise vajalikkuse kohta. Poliitika eesmärkide all analüüsime vastuseid rahva arvu reguleeriva poliitika eesmärkide, sündimuspoliitika eesmärgi, immigratsioonipoliitika eesmärgi, ajutise töörände eesmärgi, perede taasühinemise poliitika vajaduse ja emigratsioonipoliitika eesmärgi kohta. Indeks näitab, kui suur on riigi vajadus nende poliitikate järele, mis kasvataksid rahva arvukust. Mida suurem on indeksi numbriline väärtus, seda tugevam on riigi retoorika nende poliitikate toetuseks, mis kasvatavad rahva arvu (rohkem sünde, rohkem immigratsiooni, vähem emigratsiooni). Jooniselt 2 näeme, et enamasti on riikide hinnangud rahvastiku olukorrale ja soov rakendada poliitikaid omavahel kooskõlas. Oma rahvastiku olukorda kriitilisemalt hindavad riigid toetavad, vähemalt retoorika tasandil, ka rohkem rahvastiku kasvupoliitikaid. Eesti on viimase kümne aasta jooksul olnud suhteliselt keskmine Euroopa riik rahvastiku kasvupoliitika hoiakute poolest ning kuulub pigem Idaja Lõuna-Euroopa riikide rühma. Kõige aktiivsem suhtumine rahvastikupoliitikasse on Bulgaarial ja Horvaatial. Teine äärmus on Taani, Holland, Ühendkuningriik ja Šveits, kes on rahvastikupoliitikas pigem passiivsed ning ei ole kasvule orienteeritud. Island, Luksemburg ja Iirimaa on jälle omamoodi väikesed riigid, kes toetavad

ebaproportsionaalselt enam rahvaarvu kasvu poliitikaid, võrreldes hinnanguga olemasolevale olukorrale.

Joonis 3. Rahvastiku demograafiline olukord ja riikide soov rakendada rahvastiku kasvupoliitikaid

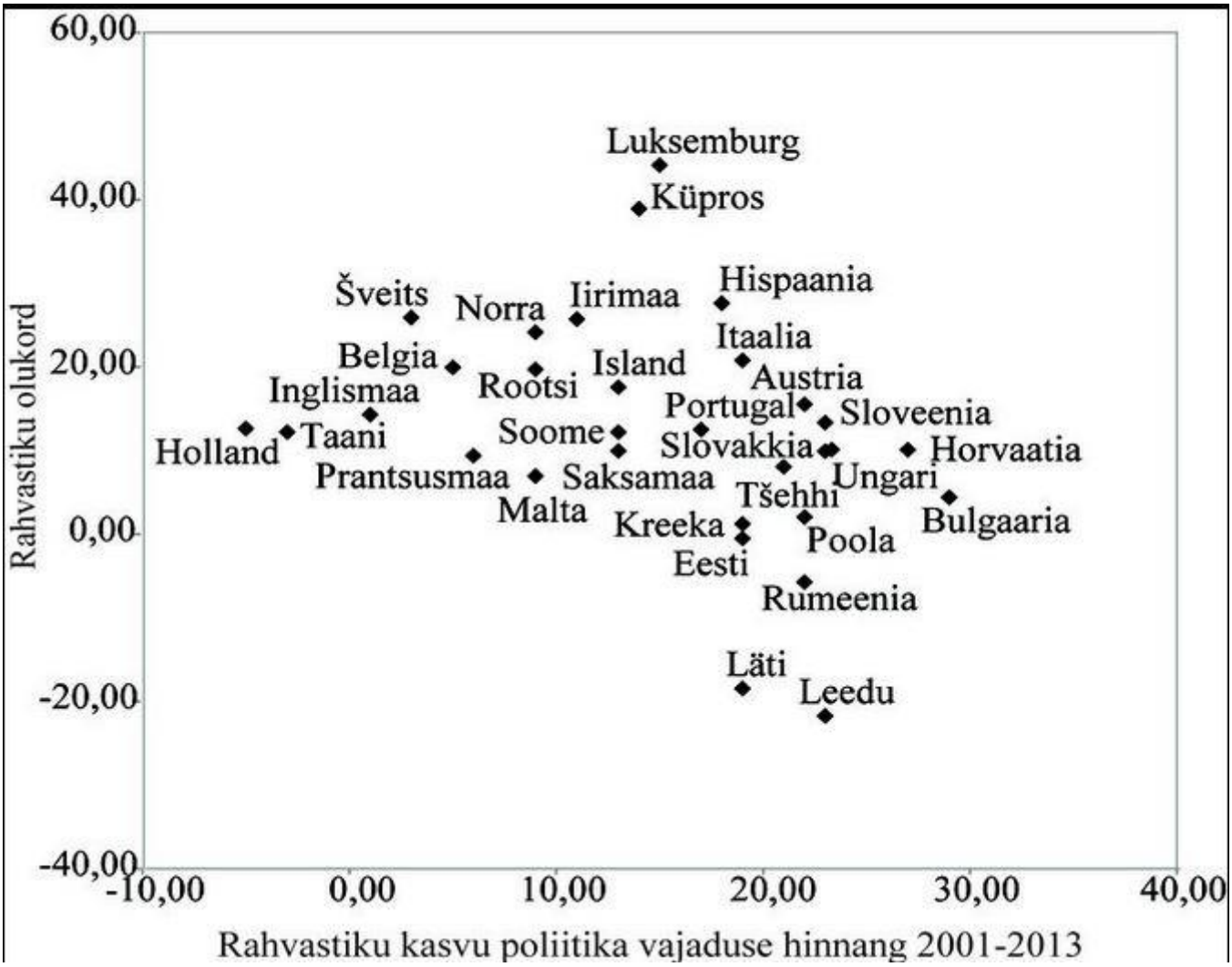

Märkus: Mida suurem on rahvastiku olukorda märkiv number, seda parem on rahvastiku olukord kasvu seisukohast, mida suurem poliitika number, seda suurem on valmidus rakendada kasvupoliitikaid.

Joonis 2. Valitsuste hinnang rahvastiku kasvu vajadusele ja rahvastiku kasvu toetavate poliitikate vajalikkusele

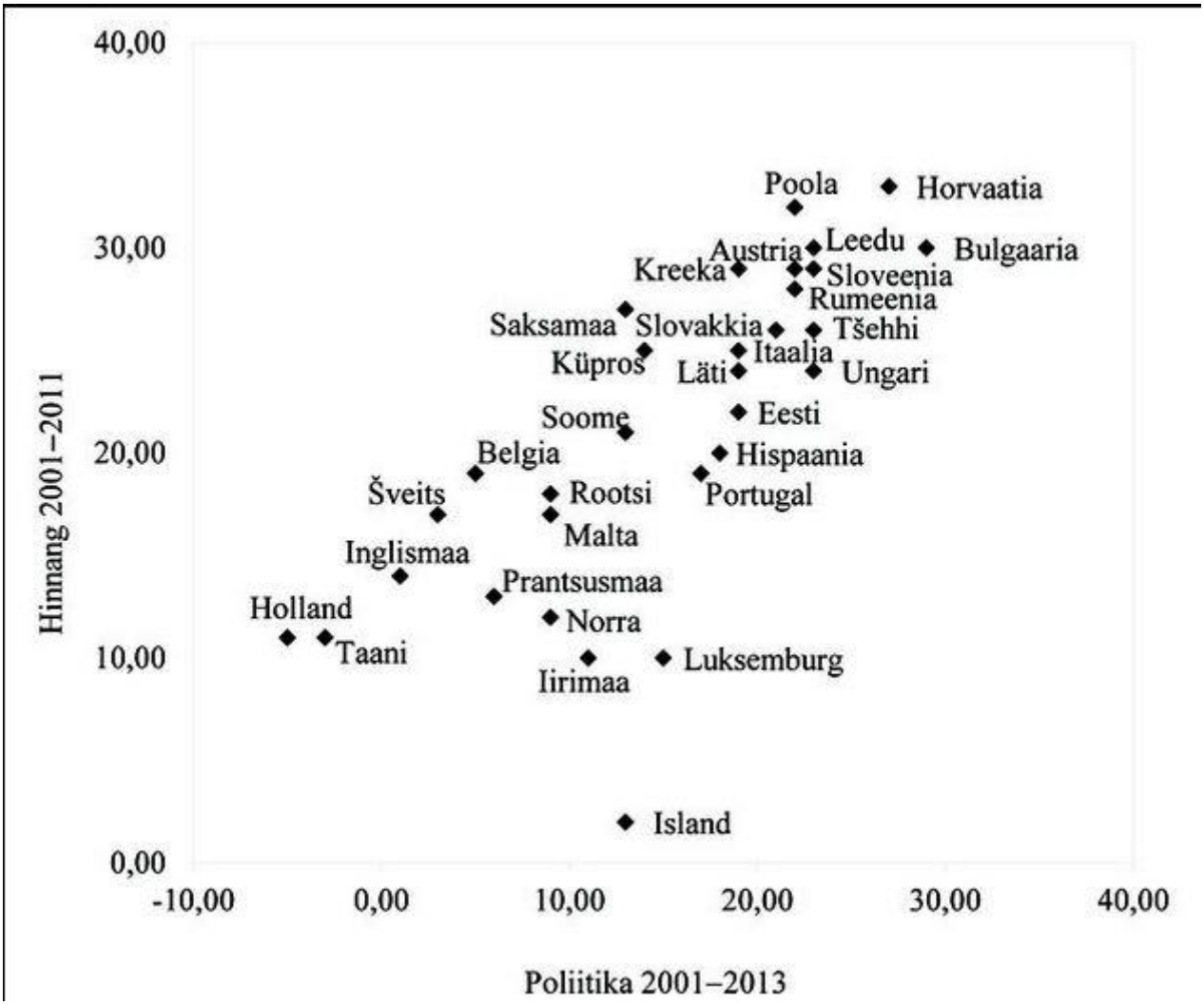

Rahvastiku olukord ja poliitikad

Senised analüüsid (Ainsaar 2009) rahvastiku andmetega lubavad arvata, et riikide poliitikatel on seos riikide rahvastiku objektiivse olukorraga. Kasutame rahvastiku olukorra hindamiseks nelja näitaja kombinatsiooni: tööealiste inimeste osatähtsus rahvastikust, eakate osatähtsus võrreldes tööealistega, viimase kümne aasta summaarne sündimusnäitaja ja sama perioodi rändesaldo. Joonise 3 vasakpoolne skaala näitab selle koondnäitaja väärtust riikide jaoks ja alumine skaala riikide endi tunnetatud vajadust rahvastiku kasvu toetavate poliitikate järele.

Eesti on koos Läti, Leedu, Rumeenia, Kreeka, Poola ja Bulgaariaga nende riikide seas, kellel on kõige rohkem põhjust muretseda tööealise rahvastiku ja kogu rahvastiku tuleviku pärast. Jooniselt näeme, et kõik seitse riiki on väljendanud ka tahet tegeleda rahvastiku kasvu soodustavate poliitikatega. Üldine seos Euroopa rahvastiku olukorra ja poliitika vajaduse tunnetamise vahel on olemas, aga see ei ole väga tugev, sest leidub mitmeid erandlikke riike. Näiteks Holland, Taani ja

Ühendkuningriik on suhteliselt passiivsed rahvastikupoliitikas ning ei näe vajadust kasvuks, samal ajal suhteliselt hea rahvastikuolukorraga riigid Luksemburg ja Küpros sooviksid mõõdukalt kasvada.

Millesse panustada?

Varasemad analüüsid (Ainsaar, Rootalu 2015) on näidanud, et ajavahemikus 2001–2011 on mure rahvastiku kasvu pärast üldiselt Euroopas suurenenud, eriti vananemise ja tööealise rahvastiku puuduse tõttu Euroopas. Demograafilistest valikutest on panustamine tervisesse ja sündimusse kõige populaarsemad valikud riigi rahva arvu kasvatamiseks. Ka soov rahvaarvu kasvu ergutada sisserände kaudu on suurenemas, kuid üldiselt on toetus sellele siiski tagasihoidlik. Emigratsiooni vähendamisega tegelevad vähesed riigid teadlikult.

Kui analüüsida detailsemalt Eestiga sarnase demograafilise olukorraga kuue riigi rahvastikupoliitika suundi (joonis 4), siis näeme, et neli neist – Eesti, Leedu, Bulgaaria ja Rumeenia – on sihikindlamalt eesmärgiks seadnud üldise rahva arvukuse kasvu. Silma paistab Läti ebajärjekindel soov (madal indeks) rahvastiku kasvu toetamisel. Ka Kreeka ja Poola on rahvastiku kasvu soovides vähem järjekindlad. Eesti eelistatud rahvastikupoliitika valdkonnaks on sündimuspoliitika. See on kõige tavapärasem valik ka teistel selle rühma ja Euroopa riikidel. Ainult Poola on sündimuspoliitika toetamisel poliitilises retoorikas suhteliselt tagasihoidlik. Kõrvalmärkusena võib siin välja tuua, et ametlik retoorika sündimuse toetamise poliitikatele on nende riikide puhul kooskõlas ka tegeliku abiga lastega peredele. Nimelt kui võrrelda nende seitsme riigi kulutusi lastega peredele, on Poola selgelt teistest erinev. Kui teised kuus riiki toetasid aastatel 2001–2013 lastega peresid keskmiselt 1,4–1,7 protsendi ulatuses SKP-st, siis Poolas oli vastav näitaja alla 0,9 protsendi.

Joonis 4. Seitsme sarnase rahvastiku olukorraga riigi rahvastikupoliitika prioriteetide võrdlus

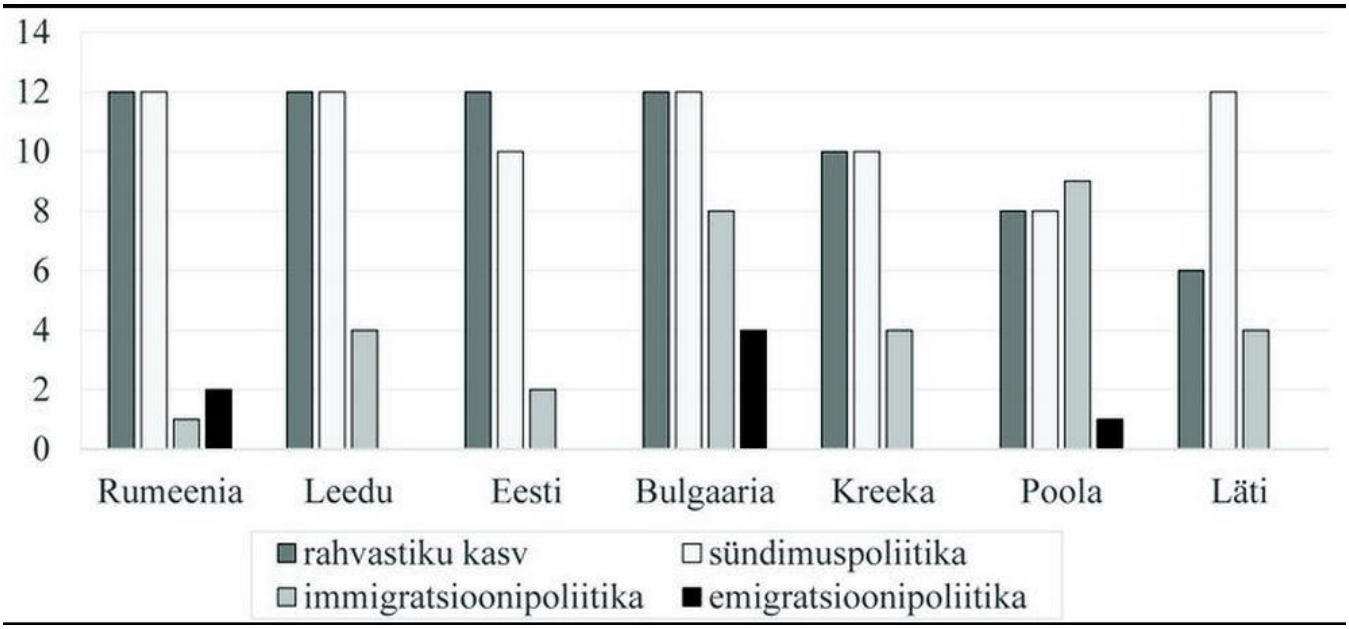

Märkus. Kümne aasta keskmine, suurem number tähendab selle poliitika suuremat rõhutamist rahvastiku suurendamise nimel.

Ka immigratsiooni on Eestis kümne aasta jooksul mõningal määral toetatud, kuid palju vähem kui sündimust. Pigem on see olnud viimastele aastatele iseloomulik poliitika muutus. Eesti on võrreldes teise kuue riigiga selgelt ettevaatlikum kõigi rändepoliitikate toetamisel.

Teadlikku emigratsiooni vähendamise poliitikat võib Euroopas üldse pidada suhteliselt haruldaseks. See puudub näiteks ka Eesti poliitilises retoorikas ja riigi plaanides. Seitsme riigi võrdluses näeme, et ainult Poola, Rumeenia ja Bulgaaria rahvastikupoliitikas on selline lähenemine ametlikult olemas.

Kokkuvõte

Euroopa riikide huvi rahvastiku kasvu küsimustega tegelda ning rahulolematus olemasoleva rahvastiku struktuuri ja arvukusega kasvab. Eesti kuulub rahvastiku kasvu ja struktuuri poolest kõige problemaatilisemate Euroopa riikide rühma. Selle artikli analüüs näitas, et riikide tunnetatud vajadus rahvastikupoliitikate järele on seotud tegeliku olukorraga ning selle olukorra tunnetamisega. Mure, et riigid ei julgeks või ei tahaks seada rahvastikueesmärke ja tegelda rahvastikupoliitikaga, ei ole 21. sajandi alguses enam asjakohane. Kõige levinum on sündimuspoliitikate toetamine. See on olnud ka Eesti rahvastikupoliitika prioriteet koos tervisepoliitikaga (tervisepoliitikat selles artiklis detailsemalt ei analüüsitud). Eestis puudub emigratsioonipoliitika ja immigratsiooni soodustamisel on Eesti olnud erinevatel põhjustel ettevaatlik.

Tänuavaldus

Tööd rahvastiku ja rahvastikupoliitika teemadega toetab Eesti Teadusagentuur.

Kasutatud kirjandus

Ainsaar, M. (2001). Eesti lasteja perepoliitika võtmeküsimused 1999.–2000. aastatel. – T. Tulva (koost). Laps ja pere tänases Eestis. Tallinn: TPÜ Sotsiaalteaduskond, lk 5–16.

Ainsaar, M. (2009). Aims, Tools and Effectiveness of Family Policy – Estonia in Comparison with West European Countries at the end of the 1990s. – J. Aidukaite (ed). Poverty, Urbanity and Social Policy: Central and Eastern Europe Compared. Nova Sciences Publishers.

Ainsaar, M. (2012). Children in the family and welfare state attitudes: Altruism or self-interest? – H. Ervasti, J. G. Andersen, T. Fridberg, K. Ringdal (eds). Future of the Welfare State. Social Policy Attitudes and Social Capital in Europe. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, pp 88–106.

Ainsaar, M., Rootalu, K. (2015). Demography and population policy. – K. Schubert, P. de Villota, J. Kuhlmann (eds). Challenges to European Welfare Systems. Springer.

Baird, D., Collins, T. J., Evers, J. L. H., Leridon, H., Lutz, W., de Velde, E., Thevenon, O., Crosignani, P., Devroey, P., Diedrich, K., Fauser, B. C. J. M., Fraser, L., Geraedts, J. P. M., Gianaroli, L., Glasier, A., Sunde, A., Tarlatzis, B., van Steirteghem, A., Veiga, A. (2010). Europe the continent with the lowest fertility. – Human Reproduction Update, vol 16, no 6, pp 590–602.

Björklund, A. (2006). Does family policy affect fertility? – Journal of Population Economics, vol 19, no 3, pp 3–24.

Bloom, D. E., Canning, D. (2008). Global demographic change: Dimensions and economic significance. – Population and Development Review, vol 34, pp 17–51.

Calahorrano, L. (2013). Population aging and individual attitudes toward immigration: Disentangling age, cohort and time effects. – Review of International Economics, vol 21, no 2, pp 342–353, DOI:10.1111/roie.12040.

Daly, M. (2011). What adult worker model? A critical look at recent social policy reform in Europe from a gender and family perspective. – Social Politics, vol 18, no 1, pp 1–23, DOI:10.1093/sp/jxr002.

Demeny, P. (2003). Population policy dilemmas in Europe at the dawn of the twenty-first century. – Population and Development Review, vol 29, no 1, pp 1–28.

Demeny, P. (2011). Population policy and the demographic transition: Performance, prospects, and options. – Population and Development Review, vol 37, pp 249–274.

Felix, A., Watkins, K. (2013). The impact of an aging U.S. population on state tax revenues. – Economic Review, issue Q IV, pp 95–127.

Frejka, T., Sobotka, T., Hoem, J., Toulemon, L. (2008). Summary and general conclusions: Childbearing trends and policies in Europe. – Demographic Research, vol 19, no 2, pp 5–14, DOI:10.4054/DemRes.2008.19.2.

Gauthier, A. (2007). The impact of family policies on fertility in industrialized countries: A review of the literature. – Population Research and Policy Review, vol 26, pp 323–346.

Hantrais, L. (1997). Exploring relationship between social policy and changing family forms within the European Union. – European Journal of Population, vol 13, pp 337–379.

Hoem, J. (2008). The impact of public policies on European fertility. – Demographic Research, vol 19, no 10, pp 249–260. DOI:10.4054/DemRes.2008.19.10.

Kalwij, A. (2010). The impact of family policy expenditure on fertility in Western Europe. – Demography, vol 47, no 2, pp 503–519.

Lassila, J., Valkonen, T. (2008). Uncertain demographics and pension policy. – Revue économique, vol 59, no 5, pp 913–926.

Marcu, M. (2011). Population grows in twenty EU Member States. – Statistics in focus. Population and social conditions, no 38. Eurostat.

McDonald, P. (2006). Low fertility and the state: The efficiency of policy. – Population and Development Review, vol 32, no 3, pp 485–510.

Morgan, K. J. (2013). Path shifting of the welfare state: Electoral competition and the expansion of work-family policies in Western Europe. – World Politics, vol 65, no 1, pp 73–115.

Neyer, G., Andersson, G. (2008). Consequences of family policies on childbearing behavior: Effects or artifacts? - Population and Development Review, vol 34, pp 699–724.

Pierson, P. (1996). The path to European integration. – Comparative Political Studies, vol 29, no 2, pp 123–163.

Rijken, A. (2006). Fertility Rates in Europe: The Influence of Policy, Economy and Culture. – J. Bradshaw, A. Hatland (eds). Social Policy, Employment and Family Change in Comparative Perspective. Cheltenhan and Northampton: Edward Elgar, pp 143–159.

Rønsen, M. (2004). Fertility and family policy in Norway – A reflections on trends and possible connections. – Demographic Research, vol 10, no 10, pp 265–286.

Thomas, J. W., Grindle, W. S. (1994). Political leadership and policy characteristics in population policy reform. – Population and Development Review, vol 20. Supplement: The New Politics of Population: Conflict and Consensus in Family Planning, pp 51–70.

United Nations Population policy database (2014). – http://esa.un.org/PopPolicy/wpp_datasets.aspx

Wennemo, I. (1994). Sharing the Costs of Children. – Studies on the Development of Family Support in the OECD Countries. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.

Wilson, C. A. (2000). Policy regimes and policy change. – Journal of Public Policy, vol 20, no 3, pp 247–274.

Eesti pensionisüsteemi põlvkondadevahelised efektid[1]

Magnus Piirits, Tartu Ülikooli doktorant, SA Poliitikauuringute keskuse Praxis nooremanalüütik

Eesti pensionisüsteem on viimase viie-teistkümne aastaga läbinud mitu reformi, näiteks sotsiaalmaksust sõltuva I samba loomine, II ja III samba loomine, pensioniea tõstmine. Sellistel muudatustel on ka tagasimõju pensionisüsteemile tervikuna.

Iga reform põhjustab muudatusi süsteemist kasusaajate jaoks. Niisamuti mõjutavad muudatused pensionisüsteemi, milles reformid on põhjustanud nii põlvkonnasiseseid kui ka põlvkondadevahelisi muudatusi. Artikkel on kokkuvõte 2014. aastal Tartu Ülikooli majandusteaduskonnas kaitstud magistritööst „Eesti pensionisüsteemi reformide põlvkondadevaheliste efektide analüüs simulatsioonimeetodi abil" (Piirits 2014) ja keskendub põlvkondadevahelistele mõjudele.

Artikli põhisõnum on see, et nooremate põlvkondade keskmise ja sellest kõrgema palga saajad hakkavad eelduste kohaselt saama suuremat pensionit kui vanemate põlvkondade sama palgatasemega inimesed. Selline tulemus on tingitud asjaolust, et tulevane pension sõltub aina rohkem inimese palgast ning nooremate põlvkondade sissemaksed pensionisüsteemi on suuremad ja pikaajalisemad. Teisalt nooremad põlvkonnad, kelle palgatase on keskmisest palgast madalam, hakkavad varasemate põlvkondadega võrreldes saama väiksemat pensionit, kuigi nende sissemakse pensionisüsteemi on suurem kui vanemate põlvkondade sama palgatasemega inimestel. Selles analüüsis on kasutatud pensionisüsteemi sissemaksete ja väljamaksete hindamiseks sisemist tulusust (*internal rate of return* ehk IRR), mida üldiselt rakendatakse investeerimisprojektide kasumlikkuse hindamiseks, ning nüüdispuhasväärtuse suhtarvu (*net present value ratio* – NPVR). Analüüsis kasutati ka pensionide asendusmäära võrreldes keskmise palgaga ja inimese enda palgaga pensionile jäämise hetkel, samuti kümme aastat pärast pensionile jäämist. Analüüsimiseks on kasutatud simulatsioonimeetodit, millega saab hinnata põlvkondadevahelisi efekte võrdsetel alustel.

Teema aktuaalsus

Eestis ja üldiselt enamikus arenenud riikides rahvastik vananeb, see tähendab, et inimese keskmine vanus suureneb. Ühe töötava inimese kohta on aina enam ülalpeetavaid, eeskätt pensionäride arvu kasvu pärast, sest laste osakaal rahvastikust väheneb. Rahvastiku kasvu tingimustes loodud pensionisüsteemid ei ole sellises uues olukorras enam jätkusuutlikud. Maailmas on juba alates 1990. aastatest sellest probleemist räägitud ja tasapisi on riigid pensionisüsteeme muutma hakanud.

Kui 2001. aastal kulus OECD riikidel pensionidele keskmiselt 7,4 protsenti SKP-st, siis 2009. aastal oli selleks 7,8 protsenti. Vananeva rahvastikuga riikidel, näiteks

Kreekal, kulus pensionidele 12,6 protsenti SKP-st ja arvatakse, et sama pensionisüsteemiga kuluks Kreekas aastal 2050 SKP-st pensionidele juba 25 protsenti (Whiteford, Whitehouse 2006, 79; Pension Spending 2014). Eurostati andmetel olid 2012. aastal suurimate pensionikuludega Kreeka, Itaalia ja Prantsusmaa, vastavalt 17,5, 16,6 ja 15,2 protsenti SKP-st. 2011. aastal olid Euroopa Liidu kulutused pensionile keskmiselt 13,0 protsenti SKP-st. (Pensions 2014) Robert Holzmann ja Richard Hinz jagavad pensionisüsteemi viieks osaks. Nende käsitlust iseloomustab see, et neil on esimene sammas jagatud kaheks – null sammas ja I sammas. Null samba väärtus ei olene inimese panusest ja see peab tagama minimaalse kaitstuse vaesuse vastu. Eesti kolmesambalises pensionisüsteemis võib pidada nullsambaks rahvapensioni või esimese samba baasosa. Esimene sammas on nende süsteemi teine osa. See on tavaliselt jooksvalt finantseeritav ja kannab demograafilist ning poliitilist riski. Kolmandaks osaks on II sammas, mis on kohustuslik ja loob inimesele individuaalse säästukonto. (Holzmann *et al* 2005, 61–62) Teine sammas peaks vähendama poliitilist riski, aga suurendama riske, mille hajutamiseks vahendid puuduvad (finantsturu, transaktsioonikulu, sissetuleku, inflatsiooni ja kauem elamise risk (kui on nõutud annuiteet)) (Takayama 2014, 104; Holzmann *et al* 2005, 62). Inflatsiooniriski vähendamisele võib kaasa aidata erasektor, kes maandab selle teatud hinna eest. Samuti on olemas indekseeritud inflatsiooniga võlakirjad, aga nende võlakirjade turg on pigem väike ja ei suuda pakkuda teenust kogu pensionivara turule. (Jousten 2007, 31) Neljas pensionisüsteemi osa on III sammas, mis on vabatahtlik säästukonto. III sammas võib koosneda indiviidi säästudest, tööandja panusest või ka mõlemast korraga. Kolmas sammas on sissemaksest sõltuv (*defined contribution*) või ka kindla väljamaksega (*defined benefit*) skeem. Selle samba oluline komponent on paindlikkus, sissemakseid saab inimene teha vastavalt võimalustele ja tahtele. Lisaks Eestis kasutatavatele sammastele on Holzmanni ja tema kaasautorite käsitluses pensionisüsteemi viiendaks osaks mitteformaalsed ja peresisesed (põlvkondadevahelised) abistamised. Selle alla paigutuvad ka tervisekindlustus ja soodsamad ravimid pensioniealistele. (Holzmann *et al* 2005, 62)

Pensionireformide esimene eesmärk on muuta süsteem muutuvas demograafilises olukorras jätkusuutlikuks, teine pensionireformide tegemise põhjus on laiendada pensionisüsteemi eesmärki. Pensionisüsteemi eesmärk on kaitsta pensionäre vaesuse eest (nullsammas) ehk pension peab asendama piisaval määral inimese sissetulekut (Holzmann *et al* 2005, 79; Holzmann 2013, 4). Maailmapank on leidnud, et täistööajaga inimene peaks pärast maksude mahaarvamist saama 40 protsenti keskmisest netopalgast, et tagada pensionäri hakkamasaamine pensionieas (Holzmann *et al* 2005, 80). Samuti on pensionisüsteemi eesmärk ühtlustada tarbimist (I ja II sammas). Pensionisüsteemi on reformitud nii, et edaspidi oleks süsteem töökindel, jätkusuutlik, „taskukohane", võrdne ja toimiks ümberjaotatavus. (Holzmann 2013, 4–11)

Ühte parimat pensionisüsteemi kõigile igal hetkel ei ole, pensionisüsteemi headus (kas jooksvalt finantseeritav, eelfinantseeritav või nende kombinatsioon) on riigiti ja ajati erinev. Barr ja Diamond lisavad, et unustada ei tohiks süsteemi muutmisel tekkivaid administratiivseid kulusid ja riskide muutusi (Barr, Diamond 2009, 16).

Kui pensionisüsteemi reformi tulemusena tekib põlvkondadevaheline ebavõrdsus, siis on oluline, kas selle ebavõrdsusega kaasnevad tööealiste kõrgemad maksud ehk kas neil tekib madalam elukvaliteet kui varasemal põlvkonnal (Takayama 2014, 110). Põlvkondadevahelisi jaotusi mõjutavad ka reformid, mis muudavad pensionisüsteemi aktuaarsemaks (rohkem palgast sõltuvaks) või vastupidi. Seega on oluline, kas pensionisüsteem on solidaarne (kõik saavad pensionit sama palju olenemata panusest), vahepealne või sõltub täielikult palgast. Näiteks Davies (2009, 135) leidis, et sissemaksest sõltuvatel pensionidel on madalam võrdsustav efekt kui varasemal defineeritud väljamaksega pensionisüsteemil. Vastupidisele tulemusele jõudsid Olaf van Vliet ja tema kaasautorid, kes uurisid 15 Euroopa riigi pensionite näitajaid aastatel 1995–2007 ja leidsid, et reformid ei ole suurendanud vanurite hulgas vaesusriski ega ebavõrdsust, kuid lisavad, et seni veel mitte (van Vliet *et al* 2011, 13). Võib aga arvata, et reformid ongi riikides suunatud järgmistele põlvkondadele ja seepärast pole reformide mõju tulemust veel näha.

Eelnevast võib kokku võtta, et põlvkondadevaheliste jaotuste erinevust tekitab jooksvalt finantseeritav pensionisüsteem, pensionisüsteemi sissemaksete suurendamine, väljamaksete vähendamine ja pensioniea tõstmine. Kuigi pensionireformid tekitavad põlvkondadevahelisi efekte, on vaja neid jagada nii, et iga põlvkond saaks siiski maksimaalse kasu, aga nõnda, et järgmised põlvkonnad ei saaks sellest kahjustatud.

Eestis tehtud pensionisüsteemi reformid

Artiklis analüüsitakse kuut stsenaariumit (vt tabel 1). Algseks seisuks on võetud enne 1999. aastat kehtinud pensionisüsteem, kus veel ei oldud I sammast jaotatud baas-, staažija kindlustusosaks. Vanaduspensioni suurus arvestati rahvapensioni määrast ja sinna liideti juurde iga staažiaasta eest 6,4 protsenti rahvapensioni määrast. (Riiklike elatusrahade … 1998) Esimese reformi (I-KO) aluseks on 1998. aastal vastu võetud seadus (Riikliku pensionikindlustuse seadus 1998), mille järgi aastast 2000 jagati I sammas kolmeks: baasosa, staažiosa ja kindlustusosa. Selle seadusega ühtlustati pensioniiga meestel ja naistel vanusele 63. Eelneva seaduse alusel hakati kindlustusosakuid arvestama alates aastast 1999, olenevalt inimese palgast ja sotsiaalmaksu laekumiselt leitud keskmisest palgast (Pensionikindlustusstaaži arvestamise juhend 2000). Teise reformina (II-PI) käsitleb autor 2000. aastal vastu võetud seaduse (Riikliku pensionikindlustuse … 2000) tulemust, et edaspidi ei määrata iga aasta eraldi seadusega baasosa ja aastahinde väärtusi, vaid need indekseeritakse. Indeks on aritmeetiline keskmine tarbijahinnaindeksist ja sotsiaalmaksu laekumise aastasest kasvust. Kolmanda reformina (III-IIS) käsitleb autor II samba pensionifondide alustamist 2002. aasta juulist. (Kogumispensionide seadus 2001) 2007. aastal võttis Riigikogu vastu seaduse (Riikliku pensionikindlustuse … 2007), millega muudeti indekseerimist – see on neljas reform (IV-PIM). Varasem aritmeetiline keskmine muudeti 80 protsendi ulatuses sõltuvaks sotsiaalmaksu laekumisest ja 20 protsenti ulatuses tarbijahinnaindeksist. Baasosa ja aastahinde indeksi kasvuosale lisati koefitsiendid (vastavalt 1,1 ja 0,9). Viienda reformina (V-PET) käsitleb autor pensioniea tõstmist 63. eluaastalt 65. eluaastale. See muudatus tehti 2010. aastal vastu võetud seadusega (Riikliku pensionikindlustuse …2010). Viies reform näitab olukorda, mis on 2014. aastal kehtiv pensionisüsteem.

Tabel 1. Põlvkondadevaheliste efektide hindamise reformid

Stsenaarium	Baasosa	Staaži-osak	Kindlustusosak	Indekseerimine	II sammas	Pensioniiga M; N
Baas	on	on	-	-	-	65; 60
I-KO	on	kuni 1998	alates 1999	-	-	63
II-PI	on	kuni 1998	alates 1999	50/50	-	63
III-IIS	on	kuni 1998	alates 1999	50/50	on	63
IV-PIM	on	kuni 1998	alates 1999	80/20	on	63
V-PET	on	kuni 1998	alates 1999	80/20	on	65

Ülevaade varasematest töödest

Eestis ja Eesti kohta on tehtud hulk üldisi pensioniuuringuid. OECD avaldab üle aasta OECD ja G20 riikide võrdlevaid pensioninäitajaid nagu asendusmäär, pensionivarakordaja jt. Nendest aruannetest (üldine nimi on *Pensions at a Glance*) leiab Eesti esimest korda 2011. aastal (Pensions at a Glance 2011, 36). Igakordses aruandes keskendutakse spetsiifilisematele aspektidele, nt 2013. aastal olid lisaks üldistele pensioninäitajatele vaatluse all viimased pensionireformid ja nende mõju pensionäridele (Pensions at a Glance 2013, 3). OECD ülevaated ei anna riikidele soovitusi, vaid võrdlevad riike erinevate näitajate alusel ja toovad välja mõningaid erinevuste põhjuseid.

Eesti pensionisüsteemi arengutest ja nende põhjustest on teinud doktoritöö Lauri Leppik. Pensionisüsteemi reformimise põhjustena tõi Leppik välja ülemineku Nõukogude Liidu süsteemilt iseseisva vabariigi süsteemile, rahvastiku vananemise ja rohkem panusest sõltuvaks tegemise. Oma töös ta ei käsitlenud põhjalikult, kuidas muutub pension põlvkonna sees ja põlvkondade vahel. Tema vaatepunktiks on riik ehk kuidas suudab riik rahvastiku vananemise olukorras pensione maksta ja samas, kuidas ei jääks pensionärid vaesusriski. (Leppik 2006, 137–139)

Selle sajandi alguses on tehtud mitmesambalisele pensionisüsteemile ülemineku uuringuid. Kulu ja Reiljan on kahes analüüsis jõudnud järeldusele, et mitmesambaline pensionisüsteem ei ole lahenduseks ühiskonna vananemisest tekkinud probleemidele, sest pensionärid satuvad selle tulemusena vaesusriski, pensionisüsteemil on rohkem riske kui varem, samuti on see reform kõigutanud põlvkondadevahelist solidaarsuspõhimõtet (Reiljan, Kulu 2002, 29; Kulu, Reiljan 2004, 50–52). Ringa Raudla arutles oma magistritöös, kas kolmesambaline pensionisüsteem täidab eesmärke. Ta leidis, et kolmesambaline pensionisüsteem toob kaasa piiratud ümberjaotamist põlvkonnasiseselt ja seega tekib erineva sissetulekuga inimestel põlvkondadevaheline ebavõrdsus. Võimaliku positiivse mõjuna nimetab ta suuremat maksulaekumist, mis leiab aset siis, kui pensionireform mõjutab positiivselt tööjõuturgu ja majanduskasvu. Teine

positiivne mõju võib olla maksudest kõrvalehiilimise vähendamine, sest inimesel on otsesem seos enda palga ja pensioniga. (Raudla 2004, 91–96) Kuna esimese samba pensionid on indekseeritud, siis praeguseid pensionäre ei mõjuta kuigi palju asjaolu, et sotsiaalmaksu sotsiaalkindlustuse osa, mis läheb praegustele pensionäridele pensionide maksmiseks, on vähenenud nelja protsendi võrra. Selline teguviis viib sotsiaalkindlustuse eelarve defitsiiti ja võib pärssida majandusarengut, kuid ei pruugi. Lauri Leppik ja Andres Võrk (2006, 133) on kirjutanud, et praegused töötajad panustavad rohkem ja peaksid hakkama saama kõrgemat pensionit, aga nende uuringust selgus, et tegelikult ei saa. Kui põlvkondadel on muutunud panustamine, siis tuleb analüüsida lisaks asendusmääradele ka meetodeid, mis arvestavad tehtud sissemakseid.

Eelnevad uuringud on tehtud ühe inimese näitel (tavaliselt inimese, kes uuringu aastal siseneb tööturule) või riigi seisukohalt. Eestis on vähe uuritud põlvkonnasiseseid ja põlvkondadevahelisi erinevusi. Põlvkonnasiseseid erinevusi uuris 2013. aastal Evelin Jõgi oma magistritöös. Ühe tulemusena selgus, et kui pensionide jaotuse ebavõrdsus suureneb, siis asendusmäärade jaotuse ebavõrdsus väheneb. Kes panustab rohkem, see ka saab rohkem. (Jõgi 2013, 85–87)

Kuna Eesti kohta ei ole põhjalikke põlvkondadevaheliste efektide uuringuid tehtud, siis tuleb töö autoril Eesti tulemusi võrrelda maailmas tehtutega. Alljärgnevalt on kirjeldatud maailmas tehtud uuringuid.

Pensionireformide põlvkondadevahelisi jaotuslikke mõjusid on arvutuslikult analüüsitud Saksamaal. Johannes Geyer ja Viktor Steiner (2014) uurisid mikrosimulatsioonimudeli abil, kuidas riikliku pensioni pikaajaliselt jätkusuutlikumaks muutmine mõjutab põlvkondade pensionide asendusmäärasid. Töö tulemusena selgus, et tulevased pensionärid võivad jääda vaesusriski, kui loodetakse ainult riiklikule pensionile. Vaesusriski jäämise põhjuseks on vanematel põlvkondadel pikemad töötuse perioodid ja toimunud pensionireform. Hans Fehr jt leidsid samuti, et pensionireform suurendab pensionäride vaesusriski ja suurendab tulevaste põlvkondade panustamist (Fehr *et al* 2012, 414–415).

Norra majanduse ja ka pensionisüsteemi jätkusuutlikkus oleneb suurel määral nafta ja maagaasi olemasolust ja hinnast. 2011. aastast muudeti Norra pensionisüsteemi indekseerimist vähem heldeks ja pensioniiga muudeti paindlikuks. Christian Hagist jt leidsid, et pensionireform muudab pensionisüsteemi jätkusuutlikuks ja see ei tekita põlvkondadevahelisi jaotuste erinevusi. Samuti leidsid nad, et pensionisüsteemi tuleb jätkuvalt reformida, et ära hoida suuri põlvkondadevahelise jaotuse erinevusi, sest ühel hetkel saavad Norral maavarad otsa. (Hagist *et al* 2011, 22) Mario Catalán, Jaime Guajardo ja Alexander

W. Hoffmaister analüüsisid pensioniea tõstmise mõjusid Hispaania pensionisüsteemile ja ühe osana vaatlesid ka põlvkondadevahelisi jaotusi. Nad leidsid, et tõstes pensioniiga kahe aasta võrra aastal 2008, kaotavad selle tulemusena pensionis põlvkonnad, kes läksid tööle aastatel 1983–2002 ehk sünniaastaga 1961–1980. Nendest vanematel põlvkondadel ei muutunud midagi, nooremad põlvkonnad reformi tulemusena võitsid. (Catalán *et al* 2007, 19–28) Itaalias tõsteti 1990-ndatel pensioniiga viie aasta võrra, aga selle tulemit ei

suudetud jaotada võrdselt põlvkondadele laiali (Lockwood, Manoli 2012, 12). Itaalias mindi üle NDC skeemile (*notional defined-contribution scheme* ehk fiktiivse sissemaksega määratud süsteem) 1995. aastal. Ülemineku põlvkondadevahelisi efekte uurisid Michele Belloni ja Carlo Maccheroni, kes leidsid, et reformi tulemusena muutusid põlvkonnad aktuaarselt võrdsemaks. Samuti leidsid nad, et Itaalia pensionisüsteemis peaks kasutatama suremustabeleid, et põlvkonnad muutuksid aktuaarselt võrdsemaks. Itaalia valitsus määrab pensionile mineva põlvkonna oodatava eluea igal aastal, aga üldiselt elavad põlvkonnad määratud elueast keskmiselt kauem. (Belloni, Maccheroni 2013, 661–662)

Kuigi riikidel on erinev makromajanduslik taust ja erinevad pensionisüsteemid, siis on leitud, et pensioniea tõstmisega võidavad põlvkonnad, kes pole veel tööd alustanud või hakkavad pensionile jääma. Kui muuta pensione rohkem palgast sõltuvaks (aktuaarsemaks), suureneb pensionäride võimalik vaesusrisk. Tulevastel pensionäridel on vaja rohkem panustada kui eelnevatel. Reformidega püütakse põlvkondadevahelist võimalikku ebavõrdsust sujuvalt jaotada eri põlvkondadele, aga alati pole seda suudetud teha (nt Itaalias). Ent reformide tulemusena pole inimesed hakanud oma pensioni pärast rohkem muretsema.

Uurimuse ülesehitus ja eeldused

Artiklis kasutatakse analüüsimiseks Eesti pensionisüsteemi mudelit ESTPEN 1.0, mille on loonud artikli autor koostöös Poliitikauuringute Keskusega Praxis, kasutades programmi Stata. Pensionisüsteemi mudel koosneb kuuest tegevusdokumendist, kahest andmedokumendist ja tulemuste maatriksist (vt joonis 1). Oluline tegevusdokument on tsükkel, mis juhib kogu protsessi (võtab arvesse sisestatud andmed ja esitab tulemused ühe kogumina). Joonisel on nummerdatud mudeli töötamise järjekord.

Inimeste pensionit hinnatakse teoreetiliste asendusmäärade, sisemise tulususe ja nüüdispuhasväärtuse suhtarvuga. Teoreetiline asendusmäär hindab pensioni suhet viimasesse või keskmisesse palka, aga ei arvesta tehtud sisseja väljamakseid. Sisemise tulususe näitaja arvestab tehtud sissemakseid ja saadud väljamakseid ning hindab pensionit kui investeeringut. Kuna sisemine tulusus ei anna pensionieas hakkamasaamise kohta parimat tulemust, on vaja arvestada kõiki meetodeid koos, et saaks parima ülevaate just põlvkondade võrdluses.

Joonis 1. Pensionimudeli ESTPEN versiooni 1.0 toimimisviis

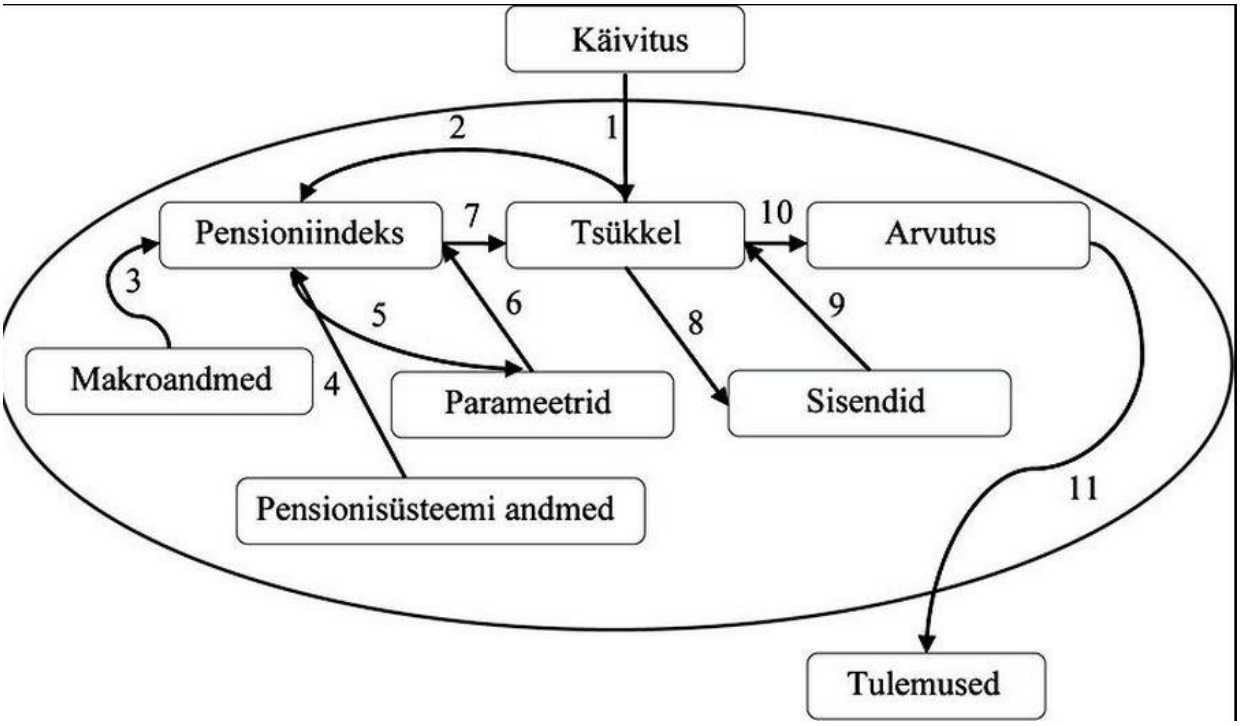

ALLIKAS: Autori koostatud.

Analüüsis kasutatakse põlvkondadevaheliste efektide hindamiseks seitset tüüpinimest, kellel kõigil on erinev sünniaasta (vt tabel 2). Kõikidel tüüpinimestel on pensionid välja arvestatud erinevate palgatasemetega (kuus taset): 1/3 keskmisest brutopalgast, 2/3 keskmisest brutopalgast, keskmine brutopalk, 3/2 keskmisest brutopalgast, kahekordne brutopalk ja neljakordne brutopalk. Tüüpinimestel on erinev pensioniiga, sest reformidega on pensioniiga tõstetud vastavalt inimese sünniaastale. Esmalt võrdsustati meeste ja naiste pensioniiga 63 eluaasta peale (Riikliku pensionikindlustuse seadus 1998), enne seda oli meeste pensionile jäämise vanuseks 65 ja naistel 60 eluaastat (Riiklike elatusrahade … 1996). Kuna töös ei ole tüüpinimestel määratud sugu, siis kasutab autor pensioniea vanuste keskmist ja ümardab selle täisarvuni naiste pensioniea poole, sest pensioniealisi naisi on rohkem. 2010. aasta märtsis võttis Riigikogu vastu seaduse (Riikliku pensionikindlustuse … 2010), millega tõstetakse pensioniiga 2026. aastaks 65. eluaastale. Keskmine oodatav eluiga pensionile jäädes kasvab ja see on ümardatud täisarvuni. Artiklis kasutatavad oodatavad eluead on saadud Poliitikauuringute Keskuse Praxis sotsiaaleelarve mudeli pensionisüsteemi osamudelist (Võrk 2011), mis omakorda kasutab rahandusministeeriumi 2012. aasta suvel uuendatud makromajanduseeldusi ja Eurostati rahvastikuprognoose. Kui 1957. aastal sündinute (vanim põlvkond) keskmine oodatav eluiga on pensionile jäädes 18 aastat (pensioniiga 64 a), siis 1993. aastal sündinutel (noorim põlvkond) juba 22 aastat (pensioniiga 65 a). Tööle minemise vanuseks on võetud 20 eluaastat. Tüüpinimestel ei ole töötamises pause. Kõik tüüpinimesed on liitunud II sambaga (v.a reformides, kus II sammast pole) ja väljamakseid hakkavad inimesed saama annuiteetmaksena. Tüüpinimesed käitusid otsuste tegemisel nagu

keskmine inimene, nad ei jätkanud 2010. aastal sissemakseid ja ei suurendanud aastateks 2014–2017 sissemakseid (Võrk, PaatAhi 2013, 11). II samba nominaaltootlusena on kasutatud kuni 2013. aastani keskmist II samba tootlust, alates 2014. aastast on reaaltootluseks arvestatud kaks ja pool protsenti ja annuiteetmakse nominaalintressiks kolm protsenti.

Tabel 2. Tüüpinimeste karakteristikud erinevate stsenaariumitega

Tüüpinimene	**Stsenaarium**							
		I	II	III	IV	V	VI	VII
Sünniaasta	kõik	1957	1963	1969	1975	1981	1987	1993
Töötamise aeg	baas	20–61	20–61	20–61	20–61	20–61	20–61	20–61
	I-KO	20–62	20–62	20–62	20–62	20–62	20–62	20–62
	V-PET	20–63	20–64	20–64	20–64	20–64	20–64	20–64
Pensionile jäämise aasta (vanus)	baas	2019	2025	2031	2037	2043	2049	2055
		(62)	(62)	(62)	(62)	(62)	(62)	(62)
	I-KO	2020	2026	2032	2038	2044	2050	2056
		(63)	(63)	(63)	(63)	(63)	(63)	(63)
	V-PET	2021	2028	2034	2040	2046	2052	2058
		(64)	(65)	(65)	(65)	(65)	(65)	(65)
Oodatav eluiga pensionile jäädes (aastat)	baas	20	21	22	23	23	24	25
	I-KO	19	20	21	22	22	23	24
	V-PET	18	18	19	20	20	21	22
II sambaga liitunud olnud aeg (aastat)								
	kõik	18,5	25,5	31,5	37,5	43,5	45	45

ALLIKAS: Autori koostatud.

Teoreetiline asendusmäär on kõige lihtsam viis inimese tulevase pensioni hindamiseks, sest see leitakse suhtena riigi keskmisesse või inimese viimasesse palka. Asendusmäärasid saab leida nii brutopalkadest kui ka netopalkadest. Pensionile jäämise hetkel leitud brutopensioni osakaal riigi keskmisest brutopalgast nimetatakse GRPL-iks (*gross relative pension level*). Kümme aastat pärast pensionile jäämist leitud brutopensioni osakaal sama aasta riigi keskmisest brutopalgast nimetatakse GRPL+10. Brutopensioni suuruse osakaalu inimese enda viimasesse palka nimetatakse GRR-iks (*gross replacement rate*). (Pensions at a Glance 2011, 118)

Sisemist tulusust ehk IRR-i (*internal rate of return*) kasutatakse üldiselt projektide tulususe hindamiseks. Sisemise tulususe leidmiseks on vaja teada investeeringuid

projekti ja pärast projektist tekkivaid võimalikke tulusid. IRR näitab, millise diskonteerimismääraga oleks kulud ja tulud nullis. Kui IRR on positiivne suurus, siis saadakse projektist rohkem raha tagasi, kui sinna on investeeritud. Pensioni kogumist saab inimese seisukohast samuti vaadata kui investeerimisprojekti, aga siin on investeerimisprojektiks tulevane pension. Samas tuleb ka riigil jälgida inimestele pakutava pensioni sisemist tulusust. Kui valitsussektor pakub liiga kõrget
IRR-i, siis ei ole pensionisüsteem jätkusuutlik ehk inimestele lubatakse liiga suuri pensione, mida ei suudeta rahastada.

Sisemist tulusust saab arvutada reaalväärtustelt ja ka nominaalväärtustelt. Reaalväärtustelt arvutamiseks on vaja varasemad hinnad ja ka tulevased rahavood ümber hinnata nüüdisväärtuseks. Samal ajal võivad tulevaste hindade prognoosimisel tekkida suured vead, seepärast on parem leida IRR nominaalväärtustelt. Sellisel juhul on võimalus võrrelda IRR-i nominaalse turuintressimääraga. Samuti peab arvutama siis IRR-i brutopensionilt (st enne makse, tervishoiuteenust ja hooldusteenust). (Schröder 2012, 318–319)

Teine võimalus, kuidas arvestada inimese kõiki pensionisüsteemi sisseja väljamakseid, on leida põlvkonnapõhine nüüdispuhasväärtus (NPV). Kuna NPV on rahalises vääringus ja artiklis võrreldakse põlvkondadevahelisi efekte, on vajadus viia NPV võrreldavaks eri põlvkondade vahel. Carlo Mazzaferro jt jagasid nüüdisväärtustatud pensionisüsteemi väljamaksed nüüdisväärtustatud pensionisüsteemi sissemaksetega. Selliselt leidsid nad nüüdisväärtuste suhte. Nüüdisväärtuse hindamise hetkeks on pensionile jäämise aasta. Kui tulemus on üle (alla) ühe, siis inimene saab rohkem (vähem) pensionisüsteemist tagasi kui panustab. Leitud nüüdispuhasväärtuste suhe on eri põlvkondadega võrreldav. (Mazzaferro *et al* 2012, 504)

Asendusmäärade negatiivseks omaduseks on näidata ühe hetke pensioni suhet keskmisesse või inimese viimasesse palka. Asendusmäärad ei arvesta pensionisüsteemi sissemakstud summasid ehk panust ja kõiki väljamakseid. Nende arvestamiseks kasutatakse sisemist tulusust ja nüüdispuhasväärtuste suhet. Sisemist tulusust on hea võrrelda turul pakutavate riskivabade instrumentidega või hoopis tarbijahinnaindeksiga. Ent sisemine tulusus ei loo seost pensionäri reaalse hakkamasaamisega pensionieas, vaid käsitlebki pensionit kui projekti. Nüüdispuhasväärtuse suhe näitab selgelt, kas inimene saab vastavalt oma panusele rohkem või vähem tagasi. Sarnaselt sisemise tulususega ei ole nüüdispuhasväärtuse suhtarvul seost pensionäri pensionieas hakkama saamisega. Seevastu lasevad sisemine tulusus ja nüüdispuhasväärtuste suhe paremini hinnata põlvkondadevahelisest võrdsust ja ebavõrdsust.

Tulemused

Põlvkondadevaheliste efektide analüüsi näitlikustavatel joonistel on põlvkondade kaupa esitatud erinevate meetodite ja palgatasemete tulemused. Jooniste paremaks jälgimiseks on reformide nimed jooniste legendis reastatud vastavalt tulemustele nii, et suurim tulemus on noorimal põlvkonnal kõige ülemine, järgmine tulemus teine jne.

Keskmise palga saajale on reformid mõjunud kõikides põlvkondades hästi (v.a II-PI) (vt joonis 2). Kindlustusosaku loomine aitas tõsta kõikides põlvkondades GRPL-i, nooremates põlvkondades teistest natuke enam. Nagu madalapalgalistel, nii ka keskmise palga saajatel langeb teise reformi tulemusena GRPL ja enam nooremates põlvkondades. Vanemates põlvkondades tasandab II samba loomine algse pensioniindeksi loomise, nooremates põlvkondades tõuseb GRPL baasstsenaariumi GRPL-ist kõrgemale, saavutades peaaegu 30 protsendi taseme. Neljas reform tõstab kõikides põlvkondades GRPL-i ligikaudu 10 protsendi võrra ja põlvkondade võrdluses hakkavad kõik keskmise palga teenijad saama pensioni 38 protsenti keskmisest palgast. Pensioniea tõstmine mõjub vähesel määral positiivselt vanimale põlvkonnale, kuid järgnevates põlvkondades on pensioni suurenemine sarnane. Seega keskmise palga saaja pensioni suurusele on positiivselt mõjunud II samba loomine, pensioniindeksi muutmine (80/20) ja vähesel määral ka pensioniea tõstmine.

Keskmise palga saajal langeb pensioni asendusmäär kümne aastaga kõige vähem baasstsenaariumis ja esimese reformiga (vt joonis 3). Nendel kahel stsenaariumil on langus sama, sest nende väärtus muutub samas mahus (92,4% palgakasvust). Teise reformiga kaotavad vanemad põlvkonnad kümne aastaga noorematest rohkem. Alates kolmandast reformist langeb pension põlvkondade võrdluses enam noorematel. Kuna II samba väljamaksed tehakse annuiteedina, siis sinna on sisse arvestatud algusest peale intress ja seega väljamakse summa ajas ei muutu. Kuna kogumispensioni väljamakse summa ei muutu, siis kümne aastaga kaotavad enim need põlvkonnad, kes on pikemalt olnud II sambaga liitunud. Seega mida noorem põlvkond, seda rohkem pensioni asendusmäär kümne aastaga langeb.

Keskmise palga saajate sisemine tulusus ei ole nii suur, et ületaks enamikul juhtudel 10-aastase Saksamaa võlakirja tulusust nagu see on miinimumpalga saajatel (vt joonis 4). Ainult neljandal reformil on igas põlvkonnas kõrgem sisemine tulusus kui Saksamaa 10-aastasel võlakirjal. Kui miinimumpalgaga oli teise reformi mõnel põlvkonnal kasulikum investeerida Saksamaa võlakirja kui pensionisüsteemi, siis keskmise palga saajatel on sisemine tulusus Saksamaa võlakirja tootlusest madalam teise ja kolmanda reformiga peaaegu kõikides põlvkondades. Kui GRPL neljandal ja viiendal reformil põlvkondade lõikes pigem tõuseb, siis sisemine tulusus ikkagi langeb, sest nooremad põlvkonnad panustavad ka eelfinantseeritavasse süsteemi. Nüüdispuhasväärtuse suhtarv ikkagi väheneb (vt joonis 5). Neljanda reformiga oleks olnud kõikides põlvkondades suurim NPVR-i väärtus, kuid vanemates põlvkondades on see suurem kui nooremates põlvkondades. Neljanda ja viienda reformi erinevus on pensioniea tõus ehk keskmise palgaga inimene saab pensioniea tõusust suurema pensioni, aga kokkuvõttes tagasi saab ikkagi vähem. Noorimal põlvkonnal on võrreldes eelneva põlvkonnaga väike NPVR-i tõus. Esimene reform liigub sarnaselt neljanda ja viienda reformiga, aga on igas põlvkonnas madalam. Esimese, neljanda ja viienda reformiga saavad kõik põlvkonnad rohkem pensionisüsteemist tagasi, kui nad sinna panustavad, aga nooremad põlvkonnad vähem kui vanemad põlvkonnad. Teise reformiga saavad kõik põlvkonnad alates 1969. aastast vähem pensionisüsteemist tagasi, kui nad sinna panustavad. II samba loomine aitab vähendada nooremate põlvkondade pensionisüsteemile pealemaksmist.

Joonis 2. Keskmise palga saaja reformide võrdlus põlvkondade vahel pensionile jäämise hetkel (brutopensioni osakaal keskmisest palgast)

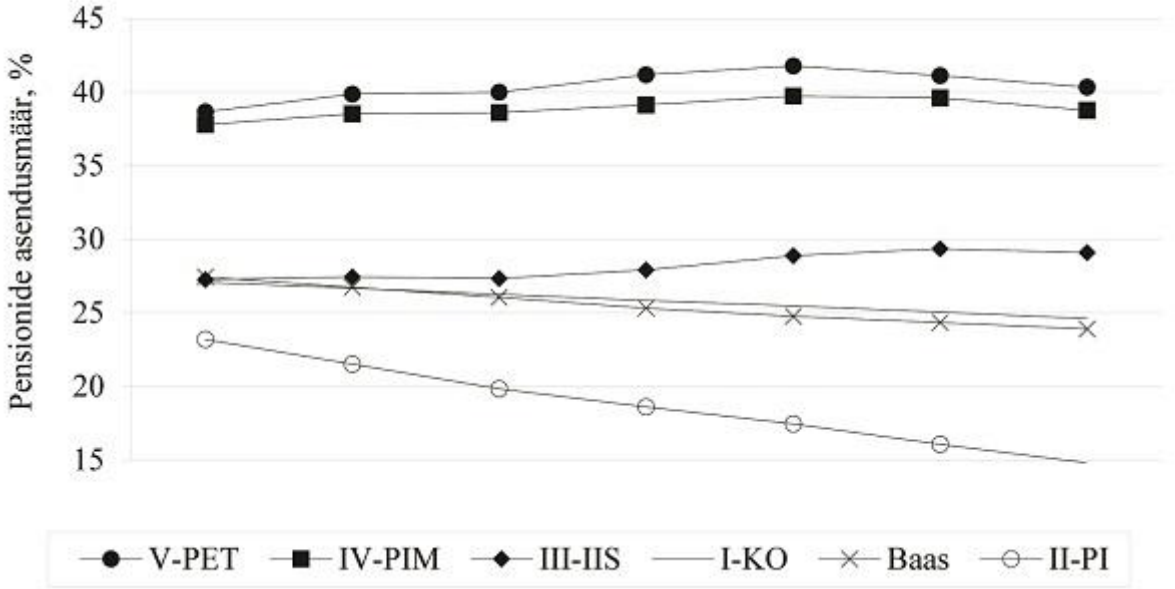

ALLIKAS: Autori koostatud.

Joonis 3. Keskmise palga saaja reformide võrdlus põlvkondade vahel, GRPL10-st on lahutatud GRPL

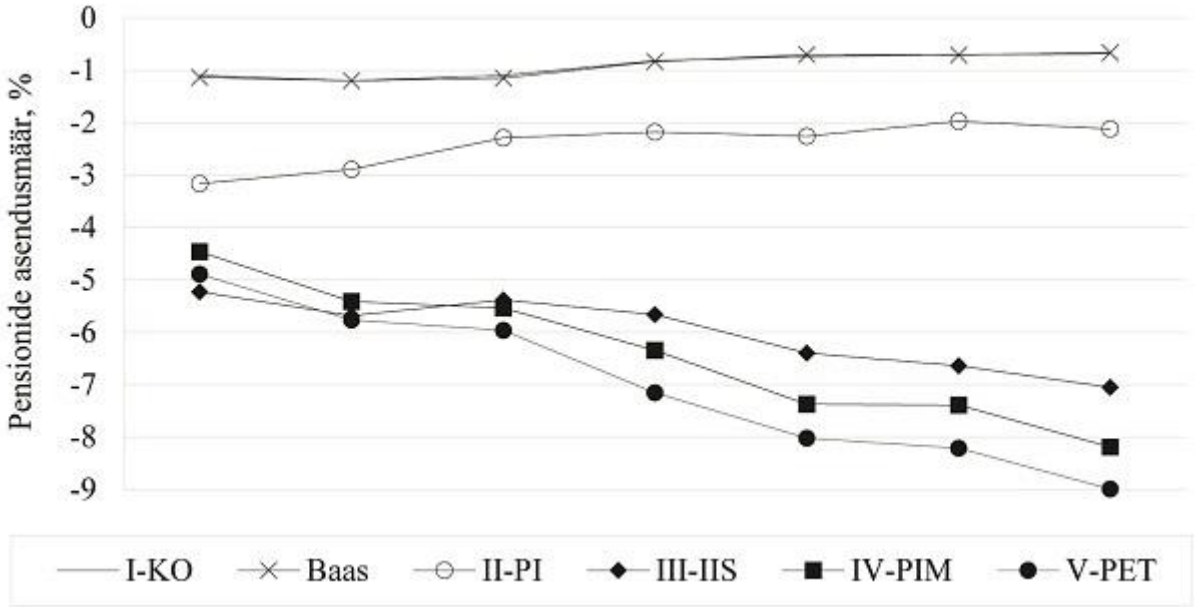

ALLIKAS: Autori koostatud.

Joonis 4. Keskmise palga saaja reformide võrdlus põlvkondade vahel (sisemine tulusus)

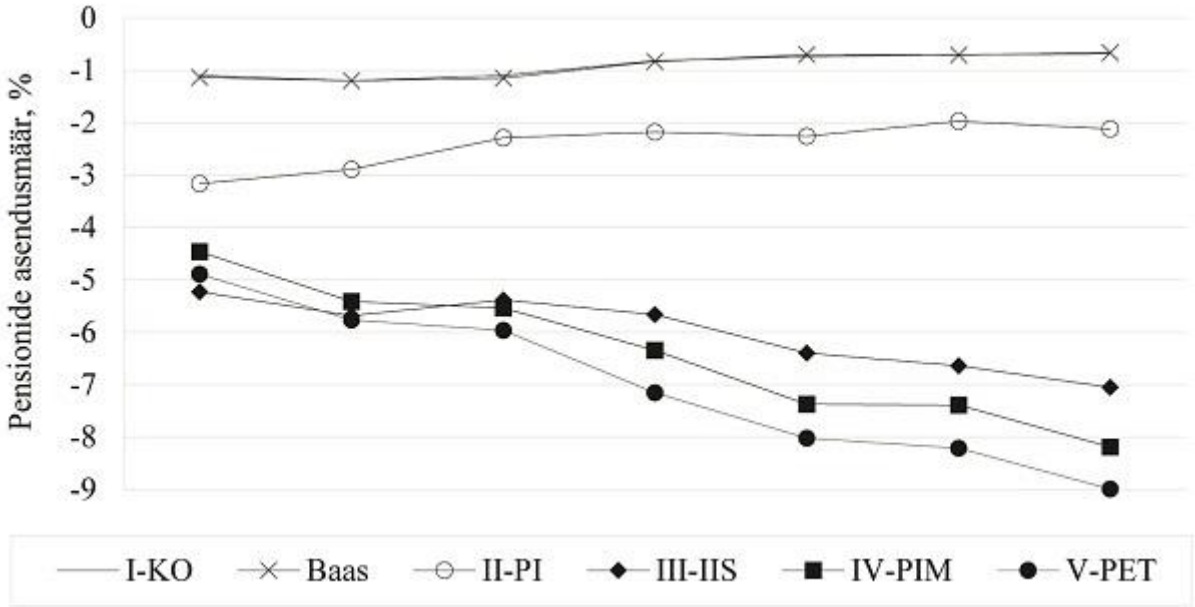

ALLIKAS: Autori koostatud.

Joonis 5. Keskmise palga saaja reformide võrdlus põlvkondade vahel (nüüdispuhasväärtuse suhtarv)

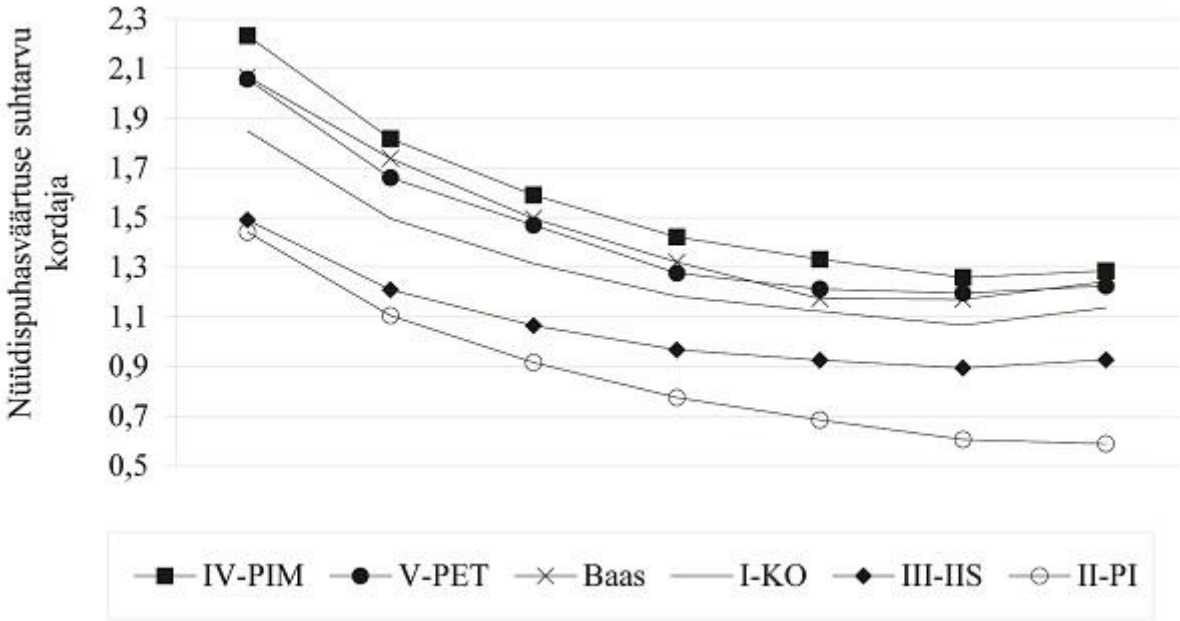

ALLIKAS: Autori koostatud.

Kõikides põlvkondades **miinimumpalga** saaja brutopensioni osakaal keskmisest palgast (GRPL) langeb ja seda iga reformi puhul. Kõrgeim asendusmäär oleks neil baasstsenaariumis, sest see stsenaarium ei olenenud sissemaksest. Kohustusliku kogumispensioni loomine leevendas nooremate põlvkondade madalapalgalistel

pensioniindeksi loomise negatiivset mõju. Pensioniindeksi muutmine rohkem sotsiaalmaksust sõltuvaks ja baasosa olulisuse suurendamine tõstab GRPL-i baasstsenaariumiga sarnasele tasemele ning vanimas põlvkonnas saab inimene veelgi suurema asendusmäära kui baasstsenaariumis. Nooremad põlvkonnad saavad siiski kolme kuni nelja protsendi võrra madalamat pensioni asendusmäära, kui baasstsenaariumiga oleks saanud. Viies reform ehk pensioniea tõstmine madalapalgalistele suurt pensionivõitu ei anna, aga põlvkondade lõikes on muutus võrdne.

Kui miinimumpalga saaja puhul arvestada kõiki sisseja väljamakseid, siis parim tootlus on neil baasstsenaariumis (madalam pensioniiga ja suurim pension). Vanemate põlvkondade sisemine tulusus on riskivabast investeeringust (Saksamaa 10-aastane võlakiri) nelja kuni seitsme protsendi võrra kõrgem kõikide reformide puhul. Kuna nooremad põlvkonnad peavad vanematest põlvkondadest rohkem panustama, siis nende sisemine tulusus on palju madalam kui vanematel põlvkondadel. Põlvkondade võrdluses ei oleks olnud miinimumpalgaga inimesed võrdses seisus ühegi reformiga, sest kõikide reformide IRR ja NPVR langevad. Ent sisemine tulusus on põlvkondade võrdluses ikkagi kõrgem kui Saksamaa 10-aastase võlakirja tootlus.

Kahekordse keskmise palga saajal on reformid tõstnud asendusmäärasid rohkem nooremates põlvkondades, sest nooremad põlvkonnad saavad pikemalt koguda vara kohustuslikku kogumispensionisse ja see vara saab pikemalt akumuleeruda. Sarnaselt teiste palgatasemetega on pensioniea tõstmine vanimas põlvkonnas vähem kasulik kui teistes, aga selline olukord on tingitud sellest, et vanimal põlvkonnal ei tõuse pensioniiga kahe aasta, vaid ühe aasta võrra. Sisemine tulusus on kõikide reformidega madalam kui Saksamaa 10-aastane võlakiri ehk inimesel oleks kasulikum investeerida sinna kui Eesti pensionisüsteemi (arvesse ei ole võetud muid pensionisüsteemi hüvesid).

Reformid on asendusmäärade järgi olnud kasulikumad **keskmise palga** saajale nooremates põlvkondades. Ent kümme aastat pärast pensionile jäämist vähenevad enim nooremate põlvkondade pensionid, mis on seotud II sambaga, sest töös on kasutatud annuiteeti, mis ei muutu ja seega ei ole see kaitstud inflatsiooni ega keskmise palga kasvu vastu. Nii nagu miinimumpalga saajale, on ka keskmise palga saajale teine reform kahjulik, sest selle reformiga maksab keskmise palga saaja rohkem sissemakseid, kui saab pensionieas tagasi. Pensioniea tõstmine annab kõrgema pensioni asendusmäära nooremates põlvkondades, aga sisemine tulusus langeb, sest selle tulemusena on rohkem sissemakseid ja vähem väljamakseid.

Eesti tulemusi teiste riikide omadega võrreldes hakkavad nooremad põlvkonnad rohkem panustama sarnaselt Saksamaaga. Kuigi Eestis ei ole NDC pensionisüsteemi, siis sarnaselt Itaaliaga on Eesti pensionisüsteem muutunud aktuaarsemaks.

Järeldused

Nooremate põlvkondade madalapalgalised on reformide tulemusena pensionide asendusmääras kaotanud. Esimesed kaks reformi (kindlustusosaku ja pensioniindeksi kasutuselevõtt) mõjusid põlvkondadele pensionit vähendavalt. Edasised reformid on pensionite taset tõstnud, aga baasstsenaarium (kuni 1998. aastani kehtinud pensionisüsteem) oleks olnud madalapalgalistele siiski parem. Samuti on reformide tulemusena suurenenud põlvkondadevaheline ebavõrdsus – nooremad põlvkonnad hakkavad vähem pensionit saama.

Nooremate põlvkondade kahjuks langeb ka sisemine tulusus, aga on siiski üle riskivaba instrumendi tootluse, sest I sammas on piisavalt ümberjaotav ja II samba reaaltootluse eelduseks oli kaks ja pool protsenti.

Keskmise ja sellest kõrgema palga saajad noorematest põlvkondadest hakkavad saama kolme viimase reformiga (II samba loomine, pensioniindeksi muutmine rohkem sotsiaalmaksu laekumisest sõltuvaks ja pensioniea tõstmine) kõrgemat pensioni kui baasstsenaariumis. Sisemine tulusus põlvkondade võrdluses langeb, sest nooremad põlvkonnad panustavad rohkem. Seevastu asendusmäärad põlvkondadevahelises võrdluses noorematel põlvkondadel tõusevad (v.a pensioniindeksi loomise reformiga, kus põlvkondade võrdluses asendusmäär langeb). Kui teist sammast ei oleks loodud ja pensioniindeksit poleks muudetud (sotsiaalmaksust rohkem sõltuv ja baasosa kiirem kasv), siis nooremad põlvkonnad maksaksid pensionisüsteemile peale, s.t saaksid inflatsiooniga korrigeeritud raha vähem tagasi, kui nad panustavad. Reformide tulemusena on pensionisüsteem muutunud aktuaarsemaks, sest põlvkondades on palgatasemete vaheline sisemine tulusus muutunud sarnasemaks ehk inimesed saavad oma panusele rohkem vastavat tulemust ehk pensioni. Samuti on 2014. aastal kehtiva pensionisüsteemi sisemine tulusus põlvkondade vahel pidevalt vähenenud nagu ka „riskivabaks" peetavate võlakirjade tootlus ehk pensionisüsteemi tootlus on kooskõlas üldise tootluse tasemega.

Kauem töötamise kasulikkus ei olene niivõrd põlvkonnast, kuivõrd pigem palgatasemest. Kui tõsta kõigil pensioniiga, siis suurema asendusmäära saavad kõikide põlvkondade keskmisest kõrgema palgaga inimesed. Samal ajal sisemist tulusust langetab kauem töötamine vanematel põlvkondadel rohkem kui noorematel põlvkondadel.

Kasutatud kirjandus

Barr, N., Diamond, P. (2009). Reforming pensions. – CESifo Working Paper, no 2523.

Belloni, M., Maccheroni, C. (2013). Actuarial fairness when longevity increases: An evaluation of the Italian pension system. – The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice, vol 38, no 4, pp 638–674. – http://fileserver.carloalberto.org/cerp/wp_47rev.pdf

Catalán, M., Guajardo, J., Hoffmaister, A. W. (2007). Coping with Spain's Aging: Retirement Rules and Incentives. Washington: International Monetary Fund.

Davies, J. B. (2009). Wealth and Economic Inequality. – W. Salverda, B. Nolan, T. M. Smeeding (eds). The Oxford Handbook of Economic Inequality. New York: Oxford University Press, 127–149.

Fehr, H., Kallweit, M., Kindermann, F. (2012). Pension reform with variable retirement age – A simulation analysis for Germany. – Journal of Pension Economics and Finance, vol 11, no 3, pp 389–417. – http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=8637452

Geyer, J., Steiner, V. (2014). Future public pensions and changing employment patterns across birth cohort. – Journal of Pension Economic and Finance, vol 13, issue 2, pp 1–38. – http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=1&fid=9187106&jid=PEF&volumeId=13&issueId=02&aid=9187103

Hagist, C., Raffelhüschen, B., Risa, A. E., Vårdal, E. (2011). Long-Term Fiscal Effects of Public Pension Reform in Norway: A Generational Accounting Analysis. – Research Center for Generational Contracts, University of Freiburg, Discussion Paper, no 49. – http://www.econstor.eu/bitstream/10419/45788/1/661620085.pdf

Holzmann, R. (2013). Global pension systems and their reform: Worldwide drivers, trends and challenges. – International Social Security Review, vol 66, no 2. – http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.utlib.ee/doi/10.1111/ issr.12007/abstract

Holzmann, R., Hinz, R., von Gersdorff, H., Gill, I., Impavido, G., Musalem, A. R., Rutkowski, M., Palacios, R., Sin, Y., Subbarao, K., Schwarz, A. (2005). Old-Age Income Support in the Twenty-first Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform. Washington, DC: World Bank. – http://www.un.org/chinese/esa/ageing/ pdf/HolzmannHinz_OldAgeSupport.pdf

Jousten, A. (2007). Public Pension Reform: A Primer. Washington: International Monetary Fund.

Jõgi, E. (2013). Eesti pensionisüsteemi reformide jaotuslike mõjude hindamine kohordisimulatsioonimeetodi abil. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, rahvamajanduse instituut.

Kogumispensionide seadus (2001). Riigi Teataja I, 12.09.2001, 79, 480. – https://www.riigiteataja.ee/akt/73174

Kulu, L., Reiljan, J. (2004). Old-Age Pension Reform in Estonia on the Basis of the World Bank's Multi-Pillar Approach. Tartu: Tartu University Press.

Leppik, L. (2006). Transformation of the Estonian Pension System: Policy Choices and Policy Outcomes. PhD diss. Tallinn: Tallinn University.

Leppik, L., Võrk, A. (2006). Pension Reform in Estonia. – E. Fultz (ed). Pension Reform in the Baltic States. Budabest: International Labour Office, pp 17–141.

Lockwood, L., Manoli, D. (2012). Intergenerational Risk Sharing and the Effects of Social Secutrity Reform. – http://www.nber.org/aging/rrc/papers/onb12-17.pdf

Mazzaferro, C., Morciano, M., Savegnago, M. (2012). Differential mortality and redistribution in the Italian notional defined contribution system. – Journal of Pension Economics and Finance, vol 11, no 4, pp 500–530. – journals. cambridge.org/abstract_S1474747212000091

Pensionikindlustusstaaži arvestamise juhend (2000). Riigi Teataja I, 21.03.2000, 24, 138. – https://www.riigiteataja.ee/akt/71866

Pensions (2014). Eurostat (seisuga 07.11.2014) (spr_exp_pens).

Pension Spending (2014). OECD. (seisuga 10.11.2014)

Pensions at a Glance 2011: Retirement-Income Systems in OECD and G20 Countries (2011). OECD Publishing. – http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/pensions-at-a-glance-2011_pension_glance-2011-en

Pensions at a Glance 2013: OECD and G20 Indicators (2013). OECD Publishing. – http://www.oecd-ilibrary.org/ finance-and-investment/oecd-pensions-at-a-glance_19991363

Piirits, M. (2014). Eesti pensionisüsteemi reformide põlvkondadevaheliste efektide analüüs simulatsioonimeetodi abil. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Rahvamajanduse instituut. – http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/42411/piirits_magnus.pdf?sequence=1

Raudla, R. (2004). Analysis of Pension Reforms Establishing Multi-Pillar Schemes: The Case of Estonia. Master Thesis. University of Tartu.

Reiljan, J., Kulu, L. (2002). Siirderiikide pensionisüsteemide reformi majanduslikud aspektid Euroopa Liiduga ühinemise eel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Riiklike elatusrahade seaduse, soodustingimustel vanaduspensionide seaduse ja väljateenitud aastate pensionide seaduse muutmise seadus (1998). Riigi Teataja I, 25.11.1998, 107, 1767. – https://www.riigiteataja.ee/akt/76556

Riiklike elatusrahade seaduse, soodustingimustel vanaduspensione ja väljateenitud aastate pensione käsitlevate õigusaktide muutmise ja täiendamise seadus (1996). Riigi Teataja I, 20.03.1996, 22, 437. – https://www.riigiteataja. ee/akt/31159

Riikliku pensionikindlustuse seadus (1998). Riigi Teataja I, 26.06.1998, 64, 1009. – https://www.riigiteataja.ee/akt/75752 Riikliku pensionikindlustuse seaduse ja

kogumispensionide seaduse muutmise seadus (2007). Riigi Teataja I, 14.11.2007, 62, 395. – https://www.riigiteataja.ee/akt/12888450

Riikliku pensionikindlustuse seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (2010). Riigi Teataja I, 07.04.2010, 18, 97. – https://www.riigiteataja.ee/akt/13307470

Riikliku pensionikindlustuse seaduse muutmise seadus (2000). Riigi Teataja I, 13.12.2000, 102, 674. – https://www. riigiteataja.ee/akt/72570

Schröder, C. (2012). Profitability of pension contributions – Evidence from real-life employment biographies. – Journal of Pension Economics and Finance, vol 11, no 3, pp 311–336.

Takayama, N. (2014). Intergenerational Equity and the Gender Gap in Pension Issues. – B. Clements, F. Eich, S. Gupta (eds). Equitable and Sustainable Pension Systems: Challenges and Experience. Washington D.C.: IMF, pp 101–116.

van Vliet, O., Been, J., Caminada, K., Goudswaard, K. (2011). Pension reform and income inequality among the elderly in 15 European countries. – Munich Personal RePEc Archive, Paper no 32940. – http://mpra.ub.uni- muenchen.de/32940/

Võrk, A., Paat-Ahi, G. (2013). Country Document 2013: Pensions, Health and Long-Term Care: ASISP. – http:// socialprotection.eu/files_db/1372/EE_asisp_CD13.pdf

Võrk, A. (2011). Praxise pensionimudeli juhendmaterjal. Poliitikauuringute Keskus Praxis. (avaldamata)

Whiteford, P., Whitehouse, E. (2006). Pension challenges and pension reforms in OECD countries. – Oxford Review of Economic Policy, vol 22, no 1, pp 78–94. – www.researchgate.net/publication/5216321_Pension_Challenges_and_Pension_Reforms_in_Oecd_Countries/file/9fcfd508442e32b1b3.pdf

---

[1] Eelretsenseeritud artikkel.

Lastega peredele mõeldud toetuste mõju vaesusele ja töötamise stiimulitele[1]

Andres Võrk, Praxise analüütik, Tartu ülikooli lektor

Alari Paulus, Essexi ülikooli teadur

Cenely Leppik, Praxise analüütik

Riik saab abistada lastega peresid mitmel viisil, pakkudes tasuta teenuseid või jagades rahalisi toetusi. Simulatsioonimudelit kasutades analüüsitakse eri toetusmeetmete mõju vaesuse vähendamisele ja töötamise stiimulitele.

Lastega perede abistamiseks on mitmesuguseid võimalusi. Riik võib pakkuda tasuta teenuseid või jagada rahalisi toetusi. Teenused või toetused võivad olla universaalsed ehk sõltumatud pere sissetulekust või oleneda perede varasemast või hetke sissetulekust. Rahalised toetused võivad olla kas regulaarsed või makstakse neid teatud sündmuste puhul. Toetus võib omakorda sõltuda laste arvust peres ja nende vanusest. Perede toetamise viisidel on erinev mõju lastega perede vaesusele, lastevanemate töötamise motivatsioonile ja riigieelarve kuludele.

Kuidas oleks lastega peresid kõige otstarbekam toetada? Poliitikauuringute Keskus Praxis tegi 2013.–2014. aastal sotsiaalministeeriumi ja haridusja teadusministeeriumi algatusel ja Riigikantselei tarkade otsuste fondi ning Euroopa Sotsiaalfondi toel uuringu „Peredele mõeldud toetuste ning alushariduse ja lapsehoiuteenuse mõjude analüüs". Uuring on sisendiks valitsuse poliitikadokumendile „Peretoetuste ja teenuste roheline raamat". Artiklis anname lühiülevaate uuringu metoodikast ja peamistest tulemustest.

Analüüsi metoodika

Uurimiseesmärgi täitmiseks kasutatakse mikrosimulatsioonimudelit EUROMOD[1], mida käesoleva uuringu tarbeks spetsiaalselt arendati. EUROMOD on staatiline mikrosimulatsioonimudel, mis kirjeldab inimeste ja leibkondade sissetulekuid ja väljaminekuid erinevate otseste maksude ja rahaliste toetuste korral, kasutades sisendina mikroandmeid. Mudeliga saab analüüsida poliitikameetmete mõju leibkondade sissetulekutele, väljaminekutele ja töötamise stiimulitele ning riigieelarve kuludele.
EUROMOD koosneb kolmest peamisest osast: mikroandmed, poliitikareeglid ja tehnilised programmifailid. EUROMOD-i tehnilised programmifailid mudeli tööprotsesside juhtimiseks ja simulatsioonide läbiviimiseks on selles raportis pärit EUROMOD-i versioonist F6.36+. Poliitikareeglite simuleerimisel võeti baasstsenaariumiks 2015. aasta ja poliitikameetmed sellisel kujul, nagu need kehtisid seisuga 30. november 2013. Mudelis kasutatakse sisendina Eesti sotsiaaluuringu 2011. aasta andmeid, mida nüüdisajastati tegelike arengute ja rahandusministeeriumi prognoosidega sissetulekute muutuse ja tööturu struktuuri muutuse osas. EUROMOD-i simulatsiooni tulemusena saadakse valimis olevate inimeste jaoks simuleeritud tulude ja väljaminekute andmestik, mille

põhjal leitakse toetuste ja maksude mõju tulude jaotusele, allpool vaesuspiiri elavate laste osakaalule, riigieelarve kuludele ja inimeste tööjõupakkumise stiimulitele. Muutes toetusi või makse, on võimalik leida muutused uuritavates näitajates ning võrrelda erinevate poliitikameetmete mõju.

Joonis 1. Poliitikameetmete mõju hindamine uuringus

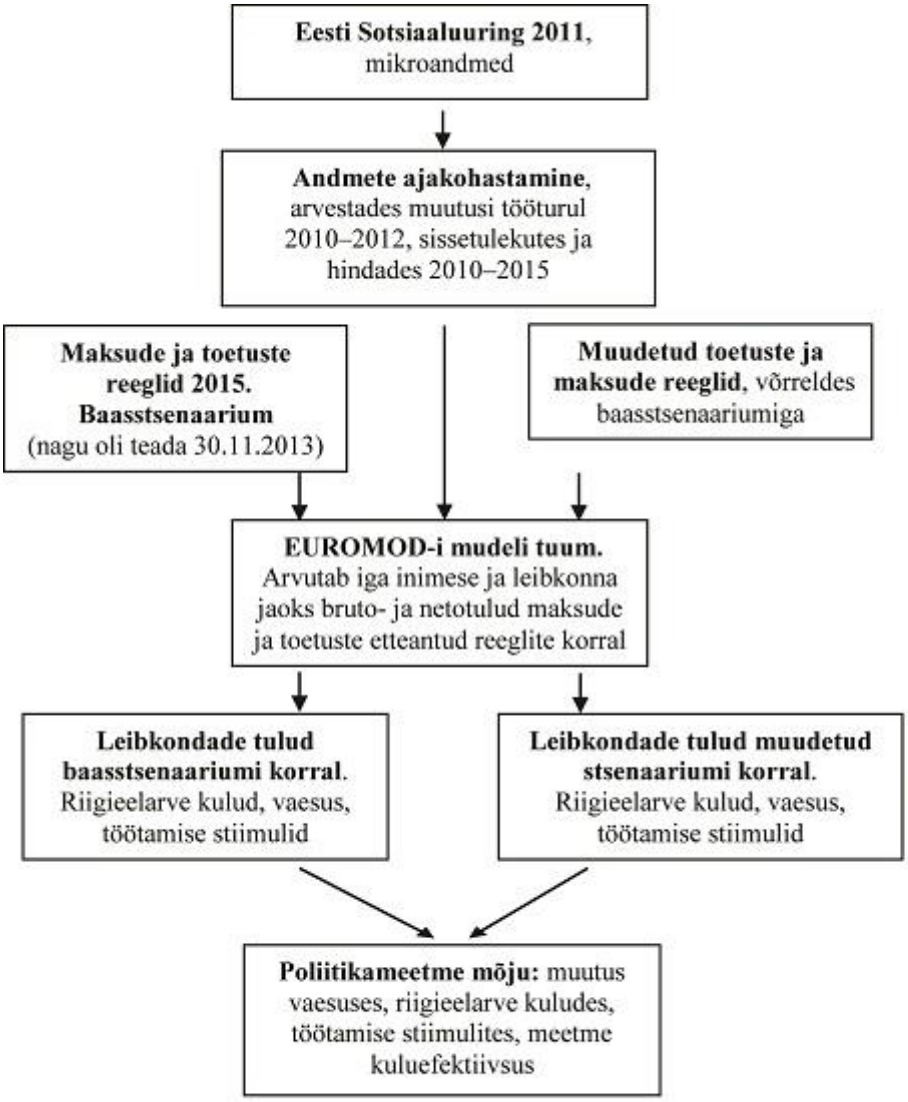

Raportis analüüsitud poliitikameetmed olid seotud järgmiste toetuste ja teenuste muutmisega:
– toimetulekutoetuse suurendamine, sh suuremad toetused lastega peredele;
– lapsetoetuse tõstmine;
– vajaduspõhise toetuse aluseks oleva sissetulekupiiri muutmine; 2014. aasta kevadise valitsuskoalitsiooni lubaduste valguses analüüsiti ka vajaduspõhiste toetuste tõusu võimalikku mõju;

– vajaduspõhisele peretoetusele täieliku ülemineku stsenaariumid ja universaalse lapsetoetuse ärakaotamine;
– laste arvust sõltuva tulumaksuvabastuse ärakaotamine ja selle asendamine lapsetoetuse tõusuga;
– üksikvanema toetuse saajate ümberdefineerimine ja toetuste muutmine vajaduspõhiseks;
– vanemahüvitise vähendamine ja lapsehooldustasu tõstmine.

Põhiraportist vaadati ka lasteaia kohatasu muutmise mõju ning arvutati kohatasu mõju töötamise stiimulitele ja selle rahalist jaotuslikku mõju. Töö käigus analüüsiti ka täiendavaid lapsetoetusi töötutele, lapsehooldustasu sidumist lapse lasteaias käimisega ja üksikvanemale lasteaia kohatasu kompenseerimist – need tulemused on soovi korral saadavad töö autoritelt.

Selles uuringus analüüsiti toetuste esmast mõju. Analüüsis ei käsitletud vaesuse või lasteaedade pikaajalist mõju laste arengule, samuti ei vaadatud toetuste või teenuste rahastamise kasvuga kaasnevate maksutõusude võimalikku negatiivset mõju tööjõunõudlusele või -pakkumisele. Mõju tööturukäitumisele hinnati töötaja vaatevinklist rahaliste stiimulite kaudu, mida erinevad toetused tekitavad.

Analüüsi tulemuste kokkuvõte

Vaesuse mõõtmisest

Eesti sotsiaalpoliitikas on kasutusel erinevad vaesusmõõdikud ja toetuste sissetulekupiirid, mis ei ole omavahel alati kooskõlas. Nii on laste ja perede arengukavas strateegilise eesmärgina kasutusel laste suhtelise vaesuse määr; sotsiaalministeeriumi valitsemisala arengukava kasutab indikaatorina lisaks ka laste absoluutse vaesuse määra. Poliitikainstrumentidest kasutatakse toimetulekutoetuse puhul toimetulekupiiri, aga vajaduspõhise peretoetuse puhul kolme aasta tagust suhtelise vaesuse piiri. Et erinevad sissetulekupiirid kasutavad eri metoodikat leibkondade sissetulekute leidmisel, siis ei ole ka üksühest seost sotsiaalpoliitika eesmärkideks olevate indikaatorite väärtuste ja rakendatavate poliitikameetmete vahel. Raportis oli peamiseks laste vaesuse indikaatoriks ning meetmete kuluefektiivsuse võrdlemiseks laste absoluutne vaesuse määr ja absoluutse vaesuse süvik. Raportis esitati lisaks kõikide poliitikameetmete korral ka suhtelise vaesuse näitajad.

Vaesuspiiride võrdlus viitab, et vajaduspõhise peretoetuse saamise kriteeriumina võiks kaaluda mineviku suhtelise vaesuspiiri asemel 1,25-kordset absoluutse vaesuse piiri (nn absoluutse vaesuse riskis olemise piiri), mis ei sõltu leibkondade tulude jaotusest minevikus, vaid hindade tegelikust ja prognoositud arengust.

Joonis 2. Erinevad vaesuspiirid ja poliitikameetmete rakendumise piirid, 2015 prognoos

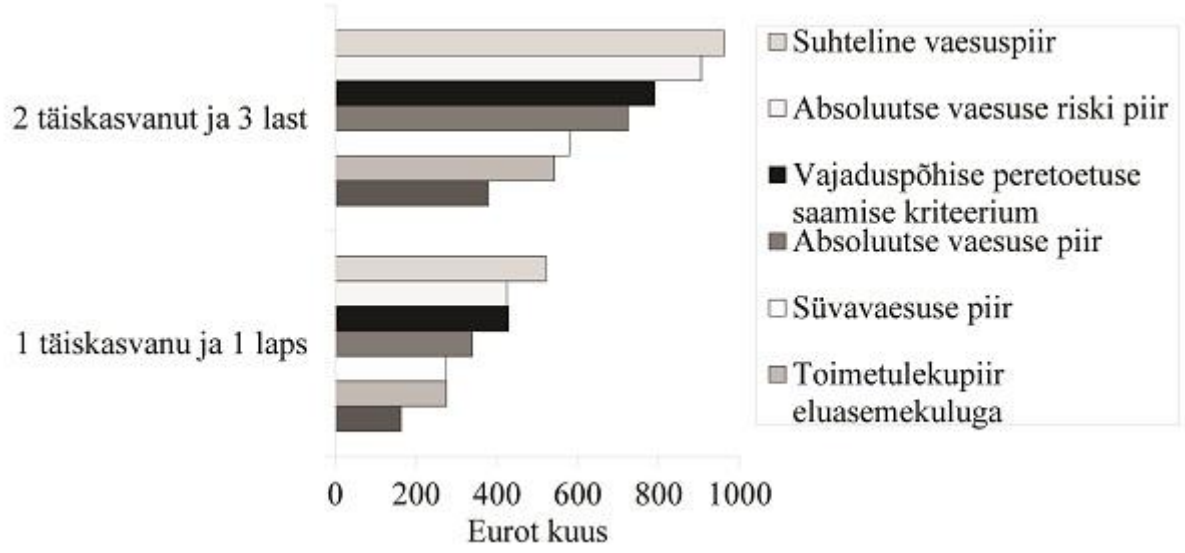

ALLIKAS: Statistikaamet; autorite prognoos.

Prognoos aastaks 2015

Uuringus kasutatud simulatsioonimudeli prognoosi kohaselt kuluks 2015. aastal lastega perede rahaliseks toetamiseks riiklikele peretoetustele, vajaduspõhisele peretoetusele, vanemahüvitisele, rasedushüvitisele ja täiendava tulumaksuvaba miinimumi rakendamisele laste arvu järgi kokku ligi 300 miljonit eurot aastas. Mudeli kõige optimistlikuma prognoosi kohaselt on koos nende toetustega 2015. aastal absoluutses vaesuses vaid 6,8 protsenti lastest (rahvastikus keskmiselt 5,9%). Kõige väiksem on absoluutne vaesusrisk 0–2-aastastel lastel (4,7%) ja kõige suurem koolealistel lastel vanuses 7–17 (8,0%). Üksikvanemaga peredest elaks allpool vaesuspiiri 15,5 protsenti.

Prognooside järgi on 0–17-aastaste laste suhteline vaesusrisk 2015. aastal pisut madalam (17%) kui rahvastikus keskmiselt (18%). Ka suhteline vaesusrisk on palju suurem üksikvanemaga peredes (38%). Noorematel lastel on taas vaesusrisk madalam ja koolilastel kõrgem. Kõige noorema vanuserühma vaesusriski vähendab esiteks vanemahüvitis, mida makstakse kuni lapse pooleteiseaastaseks saamiseni. Teiseks on selles vanuserühmas üksikvanemaga laste osakaal kõige väiksem. Seevastu spetsiaalselt koolealistele lastele suunatud rahalisi toetusi Eestis ei ole ja samas on koolealiste üksikvanemaga kasvavate laste osakaal juba suurem.

Seega oleksid rahaliste meetmete seas vaesuse vähendamisel tõhusamad sellised täiendavad meetmed, mis on suunatud pigem koolealistele lastele ja üksikvanematele.

Meetmete kuluefektiivsus

Lastega peredele mõeldud rahaliste toetusteta oleks absoluutne vaesusrisk neis peredes mudeli simulatsiooni järgi arvutuslikult 7,6 protsendipunkti kõrgem (ehk ligi 17 000 last rohkem oleks allpool vaesuspiiri) ja suhteline vaesusrisk 6,8 protsendipunkti kõrgem.

Joonis 3. Suhteline ja absoluutne vaesus kogu rahvastikus, eri vanuses laste ja erinevate leibkonnatüüpide seas, 2015 prognoos

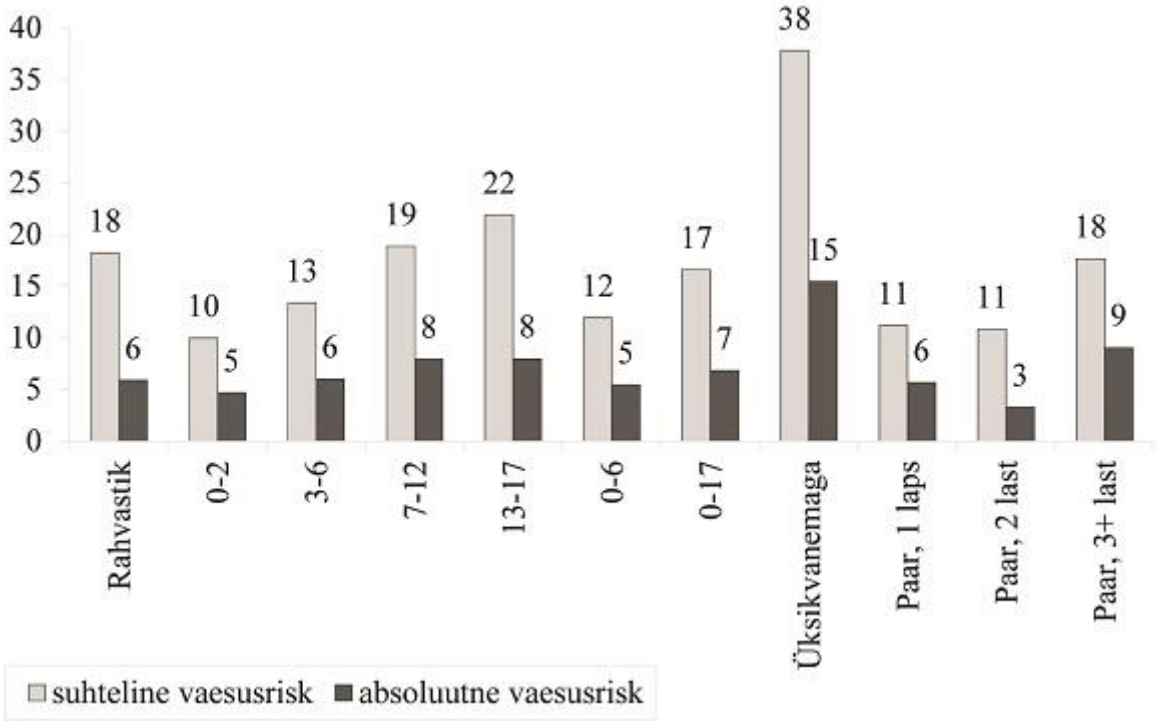

ALLIKAS: Autorite prognoos.

Ühe protsendipunkti absoluutse vaesuse vähendamine läheks sellisel viisil arvutuslikult maksma ligi 39 miljonit eurot.

Analüüsitud täiendavad poliitikameetmed varieerusid mõju ulatuses riigieelarvele täiendavast kulust 70 miljonit eurot lapsetoetuste tõusu korral kuni kokkuhoiuni 70 miljonit eurot täieliku ülemineku puhul vajaduspõhistele peretoetustele. Vastavalt varieerus ka laste absoluutse vaesuse määr, mis eri meetmete tulemusena ulatus 4,5 protsendist 9,6 protsendini.

Oodatult on kõige kuluefektiivsemad absoluutse vaesuse vähendamisel toimetulekutoetuse tõstmisega seotud meetmed (vt joonis 4). Analüüsi tulemusena leiti, et kõige kuluefektiivsemalt vähendab laste absoluutse vaesuse määra toimetulekutoetuse valemis laste toimetulekupiiri tõstmine 90 või 100 protsendini perekonna esimese liikme toimetulekupiirist.

Joonis 4. Osakaal toetustest (%), mis läheb absoluutses vaesuses olevate lastega perede sissetuleku suurendamiseks, 2015 prognoos

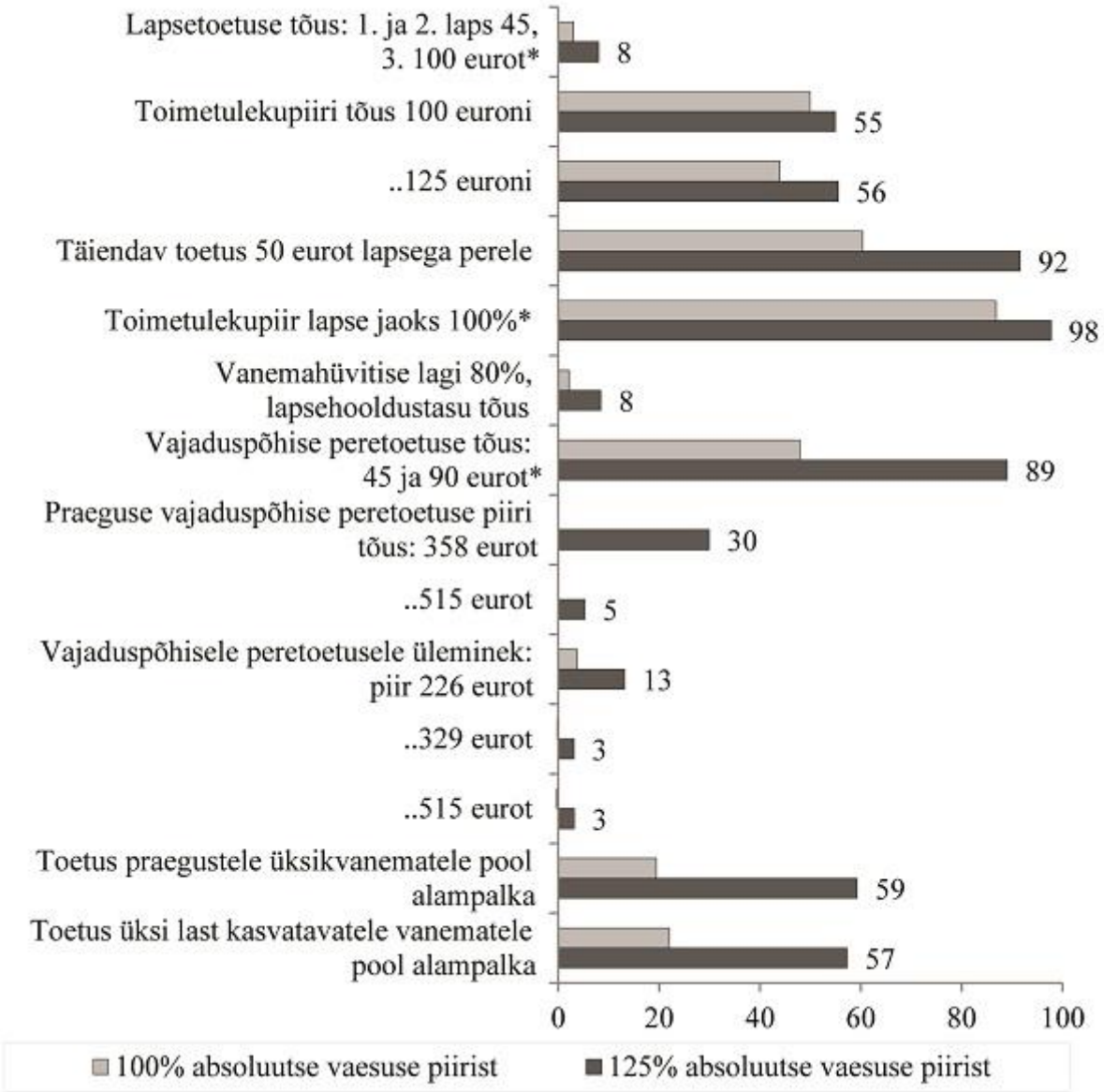

Märkus: tärniga on märgitud need poliitikameetmed, mis lepiti kokku 2014. aastal sõlmitud valitsuskoalitsioonileppes.
ALLIKAS: Autorite arvutused.

Sellega kaasnevatest täiendavatest kuludest ligi 90 protsenti jõuab allpool absoluutset vaesuspiiri elavate lasteni ja ühe protsendipunkti absoluutse vaesuse vähendamine maksaks 3–6 miljonit eurot. Toimetulekutoetuse valemis laste kaalu selline suurendamine toob kaasa nii suurema saajate ringi – rohkem peresid kvalifitseerub toetusele – kui ka suurema toetuse.

Analüüs näitab oodatult, et lapsetoetuste tõstmine on laste absoluutse vaesuse vähendamisel kulukas meede – ühe protsendipunkti absoluutse vaesuse vähendamise kulu on suurusjärgus
75–100 miljonit eurot. Seejuures absoluutse vaesuse süviku vähendamiseks läheb kõigest mõni protsent kogu toetuste kulust.

Toimetulekutoetusega seotud meetmetele järgneb kuluefektiivsuse põhjal vajaduspõhise peretoetuse tõus. Vajaduspõhise peretoetuse summade suurendamine on absoluutse vaesuse määra vähendamisel efektiivsem kui vajaduspõhise toetuse saajate ringi laiendamine sissetulekupiiri tõstmise kaudu. See tuleneb sellest, et vajaduspõhine peretoetus kasutab kriteeriumina kolme aasta tagust suhtelise vaesuse piiri, mis aga ületab prognooside järgi absoluutse vaesuse piiri. Seega vajaduspõhise peretoetuse maksmine peredele, kes on ülalpool absoluutse vaesuse piiri, ei vähenda absoluutse vaesuse määra.

Analüüsi tulemused viitavad sellele, et kui eesmärk on laste absoluutse vaesuse vähendamine kuluefektiivsel viisil, siis oleks lihtsam edasi modifitseerida toimetulekutoetuse skeemi, kas tõstes toimetulekupiiri või suurendades laste toimetulekupiiri toimetulekutoetuse valemis. Samal ajal ei ole vaja paralleelselt ülal pidada kahte eri metoodikaga leitavat, sissetulekust sõltuvat ja väiksele toetuse saajate rühmale suunatud toetust – toimetulekutoetust ja vajaduspõhist peretoetust.

Mõju töötamise stiimulitele

Eri meetmed avaldavad erinevat mõju töötamise stiimulitele. Toetused, mis sõltuvad leibkonna sissetulekust, vähendavad töötamise motivatsiooni, sest töötasu suurenedes jäädakse teatud juhtudel toetusest ilma (nt vajaduspõhise peretoetuse korral) või seda vähendatakse (nt toimetulekutoetuse korral). Töös analüüsiti töötamise stiimuleid tegelike piirmaksumäärade abil, mis võtsid arvesse nii toetuste kui ka maksude muutused. Piirmaksumäärade leidmisel vaadati töötavate inimeste töötasu suurenemist 3 protsendi võrra kuus ja analüüsiti mittetöötavate inimeste tööle minekut alampalga suuruse tasuga kuus.

Kui baasstsenaariumi järgi oli ligikaudu 22 800 inimest, kes brutotöötasu suurenedes maksid enam kui 40 protsenti ära täiendavate maksudena või vähenenud toetustena, siis erinevate poliitikameetmete tulemusena võib inimeste hulk suureneda kuni veerandi
võrra.

Joonis 5. Toimetulekutoetuse ja vajaduspõhise peretoetuse mõju leibkonna lõppsissetulekule, 2015 prognoos

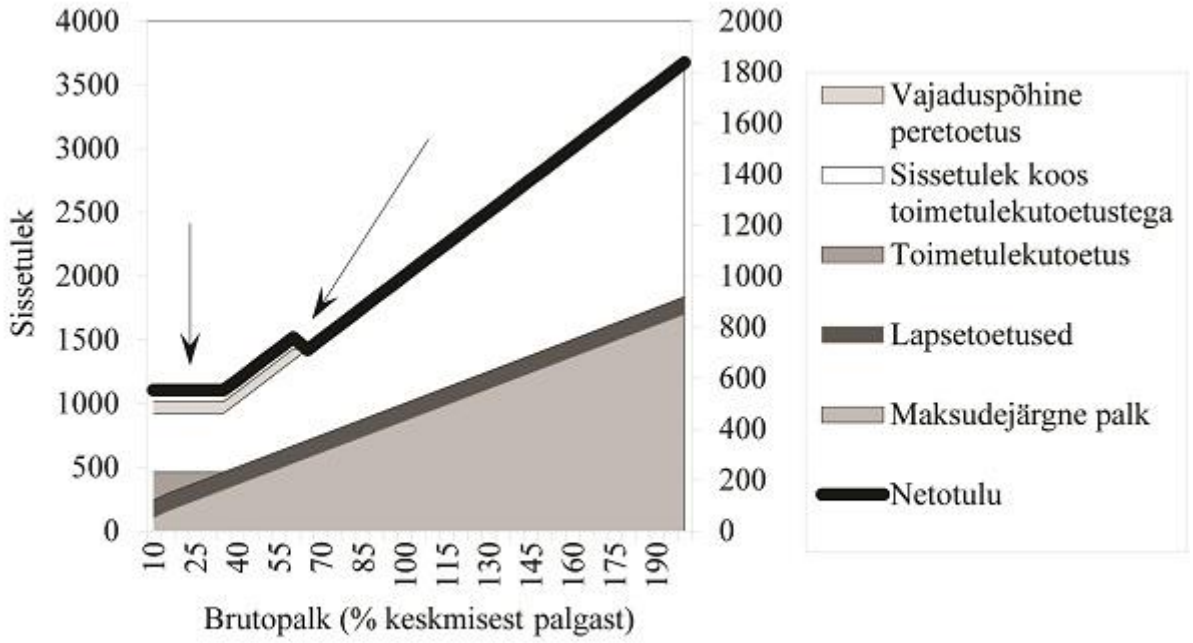

Märkus: arvutused näitavad netosissetuleku kujunemist peres, kus on kaks täiskasvanut, kellest üks on mitteaktiivne, ja kaks last, vanuses 2 ja 6 aastat, juhul kui üks täiskasvanu läheb tööle.
ALLIKAS: Autorite arvutused.

Joonis 6. Üle 40-protsendilise tegeliku piirmaksumääraga inimeste arvu muutus, 2015 prognoos

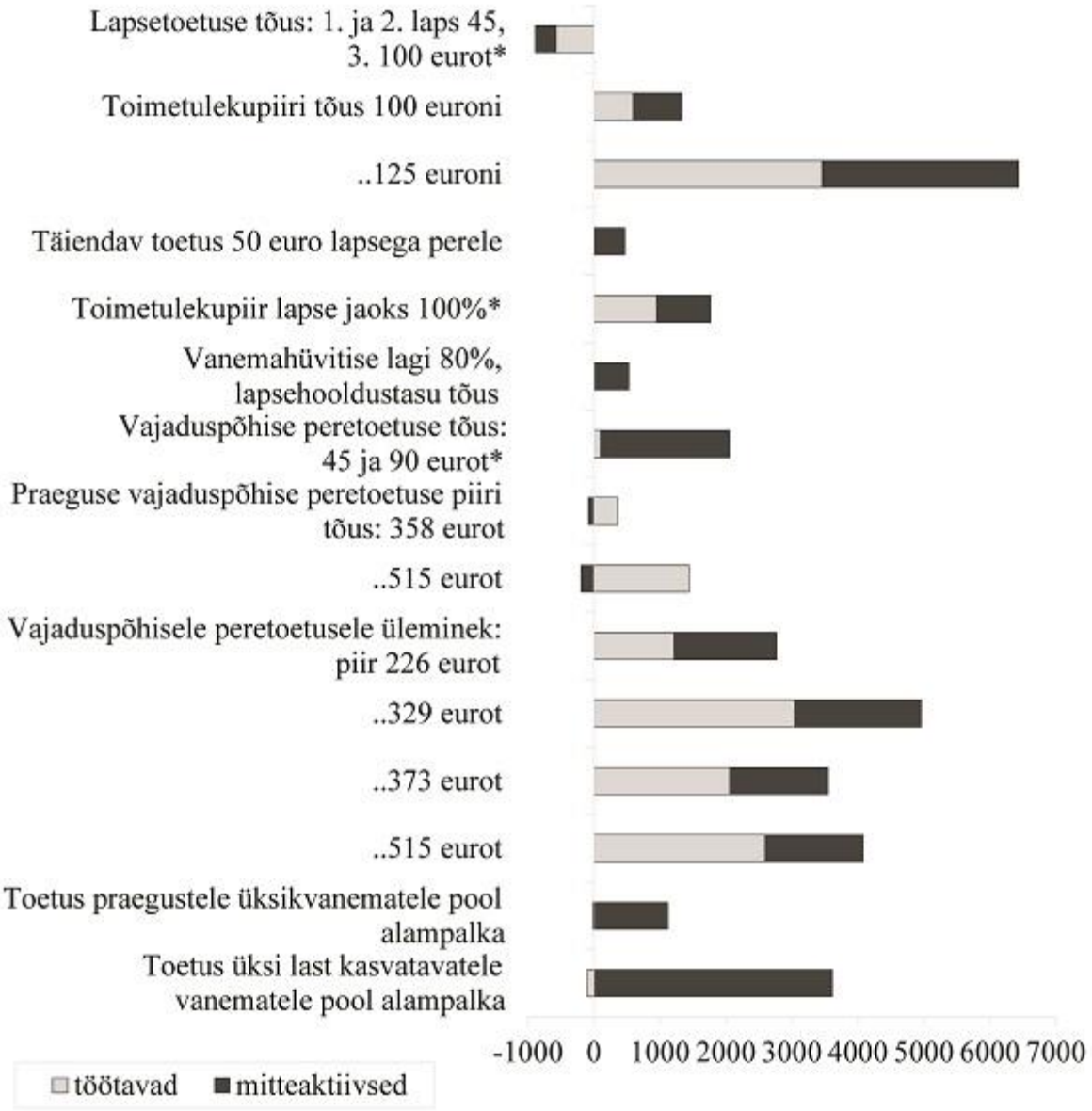

Märkus: Joonisel on kujutatud üle 40-protsendilise tegeliku piirmaksumääraga tööealiste inimeste arvu muutus võrreldes baasstsenaariumiga. Tärniga on märgitud need poliitikameetmed, mis lepiti kokku 2014. aastal sõlmitud valitsuskoalitsioonileppes.
ALLIKAS: Autorite arvutused.

Vaadeldud stsenaariumidest kõige enamat hulka inimesi mõjutas toimetulekupiiri tõstmine 125 euroni, mis suurendab nii töötavate kui ka mitteaktiivsete inimeste piirmaksumäärasid tööle minemisel. Analoogselt toimetulekupiiri tõstmisega on negatiivne mõju töötamise stiimulitele ka täielikul üleminekul vajaduspõhistele peretoetustele. Kui ka poole alampalga suurune üksikvanematoetus panna

sõltuma leibkonna sissetulekutest, siis see avaldab samuti negatiivset mõju töötamisest saadavale kasule.

Üllatuslikult vähendab universaalsete lastetoetuste oluline tõus negatiivse töötamise stiimuliga inimeste arvu. See on tingitud sellest, et oluline sissetulekute suurenemine viib osa peresid välja sissetulekuvahemikust, kus neid võiks mõjutada toimetulekutoetuse või vajaduspõhise peretoetuse tekitatud lõks.

Mõju sihtrühmadele

Analüüs näitas, et eri meetmetel on veidi erinev mõju ka eri vanuses lastele. Lapsetoetuse tõus vähendab suhteliselt enam koolieelses eas laste absoluutse vaesuse määra, toimetulekupiiri tõstmisel on suurem mõju 7–12-aastaste laste vaesusele, üksikvanemaga laste toetuste tõstmine vähendab enim 13–17-aastaste laste vaesust.

Üksikvanemaga perede laste absoluutset vaesust vähendavad kõige enam spetsiaalselt neile suunatud meetmed. Kui baasstsenaariumi kohaselt on üksikvanemaga perede seas absoluutse vaesuse määr 15,5 protsenti, siis teoreetiliselt on võimalik vähendada üksikvanemaga perede laste absoluutse vaesuse määra enam kui 10 protsendipunkti, kuni 2,6 protsendini. Selleks tuleb tagada poole alampalga suurune toetus kõigile neile üksikvanemaga peredele, kelle sissetulek jääb alla vajaduspõhise peretoetuse saamiseks kehtestatud piiri. Teistest meetmetest aitab üksikvanemaga peresid kõige enam toimetulekupiiri tõstmine 125 euroni kuus või ka vajaduspõhise toetuse summa tõus ühe lapsega peredel 45 euroni ja kahe või enama lapsega peredel 90 euroni. See aitaks vähendada üksikvanemaga lastega peredes absoluutse vaesuse määra ligikaudu 2,9 protsendipunkti, eeldades, et toetust taotlevad kõik, kellel on selleks õigus.

Absoluutse vaesuse määra paljulapselistes peredes (kolme või enama lapsega pere, kus on ka kaks täisealist liiget) mõjutab vaadeldud meetmetest samuti kõige enam toimetulekutoetuse piiri tõus 125 euroni, kui absoluutse vaesuse määr väheneb 3,8 protsendipunkti võrra. Samuti avaldab mõju lapse toimetulekupiiri tõstmine toimetulekutoetuse valemis 100 protsendini, millega kaasneb absoluutse vaesuse määra vähenemine 1,3 protsendipunkti võrra.

Raportis analüüsiti ka täiendava tulumaksuvabastuse kaotamist ja selle asemel lapsetoetuste tõstmist. Analüüs viitab, et tulumaksuvabastuse kaotamine võimaldab sama ressursi piires vähendada lastega perede vaesust, jaotades vahendeid ümber lastega perede vahel. Kui näiteks tulumaksuvabastusele kuluva ressursi piires tõsta hoopis teise ja kolmanda lapse toetust, siis ümberjaotusest võidaksid üksikvanemaga pered ning kolme ja enama lapsega pered, kuid kaotaksid üheja kahelapselised pered, kus on mõlemad lapsevanemad olemas.

Universaalsed või vajaduspõhised toetused

Raportis analüüsiti põhjalikumalt võimalikku täielikku üleminekut universaalsetelt lastetoetustelt vajaduspõhisele peretoetusele. Niisugusel üleminekul on mitmesuguseid mõjusid. Ühest küljest vähendaks üleminek

vajaduspõhistele peretoetustele oluliselt riigieelarve väljaminekuid. Kulude vähenemine sõltuks otseselt leibkondade sissetuleku piirist, millest vajaduspõhist peretoetust maksma hakatakse, ja loomulikult ka toetuste suurusest. Kui jagada universaalne lapsetoetus vajaduspõhiselt ümber jõukamatelt leibkondadelt vaesematele, siis teoreetiliselt võimaldab vajaduspõhine peretoetus vähendada nii riigieelarve kulusid kui samal ajal vähendada ka lastega perede vaesuse näitajaid.

Teisest küljest on universaalsetel toetustel mitmeid eeliseid vajaduspõhiste peretoetuste ees. Universaalsete toetuste tõus ei pärsi nii palju töötamise stiimuleid. Analüüs viitab, et asendades universaalse lastetoetuse süsteemi vajaduspõhise süsteemiga, kasvab ligi veerandi võrra nende töötavate ja mitteaktiivsete inimeste hulk lastega peredes, kelle tegelik piirmaksumäär (kui palju võetakse ära brutopalgast maksudena ja toetuste vähenemisega) ulatub üle 40 protsendi.

Vajaduspõhise peretoetuse suurendamine omakorda vähendab töötamise stiimuleid enamgi veel kui toimetulekutoetuse skeemi kaudu perede toetamine, sest praegusel viisil on vajaduspõhisesse peretoetuste valemisse sisse ehitatud töötasu suurendamise karistamine suuremas ulatuses kui toimetulekutoetuse puhul.

Universaalsete toetuste suurenemisega ei kaasne praktiliselt mingeid täiendavaid administratiivseid kulusid ega informatsiooni puudumisest tingitud mittetaotlemist. Seevastu näitab vajaduspõhiste toetuste juurutamise esimene kogemus, et toetus ei pruugi jõuda kõigi nendeni, kes seda vajaksid. Vajaduspõhiste toetuste saajate tegelikud andmed viitavad sellele, et toetuste saajaid on ligi viis korda vähem, kui näitavad mudelarvutused. Selles analüüsis eeldati, et kõik, kes vajaduspõhistele peretoetustele kvalifitseeruvad, ka toetusi saavad. Seetõttu on raportis toodud vajaduspõhise toetuse mõju suurused pigem ülehinnatud.

Kokkuvõte

Eesti sotsiaalpoliitikas on kasutusel erinevad vaesuspiirid ja poliitikameetmete sissetulekupiirid, mis võivad tekitada omavahel ebakõla poliitikameetmete sihistamisel ja efektiivsuse hindamisel. Kui säilitada vajaduspõhine peretoetus, võiks selle sissetulekupiirina kaaluda mineviku suhtelise vaesuspiiri asemel absoluutse vaesuse piiriga seotud (prognoositud) suurust, mis ei sõltuks leibkondade tulude jaotusest kolme aasta eest, vaid tegelike ja prognoositud hindade arengust.

Analüüsitulemused viitavad sellele, et kui eesmärk on laste absoluutset vaesust vähendada kuluefektiivsel viisil, oleks lihtsam täiendada toimetulekutoetuse skeemi. Ei ole põhjendatud maksta lastega peredele samal ajal kahe eri metoodikaga leitavat, sissetulekust sõltuvat toetust, eriti juhul kui mõlemad toetused on suunatud väiksele toetuse saajate rühmale. Niikaua, kui potentsiaalsete saajate ring säilib sedavõrd väiksena kui praegu, ei saa vajaduspõhise peretoetusega mõjutada sotsiaalpoliitika eesmärki, mida ei saaks saavutada ka modifitseeritud toimetulekutoetuse skeemi kaudu.

Olemasolevatele rahalistele toetustele lisaks oleksid rahalistest meetmetest vaesuse vähendamisel kuluefektiivsemad eelkõige sellised, mis on suunatud enam koolieelistele lastele. Paljulapseliste leibkondade absoluutse vaesuse määra mõjutab vaadeldud meetmetest kõige enam toimetulekutoetuse piiri tõus. Sama meede aitab ka üksikvanemaga laste peresid, lisaks üksikvanematele suunatud spetsiaalsetele meetmetele.

Analüüsitulemuste tõlgendamisel, eriti konkreetsete numbriliste väärtuste kasutamisel tuleb arvestada, et tegemist on tegeliku elu lihtsustusega, nii kasutatavate lähteandmete kui ka simulatsioonimudeli puhul. Esitatud arvulised tulemused on vaid prognoosid teatud eelduste täitumise korral. Seetõttu tuleb simulatsioonimudeli tulemusi käsitleda vaid kui ühte abivahendit sobivaima poliitikameetmete komplekti valimisel lastega perede toetamiseks.

---

[1] EUROMOD Tax-benefit microsimulation model for the European Union, https://www.iser.essex.ac.uk/euromod

Eetilised väärtushinnangud Tallinna linnavalitsuse eelarveraamatutes aastatel 1934–2013

Lea Roostalu, Estonian Business School doktorant, Tallinna Linnakantselei finantsteenistuse peaspetsialist

Artiklis selgitatakse Tallinna eelarveraamatute näitel, kuidas kohaliku omavalitsuse eelarvete kaudu on eri perioodidel ühiseid väärtusi toetatud ja hoitud, mis on taganud jätkusuutliku arengu. Uuringu tulemuste põhjal tehakse ettepanekuid, kuidas suurendada kohalike omavalitsuste sotsiaalset vastutust.

Professor Jüri Uluots, jurist, õigusajaloolane ja poliitik, on aastal 1933 kirjutanud, et omavalitsused olid vana-Eesti aladel olemas juba muinasajal (Uluots 2004, 46), jäädes püsima kõigi võõrvallutajate kiuste: „Aga omavalitsuse mõtet ei ole suutnud hävitada ei Rooma paavst, ei püha Rooma keiser, ei ka kohalikud vürst-piiskopid, ordumeistrid, ei Poola, Taani ja Rootsi kuningad, ei ka Vene isevalitseja keiser. Omavalitsused Eestis on püsinud aastasajad, ja just nagu uut hoogu saanud Eesti Vabariigiga ja omavalitsuse korraga. Selles mõttes peaks ekslik olema arvamus, nagu oleksid Eesti omavalitsused uuema aja sünnitus. Vaid ümberpöördult: kui on midagi Eestis alal hoidunud, siis on seda just Eesti omavalitsused.” (*ibid*, 54)

Uluotsa järeldus kõlab: „Ei ole õiguslikku põhimõtet, mis võiks Eestis võistelda omavalitsuse ideega vanuselt, pidevuselt ja kasvatuslikult. Eesti omavalitsus on olnud nurgakiviks, millele praegune aeg tugineb.” (Uluots 2004, 56) Järjepidevusest ja väärtuste rollist järjepidevuse tagamisel räägib ka Talcott Parsonsi paradigma, mida võib vaadelda kui jätkusuutliku arengu üldist mudelit (Kadak, Roostalu 2013, 20–36; Kooskora *et al* 2013, 62–72).

Nii jätkusuutlikku arengut[1] kui ka sotsiaalset vastutust[2] on defineeritud mitmeti. Töö esimeses osas ehk juhtumiuuringu teoreetilistes alustes ongi vaatluse all Parsonsi paradigma ning sotsiaalse vastutuse ja jätkusuutliku arengu kontseptsioonid, mis juhatatakse sisse väärtuste mõiste kaudu. Töö teise ehk empiirilise osa sihiks on hinnata kohaliku omavalitsuse üksuse eelarveraamatute suunitlust jätkusuutlikkusele 80 aasta pikkuse ajaloo jooksul. Töö kolmas osa pakub kokkuvõtet ja järeldusi juhtumiuuringust.

Juhtumiuuringu teoreetilised alused

Väärtused

Väärtuste all mõistetakse printsiipe ehk standardeid, mida inimesed kas individuaalselt või kollektiivselt rakendavad hinnangute andmisel selle kohta, mis on nende elus väärtuslik ehk oluline (McEwan 2001, 45–46). Et sotsiaalsed sidemed mõjutavad väärtushinnanguid, siis võivad väärtused eri kultuurides varieeruda (Fisher, Lovell 2009, 447). Väärtused võivad olla materiaalsed, kultuurilised, õiguslikud jne, kuid enim juhivad meid eetilised väärtused (Подласый 1996, 25).

Talcott Parsonsi paradigma

Talcott Parsons (1902–1979) oli Ameerika XX sajandi juhtivaid sotsiolooge, kelle peamiseks panuseks peetakse struktuurfunktsionalismi arendamise kõrval avatud süsteemide teooria aluste väljatöötamist. Kui struktuurfunktsionalismis on tähelepanu all organisatsioonide süsteemsuse ja järjepidevuse saavutamine, siis avatud süsteemide teoorias vaadeldakse organisatsioone nende vastastikuses toimes keskkonnaga (Holton, Turner 1986, 179–20). Parsonsi teoorias on kesksel kohal sotsiaalse süsteemi mõiste, mis tähendab ühiskonna kui terviku kõrval ka selle institutsioone, sh näiteks perekonda (Trevino 2001, 16).

Oma nõndanimetatud AGIL-paradigmas ehk AGIL-skeemis on Parsons ühendanud sotsiaalse süsteemi struktuursed ja dünaamilised aspektid (Parsons 1951, 36–38). See paradigma väidab, et iga sotsiaalne süsteem peab oma ellujäämise tagamiseks täitma nelja põhifunktsiooni, mis on jaotatud nelja allsüsteemi vahel:

– kohanema keskkonnaga (adaptation, A), mis on majanduse allsüsteemi ülesanne;
– saavutama eesmärgid (goal attainment, G), millega tegeldakse poliitikas;
– olema terviklik ja sidus (integration, I), mis tähendab sotsiaalsfääri ülesandeid nagu ühiste normide järgimine ja sotsiaalne kontroll;
– kasvatama ja hoidma alal oma väärtusi (latent pattern maintenance, latency, L), mis on kultuuri ülesanne. (Parsons 1961, 36–72)

Mõjususe seisukohalt peab Parsons nimetatud neljast funktsioonist kõige tähtsamaks funktsiooni L, see tähendab väärtuste kommunikatsiooni, kasvatamist ja kinnistamist, sest just väärtused motiveerivad ühiskonna või organisatsiooni liiget tegutsema vabatahtlikult nii, nagu seda temalt ootab ühiskond või organisatsioon (Appelrouth, Edles 2008, 361). Funktsiooni L tähtsuse tõttu on mitmed autorid leidnud, et Parsonsi paradigma peaks pigem kandma nimetust LIGA (Käärik 1998). Parsonsi väitel on oluline kõigi nelja funktsiooni tasakaalustatud täitmine ning nimetus AGIL tuleneb vaid nende funktsioonide küberneetilise kontrolli prioriteetidest, mitte funktsioonide täitmise järjekorrast või tähtsusest (Parsons 1961, 36–72; Segre 2012, 36).

Niisiis on tasakaal sotsiaalse süsteemi järjepidevuse aluseks (Parsons, Smelser 1956, 16–17), kuid täieliku tasakaalu saavutamist peab Parsons siiski teoreetiliseks, leides, et ükski sotsiaalne süsteem pole kunagi täielikult stabiilne, sest tegu on ajas pidevalt muutuvate ja üksteist mõjutavate protsessidega sotsiaalse süsteemi neljas allsüsteemis (Parsons 1949, 45).

Edasi läheb Parsons veel kaugemale, tehes põhjapaneva järelduse, et nelja nimetatud põhifunktsiooni täitmine peab olema esindatud kõigis neljas sotsiaalse süsteemi allsüsteemis, sest allsüsteemi puhul on samuti tegemist sotsiaalse süsteemiga, mis tähendab, et ka allsüsteemide kohta kehtib AGIL-paradigma (Fox *et al* 2005, 8). Seega on olemas vajadus väärtuste (L) järele iga sotsiaalse süsteemi neljas allsüsteemis, kaasa arvatud majandus

(A) (Appelrouth, Edles 2008, 361–362). Näiteks jagas Parsons kohanemise (dimensiooni A) tehnoloogilis-ökoloogiliseks ja sotsiaal-kultuuriliseks (Parsons

1949, 44), väites, et tehnoloogiline innovatsioon on edukas vaid seal, kus seda toetab samal tasemel kultuuriline innovatsioon (Parsons 1951, 336–337).

Sotsiaalne vastutus

Sotsiaalsest vastutusest saadakse erinevalt aru, mistõttu esineb mitmeid ja omavahel suisa vastuolulisi lähenemisi (Garriga, Melé 2004, 53, 51–71). Tuginedes Parsonsi AGILskeemile, jagavad Garriga ja Melé sotsiaalse vastutuse teooriad nelja gruppi: instrumentaalsed (grupp A), poliitilised (grupp G), integreerivad (grupp I) ja eetilised (grupp L) (*ibid*), pakkudes valdkonna süsteemset tervikpilti, mis varem puudus ja on seetõttu eriti hinnatav. Näiteks kuulub Carrolli teooria sotsiaalse vastutuse neljast tasemest ehk majanduslikust, õiguslikust, eetilisest ja filantroopilisest vastutusest integreerivate teooriate gruppi (Carroll 1979, 497–505; 2004, 114–120)[3].

See nn Carrolli püramiid on tõlgendatav kui ettevõtte moraalse arengu mudel, kus kaks esimest taset tulenevad ühiskonna nõuetest, kolmas tase vastab ühiskonna ootusele ning kõrgeim tase on kooskõlas ühiskonna sooviga (Crane, Matten 2004, 43).

Sotsiaalse vastutuse eetilisi teooriaid esindavad huvirühmade teooria ja jätkusuutliku arengu teooria (Garriga, Melé 2004, 51–71).

Huvirühmade teooria loojaks peetakse Freemani, kes defineerib huviehk sidusrühmadena (*stakeholders*) ettevõttega seotud üksikisikuid või nende rühmi (sh teisi ettevõtteid või organisatsioone), kes võivad mõjutada ettevõtte strateegiliste eesmärkide saavutamist või keda nende eesmärkide saavutamine mõjutab (*ibid*, vt ka Freeman 1984, 46). Freeman leiab, et puudub moraalne alus pidada äritegevuse eesmärgiks vaid rahateenimist omanikele (Freeman *et al* 2004, 364–369). Ta on veendunud, et eetika on äritegevuse lahutamatu osa (Werhane, Freeman 1999, 1–16) ning et äritegevust tuleb vaadelda seoses ühiskonna ja looduskeskkonnaga (Freeman, Liedka 1991, 92–96). Jätkusuutlikku arengut, millel pikemalt peatutakse artikli järgmises osas, iseloomustabki tulemuste kolmikvaade, st ettevõte peab arvestama oma majandusliku, sotsiaalse ja keskkonnaalase jalajäljega (Turnpenny 2008, 33–47; Gibson 2006, 170–182; Elkington 1998, 319).

Sotsiaalse vastutuse teema lõpetuseks vaatleme McElhaney seisukohti tema propageeritavast strateegilisest sotsiaalsest vastutusest kui uuemast lähenemisest ning Euroopa Komisjoni seisukohti. McElhaney on määratlenud strateegilise sotsiaalse vastutuse kui äristrateegia, mis on lõimitud ettevõtte põhieesmärkide ja tuumkompetentsidega ning saanud osaks ettevõtte igapäevasest äritegevusest ja kultuurist, loomaks ettevõttes väärtusi ja positiivseid sotsiaalseid muudatusi (McElhaney 2008, 5). McElhaney rõhutab, et kui varem suhtuti sotsiaalsesse vastutusse kui riskide vähendamise vahendisse (näiteks mainekujunduslikel eesmärkidel), siis uus suund on väärtuste loomine strateegia arendamise kaudu, mis paneb aluse ettevõtte jätkusuutlikule arengule (*ibid*, 9–10). Euroopa Komisjon defineeris aastal 2001 sotsiaalse vastutuse kui juhtimisvahendi ja kontseptsiooni, mis aitab ettevõtjatel mõtestada oma majanduslike, sotsiaalsete ja keskkonnategevuste seoseid ning lõimida neid igapäevastesse otsustesse ja

suhetesse huvirühmadega (Commission of the European Communities 2001, 6). Aastal 2011 uuendas Euroopa Komisjon sotsiaalse vastutuse definitsiooni, andes märksa lühema määratluse: tegemist on ettevõtete vastutusega oma mõjude eest ühiskonnale (European Commission 2011, 6).

Jätkusuutlikkus ja jätkusuutlik areng

Eespool toodud Garriga ja Melé klassifikatsioonis paigutub jätkusuutliku arengu kontseptsioon selliste sotsiaalse vastutuse teooriate gruppi, mis põhinevad organisatsiooni eetilisel vastutusel ühiskonna ees (Garriga, Melé 2004, 53, 51–71).

Kui esialgu määratleti jätkusuutlik areng kolmes mõõtmes – majanduslik, keskkonnaalane ja ühiskondlik jätkusuutlikkus (Brundtland Report 1987) – siis aja jooksul on lisandunud kultuuriline jätkusuutlikkus (Hawkes 2010, 8) ja mitmed teised aspektid, nagu näiteks terviklik ja süsteemne lähenemine (Smith, Sharicz 2011, 73–86) ning sotsiaalne ja tehnoloogiline innovatsioon (Geertshuis 2009, 379–389; Searcy 2009, 49–57; Heidmets 2004, 1–10), mis iseloomustavad jätkusuutlikku arengut. Arusaam jätkusuutlikust arengust kui paljudest teguritest sõltuvast ning pidevalt muutuvast ja ümberhindamist vajavast protsessist välistab selle defineerimise mingi kindla seisundina, mille poole tuleks püüelda – märksa olulisem on mõista dimensioonide dünaamikat, mis on ka põhjuseks, miks jätkusuutlikku arengut kirjeldatakse tihtipeale kui nn liikuvat märklauda (Spangenberg 2001, 184–210). Et jätkusuutlikkus pole staatiline seisund, vaid eeldab pidevat arengut, siis väidavad Waas ja tema kaasautorid, et mõistetel jätkusuutlikkus ja jätkusuutlik areng pole vahet (Waas *et al* 2011, 1637–1661). Ka meie artiklis kasutatakse neid mõisteid kui sünonüüme. Waas ja tema kaasautorid leiavad, et jätkusuutlikkuse olemuse määravad järgmised neli põhiprintsiipi:

1) normatiivsus, sest jätkusuutlikku arengut iseloomustavad väärtustel põhinevad valikud;
2) võrdsus, mis viitab jätkusuutlikkuse tulevikusuunitlusele;
3) integreeritus, mis tuleneb tervikliku ja süsteemse lähenemise nõudest;
4) dünaamilisus, mis tähendab kohanemist muutuva keskkonnaga (*ibid*).

Need neli jätkusuutlikkuse põhiprintsiipi langevad kokku AGIL-skeemi nelja dimensiooniga: normatiivsuse printsiip tähendab väärtusi (L), integreerituse printsiip sidusust (I), dünaamilisuse printsiip kohanemist (A) ja võrdsuse printsiip eesmärke (G). Seega võib väita, et Parsonsi AGIL-skeem kujutab endast sotsiaalse süsteemi jätkusuutliku arengu mudelit (Kadak, Roostalu 2013, 20–36).

Eesti riigi jätkusuutliku arengu strateegias „Säästev Eesti 21" (SE21) on Eesti jätkusuutlikkus määratletud samuti nelja komponendi – Eesti kultuuriruumi elujõulisuse, sidusa ühiskonna, heaolu kasvu ja ökoloogilise tasakaalu – vastastikuse koosmõjuna (Säästev Eesti 2005, 13–32). Parsonsi terminites kõlab strateegia SE21 järgmiselt: ökoloogiline tasakaal kui kohanemine (A), heaolu kasv kui eesmärk (G), sidus ühiskond kui integratsioon (I) ning Eesti kultuuriruumi elujõulisus kui väärtused (L) (Roostalu, Kooskora 2014, 1–7). Strateegia SE21 esitust AGIL-skeemina kasutatakse järgnevas juhtumiuuringus kontentanalüüsi mudeli ülesehitamisel.

Juhtumiuuring

Eesmärk, allikad ja taust

Uuringu eesmärk oli välja selgitada, kuidas peegeldavad kohaliku omavalitsuse eelarveraamatud jätkusuutlikkuse ilminguid ning võrrelda tulemusi ajaloolises perspektiivis. Uuringu valim sisaldab Tallinna Linnavalitsuse eelarveraamatuid aastatest 1934–2013, andes uurimisaluse perioodi pikkuseks 80 aastat ning hõlmates Eesti Vabariigi ajaloo kõiki kolme perioodi: esimest iseseisvusperioodi (I periood, 7 eelarveraamatut), nõukogude okupatsiooni perioodi (II periood, 12 eelarveraamatut) ja taasiseseisvusperioodi (III periood, 12 eelarveraamatut).

Artikli autoritele teadaolevalt on seni tegeldud eelarvestamise tehnilise külje analüüsiga ning väärtuste kajastumist seda liiki juhtimisinformatsioonis pole mitte üksnes Eestis, vaid ka kogu maailmas varem uuritud. Samas on tuntud raamatupidamisteoreetik Wolf enam kui sada aastat tagasi öelnud, et tähtis pole mitte see, kuidas me arvestame, vaid see, mida ja mille jaoks me arvestame (Järve 2009, 39–46).

Metoodika

Tegemist on longituudse juhtumiuuringuga. Sellist uuringut peetakse ideaalseks andmekaevandamise meetodiks terviklike süvauuringute jaoks ning miks- ja kuidas-küsimuste puhul (Feagin *et al* 1991; Yin 2008).

Kontent- ehk sisuanalüüs on levinuim teksti analüüsimise meetod (Krippendorff 2012; Gerbner 1958, 85–108). Kvalitatiivset kontentanalüüsi rakendatakse teksti sisu tõlgendamiseks, liigendades teksti eri kategooriate vahel (Hsieh, Shannon 2005, 1277–1288). Portes' sotsiaalse kapitali mudelite (vt Portes 1998, 1–24; Portes, Landolt 1996, 18–22) eeskujul on kontentanalüüsi mudelis kasutatud nii positiivseid kui ka negatiivseid kategooriaid, mis iseloomustavad jätkusuutlikkuse ilminguid ehk fenomene. Jätkusuutlikkuse ilmingud on AGIL-paradigma järgi jagatud nelja rühma, mis vastavad Eesti jätkusuutlikkuse strateegia SE21 komponentidele: ökoloogiline tasakaal (A), heaolu kasv (G), sidus ühiskond (I), Eesti kultuuriruumi elujõulisus (L). Ehkki SE21 puhul on tegu riikliku strateegiaga, kehtivad need sihid ka kohaliku omavalitsuse jaoks (SA 2009, 4). Samal ajal ei ole SE21 mõõdikud ülekantavad kohalikele omavalitsustele (*ibid*, 7) ega sobi kasutamiseks eelarveraamatute kontekstis. Seetõttu ei lange kontentanalüüsi mudelisse valitud jätkusuutlikkuse ilmingud kokku SE21 mõõdikutega.

Analüüsitavate eelarveraamatute kogus erineb perioodi, seepärast on kategooriate hindamisel kasutatud absoluutskaala asemel ühtlustatud ehk homogeenset skaalat. Hinnangu väärtus igal perioodil on arvutatud kategooria esinemissagedusena perioodis ehk suhtena K/N, kus K näitab, mitmes selle perioodi eelarveraamatus kategooria esines, ja N on selle perioodi kõigi eelarveraamatute arv. Negatiivse kategooria puhul on lisatud suhtele miinusmärk. Seega on skaala vähimaks väärtuseks „–1" ja suurimaks väärtuseks „+1".

Tulemused

Artikli selles osas on uuringu tulemused esitatud Parsonsi AGIL-skeemi dimensioonide lõikes koos näidetega Tallinna Linnavalitsuse eelarveraamatutest.

Ökoloogiline tasakaal (A)

Ökoloogilise tasakaalu all peetakse nimetatud kontekstis silmas, et inimeste heaolu kasvuks vajalik majanduslik areng oleks kooskõlas looduskeskkonna arenguga.[4] Seetõttu on ökoloogilise tasakaalu iseloomustamiseks kasutatud kolme näitajat: majandusliku stabiilsuse tagamine, kontroll loodusressursside tarbimise üle ja kaitstud keskkond (vt joonis 1). Neist esimene – majanduslik stabiilsus – on eelarve tulude ja kulude tasakaalu näol tagatud sajaprotsendiliselt kõigil kolmel perioodil (*ibid*). Kontroll loodusressursside tarbimise üle oli maksimaalne esimesel iseseisvusperioodil, mil tarbimist mõõdeti mitte üksnes rahas, vaid ka naturaalnäitajates (*ibid*). Et järgmiste perioodide eelarveraamatutes naturaalnäitajaid ei kajastata, jäid nonde perioodide tulemused poole kehvemateks.

Looduskeskkonna kaitstus osutus seevastu kõrgeimaks taasiseseisvuse perioodil (*ibid*). Esimese iseseisvumisperioodi aegseid muidu väga häid näitajaid kahandas maks, iga jalgratta kohta nõuti kaks krooni aastas (TLE1934, 20). Okupatsiooniperioodi tulemused jäid ka siin kesisteks (*ibid*).

Kokkuvõttes olid ökoloogilise tasakaalu ilmingud kõige rohkem esindatud esimesel iseseisvusperioodil ja kõige vähem okupatsiooniperioodil (vt joonis 1).[5]

Joonis 1. Ökoloogilise tasakaalu ilmingud Tallinna linna eelarveraamatutes Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil, okupatsiooniperioodil ja taasiseseisvumise perioodil

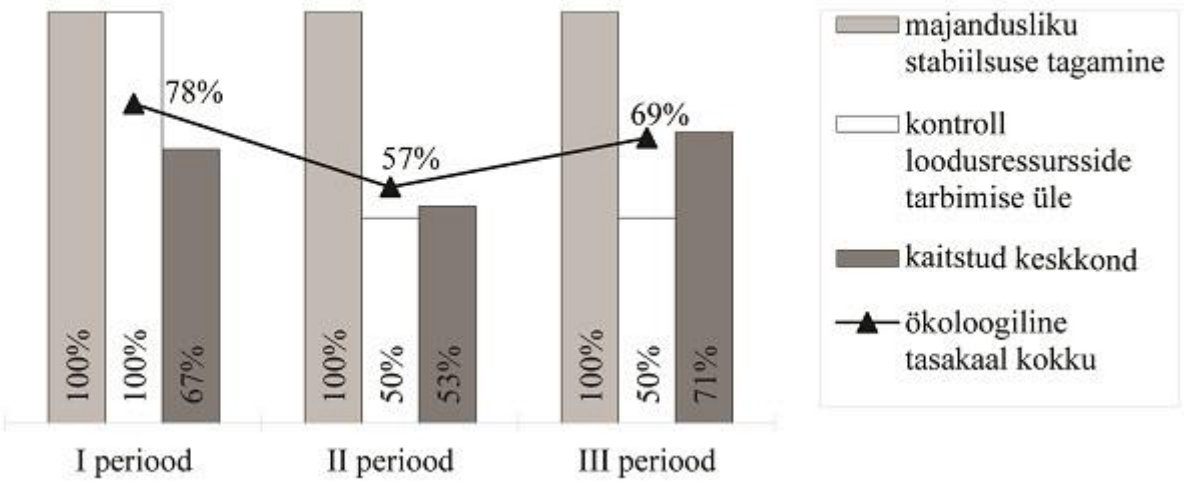

Näide 1

Elektrijaama ja võrgu tuludes eelarveperioodiks 1937/1938 moodustavad tulud „voolu eest":
a) valgustuseks 6 100 000 kWh à 21,5 senti kr. 1.311.500.–,
b) tööstuseks 9 542 500 kWh à 8 senti kr. 763.400.–,
c) linna valgustuseks 350 000 kWh à 8 senti ja 5000 kWh à 14 senti kr. 28.700.– " (TLE1937, 106)

Aastal 1950 on ette nähtud „tänava valgustuse ehitamine 600,0 tuh. rubla" (TLE1950 projekt 1949, 4); aastal 2010 kulub tänavavalgustuse korrasolekuks 90 000 tuh. kr. (TLE2010 seletuskiri 2009, 203).

Näide 2

Trammi tulud eelarveperioodiks 1935/1936 jagunevad nelja liini vahel: Narva liin 238 000 krooni, Tartu liin 177 000 krooni, Pärnu liin 103 000 krooni ja Kopli liin 164 716 krooni (TLE1935/36 1935, 103). Trammi kulude eelarve on üksikasjaline. Eraldi eelarvepositsioonina on ette nähtud liikmemaks rahvusvahelisele trammiseltside liidule 60 krooni. (*ibid*, 104)

Viimases okupatsioonieelses eelarveraamatus märgitakse: „Trammiosakonna tulude suurenemist põhjustab omnibuse-liinide linna korraldusse võtmine." (TLE1940/41 1940, 42) Aastal 1950 on kavas „trammi veereva koosseisu täiendamine 370,0 tuh. rubla". (TLE1950 projekt 1949,4)

Aastaks 2010 on Transpordiameti omatulude eelarve 302 298 tuh. kr. (TLE2010 seletuskiri 2009, 40) (detailne ülevaade puudub), kulud on liigendatud nn toodete (sh liinivedu 667 924 tuh. kr.) ja projektide (sh „Pargi ja Reisi" 250 tuh. kr.) kaupa. (*ibid*, 195–200)

Näide 3

Vastavalt volikogu otsusele 14. novembrist 1934 kehtis veesõidukite maks, mille määr küündis olenevalt veesõidukist 25 kroonini aastas, kuid lisatud oli märkus: „Seaduslikult registreeritud spordiseltside, nende liikmete mootorpaadid, paadid, süstad, jahid on linnamaksust vabad, kui neid vahendeid ei kasutata sissetulekute saavutamiseks." (TLE1935/36 1935, 20–21)

Aastaks 2010 kehtestati kohaliku maksuna paadimaks, mis nägi ette „maksustada paadimaksuga tehnilisele ülevaatusele kuuluvad 4 kuni 12 meetri pikkused paadid, jahid ja kaatrid määraga 500 krooni kalendriaastas iga poole meetri kohta väikelaeva kogu pikkusest". (TLE2010 seletuskiri 2009, 36)

Heaolu kasv (G)

Heaolu kasvu võib mõõta mitmeti. Selles uuringus kasutatakse kahte OECD raportis nimetatud elukvaliteedi näitajat: sotsiaalset turvalisust ja tervist (OECD 2011, 21). Nende kahe fenomeni (kaitstud nõrgemad liikmed ning terved ja

sportlikud liikmed) iseloomustamiseks on välja valitud 13 positiivset kategooriat ja kolm negatiivset kategooriat (vt lisa). Kui linna püüdlused tervete ja sportlike eluviiside edendamiseks osutusid I ja III perioodi eelarveraamatutes võrdselt heaks, siis hoolitsus nõrgemate liikmete suhtes ilmnes eriti tugevalt I perioodi eelarveraamatutes, mis andis ka kokkuvõttes selle perioodi jaoks ülekaalukalt parima tulemuse (vt joonis 2). Seevastu II perioodi eelarveraamatutes on vastavate ilmingute esinemine väga kasin (*ibid*).

Näide 4

Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil kehtis linnamaksuna trahterimaks, mis ulatus kahe protsendini ettevõtte käibest raudteejaamade einelaudadelt kuni kuue protsendini „muudelt ettevõtteilt, kus müüakse alkoholilisi jooke kohaltarvitamiseks". (TLE1938/39 1938, 18-19)

Linnamaksuks oli ka koeramaks, mille maksumäär oli 15 krooni aastas. Erandi moodustasid „öövahtide teenistuses kaasaskäivad koerad" ning „kurttummade ja pimedate isikute koerad", mille puhul maksumäär oli 1 kroon aastas. (TLE1934/35 1934, 20)

Näide 5

Eelarveperioodil 1939/1940 on hoolekande eelarves arvestatud kolme lastekodu ja kuue laste-päevakoduga (TLE1939/40 1939, 91–95).

Aastal 1950 on eelarves lisaks kuuele lastekodule ja kuueteistkümnele lasteaiale ka lastesõimed kokku 505 kohaga (TLE1950 projekt 1949, 5). Arvutlustest6 lastesõimede ülalpidamiseks selgub, et kui varem töötasid üksnes 9–10-tunnised grupid, siis sel aastal lisandusid 2–14-tunnilised grupid (345 kohta) ja 24-tunnised grupid (70 kohta). (TLE1950 projekt 1949, 82)

Aastal 1951 on plaanis avada kaks lastesõime („Lasteaia tänavas 100 kohaga ja tehas nr 890 juures 50 kohaga"), kaks lasteaeda ja 75 kohaga sanatoorne lasteaed. (TLE1951 projekt 1950, 6–7)

Aastal 2008 avatakse koolieelsetes munitsipaalasutustes 13 uut sõimerühma ja 8 uut aiarühma. (TLE2008 2007, 4/35)

Joonis 2. Heaolu kasvu ilmingud Tallinna linna eelarveraamatutes Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil, okupatsiooniperioodil ja taasiseseisvumise perioodil

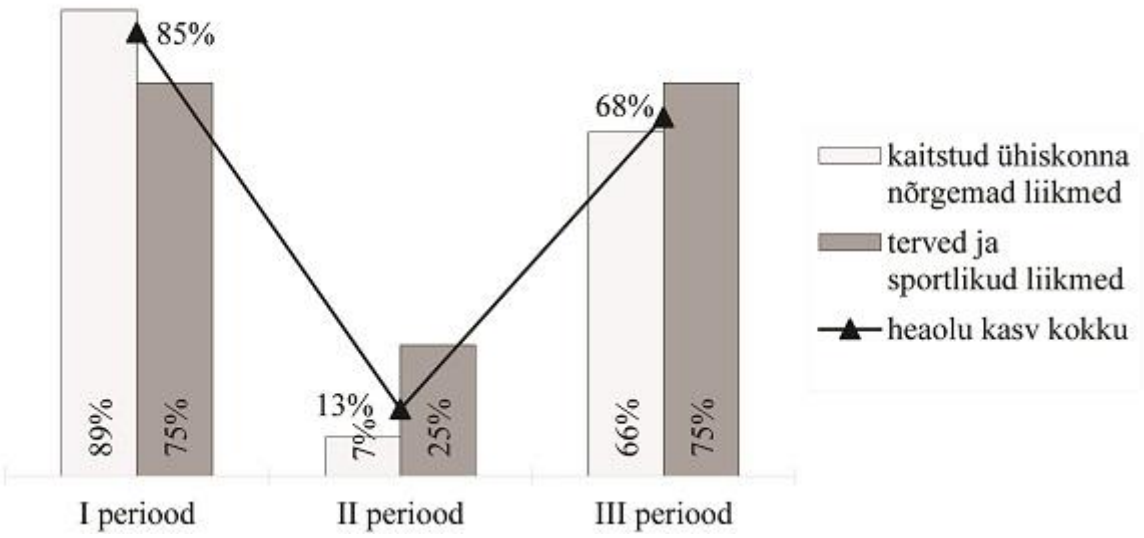

ALLIKAS: Autorite koostatud.

Näide 6

Arvutlustest lasteaiakoha toidumaksumuse kohta päevas aastaks 1951 nähtub, et piima norm oli 9–10-tunnises lasteaias 300 grammi, 12-tunnises lasteaias 350 grammi ja sanatoorses lasteaias 500 grammi. Või norm oli vastavalt 30 grammi, 35 grammi ja 50 grammi. Värskete puuviljade norm ulatus 100 grammist 200 grammini, millele lisaks anti 15 grammi kuivatatud puuvilja ja 15 grammi jõhvikaid. (TLE1951 projekt 1950, 94) Samal ajal oli lastekodus piima norm 250 grammi, või norm 45 grammi ja kuivatatud puuvilja norm 15 grammi; jõhvikaid ega värsket puuvilja polnud ette nähtud. (*ibid*, 96)

Näide 7

Okupatsiooniperioodil kehtis nn vallaliste, üksikute ja vähelapseliste Nõukogude Liidu kodanike maks, mis hiljem asendus lastetusmaksuga. Selle maksutulu arvestusest aastaks 1950 selgub, et maksumaksjatest 24 protsenti olid lastetud, 48 protsenti ühe lapsega ja 28 protsenti kahe lapsega. (TLE1950 projekt 1949, 101)

Sidus ühiskond (I)

Mitmed autorid on leidnud, et avatusel ja usaldusel on tähtis roll suhetes huvirühmadega ja seeläbi sidusa ühiskonna kujunemisel (Kaldaru 2006, 146–167; Hess 2008, 447–482; Scherer, Palazzo 2006, 71–88). Eriti oluline on informatsiooni läbipaistvus avaliku sektori juhtimisel, kindlustades huvirühmade informeerituse ja võimaldades anda hinnangut valitsussektori tegemistele (Lee 2008, 117–149; Hughes 2003; Ferlie *et al* 1996). Neil kaalutlustel on uuringus sidusa ühiskonna

mõõdikuteks valitud läbipaistvus ja sidusrühmade ootustega arvestamine ning rakendatud 10 positiivset ja üht negatiivset kategooriat.

Selle dimensiooni puhul jääb paremusjärjestus samaks nagu eelmiste dimensioonide puhul, kuid perioodidevahelised erinevused on märksa suuremad (vt joonis 3). Läbipaistvuse tagamine kaob okupatsiooniperioodil täiesti ja taastub taasiseseisvumise perioodil ligikaudu poole väiksemas ulatuses (*ibid*). Kahjuks esineb mõlemal perioodil loosunglikkust või hämamist (näide 10). Ehkki taasiseseisvusperioodil on võrreldes okupatsiooniperioodiga sidusrühmadele orienteeritus rohkem kui kahekordne, jäädakse ka selle fenomeni puhul I perioodile tublisti alla.

Näide 8

Linnavolikogu otsusega 17. novembrist 1937. aastast kehtestati linnateenijate teenistusvanusetasu normid, mis alamapalgalistel (st palgamääraga 60–150 krooni) on olenevalt teenistusaastatest 6,5 kuni 32,5 protsenti palgast ja kõrgemapalgalistel (st palgamääraga 160–320 krooni) 4 kuni 20 protsenti palgast (TLE1938/39 1938, 7).

Taasiseseisvumise perioodil staažitasu ei maksta ja palgatõusu arvestatakse üldiselt kõigil palgaastmetel sama protsendi järgi, kuid see võib erineda valdkonniti: „Eesmärgiga hoida ja väärtustada oma töötajaid on eelarve eelnõus kavandatud palgatõusud vähemalt riigi keskmisel tasemel, seda kõigi oluliste töötajate rühmade osas. Eelnõu tagab haridustöötajate 20%, spordija noorsootöötajate 20%, avalike teenistujate 17%, kultuuritöötajate 15% ja sotsiaalja hoolekandetöötajate 15% palgatõusu.” (TLE2008 2007, 12)

Joonis 3. Sidusa ühiskonna ilmingud Tallinna linna eelarveraamatutes Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil, okupatsiooniperioodil ja taasiseseisvumise perioodil

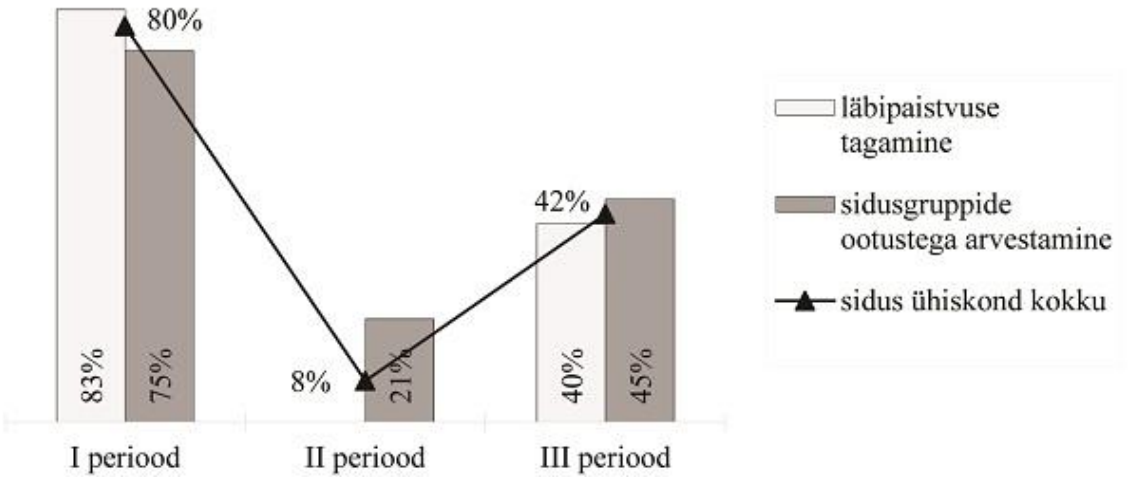

ALLIKAS: Autorite koostatud.

Näide 9

Kolmekümnendatel aastatel maksis linn alalist toetust kauaaegsetele töötajatele ning teenistuses hukkunud teenistujate ja tööliste omastele. Eelarveperioodil 1934/1935 on toetuse saajate tabelis 129 nime koos töötaja ametinimetuse, linna teenistuses töötatud aja, toetussumma suurusega eelarveaastaks ja infoga selle kohta, kas toetust saab töötaja ise, tema lesk, poeg või tütar (TLE1934/35 1934, 264–266).

„Tallinna Linnavolikogu 22.02.1996. a. otsusega nr 18 määrati Tallinna endistele linnapeadele Ivar Kallionile, Albert Norakule ja Harri Lumile, arvestades nende panust Tallinna linnaelu korraldamisel ja juhtimisel, igakuine toetus linna eelarvest 4000 krooni kuus. Toetust makstakse välja mittetöötamise korral. Alates 2008. aastast kavandatakse toetuse suuruseks 8000 krooni." (TLE2008 2007, 48)

Näide 10

Okupatsiooniperioodi eelarveraamatutes kohtab sageli võltsi paatost: „Seega eelarve mahuline tõus võrreldes 1949. aastaks kinnitatud eelarvega on 9,06% ehk 8916 tuh. rbl. ja rahuldab täiel määral kõiki neid vajadusi ning on küllaldane kõigi ürituste finantseerimiseks, missugused on ette nähtud teostada neljanda stalinliku viisaastaku viiendal aastal Tallinna linnas ning aitab täiel määral lahendada seda õilsat ja vastutusrikast ülesannet, mis on meile seatud Partei ja Valitsuse poolt Tallinna kiireks taastamiseks ning Eesti NSV 10. aastapäeva väärikaks tähistamiseks – päeva – mil tehakse kokkuvõtet tehtud tööst Tallinna linnas." (TLE1950 projekt 1949, 2)

Eelarve eelnõu seletuskiri aastaks 2013 näeb ette Sihtasutuse Tallinna Televisioon toetamist „2012. aasta mahus, lisaks eraldatakse täiendavad vahendid summas 70 000 € serveri soetamiseks" (TLE2013 seletuskiri 2012, 102). Seda, milleks kulub ülejäänud summa ehk 2 910 000 €, peab ilmselt selgitama järgnev lause: „Sihtasutuse põhieesmärgiks on kaasaegsete kommunikatsioonivahendite kaudu mitmekülgselt ja loovalt kajastada sündmusi Tallinnas, pakkudes vaatajatele tasakaalustatud tõepärast informatsiooni, meelelahutust ja TV-teenuseid" (*ibid*, 102).

Näide 11

Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodi eelarveraamatuid iseloomustavad üksikasjalised arvestused linna majade üürnike ja maatükkide rentnike kohta. Üürnike nimekiri on esitatud tabelina, kus lisaks üürniku kaardi numbrile on toodud üürniku nimi, maja asukoht ja üüriobjekti nimetus (sh korteri number), lepingu tähtaja lõpp ning eelarveaasta üür koos laekumistähtajaga. Aastal 1934 on üürnikke 694 ja tabeli pikkuseks 19 lehekülge (TLE1934/35 1934, 130–148). Rentnike tabel on analoogiline, hõlmates 46 lehekülge ühtekokku 1574 rendiobjektiga (*ibid*, 149–194). Näiteks sisaldab see 100 ajalehtede müügikohta, kusjuures väikseim rendisumma tuleb välja käia „Kopli puiesteel, Balti puuvilla vabriku läheduses" (15 krooni) (*ibid*, 191) ja suurim „Harjumäe treppide juures, Raekoja pl. 4" (2200

krooni) (*ibid*, 193). Nii detailsele varade arvestusele ei ole hilisematel perioodidel midagi vastu panna.

Näide 12

Ka palgakulude eelarvestamist tehti Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil väga detailselt ning seda kõigi struktuuriüksuste kaupa ja ametikohtade lõikes. Esitatud tabelid koosnevad järgmistest veergudest: ametinimetus, palgaaste, kuupalk, ametikorteri üür, natuuras saadava palga väärtus, teenistuja nimi, mis ajast linna teenistuses (TLE1034/35 1934, 196). Koolide puhul on sellistes tabelites andmed vaid asjaajajate, teenijate, kojameeste ja kütjate kohta; direktorite ja õpetajate palgad on täiendavates tabelites, kus on loetletud ka õppeained ja tundide arv. Näiteks on aastal 1934 II tütarlaste gümnaasiumis andnud laulmist ja muusikat G. Ernesaks, kelle kuupalk oli 45,28 krooni ja tundide arv 8 (*ibid*, 246).

Näide 13

Kolmekümnendatel aastatel kuulus linna struktuuri Statistikabüroo, kelle igapäevaseks ülesandeks oli nimekirjade pidamine hääleõiguslikest kodanikest. Kolmekümnendate aastate teisel poolel lisandusid nn statistilised eriuuringud nagu üürihindade kogumine, andmete kogumine ehitustegevuse kohta, liiklemisloendused, sotsiograafilised uuringud ja korteriloendus (TLE1939/40 1939, 6).

Tänapäeval on mitmesugused uuringud (sh rahulolu-uuringud) linnaeelarves tavapärased ja kui aastal 1993 kulus selleks 60 000 krooni, siis aastaks 1997 planeeriti uuringuteks 2 195 000 krooni (TLE1997 kava 1996, 130).

Eesti kultuuriruumi elujõulisus (L)

Selle dimensiooni puhul hinnatakse juhtumiuuringus, kuidas on kohalik omavalitsus panustanud Eesti kultuuriväärtuste säilitamisse ning kogukonna (sh vähemusrahvuste) kultuurija haridustaseme tõstmisse. Nende kahe fenomeni iseloomustamiseks on kasutatud 10 positiivset kategooriat ja kolme negatiivset kategooriat. Tulemused näitavad suurepärast ehk sajaprotsendilist sooritust Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil ning äärmist hoolimatust okupatsiooniperioodil, mil Eesti kultuuri kaitse omandas negatiivse väärtuse (vt joonis 4). Taasiseseisvumisperioodi tulemused jäävad mõneti alla I perioodi tulemustele (*ibid*).

Joonis 4. Eesti kultuuriruumi elujõulisuse ilmingud Tallinna linna eelarveraamatutes Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil, okupatsiooniperioodil ja taasiseseisvumise perioodil

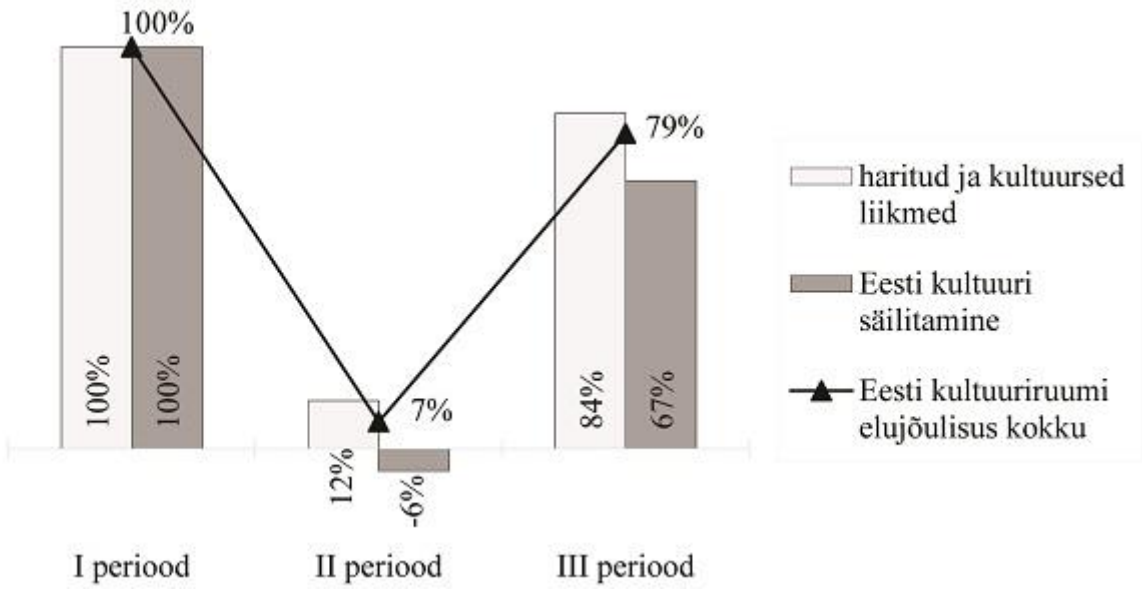

ALLIKAS: Autorite koostatud

Näide 14

Juba kolmekümnendatel aastatel kanti hoolt töötajate koolitamise eest, millest annavad tunnistust „trammi teenijate kultuur-haridusliku olukorra tõstmine" summas 275 krooni (TLE1935/36 1935, 102) ning kirjandus ja ajakirjad nii linnavalitsuse kantseleile, 600 krooni (TLE1936/37 1936, 2) kui ka linna tuletõrjele, 250 krooni (*ibid*, 12).

Eelarveaastaks 2008 on personaliarenduse eesmärkideks „tagada täiendkoolituse võimalus vähemalt 90%-le linna teenistujatest; tagada 90% ametiasutuste juhtide osalemine koolitusprogrammides; korraldada meeskonnakoolitused minimaalselt 1 kord aastas igale linnakantselei struktuuriüksusele; hinnata koolituse mõjusust iga-aastaste arenguvestluste ja koolituse tagasiside küsimustike kaudu" (TLE2008 2007, 59).

Näide 15

Eelarveperioodiks 1936/1937 on ette nähtud toetused „kehvimaile algkooliõpilasile" 35 200 krooni ja „kehvemaile keskja kutsekooliõpilasile" 3000 krooni ning 12 erinevat stipendiumi, sh Tartu Ülikooli Tehnika Teaduskonnale Jaan Poska nimeline stipendium. (TLE1936/37 1936, 28)

Tallinna linna 2010. aasta eelarve eelnõu seletuskirjas märgitakse: „2009. aastal lõpetas riik kooliminevate laste toetamise 450 krooniga. Tallinna linn kehtestab uue toetuse alates 2010. aastast toimetulekutoetust saavate perede lastele ja toetab neid peresid õppeaasta alguses 500 krooniga lapse kohta." (TLE2010 seletuskiri

2009, 156) Jätkub ka Jaan Poska nimelise stipendiumi maksmine kümnele TTÜ üliõpilasele vastavalt Tallinna linnapea ja TTÜ rektori kokkuleppele aastast 2001; lisaks sellele on juttu veel neljast erinevast stipendiumist (*ibid*, 84–86).

Okupatsiooniperioodil laekus linnale õppemaks nii liidulise alluvusega kui ka vabariikliku ning kohaliku alluvusega kõrgemate ja keskeriõppeasutuste õppuritelt, kusjuures „tööl mitteolijate" õppemaks oli ligikaudu poole suurem kui „tööl olijatel" (näiteks 358 *vs* 177 rubla vabariikliku alluvusega kõrgkooli korral). (TLE1951 projekt 1950, 128)

Näide 16

Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil kuulus linna erikapitalide hulka nn Eesti iseseisvuse kultuurkapital, kuhu maksti 0,5 protsenti linna eelarve kogusummast (TLE1934/35 1934, 54) ja mida kasutati mitmete koolide, sh nn Raua uulitsa koolimaja, aga ka Dr. M. Luther'i lastekodu ehitamiseks (TLE1034/35 1934, 52). Seoses Eesti Kultuurkapitali seadusega aastast 1925 tasuti riigile ka kultuurkapitalimaksu, mille maksumäär oli 10 protsenti linnas kogutavast lõbustusmaksust (TLE1938/39 1938, 40)[7].

Näide 17

Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodi vältel on linna eelarves kasvanud kulud muinsustele ja mälestusmärkidele, mis näiteks eelarveperioodil 1934/1935 moodustasid 4050 krooni (TLE1934/35 1934, 16) ja perioodil 1936/1937 juba 10 000 krooni (TLE1936/37 1936, 20).

Aastal 1950 on kavas „üleliidulise muinsuskaitse all oleva Raekoja hoone säilitamise kindlustamiseks +100 tuh.rbl." (TLE1950 projekt 1949, 107)

Aastaks 2008 on planeeritud muinsuskaitsele 14 750 000 krooni, sh toetused Oleviste, Kaasani ja Katariina kiriku restaureerimiseks 4 500 000 ja Jaani kiriku korrashoiuks 3 000 000. (TLE2008 2007, 8)

Koondpilt

Strateegias SE21 määratletud nelja eesmärgi – ökoloogilise tasakaalu, heaolu kasvu, sidusa ühiskonna ja Eesti kultuuriruumi elujõulisuse kajastumine kohaliku omavalitsuse üksuse eelarveraamatutes on kujutatud joonisel 5. Jooniselt nähtub, et kõige harmoonilisemaks ehk terviklikumaks võib pidada Eesti esimese iseseisvusperioodi tulemusi. Taasiseseisvumise perioodil jääb vajaka sidusa ühiskonna ilmingutest ning okupatsiooniperioodi puhul võib rahule jääda vaid majandusliku dimensiooniga – graafik on välja venitatud ökoloogilise tasakaalu suunas.

Joonis 5. Jätkusuutlikkuse fenomenid Tallinna linna eelarveraamatutes Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil, okupatsiooniperioodil ja taasiseseisvumise perioodil

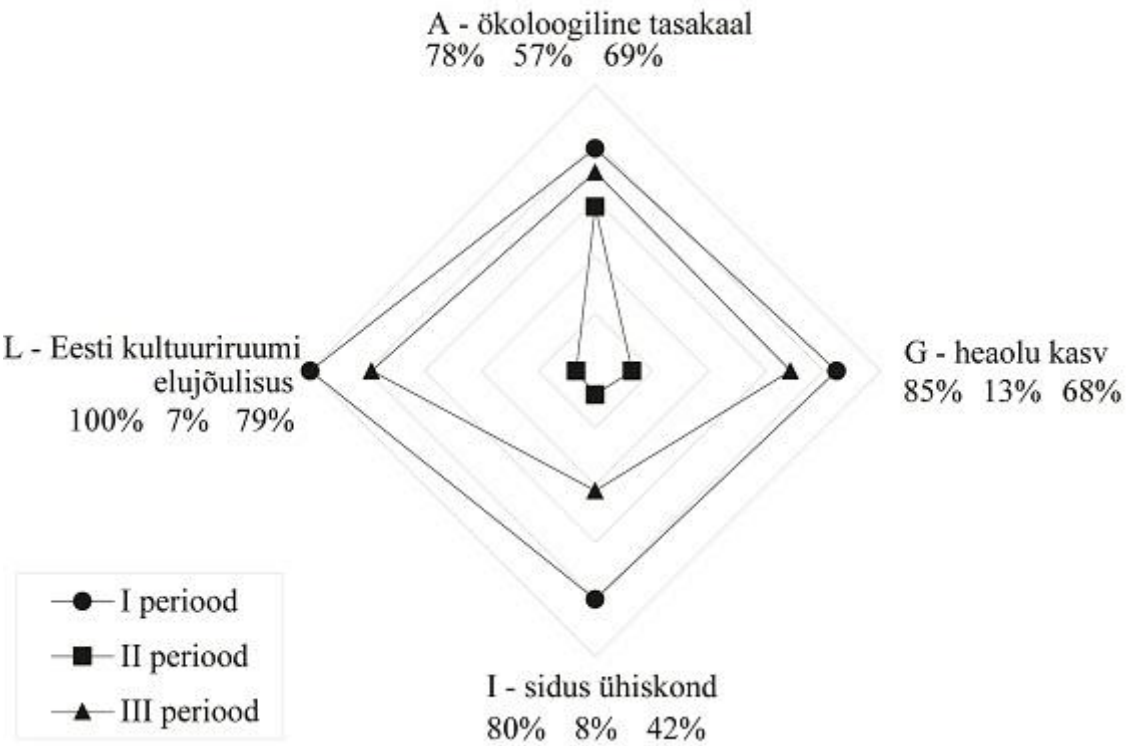

ALLIKAS: Autorite koostatud.

Arvutused näitavad, et kõige lähemal Eesti jätkusuutliku arengu strateegia eesmärkidele seisti Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodil (86%) ja kõige kaugemal okupatsiooniperioodil (20%), samal ajal kui taasiseseisvumise perioodil pole veel jõutud I perioodi tasemele (65%).

Kokkuvõte

Kohalikul omavalitsusel kui kogukonnale lähimal demokraatlikul institutsioonil on kandev roll ühiskonna jätkusuutliku arengu tagamisel (Pratchett 1998, 207–2019; Council of the EU 2006, 25). Sellele kohustusele viitab ka kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse § 37: „Vallal ja linnal peab olema arengukava ja eelarvestrateegia, mis on aluseks eri eluvaldkondade arengu integreerimisele ja koordineerimisele" (Riigi Teataja 2013, 6). Seejuures peavad kohaliku omavalitsuse üksuse arengukava, eelarvestrateegia ja eelarve olema omavahel seotud (*ibid*).

Juhtumiuuringus olid vaatluse all jätkusuutlikkuse ilmingud Tallinna Linnavalitsuse eelarveraamatutes aastatel 1934–2013, kasutades kvalitatiivset kontentanalüüsi. Kontentanalüüsi mudel põhineb Talcott Parsonsi AGILskeemil, kusjuures vastavateks dimensioonideks on valitud Eesti jätkusuutliku arengu strateegia SE21 neli komponenti: ökoloogiline tasakaal (A), heaolu kasv (G), sidus ühiskond (I) ning Eesti kultuuriruumi elujõulisus (L). Viimatinimetatud

dimensiooni ehk väärtusi (L) peab Parsons järjepidevuse tagamisel kõige olulisemateks. Strateegia SE21 väljatöötamisele kaasatud ekspertide analüüsist selgus samuti, et strateegia elluviimisele avaldab eriti tugevat mõju Eesti kultuuriruumi elujõulisus ja lisaks veel sotsiaalne sidusus, mis tähendab, et eelseisval perioodil omavad keskset rolli just need kaks omavahel seotud ja teineteist võimendavat dimensiooni (Terk 2008, 104–112).

Uuringu tulemused näitavad, et Eesti Vabariigi I iseseisvusperioodist pärit eelarveraamatuid iseloomustab kõrge jätkusuutlikkusele orienteerituse tase ning seda kõigis neljas dimensioonis. Seevastu okupatsiooniperioodil toimus langus kõikides valdkondades, kusjuures kultuuri ja sidususe valdkondade orienteeritus jätkusuutlikkusele pälvis äärmiselt madala hinnangu ning vaid ökoloogilise tasakaalu ilmingute esinemine oli rahuldav. Ehkki taasiseseisvumise perioodil on näitajad oluliselt paranenud, pole veel jõutud järele I perioodi tulemustele ja seda eriti ühiskonna sidususe osas. Sidusa ühiskonna üheks näitajaks on läbipaistvuse tagamine, mis okupatsiooniperioodil puudus täiesti ja III perioodil on poole väiksem kui I perioodil.

Uuringu tulemused osutavad tasakaalu puudumisele Parsonsi AGIL-skeemi dimensioonide vahel nii II kui ka III perioodil. Seega tuleb kohaliku omavalitsuse üksuse juhtimisel süvendada jätkusuutlikkuse terviklikku ja tasakaalustatud lähenemist, pöörates erilist tähelepanu ühistele väärtustele ja sotsiaalsele sidususele.

Eesti omavalitsusi uurinud Tõnnisson leiab samuti, et Eestit iseloomustab aeglane kodanikuühiskonna areng (Tõnnisson 2006). Tõnnissoni väitel puudub Eesti avalikus sektoris selgelt väljaarendatud väärtustesüsteem ja seetõttu tuleks väärtuste loomise ja propageerimisega tõsiselt tegelda (*ibid*).

Lõpetuseks lõik president Lennart Meri poliitilisest testamendist:

„Oleme olnud edukad kõiges peale Eesti väärtussüsteemi taasloomise. Inimkaotuste kõrval on kõige valusamad meie moraalsed kaotused. Need pesitsevad vaikselt edasi meie postsovetlikus käitumisviisis, õõnestavad tööeetikat, väärtushinnanguid, ausust. /…/ Ärgem unustagem, et Teises maailmasõjas ja pärast seda hävitati kõigepealt eesti haritlaskond, eesti õpetajaskond ja eranditult kõik Eesti avalikõiguslikud organisatsioonid, alates kirikutest ja lõpetades Kalevi spordiühinguga. Eesti väärtussüsteemi taastamine on võrratult raskem ülesanne kui Eesti järelejõudmine SKT keskmisele Euroopa Liidu tasemele.” (Meri 2007, 190–191)

Tänuavaldus

Töö valmimist toetasid Swedbank ärieetika stipendiumiga ja Tallinna linn oma stipendiumiga.

Kasutatud kirjandus

Appelrouth, S., Edles, L. D. (2008). Classical and Contemporary Sociological Theory: Text and Readings. California: Pine Forge Press.

Brundtland Report of World Commission on Environment and Development (1987). Our common future. – http:// www.un-documents.net/our-common-future.pdf

Carroll, A. B. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Social Performance. – Academy of Management Review, vol 4, pp 497–505.

Carroll, A. B. (2004). Managing ethically with global stakeholders: A present and future challenge. – Academy of Management Executive, vol 18, no 2, pp 114–120.

Commission of the European Communities (2001). Green Paper: Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility. Brussels.

Council of the European Union (2006). Renewed EU Sustainable Development Strategy. Brussels. – http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/06/st10/st10117.en06.pdf

Crane, A., Matten, D. (2004). Business Ethics. Oxford: Oxford University Press.

(EKI) Eesti Keele Instituudi portaal (2014). – http://portaal.eki.ee/uuedsonad/Uued-s%C3%B5nad-1/K/kestlik-4/

Elkington, J. (1998). Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. London: New Society Publishers.

European Commission (2011). A renewed EU strategy 2011–2014 for Corporate Social Responsibility. Brussels. – http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=7010

Feagin, J., Orum, A., Sjoberg, G. (1991). A Case for the Case Study. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Ferlie, E., Ashburner, L., Fitzgerald, L., Pettigrew, A. (1996). The New Public Management in Action. Oxford: Oxford University Press.

Fisher, C., Lovell, A. (2009). Business Ethics and Values. Individual, Corporate and International Perspectives. Third Edition. Harlow: Pearson Education.

Fox, R. C., Lidz, V. M., Bershady, H. J. (2005). After Parsons. A Theory of Social Action for the Twenty-First Century. New York: Russel Sage Fountation.

Freeman, R. E. (1984). Strategic Management: A Stakeholder Approach. Boston: Pitman.

Freeman, R. E., Liedka, J. (1991). Corporate Social Responsibility: A critical approach. – Business Horizons, July-August, pp 92–96.

Freeman, R. E., Wicks, A.C., Parmar, B. (2004). Stakeholder theory and „The Corporate Objective Revisited". – Organization Science, vol 15, no 3, pp 364–369.

Garriga, E., Melé, D. (2004). Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the territory. – Journal of Business Ethics, vol 53, pp 51–71.

Geertshuis, S. (2009). Improving decision making for sustainability: A case study from New Zealand. – International Journal of Sustainability in Higher Education, vol 10, no 4, pp 379–389.

Gerbner, G. (1958). On content analysis and critical research in mass communication. – Audiovisual Communication Review, vol 6, no 3, pp 85–108.

Gibson, R. B. (2006). Sustainability assessment: Basic components of a practical approach. – Impact Assessment and Project Appraisal, vol 24, no 3, pp 170–182.

Hawkes, J. (2010). The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's Essential Role in Public Planning. Melbourne Common Ground P/L.

Heidmets, M. (2004). Teadmistepõhine ühiskond, teadmistepõhine riigivalitsemine. – Riigikogu Toimetised, nr 10, lk 1–10.

Hess, D. (2008). The Three Pillars of Corporate Social Reporting as New Governance Regulation: Disclosure, Dialogue and Development. – Business Ethics Quarterly, vol 18, no 4, pp 447–482.

Holton, R. J., Turner, B. S. (1986). Talcott Parsons on Economy and Society. New York: Routledge & Kegan Paul Inc.

Hsieh, H.-F., Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. – Qualitative Health Research, vol 15, pp 1277–1288.

Hughes, O. E. (2003). Public Management and Administration. An Introduction. Third Edition. New York: Palgrave Macmillan.

Järve, V. (2009). Vene raamatupidamine enne ja pärast pöördelist 1917. aastat. – Raamatupidamiselt majandusarvestusele II, lk 39–46. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Majandusarvestuse Instituut.

Kadak, T., Roostalu, L. (2013). Management accounting problems and perspectives in the local government of Estonia: An analysis from the viewpoint of Parsons' Paradigm. – Journal of Modern Accounting and Auditing, vol 9, no 1, pp 20–36.

Kaldaru, H. (2006). Ettevõtte roll kodanikuühiskonna eesmärkide saavutamisel. – H. Kaldaru (toim). Sotsiaalkapital, majandusareng ja ühiskondlik vastutus, lk 146–167. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Krippendorff, K. (2012). Content Analysis: An Introduction to its Methodology. Third Edition. Thousand Oaks: Sage Publications.

Kooskora, M., Kadak, T., Roostalu, L., Rihma, M. (2013). Rethinking Parsons' Paradigm in the context of sustainability. – International Journal on Spirituality and Organization Leadership, vol 1, no 2, pp 62–72.

Käärik, H. (1998). Sotsioloogilise informatsiooni õigusloomes kasutamisega seonduvate sotsiaalõiguslike teooriate ning vastavate empiiriliste uurimuste üldistav analüüs. Tartu. – http://www.riigikogu.ee/msi_arhiiv/kaarik.html

Lee, J. (2008). Preparing performance information in the public sector: An australian perspective. – Financial Accountability and Management, vol 24, no 2, pp 117–149.

McElhaney, K. (2008). Just Good Business: The Strategic Guide to Aligning Corporate Responsibility and Brand. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.

McEwan, T. (2001). Managing Values and Beliefs in Organisations. Harlow: Pearson Education.

Meri, L. (2007). Eesti Euroopa Liidus – kas Eesti möödub Soomest? – T. Hiio, M. Meri (koost). Poliitiline testament, lk 190–191. Tartu: Ilmamaa.

OECD (2011). How's Life? Measuring Well-being. – http://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life_9789264121164-en

Parsons, T. (1949). The Structure of Social Action. Glencoe: Free Press.

Parsons, T. (1951). The Social System. Glencoe: Free Press.

Parsons, T., Smelser, N. J. (1956). Economy and Society. New York: Free Press.

Parsons, T. (1961). An Outline of the Social System. – T. Parsons, E. A. Shils, K. D. Naegle, J. R. Pitts (eds). Theories of Society. New York: Simon & Schuster, Free Press.

Portes, A., Landolt, P. (1996). The downside of social capital. – The American Prospect, vol 26, pp 18–22.

Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. – Annual Review of Sociology, vol 24, pp 1–24.

Pratchett, L. (1998). Technological bias in an information age: ICT policy making in local government. – I. Snellen, W. van de Donk (eds). Public Administrationin an Information Age. A Handbook, pp 207–219. Amsterdam: IOS Press.

Roostalu, L., Kooskora, M. (2014). Jätkusuutlikkuse olemusest ja Parsonsi AGIL-paradigmast. – *E*esti Majandusteaduse Seltsi aastakonverentsi kogumik, lk 1–7.

Scherer, G., Palazzo, G. (2006). Corporate Legitimacy as Deliberation: A Communicative Framework. – Journal of Business Ethics, vol 66, pp 71–88.

Searcy, C. (2009). Setting a course in corporate sustainability performance measurement. – Measuring Business Excellence, vol 13, no 3, pp 49–57.

Segre, S. (2012). Talcott Parsons: An Introduction. New York: University Press of America.

Smith, P.A.C., Sharicz, C. (2011). The shift needed for sustainability. – The Learning Organization, vol 18, no 1, pp 73–86.

Spangenberg, J. H. (2001). Investing in sustainable development: The reproduction of the man-made, human, natural and social capital. – International Journal of Sustainable Development, vol 4, no 2, pp 184–210.

(SA) Statistikaamet (2009). Säästev Eesti 21 näitajate metoodiliste lehtede koostamine ja arengu visualiseerimine jätkusuutlikkuse näidikulaua abil – riigi, maakonna ja kohaliku omavalitsuse tasandil. Lõpparuanne. – https://valitsus.ee/UserFiles/valitsus/et/riigikantselei/strateegia/poliitika-analuusid-ja-uuringud/tarkade-otsuste-fondi-strateegilistearendusprojektide/Projekti%20S%C3%B5%C3%B5stev%20Eesti%2021%20kokkuv%C2%A7te.pdf

Säästev Eesti (2005). Eesti säästva arengu riiklik strateegia Säästev Eesti 21. – http://www.envir.ee/orb.aw/class=file/ action=preview/id=90658/SE21_est_web.pdf

(TLE1934/35) Tallinna linna eelarve 1934/35. (1934). Tallinn: Waba Maa.

(TLE1935/36) Tallinna linna eelarve 1935/36. (1935). Tallinn: Waba Maa.

(TLE1936/37) Tallinna linna eelarve 1936/37. (1936). Tallinn: Waba Maa.

(TLE1937/38) Tallinna linna eelarve 1937/38. (1937). Tallinn: Waba Maa.

(TLE1938/39) Tallinna linna eelarve 1938/39. (1938). Tallinn: Waba Maa.

(TLE1939/40) Tallinna linna eelarve 1939/40. (1939). Tallinn: Waba Maa.

(TLE1040/41) Tallinna linna eelarve 1940/41. (1940). Tallinn: Waba Maa.

(TLE1950 projekt) Tallinna linna 1950. a. kohaliku eelarve projekt. (1949). Käsikiri, Tallinn.

(TLE1951 projekt) Tallinna linna 1951. a. kohaliku eelarve projekt. (1950). Käsikiri, Tallinn.

(TLE1997 kava) Tallinna linna 1997. a. eelarve kava. (1996). Rahandusameti esitus. Käsikiri, Tallinn.

(TLE2008) Tallinna linna 2008. a. eelarve. (2007). Käsikiri, Tallinn.

(TLE2010 seletuskiri) Tallinna linna 2010. aasta eelarve eelnõu seletuskiri. (2009). Käsikiri, Tallinn.

(TLE2013 seletuskiri) Tallinna linna 2013. aasta eelarve eelnõu seletuskiri. (2012). Käsikiri, Tallinn.

Terk, E. (2008). Eesti tulevikud. Millest nad sõltuvad ja kuidas neid uurida. – Eesti jätkusuutlikkus ja lõimumine, lk 104–112. Tartu: SA Metsaülikool.

Trevino, A. J. (ed) **(2001).** *Talcott Parsons Today*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.

Turnpenny, J. (2008). Are we nearly there yet? Lessons for integrated sustainability assessment from EU environmental policy-making. – International Journal of Innovation and Sustainable Development, vol 3, no 1–2, pp 33–47.

Tõnnisson, K. (2006). The Applicability of New Public Management Principles in Estonian Local Government. Dissertation of the Degree of Doctor of Philosophy in Public Administration and Social Policy. University of Tartu.

Uluots, J. (2004). Omavalitsuse tähtsus Eestis ajalooliselt seisukohalt. – H. Runnel (koost). Seaduse sünd. Eesti õiguse lugu. Tartu: Ilmamaa.

Waas, T., Hugé, J., Verbruggen, A., Wright, T. (2011). Sustainable development: A bird's eye view. – Sustainability, vol 3, pp 1637–1661.

Werhane, P. H., Freeman, R. E. (1999). Business ethics: The state of the art. – International Journal of Management Reviews, vol 1, no 1, pp 1–16.

Riigi Teataja (2013). I, nr 6. – https://www.riigiteataja.ee/akt/128122012005?leiaKehtiv.

Yin, R. K. (2008). Case Study Research: Design and Methods. Fourth Edition. London: Sage Publications.

Подласый, И. П. (1996). Педагогика: Учебник для студентов высших пед. учеб. заведений. Москва: ВЛАДОС.

[1] Jätkusuutliku arengu sünonüümidena on käibel ka säästev areng ja kestlik areng.

[2] Artikli autorid kasutavad ingliskeelse termini *corporate social responsibility* eestikeelse vaste ettevõtte sotsiaalne vastutus asemel siin ja edaspidi lühemat vormi – sotsiaalne vastutus, sest see ei puuduta mitte üksnes ettevõtteid, vaid kõiki organisatsioone.

[3] Kahjuks on nimetus filantroopiline vastutus tekitanud väärarusaama, nagu tähendaks sotsiaalne vastutus ebaregulaarset annetuste tegemist. Tegelikult peab Carroll silmas ettevõtte kõikvõimalike ressursside panustamist ühiskonna elukvaliteedi parandamisse ning huvirühmadega arvestamise muutumist ettevõttele loomuomaseks – seda ka üleilmsete huvirühmade suhtes, nagu ilmneb tema hilisemast artiklist.

[4] Ka Eesti Keele Instituudi uute sõnade kataloogis seisab kestlikkuse ehk jätkusuutlikkuse kohta: „Inimeste puhul märgib see pikaajalise heaolu tagamist, mis omakorda põhineb looduse heaolul ja loodusvarade vastutustundlikul kasutamisel." (EKI 2014)

[5] Lisa on toodud Riigikogu Toimetiste nr 30 veebiväljaandes.
– www.riigikogu.ee/rito/

[6] Kahjuks pole arvutluse kui kalkulatsiooni kena eestipärase sünonüümi kasutamine tänapäeval levinud.

[7] Lõbustusmaksu soodustuse alla kuulusid „kontserdid, loengud, näitused ja Tallinna linna piirides asuvate registreeritud haridusliste ja heategevate seltside ja organisatsioonide etendused, kooli-, spordija võimlemispeod jne, mis peale lõbustuste ka hariduslikke sihte taotlevad, või heategevaks otstarbeks toime pannakse" (TLE1935/36 1935, 16).

Lisa. Kontentanalüüsi mudel pdf

Kuidas tasakaalustada Euroopa Liidu liikmesriikide huve Euroopa ühtse kultuuriga

Laine Randjärv, Riigikogu aseesimees

Euroopa Liidus tuleb otsustada, millistes valdkondades on tulemuslikum toimida ühtse tervikuna ja millistes valdkondades võiksid riigid tegutseda iseseisvalt.

Euroopa Liidul kui ühtsel struktuuril pole kõige kergemad ajad. Mõned riigid on kõhkleval seisukohal, kas ikka tasub kuuluda Euroopa Liitu, pessimistidest analüütikud ennustavad liidu peatset lagunemist ja pingeid õhutab veelgi jätkuv kriis Ukrainas, mis ei nõua ainult moraalset toetust, vaid ka mahukaid rahasüste. Venemaa poolt Euroopa Liidu toodete impordile kehtestatud sanktsioonid on olukorra veelgi keerulisemaks teinud, sest on mitme Euroopa riigi põllumajandussektori ja toiduainetööstuse raskesse olukorda seadnud. Selle tagajärjel olid kõnealused riigid sunnitud kiiremas korras otsima oma toodete osaliseks müügiks uusi turge või vähendama tootmist. (The Guardian 2014)

Liikmesriikide elanikud küsivad üha sagedamini, kas Euroopa Liit haarab nendel väljakutsetel sarvist või on ühtse Euroopa idee juba iseenesest hukule määratud ning piibli Paabeli torni lugu kordub. Ma olen kindel, et suudame vältida pessimistlikku stsenaariumi, kuid see nõuab, et pööraksime rohkem tähelepanu Euroopa Liidu ühtse poliitika ja liikmesriikide huvide vahelisele tasakaalule. Tuleb teha tähtis otsus: millistes valdkondades oleks tulemuslikum toimida ühtse tervikuna ja millistes oleks mõistlikum tegutseda iseseisvate riikidena ning siis otsuseid langetada?

Liigume ühise energiaja transpordipoliitika suunas

Pole kahtlustki, et peame Euroopa Liidus püüdlema ühise energiapoliitika poole, see omakorda peaks tagama konkurentsivõime ja odava elektri kodudele ning ettevõtetele. Lõppkokkuvõttes muudab ühine energiapoliitika Euroopa Liidu vähem sõltuvaks kolmandate riikide energiaallikatest ja parandab energiaga kindlustatust. Uute energiaühenduste loomisega liikmesriikide vahel suudame lihtsamalt üles ehitada ühisturu ja tagada parema turvalisuse. Ligipääs uutele tarnijatele ja tehnoloogiatele alandab elektrihindu. (Communication … 2007; Reformierakond 2014) Teine oluline küsimus on üleeuroopaline transpordivõrk, mida arendas Euroopa Komisjoni transpordivolinikuna ka Siim Kallas ja mille eesmärk on ühendada Euroopa eri piirkonnad kaasaegse ja energiatõhusa transpordisüsteemiga. Transpordisüsteemide rajamisel tuleb aga arvestada riikide ökoloogiliste iseärasustega, et mitte keskkonda kahjustada. Näiteks Eesti, kes on üks rohke metsaressursiga riik, nõuab, et metsadega tuleb ümber käia säästvalt ja hoolivalt (Keskkonnaministeerium 2014). Siinkohal peame arvesse võtma, et igal liikmesriigil on õigus ise oma metsa hallata. Teisest küljest võiksid suurtes kogustes kasvuhoonegaase õhku paiskavad riigid võtta endale kohustuse nende

heitmete hulka vähendada. Eri riikide loodusvarasid ei saa ühe mõõdiku ja üldsõnaliste direktiividega mõõta. Soovitav on läheneda individuaalselt.

Euroopa vajab enam üksmeelt

Euroopa Liidu üks alustalasid on Euroopa ühisturg, mis annab tööd kümnetele miljonitele inimestele. Euroopa Liidu tulevane edukus põhinebki ühisel energia-, finantsteenuste, transpordija tervishoiuteenuste turul. Väga tähtis on julgeolek, mis nõuab pidevat tähelepanu ja investeeringuid. Euroopa Liidu ühine poliitika julgeoleku ja kaitse valdkonnas tagab liikmesriikide iseseisvuse. Teisest küljest ei saa Euroopa Liit selga keerata inimõiguste ja õiguskorra rikkumistele mõnes naaberriigis, sest kõigil on õigus demokraatlikule ühiskonnale ja seadusi austavale riigile. Euroopa Liidu poliitika naaberriikide suhtes peab kaasa aitama Euroopa väärtuste kaitsele, isegi kui see häirib vahel liikmesriikide otseseid majandushuve. Siinkohal kutsun vanemaid liikmesriike üles näitama suuremat solidaarsust ja mõistmist Euroopa Liidu väiksemate riikide suhtes, kes oma geograafilise asukoha ja ajaloo tõttu vajavad vana Euroopa toetust. Tahaksin rõhutada, et Venemaaga suheldes peab Euroopa järgima koordineeritud lähenemist ja olema otsustamisel üksmeelne. See kehtib üldjoontes ka Euroopa välispoliitika kohta: strateegiliselt tasakaalus, kaugelenägev, kindel ja üksmeelne.

Direktiivid peavad arvestama liikmesriikide ainulaadsust

Ometi ei nulli eelnimetatu vajadust tugevdada Euroopa Liidus demokraatiat. Nii Euroopa Parlament kui ka liikmesriikide parlamendid peavad otsustamisprotsessis rohkem osalema ning läbirääkimised ja hääletusprotsessid olema läbipaistvamad. Kasutusele tuleb võtta abinõud, et Euroopa Liidu direktiive saaks lihtsamini rakendada ja kohandada liikmesriikide piirkondliku ainulaadsusega. See lubab meil vältida vigu ja tarbetut tegutsemist. Samuti peavad liikmesriigid ka edaspidi vastutama otsemaksude ja sotsiaalpoliitika väljatöötamise eest. Näiteks Eesti lihtne maksusüsteem meelitab meie riiki välisettevõtteid ja suurinvesteeringuid (Praxis 2010). Riigisisene maksupoliitika on liikmesriigi iseseisvuse oluline osa ning annab märkimisväärse põhja riigi eelarvepoliitika väljatöötamiseks. Haridussüsteem on vastuolulisem teema. Ühest küljest ei saa eitada teadmiste vaba liikumise kasulikkust, st üliõpilaste, õpetajate ja teadlaste vaba liikumist liikmesriikide vahel, sest see ergutab uuendusi ja uusi avastusi. Teisest küljest võiks kooliharidus igas riigis säilitada oma traditsioonid, sest just siit saab alguse armastus oma emakeele ja kultuuri vastu, mis omakorda toetab positiivset patriotismi.

Igal Euroopa Liidu liikmesriigil on oma tugevused ja nõrkused. Sellal kui n-ö nõrgad pooled vajavad teiste toetust, tuleb tugevaid külgi riigi heaolu nimel ära kasutada. Eesti on näiteks Euroopa riikide seas esirinnas e-teenuste arengutaseme ja kasutamise poolest. Me soovime kogu südamest, et Eesti edukogemus tooks kasu kogu Euroopa Liidule. Digiallkiri, e-autentimine ja paljud teised e-riigi teenused võiksid aidata Euroopa Liidul tõhustada oma tegevust, vähendada bürokraatiat ja hoida kokku aega. Digitaalse ühisturu loomine võiks saada üheks meie olulisimaks eesmärgiks. E-teenuste arendamine ei ole võimalik ilma küberjulgeolekuta, ja selles valdkonnas võiks Eestist saada juhtivaid ja usaldusväärsemaid riike. (Reformierakond 2014)

Euroopa kultuur on Euroopa rikkus

Euroopa Liidul on ühine kultuuriväli ja meie rikkuseks on siin elavate inimeste kultuuriväärtused ja traditsioonid. Seda rikkust tuleb teistega jagada. Ühe konstruktiivse sammuna võiks luua ühised teabesüsteemid ja haridusprogrammid kultuuripärandi tutvustamiseks. Vajadus on tõlkeprogrammi järele, et tõlkida vähemuskeeltes loodud teoseid teistesse Euroopa Liidu keeltesse. Toetust väärib Euroopa materiaalsete kultuuriväärtuste kaitsemehhanismi mõte. Autoriõiguste ja sellega seotud õiguste litsentsimisel peab Euroopa Liit olema jagamatu territoriaalne üksus.

Ma ei väsi kordamast, et Euroopa Liit peab arvestama liikmesriikide kõigi geograafiliste, kultuuriliste ja ajalooliste iseärasustega. Tsiteerin siinkohal kuulsat poliitikut Jean Monnet'd: „Me ei moodusta riikide liite, me ühendame inimesi." Ideaalne Euroopa Liit on Euroopa rahvaste ühendus, kus igal rahval on oma kultuur ja ajalugu, mis on koostöö vaatenurgast suur rikkus, mitte takistus.

Kasutatud kirjandus

The Guardian (2014). Russia's ban on EU fresh produce: continent's farmers count the cost. – The Guardian. – http://www.theguardian.com/world/shortcuts/2014/sep/21/russia-ban-eu-fresh-produce-farmers-count-cost

Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament – an energy policy for Europe {SEC(2007) 12}. (2007) /* COM/2007/0001 final */. – http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;ELX_SESSIONID=kYfrJzYF2gvTLn7L1npdpVjQjx3nJ8R3LZDRFvkF7zyXvKZHGYzF!-213097097?uri= CELEX:52007DC0001

Reformierakond (2014). Eesti Reformierakonna valimisprogramm Euroopa Parlamendi valimisteks. Keskkonnaministeerium (2014). Keskkonnaministeeriumi alaleht Metsandus. – http://envir.ee/et/metsandus

Praxis (2010). Ettevõtete jaotamata kasumi mittemaksustamise mõju investeeringutele ja majandusarengule. Lõppraport. Sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE Poliitikauuringute Keskus Praxis. – http://www.praxis. ee/wp-content/uploads/2014/03/2010_Jaotamata_kasumi_mittemaksustamine.pdf

Rahva usaldus parlamendi vastu Euroopa riikides[1]

Andres Reiljan, August Rei parlamendiuuringu stipendiumi laureaat 2013

Uuringus vaadeldud Euroopa riikides valitseb keskmiselt mõõdukas umbusk oma rahvusparlamendi vastu. Riikide erinev suhtumine usalduskküsimusse sõltub suuresti kehtiva valitsemisviisi tulemuslikkusest.

Usaldust parlamendi vastu mõjutavad elatus ja korruptsioonitase, eelarvedistsipliin, majanduskasv, samuti mitmed indiviidi tasandi tegurid nagu isiklik heaolutase, haridus ja huvi poliitika vastu. Usaldus poliitiliste institutsioonide vastu on teema, mis kerkib tihti esile nii meedias kui ka akadeemilistes ringkondades. Näiliselt lihtsakoelisel küsimusel, kas ja kui palju inimene usaldab oma riigi poliitilisi institutsioone, näib olevat küllaltki suur tähendus. Suur usaldus seostub süsteemi stabiilsuse ja legitiimsusega ning rahulolevate kodanikega, samas kui vähesel usaldusel on vastupidi negatiivsed seosed.

Ükski valitsus ei suuda pidevalt kontrollida kõikide indiviidide käitumist igas rahvusriigi vastutusalasse kuuluvas valdkonnas, samuti ei saa demokraatlik režiim kasutada piiramatult sunnimeetmeid (Catterberg, Moreno 2005, 32; Offe 1999, 71). Vähemalt mingil määral on tarvis kodanike vabatahtlikku allumist riigivõimule, mis eeldab aga teatavat usaldust poliitilise süsteemi vastu. Seega vajab demokraatia toimimiseks rahva usaldust.

Usaldust poliitiliste institutsioonide vastu tuleb aga eristada usalduse personaalsematest ja intensiivsematest vormidest. Pigem on tegu režiimi legitiimsuse tunnustamisega ja ootusega, et institutsioonid tegutsevad demokraatlikult kokkulepitud reeglite järgi. Sellist usaldusvormi võib nimetada „õhukeseks" usalduseks (Hooghe, Zmerli 2011, 3). Artiklis analüüsin poliitilist usaldust Euroopa riikides, tuginedes 2012.–2013. aastal kogutud Euroopa Sotsiaaluuringu kuuenda laine andmetele. Keskendun parlamendile kui kesksele demokraatlikule institutsioonile (Bouckaert, Van de Walle 2003, 901). Nagu artikli järgnevas osas selgitan, on parlamendi usaldus hea indikaator kogu süsteemi legitiimsuse kohta. Lähtun mitmetasandilisest lähenemisest, mille kohaselt on poliitiliste institutsioonide usaldamine mõjutatud nii indiviidi karakteristikutest ja vaadetest kui ka süsteemi tasandi muutujatest. Seega kaasan analüüsi indiviidi ja riigi tasandi muutujad.

Püüan artiklis vastata järgmistele küsimustele:
1) Kui suur on usaldus parlamendi vastu Euroopa riikides? Kas tihtipeale meedias visandatud usalduskriisi kontseptsioonil on ka empiirilist alust?
2) Millest tulenevad riikidevahelised erinevused parlamendi usaldamises?
3) Millest tulenevad indiviididevahelised erinevused parlamendi usaldamises?
Artikkel põhineb peamiselt samanimelisel magistritööl (Reiljan 2014), mille kaitsesin Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudis tänavu augustis. Lisaks

magistritöö fookuses olnud üldistele tendentsidele Euroopas, pööran artiklis eraldi tähelepanu ka Eestile.

Parlament kui keskne demokraatlik institutsioon

Varasemad uuringud on kinnitanud, et erinevate riiklike institutsioonide usaldusnäidud on omavahel tugevas korrelatsioonis ning neist moodustub ühedimensiooniline skaala. Näiteks usaldus parlamendi vastu ei põhine niivõrd indiviidi arvamusel parlamendi hakkamasaamise ja aususe kohta, kuivõrd peegeldab pigem üldist heakskiitu ja usaldust poliitilise süsteemi vastu tervikuna (Bovens, Ville 2011, 57).

Institutsioonide usaldamises võib siiski näha ka süstemaatilisi erinevusi. Rakenduslikke funktsioone kandvate institutsioonide nagu päästeamet, kaitsevägi ja politsei vastu on usaldus enamasti märgatavalt kõrgem kui otseselt poliitikaga tegelevate institutsioonide, parlamendi, erakondade ja valitsuskabineti vastu. Peamisi põhjusi, miks rahvas poliitilisi institutsioone vähem usaldab, peetakse parteipoliitilist võimuvõitlust. Poliitikat peetakse „räpaseks" mänguks ning see muudab ka vastavad institutsioonid rahva jaoks eemaletõukavamaks (Bovens, Ville 2008, 295).

Poliitikaga tegelevad institutsioonid eristuvad ülejäänutest ning nende usaldusnäidud on omavahel eriti tugevas korrelatsioonis. Parlament kui institutsioon eristub omakorda erakondadest ja valitsuskabinetist, samuti presidendist mõningatel teoreetilistel ja empiirilistel põhjustel. Valitsuse ja presidendi usaldamist uurides on raske pääseda mööda faktist, et need institutsioonid on tugevalt seotud ametisolevate isikute ja poliitiliste jõududega. Kui eesmärk on tabada inimeste suhtumist poliitilisse süsteemi, on sellised seosed ebasoovitavad.

Erakondade puhul on probleemiks see, et inimesed kipuvad neid nägema pigem poliitiliste tegutsejate kui institutsioonidena. Varasemad uuringud kinnitavad, et inimesed ei erista oma hinnangutes erakondi ja poliitikuid ning peavad neid „vähem institutsioonideks" kui näiteks parlamenti, kohust või politseid (Marien 2011, 19).

Parlamenti võib poliitiliste institutsioonide seas näha aga keskse „lahinguväljana": parlament kinnitab ametisse valitsuse, seal toimub parteidevaheline võimuvõitlus ning olenevalt institutsionaalsest reeglistikust võidakse seal valida ka president. Erinevalt valitsuskabinetis ja erakondade „tagatubades" toimuvatest aruteludest on parlamendi istungid avalikud. See kõik teeb parlamendist „poliitika esindusliku loomuse kõige nähtavama ja tähelepanuväärsema sümboli" (Bouckaert, Van de Walle 2003, 901).

Empiiriliselt tähendab see, et parlamendi usaldust mõjutab tugevalt nii valitsuse kui ka erakondade maine. Lahinguväli iseenesest on neutraalne pinnas, maine loovad seal tegutsevad poliitilised jõud. Kui parlamendierakonnad satuvad rahastamisskandaalidesse või kui valitsuskoalitsiooni algatusel võetakse parlamendis vastu mõni rahvast ärritav seaduseelnõu, mõjutab see parlamendi

usaldustaset. Seega võib parlamenti käsitleda poliitilise süsteemi „piksevardana", mis maandab eri allikatest tulevaid piksenooli. Parlament võib püüda enda mainet rahva seas ka omal algatusel parandada, osalt just sellel eesmärgil asuti looma parlamendiliikmete eetikakoodeksit[2]. Ent on vähetõenäoline, et parlamendi usaldus lakkab kulgemast sünkroonselt valitsuse ja erakondade omaga.

Parlamendi usaldamist mõjutavad tegurid: mitmetasandiline lähenemine

Millistest teguritest on parlamendi usaldamine mõjutatud? Selle väljaselgitamiseks kasutan sarnast teoreetilist raamistikku nagu Mishler ja Rose (2001). Nende eeskujul jaotan lähenemised poliitiliste institutsioonide usaldamise selgitamiseks kahe dimensiooni alusel neljaks kategooriaks (vt tabel 1).

Tabel 1. Neli peamist lähenemist poliitilise usalduse selgitamiseks

	Sisetekkelised	**Välistekkelised**
Indiviidi tasand	Indiviidi hinnangud režiimi majanduslikule ja poliitilisele tulemuslikkusele	Indiviidi vaated ning sotsialiseeritus ühiskonda ja poliitilisse süsteemi
Süsteemi tasand	Režiimi majanduslik ja poliitiline tulemuslikkus	Poliitiline ajalugu, sotsiaalse kapitali tase ühiskonnas

Esmalt jagunevad lähenemised selle alusel, kas institutsionaalset usaldust nähakse sise- või välistekkelisena. Teiseks eristuvad indiviidi ja süsteemi tasandi teooriad.

Sisetekkeliste ehk endogeensete teooriate kohaselt sõltub institutsioonide usaldus rahva seas sellest, mida ja kui hästi institutsioonid teevad. Märksõnaks on tulemuslikkus (*performance*). Süsteemi tasandi teooriate kohaselt peaks võrdlema kollektiivset usalduse taset erinevates ühiskondades, analüüsiühikuks on enamasti riik. Erinevusi režiimide usaldustasemete vahel peaks seletama objektiivne tulemuslikkus – enam usaldatakse institutsioone nendes süsteemides, mis saavad oma ülesannetega hästi hakkama. Indiviidi tasandi endogeense lähenemise kohaselt on oluline, kuidas indiviidid tajuvad valitsussektori tulemuslikkust. See ei pruugi täielikult sõltuda objektiivsest tulemuslikkusest, vaid ka teistest teguritest. Samuti võib individuaalsete hinnangute seost institutsioonide usaldamisega mõjutada see, milliseid valdkondi inimene tähtsustab ning mille eest peab valitsussektorit vastutavaks (Mishler, Rose 2001, 36; Van de Walle, Bouckaert 2003, 898).

Välistekkelised ehk eksogeensed teooriad on võrreldes sisetekkelistega palju deterministlikumad, jättes poliitiliste institutsioonide enda tegevuse usalduse kujunemisel tagaplaanile. Selle asemel uuritakse süsteemi väliste tegurite mõju.

Süsteemi tasandil on sellisteks teguriteks sotsiaalse kapitali tase ühiskonnas ja riigi poliitiline ajalugu. Autoritaarse poliitilise lähiminevikuga riikides võib eeldada väiksemat usaldust, kuna autoritaarsed repressiivsed võimuinstitutsioonid kultiveerivad usaldamatust ning on võimalik, et see usaldamatuse kultuur on

kandunud edasi ja kujundab suhtumist ka demokraatlikesse institutsioonidesse (Van der Meer 2010, 528). Samuti võib autoritaarne režiim lõhkuda inimestevahelisi usaldussidemeid, ka vähest sotsiaalset usaldust ühiskonnas nähakse pidurina institutsioonide usaldustaseme kasvule (Newton 2001, 211).

Indiviidi tasandi välistekkelised teooriad rõhutavad aga, et inimese otsus mingit institutsiooni usaldada või mitte usaldada on mõjutatud tema enda karakteristikutest. Suures plaanis võib need poliitilisele usaldusele mõju avaldavad indiviidi karakteristikud jagada kaheks. Esiteks sotsiaaldemograafilised tegurid nagu isiku vanus, sugu, haridustase, sissetulek, elukoht, rahvus. Teiseks, mõnevõrra hajusamaks grupiks on indiviidide väärtused ja vaated, sh poliitilised vaated. Üheks populaarsemaks välistekkelistel alustel põhinevaks teooriaks on „võitja" hüpotees. Sotsiaaldemograafiliste muutujate alusel saab eristada „sotsiaalseid võitjaid" – inimesi, kes on kõrge sotsiaalse staatuse ja sissetulekuga, kuuluvad riigis enamusrahvuse hulka, omavad kõrgharidust ning on eluga üldiselt rahul (Newton, Zmerli 2011b, 70; Newton 2001, 204).

Poliitiliste vaadete ja erakondliku eelistuse põhjal eristuvad ka „poliitilised võitjad" – isikud, kelle toetatud erakond kuulub riigi valitsusse ning kelle poliitilised vaated on domineerival positsioonil (Newton 1999, 181–183; Norris 1999, 234).

Kuna „sotsiaalsetel võitjatel" on põhjust oma eluga üldiselt ja „poliitilistel võitjatel" poliitilise olukorraga riigis rohkem rahul olla, peaks see mõjutama positiivselt ka nende usaldust poliitiliste institutsioonide vastu.

Samuti eeldatakse suuremat usaldust demokraatlike institutsioonide vastu nendelt indiviididelt, kes huvituvad poliitikast ja tähtsustavad demokraatlikku riigikorda enam (Christensen, Lægreid 2005; Catterberg, Moreno 2005). Kuigi tabelis 1 näeme nelja lähenemist erinevates kastikestes, lähtusin oma uurimuses põhimõttest, et neid ei peaks tegelikult käsitlema üksteisest eraldatuna. Viimasel kümnendil on institutsionaalset usaldust uurivate teadlaste seas hakanud populaarsust koguma mitmetasandilised mudelid. Mitmetasandilise lähenemise kohaselt ei vaadelda institutsioonide usaldamist lihtsalt usaldaja (indiviidi) või usaldatava (institutsioon) karakteristikuna, vaid hinnanguna indiviidi ja institutsiooni omavahelisele suhtele (Van der Meer, Dekker 2011, 95–97). Usaldus kujuneb indiviidi ja süsteemi tasandi ning siseja välistekkeliste muutujate koosmõjus.

Sellest lähtuvalt konstrueerisin teoreetilise mudeli, mis hõlmab kõiki nelja eespool kirjeldatud lähenemist. Mudeli keskmes on indiviidi tasandi sisetekkelised muutujad ehk hinnangud režiimi tulemuslikkusele. Erinevad uuringud on kinnitanud, et just need muutujad domineerivad statistilistes mudelites, varjutades ülejäänute mõju (Oskarsson 2010; Van der Meer, Dekker 2011; Mishler, Rose 2001, 2011). Selmet pelgalt võrrelda erinevate muutujate mõjukoefitsiente, püüan uurida ka seda, millest omakorda on mõjutatud indiviidide hinnangud režiimi tulemuslikkusele, samuti seda, kas viimased võivad toimida vahemuutujatena.

On selge, et indiviid ei võta oma hinnanguid režiimi tulemuslikkusele „laest". Seega ei ole kuigi informatiivne lihtne konstateerimine, et rahulolu riigi

majanduse olukorra või avalike teenuste kvaliteediga mõjutab usaldust parlamendi vastu. Tekib küsimus, mille alusel hindab inimene režiimi tulemuslikkust. Kõige loogilisem oleks otsida vastust süsteemi tasandi tulemuslikkuse indikaatoritest. Mida paremini toimib riigi majandus ja poliitiline süsteem, seda enam on inimesed sellega ka rahul. Selline vastus on aga vaid osa tõest. Kui hinnangu aluseks oleks vaid objektiivne tulemuslikkus, peaksid indiviidide hinnangud majanduse käekäigule olema riigisiseselt ühtlased. Erinevad empiirilised analüüsid näitavad aga subjektiivsete hinnangute suurt varieeruvust ka samades makromajanduslikes tingimustes (Mishler, Rose 2001, 2011; Van der Meer, Dekker 2011).

Seega lisanduvad võrrandisse ka välistekkelised muutujad. Vaadates makrotasandi muutujaid, võib suhtumine lähtuda lisaks objektiivsetele indikaatoritele ka ajaloolisest pärandist. Võib eeldada, et riikides, mis on lähiminevikus olnud autoritaarsed, on inimestel teatavad eelarvamused näiteks institutsioonide korrumpeerituse kohta.

Samuti tasub uurida režiimi tulemuslikkusega rahulolu seost indiviidi tasandi süsteemiväliste muutujatega. „Sotsiaalsed võitjad", kel põhjust oma eluga rohkem rahul olla, võivad ka režiimi tulemuslikkust seeläbi positiivsemas valguses näha. Raskemates tingimustes elavate inimeste jaoks võib olukord olla aga vastupidine. Erilist tähelepanu pööraksin siinkohal indiviidi rahulolule iseenda sissetulekuga. Mitmetes uuringutes, kus ühte mudelisse on kaasatud nii hinnang majanduslikule olukorrale riigis kui ka rahulolu enda elujärjega, on järeldatud, et poliitilisele usaldusele avaldab märgatavalt tugevamat mõju esimene ja egotsentriline hinnang on üsna tähtsusetu (Clarke *et al* 1992; McAllister 1999; Mishler, Rose 2001). Artiklis esitletav teoreetiline mudel võimaldab uurida ka võimalust, et indiviidi rahulolu enda sissetulekuga avaldab mõju hinnangule riigi majanduse olukorra kohta, mõjutades seeläbi ka usaldust parlamendi suhtes.

Joonisel 1 on esitatud eespool kirjeldatud teoreetiline mudel skemaatilisel kujul.

Empiiriline analüüs

Selleks, et vastata uurimisküsimustele ning katsetada joonisel 1 nähtava mudeli empiirilist paikapidavust, tegin läbilõikeuuringu kahekümne kuue demokraatliku Euroopa riigi põhjal, kus viidi Euroopa Sotsiaaluuringu küsitlused läbi 2012.–2013. aastal. Andmete analüüsimiseks kasutasin lineaarset regressioonanalüüsi (OLS).

Joonis 1. Teoreetilise mudeli skemaatiline kujutis

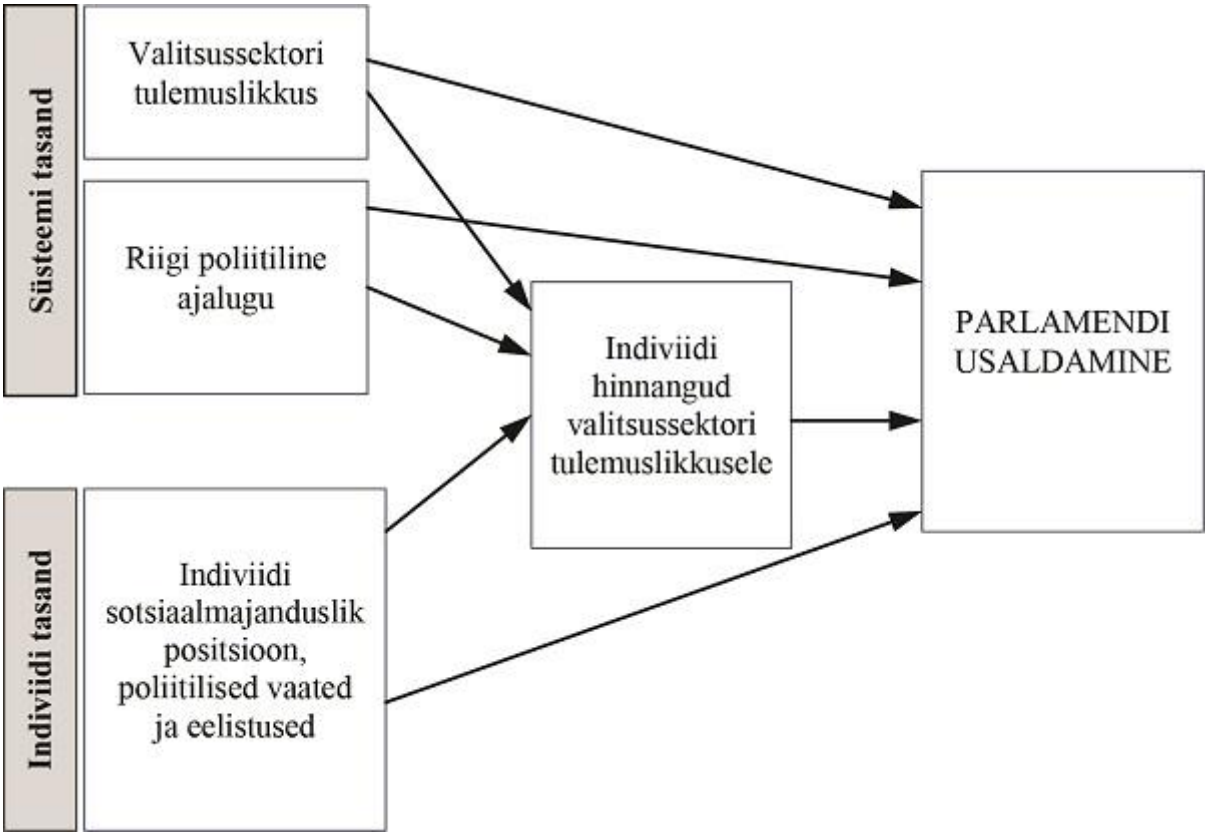

Empiiriline analüüs jaguneb kolmeks. Esimene osa lähtub süsteemi tasandi lähenemisest, analüüsiühikuks on riik. Kasutades makrotasandi muutujaid, püüan selgitada erinevusi riikidevahelistes usaldusnäitudes. Sellele järgneb analüüs mikrotasandil, kus uurimisühikuks on indiviid. Samas ei ole indiviidi tasandi mudel koostatud sõltumatult süsteemi tasandist, kuna nagu juba rõhutatud, on need omavahel tugevalt seotud. Kolmas empiiriline osa on süvendatud analüüs, et uurida põhjalikumalt, millel põhinevad indiviidide hinnangud režiimi (majanduslikule) tulemuslikkusele ja kas neid võib käsitleda kausaalses ahelas vahemuutujatena.

Analüüs põhineb Euroopa Sotsiaaluuringu kuuenda laine andmetel. Euroopa Sotsiaaluuring (ESS) on rahvusvaheline sotsiaalteaduslik suurprojekt, mille käigus on alates 2001. aastast tehtud esindusliku valimiga küsitlusi enam kui kolmekümnes riigis. Kõik andmed on kogutud silmast silma intervjuudest, palju tähelepanu on pööratud ka küsimustike paremale disainimisele ja eeltestimisele.[3] Käesoleva uuringu sõltuv muutuja – usaldus oma riigi parlamendi vastu – on mõõdetud skaalal 0 (ei usalda üldse) kuni 10 (usaldab täielikult). Niisugusel 11-astmelisel skaalal on mõõdetud ka mitmed sõltumatud muutujad (rahulolu riigi majandusliku olukorra ning tervishoiuja haridussüsteemiga, demokraatia tähtsustamine). Ülejäänud indiviidi tasandi muutujad (v.a vanus) on esitatud dihhotoomsetena (kõrgharitud *vs* ülejäänud, poliitilised võitjad *vs* ülejäänud jne). Lisaks Euroopa Sotsiaaluuringu küsitlusandmetele on makrotasandi analüüsis sõltumatute muutujatena kasutatud ka riigi sisemajanduse koguprodukti elaniku kohta ning *Transparency International*'i korruptsioonitajumise indeksi skoori.

Süsteemi tasandi analüüs

Empiiriliste tulemuste esitamist alustan riikide keskmise usaldustaseme näitajatest. Joonisel 2 on esitatud parlamendi usaldamise aritmeetilised keskmised riikide lõikes. Joonis kinnitab, et erinevused riikide ja regioonide vahel on suured. Skaala keskpunkti (hinnang 5) ületab keskmine usaldustase vaid mõnes LääneEuroopa pika demokraatiatraditsiooniga riigis – Norras, Šveitsis, Taanis, Rootsis, Soomes, Hollandis ja Belgias. Need on selles valimis ainsad riigid, kus rahva suhtumine parlamenti on keskmiselt neutraalne või pigem usaldav.

Kogu riikide valimi aritmeetiline keskmine hinnang on *ca* 4, mis tähistab kaldumist mitteusaldamisele, ent siiski mitte väga negatiivset hinnangut parlamendile. Sinna lähedusse jääb ka Eesti parlamendi usaldus rahva seas (3,94). Keskja Ida-Euroopa (KIE) postkommunistlikest riikidest on Eesti sellega esikohal, tihedalt kannul on Ungari (3,91). KIE riikide keskmine näit on 3,0 palli, mis viitab juba üsna tugevale usaldamatusele parlamendi suhtes. Äärmiselt madal usalduse tase on Ukrainas[4] (1,82 palli) ja Bulgaarias (2,11), samuti pikema demokraatiakogemusega Portugalis (2,50).

Joonis 2. Parlamendi keskmine usaldustase Euroopa riikides

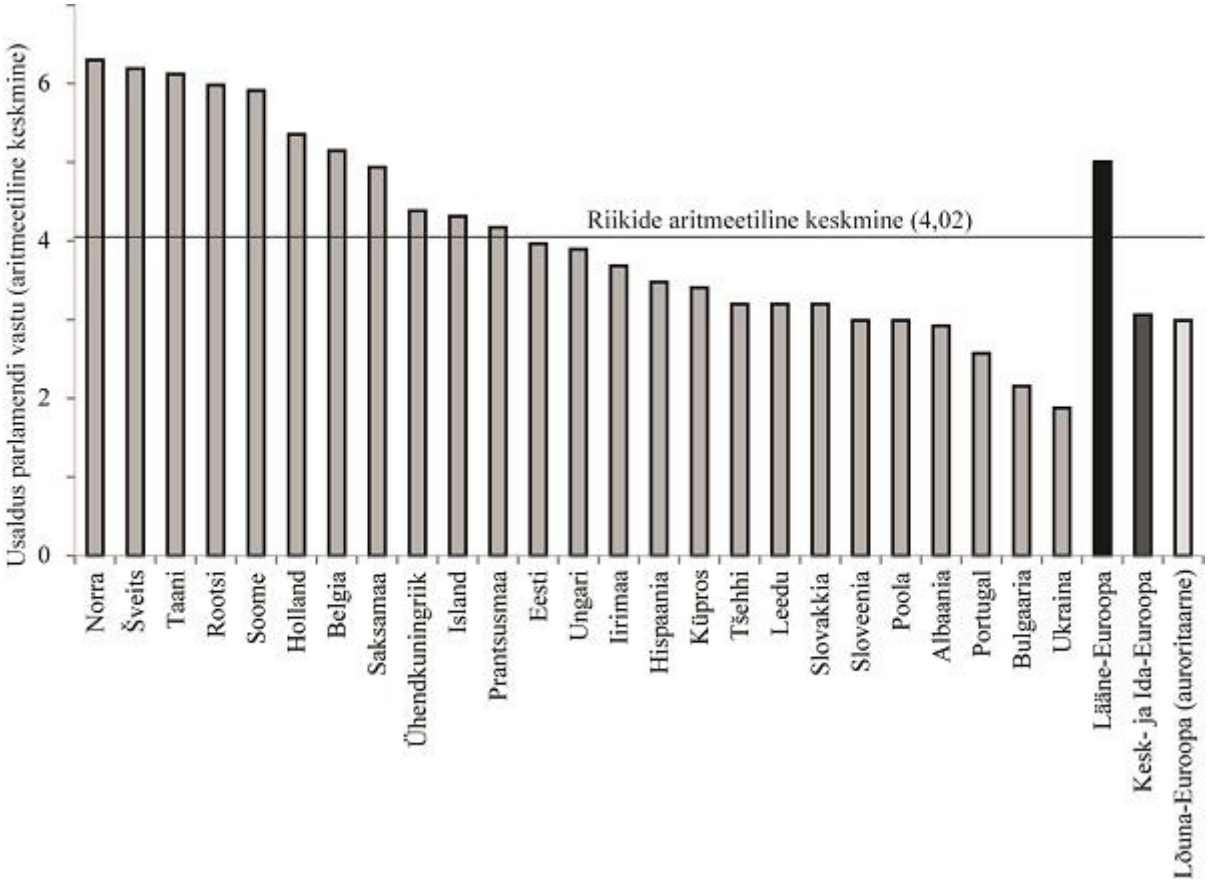

Märkus: Lõuna-Euroopa autoritaarse minevikuga riikide alla on liigitatud Hispaania ja Portugal. Hinnangud skaalal 0–10. Andmed on kaalutud (*design weight*).

ALLIKAS: Euroopa Sotsiaaluuring (2012–2013).

Joonise 2 kolm parempoolset tulpa, mis esitavad keskmised näitajad kolme riikide grupi kaupa, viitavad, et riikidevaheline variatsioon ei ole sugugi juhuslik. Lääne-Euroopa pikema demokraatiakogemusega riikides on usalduse tase keskmiselt märgatavalt kõrgem kui KIE riikides ning 1970. aastatel diktatuurist vabanenud Hispaanias ja Portugalis. Samas võib märgata ka seda, et suurem rahva usaldus on rikkamate riikide parlamentidel.

Joonis 3 kinnitab, et režiimi majandusliku ja poliitilise tulemuslikkuse indikaatorid ehk sisetekkelised muutujad selgitavad riikidevahelist variatsiooni parlamendi usaldustasemes väga edukalt. Koostasin režiimi tulemuslikkuse indeksi, mis kombineerib riigi SKP elaniku kohta ostujõu pariteedi alusel ja *Transparency International*'i korruptsioonitajumise indeksi (CPI) skoori[5]. Regresseerides selle indeksi väärtusi riikide keskmise parlamendi usaldustaseme vastu, võime näha küllaltki veenvaid tulemusi. Indeks seletab *ca* 80 protsenti variatsioonist sõltuvas muutujas (korrigeeritud R2 0,79). Lisades mudelisse riike poliitilise ajaloo alusel jaotavad dihhotoomsed muutujad (KIE ja Lõuna-Euroopa parempoolsed autoritaarsed režiimid), ei ole neil statistiliselt olulist mõju. Tulemused kinnitavad, et režiimi tulemuslikkusega seotud muutujad selgitavad parlamendi usaldust paremini kui süsteemiväline poliitilise ajaloo muutuja. Rikkamates ja vähem korrumpeerunud riikides usaldavad kodanikud parlamenti ja teisi keskseid demokraatlikke institutsioone rohkem. Ei ole alust arvata, et autoritaarse mineviku varjud saavad määravaks takistuseks demokraatlike institutsioonide usalduse kasvule postautoritaarsetes süsteemides või et pikk demokraatiatraditsioon päästab Lääne-Euroopa riikide institutsioone usalduse langusest, kui nende tulemuslikkus ei vasta rahva ootustele.

Küll aga võib SKP puhul tekkida küsitavusi endogeensuses ehk kui palju ikkagi on see valitsussektori kontrolli all. Sama võib küsida ka näiteks tööpuuduse või inflatsiooni kohta. Mõnevõrra otsesemalt valitsussektori kontrollitavaks indikaatoriks on riigi fiskaaldistsipliin. Riigieelarve koostatakse valitsuses ning kinnitatakse parlamendis, seega viitavad suur eelarvedefitsiit ja riigivõlg otseselt institutsioonide suutmatusele olukorda kontrollida. Samas ei avalda eelarvedefitsiit ja valitsussektori võlg – vähemalt seni, kuni need pole jõudnud mingi kriitilise piirini – inimeste igapäevaelule märgatavat mõju. Samuti võib fiskaaldistsipliini ja institutsionaalse usalduse vaheliste seoste uurimist raskendada tõsiasi, et lühiajaliselt on valitsusel võimalik defitsiidipoliitikaga hoopiski rahva rahulolu kasvatada, võttes eelarve tasakaalu arvelt vastu populaarseid otsuseid (Miller, Listhaug 1999, 208). Seetõttu ei ole Milleri ja Listhaugi juba enam kui 15 aastat tagasi tõstatatud hüpotees fiskaaldistsipliini seosest poliitilise usaldusega edaspidi kuigipalju tähelepanu pälvinud. 2008. aastal alanud üleilmse majanduskriisi tõttu, mis peagi läks mitmes Euroopa riigis üle valitsuse võlakriisiks, võiks see lähenemine aga uuesti tähelepanu pälvida.

Kuna eelarvedefitsiit tõstatub probleemina üldjuhul alles siis, kui see on jõudnud juba kriitilise suuruseni, ei tasu lineaarset seost poliitilise usaldusega otsida. Seega kaasan makrotasandi mudelisse dihhotoomse muutuja, mis tähistab seda, kas riigi valitsus on eelarvekriisi ohjeldamiseks või pankade päästmiseks vajanud rahvusvahelist abipaketti (alates aastast 2010[6]). Tulemused kinnitavad, et see muutuja on parlamendi usalduse kujunemisel tähtis. Kui lisada juba kirjeldatud

tulemuslikkuse indeksile abipaketi muutuja, kasvab mudeli seletusjõud (R2) 79 protsendilt 85-le. Kontrollides SKP ja korruptsioonitaseme mõju, on abipaketti vajanud riikides usaldus parlamendi vastu keskmiselt ühe palli võrra madalam kui ülejäänud riikides.

Joonisel 3 on abipaketti vajanud neli riiki tähistatud mustade täppidega. Nagu jooniselt nähtub, asuvad kõik need täpid regressioonijoonest allpool, mis tähendab, et riigi korruptsioonija elatustase (SKP elaniku kohta) ennustaksid märgatavalt suuremat usaldust parlamendi vastu. Nende tulemuste põhjal väidan, et just võimetus hallata riigieelarvet on põhjuseks, miks usaldus parlamendi vastu nendes riikides nii madal on. Et eelarvekriisil on parlamendi usaldustasemele laastav mõju, kinnitab ka selle järsk kukkumine välist abi palunud riikides. Võrreldes ESS-i kolmanda laine andmetega 2006. aastast, mil majanduskriis ei olnud veel alanud, on kõikides nendes riikides toimunud väga suur parlamendi usalduse langus.

Joonis 3. Parlamendi usaldamise seos režiimi tulemuslikkusega

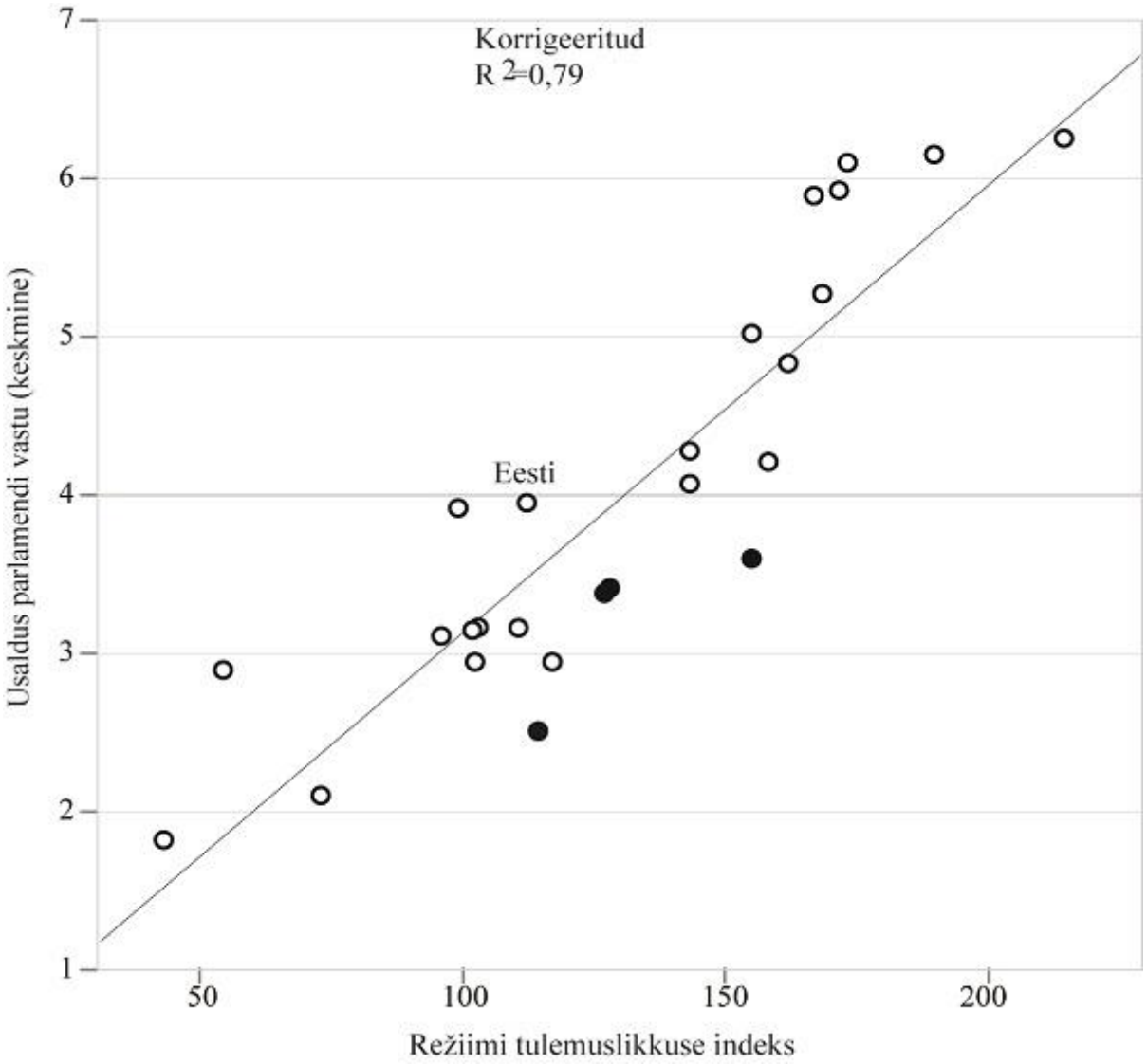

Märkus: Režiimi tulemuslikkuse indeks: (SKP/1000)*2 + CPI. Mustad täpid: rahvusvahelise majandusabi paketi saanud riigid (Hispaania, Portugal, Küpros, Iirimaa).

Joonisel 3 on eraldi märgitud Eesti asukoht. Vastupidi eelarveprobleemides riikidele asub Eesti regressioonijoonest ülalpool ehk siis usaldus parlamendi vastu on kõrgem (0,34 palli võrra), kui korruptsioonija elatustase ennustaksid. Väga võimalik, et sellele on kaasa aidanud just hea eelarvedistsipliin, mis kontrastina paljudele teistele makroindikaatoritele on üks selliseid, mille alusel Eesti asub Euroopa riikide paremikus.

Indiviidi tasandi analüüs

Eelnevad poliitiliste institutsioonide usaldust käsitlevad uuringud on kinnitanud, et suurem osa variatsioonist tuleneb siiski indiviidi tasandilt (Van der Meer 2010; Van der Meer, Dekker 2011)7. Kuigi riigi SKP, eelarvedefitsiit ja korruptsiooniindeks on kõikide riigi elanike jaoks samad, võivad indiviidid reageerida neile erinevalt. Samal ajal kinnitab artikli eelnevas osas demonstreeritud suur riikidevaheline variatsioon usaldustasemes, et indiviidi tasandi mudelites ei saa käsitleda juhtumeid üksteisest täiesti sõltumatutena, mis on regressioonanalüüsi üks eeldusi. Riikide keskmiste usaldusnäitude põhjal on selge, et näiteks Taani või Rootsi elanike puhul on märgatavalt suurem tõenäosus, et indiviidi tasandi karakteristikutest hoolimata usaldavad nad parlamenti rohkem kui Portugali või Bulgaaria elanikud. Seetõttu kaasan indiviidi tasandi mudelisse kontrollmuutujatena ka dihhotoomsed riigitunnused.

Erinevate lähenemiste alla kuuluvate muutujate mõju paremaks eristamiseks on indiviidi tasandi analüüs üles ehitatud järkjärguliselt. Tabelis 2 on esitatud kolm mudelit. Mudelisse 1 on kaasatud vaid dihhotoomsed riigimuutujad, mudelis 2 lisan neile indiviidi tasandi välistekkelised muutujad ning kõige laiemas mudelis 3 eelduslikult tugevaimat mõju omavad indiviidi hinnangud režiimi poliitilisele ja majanduslikule tulemuslikkusele.

Mudel 1 selgitab 23 protsenti variatsioonist indiviidide usalduses parlamendi vastu. Sisuliselt tähendab see, et 23 protsenti indiviididevahelisest variatsioonist on selgitatav lihtsalt selle kaudu, millises riigis inimene elab. Võttes arvesse seda, et riigi tasandil on juhtumeid vaid 26, samas kui indiviidi tasandil kümneid tuhandeid, on see protsent väga kõrge. Sellise juhtumite arvu kontrasti puhul võib küllaltki tähtsaks pidada juba seda, kui kontekstuaalse (riigi) tasandi tähtsus ületab 5 protsenti (Van der Meer 2010, 525).

Mudelis 2 lisanduvad poliitilise süsteemi suhtes eksogeensed indiviidi tasandi muutujad. Nende muutujate lisamine suurendab mudeli seletusjõudu (R2) 0,23-lt 0,29-le ja kõik muutujad peale vastaja soo on ka statistiliselt olulised. Samal ajal tuleb lisada, et nii suure juhtumite arvu juures mahuvad ka väga nõrgad seosed tihtipeale vea piiridesse ning igas riigis eraldivõetuna kõigil muutujail statistiliselt vettpidavat mõju ei ole.

Kõige tugevam mõju on mudelis 2 poliitilistel teguritel: poliitiliste võitjate seas on usaldus parlamendi vastu võrreldes ülejäänutega 0,6 palli võrra kõrgem, poliitikast huvitatud respondentide seas 0,58 võrra kõrgem kui mittehuvitatutel. Ühe palli võrra kõrgem hinnang demokraatia tähtsustamises (skaalal 0–10) tähendab 0,14 palli võrra kõrgemat usaldust parlamendi vastu. Ka „sotsiaalse võitja" hüpotees saab suures osas kinnitust, kuna kõrgharitud ning oma sissetulekuga rahul olevate vastajate seas on usaldus parlamendi vastu märgatavalt kõrgem.

Seda, et poliitikast enam huvitatud, demokraatiat tähtsustavad ja kõrgemalt haritud inimesed usaldavad parlamenti rohkem, võib pidada positiivseks. Eelduslikult on sellised indiviidid poliitika ja parlamendi tööga paremini kursis. Kui riike valitsetaks ebaefektiivselt ja ebademokraatlikult, võiks eeldada, et see seos oleks vastupidine.

Tabel 2. Parlamendi usaldamist määravad tegurid indiviidi tasandil

Tegurid	**Mudel 1**	**Mudel 2**	**Mudel 3**
Konstant	3,94***(0,05)	2,86*** (0,08)	0,10 (0,08)
Sissetulek (referents: saame hakkama):			
elame mugavalt		0,30*** (0,03)	0,08** (0,03)
raske/väga raske		–0,48*** (0,03)	–0,11*** (0,03)
Haridus (referents: kesk/keskeri):			
kõrgharidus		0,32*** (0,03)	0,28*** (0,03)
algvõi põhiharidus		0,10*** (0,03)	–0,06* (0,03)
Rahvusvähemus		0,13** (0,05)	0,14** (0,04)
Vanus		–0,01*** (0,00)	–0,01*** (0,00)
Sugu (naine)		0,01 (0,02)	0,08*** (0,02)
„Poliitiline võitja"[x]		0,60*** (0,02)	0,40*** (0,02)
Huvitub poliitikast		0,58*** (0,02)	0,58*** (0,02)
Demokraatia tähtsustamine		0,14*** (0,01)	0,10*** (0,01)
Rahulolu riigi majandusega			0,35*** (0,01)
Rahulolu riigi tervishoiusüsteemiga			0,12*** (0,01)
Rahulolu riigi haridussüsteemiga			0,13*** (0,01)
Korrigeeritud R^2	0,23	0,29	0,43
N	47 164	45 553	43 351

Märkus: Esitatud standardimata regressioonikordajad, sulgudes standardvead. Statistilised veapiirid: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$. Kaasatud ka kõikide riikide dihhotoomsed muutujad (referentskategooriaks on Eesti kui riikide keskmisele usaldustasemele kõige lähemal olev riik). x „Poliitilisteks võitjateks" on kodeeritud vastajad, kes hääletasid viimastel valimistel erakonna poolt, mis küsitluse läbiviimise ajal kuulus riigi valitsusse.

Mõnevõrra üllatuslikult ei ole negatiivset mõju rahvusvähemuse hulka kuulumisel. Kuigi keskmine usaldustase on rahvusvähemuse hulka kuulujate seas mõnevõrra madalam, pöördub see seos teiste muutujate lisamisel positiivseks. See tuleneb sellest, et vähemusrahvuste esindajate seas on vähem „poliitilisi võitjaid" ja poliitikast huvitatud inimesi, samuti oma sissetulekuga rahulolevaid ja kõrgharituid. Nende muutujate kontrollimisel on rahvusvähemuse hulka kuulumisel hoopiski nõrk positiivne mõju usaldusele, samas võib riigiti selle muutuja puhul näha teatavat varieeruvust ning see seos ei kehti ühtsena kogu valimi ulatuses. Sellised andmed viitavad, et suur osa rahvusvähemuste hulka kuulujatest ei pea end Euroopa riikides oma päritolu tõttu „sotsiaalseteks kaotajateks". Mudelis 3 lisan juba olemasolevatele muutujatele eelduslikult kõige tugevamat mõju avaldavad tegurid: hinnang haridusja tervishoiusüsteemi toimimisele (poliitiline tulemuslikkus) ning majanduse olukorrale riigis. Tabelist 2 näeme, et need muutujad suurendavad mudeli seletusjõudu 29 protsendilt 43-le ning mõjutavad tugevasti sõltuvat muutujat.

Eriti jõuliselt tõuseb esile aga rahulolu riigi majandusolukorraga, mis on selgelt kõige domineerivam muutuja mudelis. Ühe palli võrra kõrgem hinnang majandusele seostub 0,35 palli võrra suurema usaldusega parlamendi vastu (mõlemad skaalal 0–10). Kuigi haridusja tervishoiusüsteem peaks mõnevõrra enam valitsussektori kontrolli all olema, on nende avalike teenustega rahulolu seos parlamendi usaldamisega tunduvalt väiksem. Tugev seos parlamendi usaldamise ja majandusega rahulolemise vahel kehtib ka kõikides riikides eraldivõetuna. 26 riigist 23-s on see kõige tugevama unikaalse mõjuga muutuja. Eranditeks on Küpros, kus tähtsaim on hinnang haridussüsteemile ning Norra ja Slovakkia, kus kõige tugevamat mõju avaldab hinnang tervishoiusüsteemile. Seega on kõikides riikides enim parlamendi usaldamist mõjutavaks teguriks ikkagi hinnang režiimi tulemuslikkusele.

Eestit eraldi vaadeldes võib näha, et üldjoontes kehtivad meil samasugused seosed nagu Euroopas üldiselt. Usaldus on suurem nii „poliitiliste"[8] kui ka „sotsiaalsete võitjate" seas, poliitikast huvitatud ja demokraatiat tähtsustavad inimesed usaldavad samuti parlamenti rohkem. Eestlaste jaoks on poliitilise usalduse kujunemisel kõige tähtsam rahulolu majandusliku olukorraga riigis – ka ülejäänud muutujate mõju arvesse võtmisel seostub ühe palli võrra kõrgem hinnang majanduslikule olukorrale 0,44 palli võrra suurema usaldusega parlamendi vastu. Üksnes Ungaris ja Ühendkuningriigis on selle muutuja mõju tugevam. Rahulolul haridussüsteemi toimimisega on Eestis nõrk, kuid statistiliselt siiski oluline mõju parlamendi usaldamisele. Ainult Leedus ja Iirimaal on see seos veelgi nõrgem (ei ole isegi statistiliselt oluline).

Ühes aspektis erineb Eesti aga laiemast valimist märgatavalt: rahvusvähemuse hulka kuulumisel on tugev negatiivne mõju parlamendi usaldamisele. Teiste muutujate mõju kontrollimisel seostub vähemuse hulka kuulumine 0,35 palli võrra madalama usalduse tasemega parlamendi vastu. Enam-vähem sama tugev negatiivne mõju on rahvusvähemuse hulka kuulumisel veel üksnes Portugalis, Ukrainas ja Itaalias. Enamikus ülejäänud riikides on mõju pigem positiivne või statistiliselt tähtsusetu.[9]

Süvendatud analüüs

Indiviidi tasandi analüüs kinnitas, et parimaks parlamendi usaldamise ennustajaks (prediktoriks) on rahulolu riigi majandusliku olukorraga. Lisades dihhotoomsetele riigitunnustele vaid selle muutuja, seletaks mudel juba 37 protsenti variatsioonist sõltuvas muutujas. Võrdlusena, täismudeli seletusjõud oli 43 protsenti. Samuti võib tabelist 2 näha, et režiimi tulemuslikkuse hinnangute lisamine mudelisse kahandab märgatavalt ka mõningate eksogeensete muutujate mõju (vrd mudel 2 ja mudel 3). See näitab, et tulemuslikkuse hinnangute mõju parlamendi usaldamisele kattub nende muutujate efektiga.

Süvendatud analüüsi käigus püüdsin teha kindlaks, millest on mõjutatud indiviidi rahulolu majandusliku olukorraga riigis ja kas see võib toimida teatud määral vahemuutujana. Koostasin samasugused mudelid nagu parlamendi usaldust uurides, asetades sõltuvaks muutujaks majandushinnangu.

Makrotasandi andmetega mudel kinnitas, et keskmine majandushinnang riigis on tugevalt mõjutatud režiimi tulemuslikkusest. 57 protsenti variatsioonist seletab eelnevalt kirjeldatud korruptsioonitajumise indeksit ja SKP-d (elaniku kohta ostujõu pariteedi alusel) kombineeriv indeks. Lisades mudelisse ka uuringu tegemise aastal fikseeritud majanduskasvu näitaja ja rahvusvahelise abipaketi dihhotoomse muutuja, suureneb mudeli seletusvõime 74 protsendini.

Pilt sarnaneb paljuski mudeliga, kus sõltuvaks muutujaks oli keskmine parlamendi usaldustase riigis (vt joonis 3). Samas võib näha ka üht arvestatavat erinevust: kui lisada majanduskasvu muutuja parlamendi usalduse mudelisse, ei ole sellel statistiliselt mingisugust tähtsust. Majandusega rahulolu seletavas mudelis on majanduskasvu mõju aga märgatav. Seega võib täheldada vahendavat efekti: parlamendi usaldamist selgitavad otseselt pikaajalisemad tulemuslikkuse indikaatorid nagu üldine elatus ja korruptsioonitase, lühiajalisemat tulemuslikkust kajastav majanduskasv mõjutab aga hinnangut rahulolule majandusega ja seeläbi ka parlamendi usaldamist.

Liikudes indiviidi tasandile, kopeerisin eelnevalt tabelis 2 esitatud mudeleid 1 ja 2, asetades sõltuvaks muutujaks aga parlamendi usaldamise asemel hinnangu riigi majanduse olukorrale. Mudelist[10] võib teha kaks peamist järeldust. Esiteks, rahulolu majandusega oleneb tugevasti vastaja elukohariigist. Lausa 36 protsenti variatsioonist indiviidide vahel on seletatav dihhotoomsete riigitunnustega (parlamendi usalduse mudelis oli see 23 protsenti). Teiseks, kõige tugevamalt indiviidi rahulolu riigi majandusega mõjutav välistekkeline muutuja on rahulolu leibkondliku sissetulekuga. Vastajad, kes hindavad praeguse sissetuleku juures hakkamasaamist raskeks või väga raskeks, hindavad riigi majandust keskmiselt 0,81 palli võrra madalamalt, samas mugavalt äraelavad vastajad 0,46 võrra kõrgemalt (referentskategooriaks on vastajad, kes andsid hinnanguks „saame praeguse sissetuleku juures hakkama"). Vaadates uuesti tabelit 2, võib näha, et mudelis 3, kuhu olid kaasatud ka režiimi tulemuslikkuse hinnangud, jäi leibkondliku sissetulekuga rahulolu tähtsus marginaalseks (raskelt/väga raskelt hakkamasaajad usaldasid keskmiselt 0,11 palli võrra vähem, mugavalt äraelavad 0,08 võrra enam). Selliste tulemuste baasil on varem egotsentrilise

majandushinnangu tähtsus institutsioonide usalduse kujunemisel kõrvale jäetud. Süvendatud analüüs viitab aga, et leibkondlikul sissetulekul on parlamendi usaldusele siiski märgatav mõju, see on lihtsalt vahendatud rahulolu abil riigi majandusega. Samal ajal näiteks kõige tugevamalt parlamendi usaldamist mõjutaval eksogeensel muutujal – huvi poliitika vastu – ei ole majandushinnanguga mingisugust seost.

Tuletades meelde joonist 1, kus on esitatud töö teoreetiline mudel graafilisel kujul, võime pärast analüüsimist näha, et see on saanud suures osas kinnitust. Režiimi tulemuslikkuse indikaatoritel nagu korruptsiooni ja elatustase on tugev otsene mõju parlamendi usaldamisele ning samas mõjutavad ka indiviidi hinnangut majanduslikule olukorrale riigis. Lühiajalisem majanduslikku tulemuslikkust peegeldav indikaator – majanduskasv – mõjutab indiviidide rahulolu majandusliku olukorraga riigis ning seeläbi ka parlamendi usaldust, kuigi otsest seost kahe muutuja vahel ei ole.

Samamoodi on ka indiviidi tasandi välistekkeliste muutujate seas neid, mis on seotud vaid parlamendi usaldamisega, aga mitte majandushinnanguga (huvi poliitika vastu), mõlemaga (demokraatia tähtsustamine, poliitiliste võitjate hulka kuulumine, haridustase) või siis peamiselt majandushinnanguga, mõjutades just seeläbi parlamendi usaldustaset (rahulolu leibkondliku sissetulekuga).

Mudelist langeb välja vaid poliitilise ajaloo muutuja, millel ei ole otsest mõju ei parlamendi usalduse ega majandusega rahulolu makrotasandi mudelites.

Kokkuvõtteks

Püüdes vastata esimesele artikli alguses esitatud küsimusele, võib öelda, et uuritud Euroopa riikides valitseb keskmiselt mõõdukas umbusk parlamendi vastu. Samas on ligi 15 protsenti vastanutest väljendanud parlamendi suhtes täielikku usaldamatust (hinnang 0), mida võib pidada ohtlikult suureks osakaaluks. Võrreldes näiteks Eurobaromeetri andmetega ei paista olukord Euroopa Sotsiaaluuringu põhjal siiski nii hull. Eurobaromeetri küsitlused annavad vastajale võimaluse valida kahe variandi („pigem usaldan" ja „pigem ei usalda") vahel ning andmed 2013. aastast näitavad, et enam kui pooltes Euroopa Liidu riikides on parlamendi usaldajate protsent väiksem kui 20. ESS-i andmed lubavad aga omavahel eristada täielikku usaldamatust ja pigem mõõdukat umbusku väljendavaid vastajaid, mis mõnevõrra silub seda siiski küllaltki nukrat pilti. Selle uurimuse piiridest mõnevõrra edasi minnes tuleb märkida, et riikide erinev suhtumine parlamendi usaldamisküsimusse on võrreldes majanduskriisi eelse ajaga suurenenud. Kuna igasse uuringulainesse ei ole kaasatud täpselt samad riigid, ei saa seda järeldust veel teadusliku faktina esitada, ent võrreldes ESS-i 2012.–2013. aasta andmeid 2006.–2007. aastal kogututega, võib selgelt näha, et mõnes riigis on usaldus märgatavalt vähenenud, teistes aga jäänud samale tasemele.

Makrotasandi analüüsi tulemused kinnitasid, et riikidevahelisi erinevusi saab suures osas selgitada režiimi tulemuslikkuse abil: elatusja korruptsioonitase, eelarvedistsipliin, kaudselt ka majanduskasv. Seega peaks kääride suurenemine

riikide vahel viitama sellele, et kasvanud on ka erinevused režiimide tulemuslikkuses. Tõepoolest suutsid mõned riigid majanduskriisis saada hakkama küllaltki edukalt, samas kui teised langesid kiiresti pankroti äärele. Kriis tõi erinevused režiimide võimekuses varasemast eredamalt esile.

Liikudes edasi indiviidi tasandile, on esmane järeldus, et usaldust kujundab inimeste rahulolu režiimi tulemuslikkusega. Kõige tähtsam on see, millisena paistab režiimi tulemuslikkus inimestele. Vastavate muutujate mõju on nii tugev, et on viinud teiste tegurite tähtsuse alahindamiseni. Nii on järeldatud, et indiviidi rahulolu omaenese elujärjega ei mõjuta usaldust institutsioonide vastu, samuti on mitmetasandiliste mudelite põhjal leitud, et ka riigi SKP (elaniku kohta) ei ole seotud parlamendi usaldamisega (Van der Meer 2010). Käesolevas uurimuses püüdsin vaadata sellistest esialgsetest järeldustest kaugemale. Leian, et mudel, mis ühendab erinevaid teooriaid ja seab keskmesse indiviidi rahulolu režiimi (majandusliku) tulemuslikkusega, on end õigustanud. See, kuidas indiviid tajub režiimi tulemuslikkust, on mõjutatud nii objektiivsetest makroindikaatoritest kui ka inimese enda karakteristikutest, millest selles uurimistöös tõusis esile rahulolu leibkondliku sissetulekuga.

Püüdes vastata ühe lausega küsimusele „kes usaldavad parlamenti?", võiks see kõlada nii: usaldus parlamendi vastu on suurem rikaste, korraliku eelarvedistsipliini ja madala korruptsioonitasemega riikide elanike hulgas, kes kuuluvad „sotsiaalsete ja poliitiliste võitjate" hulka, tähtsustavad demokraatlikku riigikorda ja huvituvad poliitikast ning on rahul režiimi majandusliku tulemuslikkuse ja ka avalike teenuste kvaliteediga.

Seega on omavahel seotud nii süsteemi ja indiviidi tasandi kui ka siseja välistekkelised muutujad. Nende omavahelises koosmõjus kujunebki välja rahva usaldus parlamendi vastu.

Kasutatud kirjandus

Bovens, M., Wille, A. (2008). Deciphering the Dutch Drop: Ten explanations for decreasing political trust in the Netherlands. – International Review of Administrative Sciences, vol 74, pp 283–305.

Bovens, M., Wille, A. (2011). Falling or fluctuating trust levels? The case of the Netherlands. – S. Zmerli, M. Hooghe (eds). Political Trust: Why Context Matters. ECPR Press, pp 47–66.

Catterberg, G., Moreno, A. (2005). The individual bases of political trust: Trends in new and established democracies. – International Journal of Public Opinion Research, vol 18, no 1, pp 31–48.

Christensen, T., Lægreid, P. (2005). Trust in government: The relative importance of service satisfaction, political factors, and demography. – Public Performance and Management Review, vol 28, no 4, pp 487–510.

Clarke, H. D., Elliott, E., Mishler, W., Stewart, M., Whiteley, P. F., Zuk, G. (1992). Controversies in Political Economy. Boulder, CO: Westview.

Ehin, P., Ainsaar, M., Talving, L., Reiljan, A. (2014). Eesti elanike suhtumine demokraatiasse Euroopa Sotsiaaluuringu andmete põhjal. Uuringu aruanne. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eurobaromeeter. Standard Eurobarometer 80 (Annex). – http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_en.htm Euroopa Sotsiaaluuring. ESS Round 3, ESS Round 6. – http://www.europeansocialsurvey.org/data/

Hooghe, M., Zmerli, S. (2011). Introduction: The context of political trust. – S. Zmerli, M. Hooghe (eds). Political Trust: Why Context Matters, pp 1–12. ECPR Press.

Maailmapanga andmebaas (Economy & Growth). – http://data.worldbank.org/indicator

Marien, S. (2011). Measuring political trust across time and space. – S. Zmerli, M. Hooghe (eds). Political Trust: Why Context Matters, pp 13-45. ECPR Press.

McAllister, I. (1999). The economic performance of governments. – P. Norris (ed). Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance. Oxford: Oxford University Press.

Miller, A., Listhaug, O. (1999). Political performance and institutional trust. – P. Norris (ed). Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance, pp 204–216. Oxford: Oxford University Press.

Mishler, W., Rose, R. (2001). What are the origins of political trust?: Testing institutional and cultural theories in post-communist societies. – Comparative Political Studies, vol 34, pp 30–62.

Newton, K. (1999). Social and political trust in established democracies. – P. Norris (ed). Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance, pp 169–187. Oxford: Oxford University Press.

Newton, K. (2001). Trust, social capital, civil society, and democracy. – International Political Science Review, vol 22, no 2, pp 201–214.

Norris, P. (1999). Institutional explanations for political support. – P. Norris (ed). Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance, pp 217–235. Oxford: Oxford University Press.

Offe, C. (1999). How can we trust our fellow citizens? – M. E. Warren (ed). Democracy and Trust, pp 42–87. Cambridge University Press.

Oskarsson, S. (2010). Generalized trust and political support: A cross-national investigation. – Acta Politica, vol 45, no 4, pp 423–443.

Reiljan, A. (2014). Rahva usaldus parlamendi vastu Euroopa riikides. Tartu Ülikool. Magistritöö. – http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/43046/reiljan_andres_ma_2014.pdf?sequence=1

Reiljan, A., Pettai, V. (2012). Rahva usaldus Riigikogu vastu 1995–2012. – Riigikogu Toimetised, nr 27.

Rose, R., Mishler, W. (2011). Political trust and distrust in post-authoritarian contexts. – S. Zmerli, M. Hooghe (eds). Political Trust: Why Context Matters, pp 117–140. ECPR Press.

Zmerli, S., Newton, K. (2011). Winners, losers and three types of trust. – S. Zmerli, M. Hooghe (eds). Political Trust: Why Context Matters, 67–94. ECPR Press.

Transparency International. Korruptsioonitajumise indeks (2012, 2013). – http://www.transparency.org/research/ cpi/overview

Van de Walle, S., Bouckaert, G. (2003). Public service performance and trust in government: The problem of causality. – International Journal of Public Administration, vol 26, no 8–9, pp 891–913.

Van der Meer, T. (2010). In what we trust? A multi-level study into trust in parliament as an evaluation of state characteristics. – International Review of Administrative Sciences, vol 76, pp 517–536.

Van der Meer, T., Dekker, P. (2011). Trustworthy states, trusting citizens? A multilevel study into objective and subjective determinants of political trust. – S. Zmerli, M. Hooghe (eds). Political Trust: Why Context Matters, pp 95–116. ECPR Press.

---

[1] Eelretsenseeritud artikkel.

[2] Kallas, K. (2012). Riigikogu eetikakoodeks – mida oodata? – Postimees, 10. september.

[3] About the European Social Survey. – http://www.europeansocialsurvey.org/about/index.html.

[4] Küsitlus Ukrainas oli 2013. aastal, mil Viktor Janukovitš ja Regioonide Partei püsisid veel võimul ning massidemonstratsioonid ei olnud veel alanud.

[5] Kuna korruptsioonitajumise indeksi (CPI) ja SKP elaniku kohta omavaheline korrelatsioon on 0,84, on nende lisamine samasse mudelisse eraldi muutujatena raskendatud, sest väga suur osa mõjust sõltuvale muutujale kattub. Indeks on koostatud järgmiselt: korruptsioonitajumise indeks on esitatud skaalal 0-st 100-ni,

SKP väärtused jäävad aga vahemikku 8000–65 000. Seega jagan SKP väärtused 1000-ga. Keskmine CPI väärtus riikides on u 65,2, keskmine SKP/1000 väärtus *ca* 32,5. Võrdsustamaks muutujate osatähtsust indeksis, korrutan SKP/1000 väärtuse kahega. Seejärel liidan CPI ja (SKP/1000)*2 omavahel. Saadud indeksi korrelatsioon CPI-ga on 0,95 ja SKP-ga 0,97

[6] Island ja Ungari said IMF-i abipaketi 2008. aastal, ent uuringu elluviimise ajaks oli sellest möödas juba *ca* neli aastat, mistõttu võib selle mõju olla hääbunud. Käesoleva töö valimisse kuuluvatest riikidest vastavad sellele ajakriteeriumile Iirimaa, Portugal, Küpros ja Hispaania.

[7] Tõsi, osalt on see tingitud ka sellest, et riigi tasandil on juhtumite arv enamasti mõnekümne ringis, samas kui indiviidi tasandil ulatub tuhandetesse.

[8] Uuringu ajal moodustasid Eestis valitsuse Reformierakond ja Isamaa ja Res Publica Liit, seega on võitjateks kodeeritud vastajad, kes hääletasid 2011. aasta valimistel neist ühe erakonna poolt.

[9] Täpsemalt rahvuspõhisest usalduslõhest: Reiljan, Pettai 2012 ja Ehin, Ainsaar, Talving, Reiljan 2014.

[10] Ruumi kokkuhoiu huvides ei ole tabelit selles artiklis esitatud, magistritöösse on see lisatud.

Eesti ettevõtluse muutumine nutikamaks GEM-i ja GEDI ettevõtlusuuringute järeldustest lähtudes

Tiit Elenurm, Estonian Business School'i ettevõtluse õppetooli juhataja

Rivo Riistop, Eesti Arengufondi projektijuht

Kahe suure, ka Eestis tehtud rahvusvahelise uuringu – Globaalse Ettevõtlusmonitooringu (GEM) ja Globaalse Ettevõtlusarengu Indeksi (GEDI) – tulemuste seostamine toob välja takistused, mis pärsivad ettevõtete arengut. Ühtlasi näitab analüüs, kuidas soodustada innovaatiliste ettevõtete kasvu.

Eesti osaleb Global Entrepreneurship Monitor'i (GEM) uuringus kolmandat aastat. Kahe esimese aasta tulemused on näidanud, et varase faasi ettevõtlusaktiivsus on Eestis teiste Euroopa Liidu riikide seas üks kõrgemaid. Seejuures suur osa ettevõtlusest on asutatud heade võimaluste ärakasutamiseks, näiteks soovist oma sissetulekut või sõltumatust kasvatada. Ettevõtluse arengu seisukohast on võtmeküsimuseks ettevõtete ja nende loodava lisandväärtuse suurendamine ning rahvusvahelistumise kaudu tegevuste kasvu saavutamine.

Global Entrepreneurship Development Index'i (GEDI) analüüs tehti Eestis esimest korda 2013. aasta sügisest 2014. aasta sügiseni. Rahvusvaheline, 120 riiki hõlmav GEDI analüüs põhineb samanimelise Instituudi välja töötatud metoodikal. GEDI uuring vaatas Eesti ettevõtluse ökosüsteemi kui tervikut ning võimaldas tuvastada peamised probleemkohad, mis takistavad piirkonna ettevõtluse täispotentsiaali avaldumist ning tegi ettepanekuid, milliste meetoditega puudusi leevendada.

Artiklis arutletakse selle üle, millised on GEM ja GEDI uuringu tulemustest lähtudes innovaatilise ja kasvuambitsiooniga ettevõtluse arengutakistused ning võimalused, võttes arvesse erinevaid ettevõtlusorientatsioone.

GEM-i ja GEDI analüüsi seostamine innovaatilise ettevõtluse arengutakistuste selgitamiseks

Suhteliselt väike arv selliseid kiiresti kasvavaid ettevõtteid, mida võib nimetada *start-up* või iduettevõteteks, panustavad kogu maailmas innovaatiliste äriideede arendajatena ebaproportsionaalselt suures mahus majanduse kasvu ning tööhõive, tootlikkuse ja müügi suurenemisesse (Daunfeldt *et al* 2010). Samas on *start-up*-ettevõtlus seotud riskidega ning kõigil innovaatilise äriideega alustavatel ettevõtetel ei õnnestu kasvu ja kasumlikkust saavutada. Tehnoloogiaettevõtete kontsentratsiooni poolest tuntud USA Silicon Valley piirkonnas asutatud sellistest ettevõtetest enam kui pooled lõpetasid oma tegevuse enne kolmeaastaseks saamist ning oma üheksanda tegevusaastani jõudis vaid iga viies (Luo, Mann 2011, 16–21). GEM-i järgi on kogu Eesti ettevõtluse üks murekohti, et suur osa ettevõtetest lõpetab oma tegevuse enne kasvukursi saavutamist ja enne kui neist on saanud väljakujunenud ettevõtjad (tegutsenud üle 42 kuu).

Globaalse Ettevõtlusmonitooringu keskne näitaja on varase faasi ettevõtjate osakaal täiskasvanud elanike arvust (TEA indeks). Varase faasi ettevõtjateks peetakse inimesi, kes teevad esimesi samme ettevõtlusega alustamiseks, samuti neid, kes on ettevõtjana tegutsenud vähem kui kolm ja pool aastat. Varase faasi ettevõtluse näitaja GEM-is kajastab ka neid vastajaid, kes ei ole ettevõtlust veel ametlikult registreerinud. 2013. aastal oli varase faasi ettevõtlusaktiivsus 13,1 protsenti (eelneval aastal 14,3%), jäädes napilt alla finantskriisist viimasel paaril aastal edukalt toibunud Läti näitajale (13,3%). Majanduse arengustaadiumi järgi samasse gruppi kuuluvate riikidega võrreldes ehk investeeringupõhiselt majanduselt innovatsioonipõhisele majandusele liikuvatest riikidest on Eesti tulemus keskmine ja nende riikide hulgas on see näitaja kõrgeim Tšiilil, 24,3 protsenti (Venesaar *et al* 2014, 58). Innovatsioonipõhise majandusega riikides on keskmine näitaja madalam (7,9%), sest arenenud turgudel on ärivõimalusi uudsete ideedeta raske leida. Isegi vaba ettevõtluse sümbolina tuntud USA-s oli TEA indeks 2013. aastal Eestist napilt madalam, 12,7 protsenti (Venesaar *et al* 2014, 59).

Et GEM-i uuringust teha järeldusi, mis arvestaksid riigi sisemajanduse kogutoodangut ja muid majanduselu ning ühiskonna arengutaseme näitajaid, on GEM-i ettevõtlusaktiivsuse näitajaid otstarbekas analüüsida Global Entrepreneurship and Development Institute välja töötatud GEDI metoodika abil. GEDI seostab indiviidi tasandi ettevõtlushoiakud, oskuste enesehinnangud ja ettevõtlusaktiivsuse ning ettevõtjate püüdlused ettevõtlust mõjutava institutsionaalse keskkonnaga, et tuua välja need ettevõtluse tugisüsteemi „pudelikaelad", mille kõrvaldamisele peaks ettevõtluspoliitika keskenduma. Eesti puhul on sihiks olla just innovatsioonipõhise ettevõtluse võimalusi kasutades rahvusvaheliselt konkurentsivõimelisem, sest odavale tööjõule rajatud allhanke võimalused hakkavad palgataseme ja teiste tootmiskulude tõusu tõttu ammenduma.

Eesti Arengufondi poolt 2014. aastal esimest korda tellitud GEDI analüüs näitab, et globaalses GEDI pingereas asub Eesti suhteliselt kõrgel 21. kohal, Iisraeli järel ja Sloveenia ees (Global Entrepreneurship and Development Institute ja Eesti Arengufond 2014, 13).

Pingerida peegeldab asjaolu, et Eesti ettevõtluse ökosüsteemi tase on kõrgem, kui võiks eeldada Eesti sisemajanduse kogutoodangu tasemest lähtudes. Eesti keskkond on Lätist ja Leedust parem vastavalt 19 protsenti ja 22 protsenti ning riikidest, kus on väiksem SKT *per capita*, on Eestist kõrgema asetusega vaid Tšiili ja Puerto Rico.

Siiski toob GEDI analüüs välja rea „pudelikaelu" ettevõtluse ökosüsteemis, mis takistavad innovaatilist ettevõtluse arengut ja kõrgema positsiooni saavutamist rahvusvahelistes väärtusahelates. Seejuures osa neist on saavutatavad sihistatud tegevusega (sh poliitiliste meetmete abil) ning teine osa on raskesti mõjutatav. Euroopa Liidu riikide keskmise tasemega võrreldes on paratamatu takistus Eesti siseturu väiksus, mis eeldab kasvuambitsiooniga alustavatelt ettevõtjatelt ekspordile keskendumist juba varases faasis. GEDI kohaselt peavadki Eesti *start-up*-firmad seda oluliseks, kuivõrd rahvusvahelistumine on uuringu kohaselt just Eesti tugevamaid külgi. GEDI uuring keskendub aga suuresti nende ökosüsteemi

„pudelikaelte” lahtimõtestamisele, mida ökosüsteemi osalised ja riik koostöös saavad mõjutada. Need on ettevõtlusalased oskused, hoiakud, ettevõtete rahastus ja innovaatiline tegevus. GEDI analüüs avab detailselt iga „pudelikaela” sisu ja nende vastastikused seosed, juhtides tähelepanu näiteks avaliku sektori uurimisja arendusinvesteeringute suurele sõltuvusele Euroopa Liidu tõukefondidest ja ettevõtjate vähesele motiveeritusele, investeerimaks innovatsioonile suunatud uurimisja arendustöösse koostöös ülikoolidega.

Ettevõtja karjääri **maine** ühiskonnas on madal. GEDI kohaselt ühiskond ei hinda ettevõtjaid kui väärtuse loojaid piisavalt kõrgelt. Tänased noored näevad oma tulevikku palgatööl ning ettevõtja amet ei ole sellele tugev alternatiiv. Samal ajal eri generatsioonide arusaamad ettevõtjaks olemisest ja hoiakud varieeruvad suuresti.

Ühiskondlikke hoiakuid iseloomustab ka negatiivne suhtumine ebaõnnestumistesse, mistõttu ettevõtlusega seotud riske pigem võimendatakse üle. GEM tõi ebaõnnestumise hirmu välja kui ühe väga olulise teguri, mis takistab Eesti ettevõtlusaktiivsuse kasvu. Suur riskikartus viib olukorrani, kus paljud ettevõtjad eelistavad innovatsiooni asemel tegelda läbiproovitud lahendustega, mis võimaldavad jääda n-ö mugavustsooni, kuid ei soodusta äritegevuse kasvu ja rahvusvahelistumist. GEDI kohaselt oskavad Eesti ettevõtted edukalt konkureerida allhanke tegevustes, kus lisandväärtus on võrdlemisi madal. Tehnoloogilised eeldused innovaatiliste toodete väljatöötamiseks on olemas, ent motivatsiooni kõrval jääb vajaka ka oskustest neid müüa. Ettevõtlusega seotud oskuste vähesust seostab GEDI analüüs nii ettevõtlusõppe puudumisega eri haridustasemetel kui ka sellega, et kõrghariduse tasemel ei ole **ettevõtlusõpe** piisavalt praktiline ning ei arenda küllalt sotsiaalseid ja liidrioskusi. Kõik see ei soodusta tugeva ettevõtlusorientatsiooni kujunemist. Tegutsevate ettevõtjate puhul jääb vajaka oskustest juhtida kasvu ning kasvatada ettevõtte väärtus suuremaks kui üks miljon eurot.

Neljandaks „pudelikaelaks” on GEDI kohaselt ettevõtete **rahastuse** probleemid. GEDI väitel on Eesti kapitaliturg vähearenenud ja varase faasi ettevõtjad ei ole koostööks äriinglitega ning riskikapitali firmadega sageli valmis. Teisest küljest jääb puudu ka riskiinvestorite kompetentsidest, kuivõrd nende kogemustepagas on vähene aitamaks iduettevõtetel globaalset kasvu saavutada (Global Entrepreneurship and Development Institute ja Eesti Arengufond 2014, 24–47).

Innovaatiliste ettevõtjate nõuandjad

EM-i esimene 2012. aasta küsimustik Eestis sisaldas täiendavat plokki, mis selgitas, kellelt ettevõtjad on saanud nõu äritegevuse alustamiseks. Innovaatiliste kavatsustega alustavad ettevõtjad olid sagedamini saanud ettevõtte alustamisel nõu uurijalt või leidurilt (27,9% juhtudest), mida on enam kui nendel ettevõtjatel, kellel selline ambitsioon puudus (14,0%). Eesti turule uusi tooteid kavandavate ettevõtjate peamiseks nõudandjaks olid abikaasad (58,9% juhtudest), kuid rahvusvaheliste kavatsustega ettevõtjate jaoks oli see suhtarv vaid 23,8 protsenti. Kolmandik nii väliskui ka koduturule uute toodete kavandajatest on saanud nõu

välismaalt saabunud isikult. Siit võib järeldada, et innovaatilised ettevõtlusideed tekivad ilmselt sagedamini laiemas kontaktvõrgustikus kui peresuhetes.

Väga tähtsad innovaatiliste ettevõtete nõuandjatena on ka potentsiaalsed investorid. Neilt oli nõu saanud 66,1 protsenti välisturule suunatud innovatsioone kavandatavatest ettevõtjatest, 50,9 protsenti Eesti turule innovatsioonide kavandajatest ja vaid 21,7 protsenti tärkavatest ettevõtjatest, kellel innovaatiline ambitsioon ka Eesti turu suhtes puudub. Pankade kui nõuandjate puhul on erinevused palju väiksemad. Sealt oli nõu saanud 14,9 protsenti välisturule innovatsioone kavandajatest, 14 protsenti Eesti turule innovatsioonide kavandajatest ja 12 protsenti tärkavatest ettevõtjatest, kes Eesti turule innovatsioone ei kavanda. Ka avalikest ärinõuandlatest nõu saanute osakaalud ei erine innovaatiliste kavatsuste tunnuse järgi oluliselt. Välisturule innovatsiooni kavandajatest oli sealt nõu saanud 27,4 protsenti, Eesti turule innovatsioonide kavandajatest 30,5 protsenti ja Eesti turule mitteinnovaatiliste toodete pakkujatest 23,9 protsenti. (Venesaar *et al* 2013).

Küsitlustulemustest ilmneb, et innovaatilised ja rahvusvahelistumise ambitsiooniga ettevõtjad vajavad teistsuguseid koostöövõrgustikke kui ettevõtjad, kelle ärivisioon piirdub kohaliku turuga. Samas pankade ja nõustamisteenuste tugi neile ettevõtjatele on olnud vähene. Traditsiooniline kommertspangandus ei olegi mõeldud suure riskiga innovaatilise kasvuettevõtluse finantseerimiseks, see on eeskätte äriinglite pärusmaa.

Ambitsioonikad ja vähem ambitsioonikad ettevõtjad GEM 2013 uuringus

2013. aasta GEM Eesti küsitluse tulemusi analüüsides selgitasime, kuidas eristuvad ambitsioonikad, innovatsioonile ja kasvule orienteeritud ettevõtjad ülejäänud ettevõtjatest.

Käsitlesime rahvusvahelistumisele või uudse toote pakkumisele, samuti nende kahe tunnuse kombinatsioonile orienteeritud varase faasi ettevõtjaid ülejäänutega võrreldes ambitsioonikamate ettevõtjatena (Venesaar *et al* 38–41). Tabel 1 võtab kokku ambitsioonikate ja vähem ambitsioonikate ettevõtjate erinevused, mida on oluline arvesse võtta innovatsioonile ja rahvusvahelisele konkurentsivõimele ning kasvule suunatud ettevõtluse arendamisel. Ambitsioonikate ettevõtjate hulgas on suhteliselt suur magistrikraadi omandanute osakaal, kuid bakalaureusekraadiga varase faasi ettevõtjate puhul ambitsioonikusega seotud olulisi erinevusi ei ilmne. Ambitsioonikad varase faasi ettevõtjad on teistest sagedamini üheliikmeline leibkond, mis peegeldab ka 18–24-aastaste suhteliselt suurt osakaalu (22,4%) nende hulgas.

Kõigest 13,2 protsenti ambitsioonikatest varase faasi ettevõtjatest on välisriikide klientide osakaaluks prognoosinud üle 90 protsendi, st rajanud oma ärimudeli täielikult rahvusvahelistumisele. Ambitsioonikate ettevõtjate tegevuses on suhteliselt suur osakaal tarbekaupade tootmisel. Informatsioonija kommunikatsioonitehnoloogia valdkonnas tegutsejate osakaal ambitsioonikate ettevõtjate hulgas on 7,4 protsenti. Ettevõtte kasvu töötajate arvu suurendamise kaudu prognoositakse seejuures tagasihoidlikult.

Tabel 1. Ambitsioonikate ja vähem ambitsioonikate ettevõtjate olulised erinevused

Indikaatorid	„Jah" vastuste osakaal, %	
	Varase faasi ambitsioonikatest ettevõtjatest	Varase faasi vähem ambitsioonikatest ettevõtjatest
Arvavad, et enamik inimesi Eestis eelistaks, et kõigil oleks sarnane elatustase	51,5	61,6
Eestis peab enamik inimesi uue ettevõttega alustamist soovitud karjäärivalikuks	44,9	54,9
Magistritasandi kõrgharidus omandatud	17,5	9,7
Üheliikmelisest leibkonnast	22,1	8,9
Teeb täiskohaga palgatööd	56,5	41,6
Omab osa ettevõttest	59,1	42,8
Omab kogu ettevõtet	33,2	42,1
Tarbekaupade tootmisele orienteeritud	46,1	28,6
Sama toodet pakkuvaid ärikonkurente ei ole või on neid vähe	67,2	47,5

ALLIKAS: GEM 2013 Eesti täiskasvanud elanikkonna küsitlus.

Viie aasta pärast kavatsevad üle viiekümne töötaja kaasata vaid 2,6 protsenti ambitsioonikatest varase faasi ettevõtjatest, mis palju ei erine vähem ambitsioonikate 2,3 protsendist. Ambitsioonikad ettevõtjad teevad vähem ambitsioonikatest sagedamini täiskohaga palgatööd, mis võib takistada täiel määral enda uue ettevõtte arendamisele pühendumast. Mõneti üllatav tulemus on see, et ambitsioonikamate ettevõtjate hinnangud ettevõtlusele kui Eesti elanike jaoks atraktiivsele karjäärivalikule olid suhteliselt pessimistlikud ja seda isegi kõigi vastajatega võrreldes, kellest ettevõtlust pidas soovitud karjäärivalikuks 53,2 protsenti, mis vajaks edasist uurimist. Ambitsioonikad ettevõtjad on ettevõtluse varases faasis vähem ambitsioonikatest harvem ettevõtte ainuomanikud ja sagedamini ettevõtte omanike ringis koos teiste partneritega, mis peegeldab

koostöö ja partnerluse olulisust tooteuuendustele ja välisturgudele orienteeritud äriarenduses.

Ettevõtlusorientatsioonide arengurajad ja koostöövõimalused

Lumpkin ja Dess (1996) arendasid välja ettevõtlusorientatsiooni käsitluse, mis seostab ettevõtjana tegutsemise innovaatilisuse, proaktiivsuse, riskivõtmise, autonoomia ja võistlusliku agressiivsusega. Ettevõtte asutajad püüavad organisatsiooni arengut suunata vastavalt enda ettevõtlusorientatsiooni tugevusele (Lumpkin, Lichtenstein 2005). Klassikaline ettevõtlusorientatsiooni käsitlus lähtub eeldusest, et kõik viis ettevõtlusorientatsiooni elementi esinevad koos. Kuid ettevõtlusvõimaluste mitmekesisus tänapäeva maailmas, kiiresti muutuvad ärikeskkonnad ja sotsiaalvõrgustike ning muude võrgustikukoostöö vahendite aktiivne kasutamine on viinud vajadusele eristada mitmeid ettevõtlusorientatsioone.

Plummer ja tema kaasautorid (2007) soovitavad eristada vähekasutatud ärivõimalusi ja tõeliselt uudseid ärivõimalusi. Vähekasutatud ärivõimalus võib põhineda mujal juba ammu kasutusel olnud äriidee ülekandmisel vähem arenenud turule. Klassikalise ettevõtlusorientatsiooni elemendid võivad omavahel seejuures ka vastuollu sattuda, näiteks avatud innovatsiooni ja mitmeid tooteid ning teenuseid ühtseks väärtusahelaks seostavate ettevõtetevaheliste koostööprojektide puhul. Kui ettevõte paistab silma agressiivsusega konkurentsivõistluses ega otsi vastastikku kasulikke koostöövõimalusi konkurentide vahel, on tal raske oodata partnerettevõtete avatust ühiseks innovaatiliste toodete arendamiseks ja rakendamiseks sellistes ärimudelites, mis eeldavad teabe jagamist paljude partnerite vahel.

Elenurm ja Moisala (2008) töötasid välja küsimustiku, mis võimaldab eristada **jäljendavat, individuaalset innovaatilist ja koosloovat ettevõtlusorientatsiooni**. Nendest kolmest ettevõtlusorientatsioonist lähtudes oleme kasutanud ettevõtlusõppes osalejate enesehindamist, selgitamaks tegutseva või tulevase ettevõtja põhilist orientatsiooni ettevõtlusvõimaluste otsingul ja kasutamisel.

Jäljendav ettevõtlusorientatsioon toetub parimate praktikate tundmaõppimisele, nende kiirele ja efektiivsele ülevõtmisele. Jäljendava ettevõtlusorientatsiooni tähtsust ei saa alahinnata arenevatel turgudel, mis on piirkonna teistest riikidest veel toodete ja teenuste valiku osas maha jäänud. Jäljendava ettevõtlusorientatsiooni tüüpiliseks rakenduseks arenenud turumajanduses on frantsiis.

Individuaalne innovaatiline orientatsioon avaldub püüdes luua ja turule tuua originaalset toodet või teenust viisil, mis tagaks üksikettevõtja kontrolli enda arendustöö tulemuste kommertsialiseerimise ja ettevõtte arengu üle. Innovaatiline orientatsioon vastab Schumpeteri (1928) arusaamale ettevõtjast kui loovast hävitajast, olemasolevate tehnoloogiliste süsteemide radikaalsest ümberkujundajast. See orientatsioon on heaks lähtepunktiks nendele ettevõtjatele, kellel on tehnoloogiline või muu oskusteave, mida nad ise suudavad intellektuaalse kapitalina kaitsta ja rakendada. Individuaalset innovaatilist

orientatsiooni järgiva ettevõtja probleemiks on, kuidas leida ressursse enda innovatsiooni tehnoloogiliseks arendamiseks ja äriliseks rakendamiseks, ilma et tuleks loovutada intellektuaalset omandit ja kontrolli loodava ettevõtte üle. Seda orientatsiooni järgivad ettevõtjad ei ole kerged partnerid riskikapitalistidele ja äriinglitele.

Koosloov ettevõtlusorientatsioon peegeldab 21. sajandi kujuneva globaalse võrgustikumajanduse arengut. Vabavara loomine arvutikasutajatele ja mobiilirakenduste buum ning organisatsioonide piire ületavad praktika kogukonnad on näited valdkondadest, kus ühise arendustegevuse tulemusi saavad kõik osalejad vabalt kasutada. See tähendab, et ühine loov arendus sageli eelneb omandisuhete kindlaksmääramisele.

Koosloov orientatsioon avaldub radikaalsemal kujul internetipõhistes innovaatilistes koostöövõrgustikes, mis aitavad äriarenduses ületada ruumilisi ja ajalisi piire (Gloor 2006). Uusi äriideid võidakse arendada koos partneritega maailma eri regioonides. Koosloomise tähtsus kasvab ettevõtluse laienemisel äriteenuste valdkonnas (Wirtz, Ehret 2009). Koosloomise eeliseks on sünergia erinevate ideede vahel. Ettevõtluspartnerid täiendavad üksteise kompetentse. Kuid koosloomist on raske ühendada täieliku iseseisvuse ja ressursside individuaalse kontrollimise püüdega ning võistluslikkuse rõhutamisega.

Ettevõtlusorientatsioonide küsimustikku on Estonian Business Schooli ettevõtlusalaste tasemeja täienduskoolituste raames viie aasta jooksul täitnud 1075 vastajat, kellest 32 protsendil juba oli praktiline ettevõtluskogemus. Kõigi vastajate puhul võib järeldada, et 40 protsenti eelistab koosloovat, 35 protsenti individuaalset innovaatilist ja 25 protsenti jäljendavat ettevõtlusorientatsiooni. Klasteranalüüs näitas, et vanemad ja kogemustega ettevõtjad eelistavad teistest sagedamini kombinatsiooni mõõdukast innovaatilisusest ja parimate praktikate järgimisest. Ettevõtluskogemuseta üliõpilased väärtustavad loovust pigem suhetes klientidega kui suhetes ettevõtte personaliga, see suhtumine võib aga osutuda takistuseks koosloova ettevõtlusorientatsiooni järgimisel. Üldine tähelepanek on, et koosloomist väärtustatakse enam ärivõimaluste selgitamise etapil kui äriarenduse hilisematel etappidel (Elenurm 2012). Ettevõtlusorientatsioonide mõistmine on oluline, see kujundab ettevõtluse ökosüsteemi tugitegevusi kasvuambitsioonide toetamiseks.

GEDI analüüsi soovitused ettevõtlusorientatsioone arvesse võttes

Ühe osana GEDI analüüsist valmisid soovitused, mille rakendamine aitaks kaasa ettevõtluse ökosüsteemi arengule (Global Entrepreneurship and Development Institute ja Eesti Arengufond 2014, 56–57). Mitme ettepaneku elluviimisel on artikli autorite hinnangul oluline kasutada diferentseeritud lähenemist olenevalt varase faasi ettevõtjate kasvuja rahvusvahelistumise ambitsioonidest kui ka ettevõtlusorientatsioonidest. Alljärgnevalt on välja toodud mõned näited GEDI ettepanekute nimekirjast.

Soovitus suurendada *start-up*-ettevõtete osalust uurimistöö rahastamisel ja avaliku sektori hangetes sobib innovaatilistele ettevõtjatele, kes on valmis

pikaajaliseks panustamiseks toodete ja tehnoloogiate arendamisesse. Ühest küljest on ettepanek suurendada selliste projektide rahastust, millesse on kaasatud *start-up*-ettevõtjad, teisalt laiendada avaliku sektori rolli peamise kliendina uute tehnoloogiate väljatöötamisel ja idufirmade osalust riigihangetes.

Luua välistalendile „pehme maandumise" pakett. Olemuselt tähendab see ümberasujale ja tema perekonnale abi Eesti ühiskonda integreerumisel (sh rahvusvaheliste koolide ja lasteaiakohtade juurdeloomine). GEDI soovitab keskenduda kraadiõppest tudengite ja eelkõige doktorantide ligimeelitamisele. Välismaiste talentide kohanemise toetamine tuleb kasuks eeskätt nendele uuendusmeelsetele ettevõtetele, mis on avatud ja valmis koosloovaks ettevõtluseks. GEM-i tulemused 2012. ja 2013. aastal näitasid, et välismaalt saabujad on ettevõttes asjatundlike inimeste arvu kasvu kõrval olnud paljudele alustavatele ettevõtjatele innovaatiliste ideede allikaks. Teine võimalus on, et Eestisse ümberasujad alustavad individuaalse innovaatilise ettevõtja rollis iseseisvat tegutsemist, kuid sel juhul ei toimu äriarenduse protsessis vahetut teabe ülekannet kohalikele ettevõtjatele.

Iduettevõtete puhul on välismaise tippspetsialisti kaasamine elulise tähtsusega ja tööjõud ettevõtte peamine kulu, mistõttu võib maksukoorem tegevuse algusaastatel pidurdada tugevalt ettevõtte arengut või viia selle tegevuse katkemiseni. GEDI ettepanek on **kehtestada ettevõtte algusaastatel tööjõumaksude soodustus.** Välistalentidele laieneksid soodustused veelgi ning GEDI soovitus on luua neile maksuerisused. Esiteks vabastada lisahüved erisoodustusega maksustamisest ning anda neile võimalus osaleda Eesti tervisekindlustuse ja pensionisüsteemis.

GEDI analüüsi autorid soovitavad **rakendada stipendiumeid ja praktikavõimalusi ülikoolide üliõpilastele ning tudengitiimidele Eesti ja lähiriikide nii *start-up*-ettevõtetes kui ka lähedastes *start-up*-ettevõtluse tõmbekeskustes (nt Aalto ülikoolis Soomes).** Estonian Business School on alates 2006. aastast rakendanud rahvusvahelisi tudengitiime enam kui 60 Eesti ja Soome idufirma jaoks välisturgude kaardistamiseks ja muu ettevõtjatele olulise äriinfo hankimiseks (Elenurm 2013). Senine kogemus näitab, et sedalaadi koostööprojektidest saavad rohkem kasu ettevõtjad, kes lähtuvad koosloovast orientatsioonist ja on valmis üliõpilastele enda ärimudeli ja probleemide kohta avatult informatsiooni andma ning üliõpilaste uusi ideid arvesse võtma.

Programmid, mis aitavad *start-up*'i tiimidel esmasest ärikontseptsioonist innovaatiliseks globaalseks ettevõtteks areneda. GEDI uuringu kohaselt on ökosüsteemis idee faasile keskenduvaid üritusi ja programme mitmeid, ent puudus on meeskonna moodustamise ja idee edasiarendamise tuge pakkuvatest programmidest. Selliste programmide tulemuslikkus sõltub muuhulgas sellest, kas nendes osalevad tiimid on mõistnud koosloova ettevõtluse olemust.

GEDI kohaselt on tegutsevatel ettevõtetel idufirmadelt nii mõndagi õppida. Ettepanek on **käivitada koostööprogrammid, mis tutvustaksid väljakujunenud ettevõtjatele *start-up*'i moodi mõtlemist.** Nende eesmärk oleks näidata, kuidas uute toodete väljatöötamisel *start-up*'ile omaselt klienti ja turgu valideerida.

Alustavad ettevõtted kasutavad üha enam ühisrahastust (*crowdfunding*), leidmaks esimesi kliente ja investorid ning veendumaks, et nende oma loodavale tootele on turg olemas.

Ühisrahastuse turg on kiiresti kasvav alternatiivne rahastusallikas. Massolutioni (2013) kohaselt ühisrahastuse kogumaht aastal 2012 võrreldes eelmise aastaga peaaegu kahekordistus, ulatudes 2,8 miljardi USA dollarini. GEDI kohaselt on vaja **luua õiguslik raamistik ühisrahastuse platvormide tegutsemiseks ning soodustused äriinglitele ja ühisrahastuse kaudu investeerijatele.** Õiguslik raamistik puudutab ennekõike rahalise tasu eest ettevõttes osaluse saamist, mis praegu pole Eestis seaduspärane. Selle kõrval omaksid positiivset mõju soodustused investoritele, muu hulgas mingi osa kasumi tulumaksust vabastamisega.

GEDI soovitatud **Eesti ettevõtetel põhinevate õppeotstarbeliste ettevõtluskaasuste pank** ei peaks piirduma ühe arenguraja propageerimisega, vaid näitama erinevate ettevõtlusorientatsioonide plusse ja miinuseid, et suunata tulevasi ja alustavaid ettevõtjaid just neile sobivaid ettevõtlusvõimalusi otsima ja kasutama. Ettevõtlusoskuste arendamisega seotud ettepanekuid on analüüsi tulemustes teisigi. Paremaks koostööks ettevõtjatega soovitatakse koolis luua kohtumispaik, rakendada **ettevõtja**, kes oleks piirkonna ettevõtjate ja koolide sidustaja. Samuti näevad GEDI autorid ülikoolide ja suurettevõtete töötajatel suurt ettevõtluse potentsiaali ja seega on tarvis **käivitada programmid, mis aitaksid nii juhtimiskogemusega inimestel erasektorist kui ka ülikoolide teaduritel oma valdkonnas innovaatilisi ettevõtteid tööle panna.**

Arengufond plaanib programmi Startup Estonia kaudu kõrvaldada kitsaskohti ja arendada iduettevõtete ökosüsteemi

Eestis tegutseb ligikaudu 350 iduettevõtet (Eesti Arengufond 2014). Tuginedes GEM-i ja GEDI uuringute tulemustele, on EAF kavandanud programmi Startup Estonia, mille kaasmõjul loodetakse jõuda 1000 ettevõtteni aastal 2020. Programmi raames plaanitakse koostöös partneritega ellu viia tegevusi, mis aitaksid meeskondi moodustada, *start-up* ettevõtteid käivitada ning jõuda valmiduseni kaasata esimene investeering.

Üks peamisi tegevusi on luua ärikiirendite abil sild kogenud ja motiveeritud seeriaettevõtjate ning kasvukurssi otsivate iduettevõtjate vahel. Ärikiirendite puhul on tegemist mikrofondidega, mis lisaks rahastusele pakuvad alustavatele tehnoloogiaettevõtjatele rahvusvahelisel tasemel äriarenduse tuge ning kontaktvõrgustikku. Ärikiirendite kaudu toetatakse saja ettevõtte jõudmist järgmise investeeringu ringini. Selle kõrvalmõjuna tekib ökosüsteemis juurde mõnevõrra kogenumaid iduettevõtjaid ja kasvavad üldised teadmised *start-up*-ettevõtluse kohta.

Teiseks on nii loodavate fondide toimimise kui ka kogu Eesti *start-up*-ökosüsteemi arengu seisukohast oluline seeriaettevõtjate kõrval iduettevõtjate arvukus üldiselt. Seetõttu peab Arengufond oluliseks toetada arenguprogrammide kaudu uute idufirmade tekkimist, et aidata neil saavutada selline arengutase, kus nad on

valmis kaasama investeeringuid kasvufaasini jõudmiseks või olenevalt ärimudelist ning kapitaliseeritusest jätkama iseseisva rahastuse toel.

Kokkuvõte

Eesti osalemine üleilmse ettevõtlusmonitooringu iga-aastases uuringus aitab paremini mõista innovaatilise ja kasvuambitsiooniga ettevõtluse kohta ettevõtjate tulevikuplaanides. GEDI uuring avas sügavuti ettevõtluse ökosüsteemi koos selle tugevuste ja nõrkustega. Nende uuringute seostamine loob selgema arusaama probleemidest, mis takistavad kogu ettevõtluses innovatsioonipõhisele majandusele vastava ettevõtluse osakaalu tõusu ja mida on vaja lahendada ettevõtluspoliitika abil. GEDI analüüs tõi lisaks probleemide sõnastamisele välja olulisi ettepanekuid nende leevendamiseks.

Artikli autorid loodavad, et käsitletud analüüside tulemused leiavad programmi sisendina kasutamist tugimeetmete kavandajate poolt. Innovaatilise ettevõtluse tugimeetmete väljatöötamisel tuleb realistlikult arvestada nii alustavate ettevõtjate ambitsioone kui ka nende ettevõtlusorientatsiooni ja sisulist valmisolekut kasvu ning rahvusvahelistumise visioone ellu viia.

Kasutatud kirjandus

Arro, T., Elenurm, T., Küttim, M., Liigus, E., Masso, J., Mets, T., Paes, K., Raudsaar, M. Rebane, K., Reino, A., Põder, K., Venesaar, U. (2013). Globaalne ettevõtlusmonitooring 2012. Eesti Raport. Eesti Arengufond.

Daunfeldt, S.-V., Eler, N., Johansson, D. (2010). The Economic Contribution of High-growth Firms: Do Definitions Matter? – Working Paper no 151. Ratio Institute publications (online database). – http://ratio.se/en/publications

Elenurm, T., Moisala, A. (2008). Human resources for entrepreneurship: Comparing orientations of Estonian and Finnish business students. – European Journal of International Management, vol 2, no 4, pp 454–470.

Elenurm, T. (2012). Entrepreneurial orientations of business students and entrepreneurs. – Baltic Journal of Management, vol 7, no 2, pp 217–231.

Elenurm, T. (2013). Innovative entrepreneurship and co-creation. – Journal of Management and Change, no 30/31, pp 16–33.

Global Entrepreneurship and Development Institute & Eesti Arengufond (2014). Towards a more entrepreneurial Estonia. Call for Action. – http://www.arengufond.ee/2014/11/globaalne-ettevotluse-arendamise-indeks/

Gloor, P. (2006). Swarm Creativity. Competitive Advantage through Collaborative Innovative Networks. Oxford: Oxford University Press.

Luo, T., Mann, A. (2011). Survival and growth of Silicon Valley high-tech businesses born in 2000. – Monthly Labor Review, vol 134, no 9, pp 16–31. ProQuest (online database). – http://proquest.umi.com

Lumpkin, G. T., Dess, G. G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. – Academy of Management Review, vol 21, no 1, pp 135–172.

Lumpkin, G. T., Lichtenstein, B. B. (2005). The role of organizational learning in the opportunity-recognition process. – Entrepreneurship Theory and Practice, vol 29, issue 4, pp 451–471.

Massolution (2013). 2013CF The crowdfunding industry report. – http://research.crowdsourcing.org/2013cf-crow-dfunding-industry-report

Plummer, L., Haynie, J., Godesiabois, J. (2007). An essay on the origins of entrepreneurial opportunity. – Small Business Economics, vol 28, no 4, pp 263–279.

Schumpeter, J. (1928). The instability of capitalism. – Economic Journal, vol 38, pp 361–386.

Eesti Arengufond (2014). Startup Estonia arendusprogrammides osalevad ettevõtlikud inimesed loovad ambitsioonikaid, Eestile ning maailmale väärtuslikke startupe. – http://www.arengufond.ee/startup-estonia/tutvustus/#sthash.ondqhn20.dpuf

Venesaar, U., Mets, T., Paes, K., Elenurm, T., Masso, J., Küttim, M., Konsa, P. (2014). Globaalne ettevõtlusmonitooring 2013. Eesti Raport. Eesti Arengufond.

Wirtz, J., Ehret, M. (2009). Creative restruction – How business services drive economic evolution. – European Business Review, vol 21, no 4, pp 380–394.

E-valimiste levik Eesti valijate hulgas

Kristjan Vassil, Tartu Ülikooli teadur

Mihkel Solvak, Tartu Ülikooli teadur

Priit Vinkel, Tallinna Tehnikaülikooli doktorant, Riigikogu Kantselei valimiste osakonna juhataja

Uuringud näitavad, et tehnoloogia iseenesest ei too kedagi valimiskastide juurde, küll aga võib see lihtsustada kodanike osalemist poliitikas. Samal ajal tuleb arvestada, et uute tehnoloogiate kasutuselevõtu tulemusi ei tohi hinnata kohe, sest nendega harjumine võtab aega.

E-valimisi on nähtud vahendina valimisosaluse suurendamiseks, eriti nooremate kodanike seas (Alvarez, Hall 2004; Alvarez *et al* 2008; Norris 2001, 2003). Peale selle peaksid hääletamist füüsiliselt lihtsustavatest valimisviisidest kasu saama sotsiaalsed grupid just ühiskonna äärealadelt või siis inimesed, kelle liikumine on raskendatud (Gibson 2001; Alvarez, Hall 2004). Kuna osalemine on esindamise eeltingimus, peaks valimiste lihtsustamine tagama ka kodanikkonna parema esindatuse parlamendis. Positiivsete mõjude avaldumiseks peab tehnoloogia esmalt levima kogu elanikkonnas.

Skeptiku vaatepunktist võib aga tehnoloogia osutuda barjääriks just neile, kellel osalemine on juba niigi raskendatud, nullides sellega teoreetilise positiivse mõju (Norris 2003; Berinsky 2005). Tehnoloogilised viisid, mis võiksid hääletamist teatud seltskonnale lihtsustada, peavad järelikult tooma tehnoloogia kasutamise lävendi piisavalt madalale, et lihtsustamise teoreetiline võimalus saaks realiseeruda.

Seni on vähe teada, kuidas e-valimine mõjutab valijate ja erakondade strateegiaid, sest e-valimised pole seni rahvusvaheliselt eriti levinud. Tehnoloogia kasutamise üldised uuringud on aga näidanud, et tõenäolisemad kasutajad ja seega ka kasu saajad on üldjuhul noored, jõukamad ja sotsiaalselt seotumad inimesed (van Dijk 2000; 2005; Schlozman *et al* 2010). On selgeid tõendeid, et sama kehtib e-valimiste esmakasutajate kohta Eestis (Alvarez *et al* 2009; Trechsel, Vassil 2011). Sellest hoolimata ei tea me, kas e-valimiste tehnoloogial on võimalus levida väljapoole eespool nimetatud suhteliselt homogeenseid privilegeeritud esmakasutajate gruppe.

E-valimiste positiivse mõju diskussioonid vajavad empiirilisi tõendeid, kas ja mis tingimustel levik toimub. Kui tehnoloogia levik on aeglane ja laieneb ainult teatud privilegeeritud valijaskonna sees, on ka potentsiaalse positiivse mõju teke ebatõenäoline. Artiklis vaatame seda probleemi lähemalt, püüdes vastata küsimusele, kes on e-valijad ja kuidas on nende profiil läbi aja muutunud? Kasutame selleks küsitlusandmeid, mis koguti Eestis pärast igat valimist, kus e-valimise võimalus oli, perioodil 2005–2013.

Tehnoloogia levik ja mõju

E-valimiste leviku mõistmisel on abiks tehnoloogiliste innovatsioonide levikut seletavad teooriad. Klassikalised seletused pakkusid välja Ryan ja Gross (1943) ning eelkõige Rogers (2003), kelle 1962. aastal välja käidud ideid on rakendatud eri valdkondades – nii põllumajanduslike praktikate (e.g. Fliegel 1993), poliitikate (e.g. Starr 1991; Jahn 2006), meditsiiniliste praktikate (e.g. Greenhalgh *et al* 2004) kui ka juhtimispraktikate leviku seletamiseks (e.g. Abrahamson 1991) ning loomulikult hulgaliselt tehnoloogiliste innovatsioonide leviku mõistmiseks eri valdkondades (e.g. MacVaugh, Schiavone 2010). Rogers näeb tehnoloogia levikut astmelise protsessina (Rogers 2003): tehnoloogiast teadlikuks saamine, selle kasulikkuses veendumine ning rakendamisotsuse langetamine. Tehnoloogia võetakse omaks, juhul kui rakendamisele järgneb positiivne kasutuskogemus. Kui teatud alagrupp on tehnoloogia rakendanud, levib see edasi „pangajooksu" loogika alusel, kus järgmiste kasutajate hulk on osaliselt eelnevate kasutajate hulga funktsioon (Rogers 2003, 206). Selline etapiline levik on leidnud kinnitust nii individuaalsete kui ka kollektiivsete kasutajate puhul (vt Wejnert 2002).

E-valimiste leviku mõistmiseks on aga keskne Rogersi kirjeldus tehnoloogia kasutajate profiili muutusest selle leviku etappides. Esmakasutajad on väikesearvuline hästiinformeeritud riskialdis grupp (Rogers 2003, 263). Järgmised kasutajate grupid on juba rohkem sarnased üldpopulatsiooniga ja esmakasutajate unikaalsed iseloomujooned peaksid kasutajate arvu suurenemisega samm-sammult vähenema. Iga uue tehnoloogia kasutuselevõtt on ka valijale kognitiivselt (ja mõneti materiaalselt) kulukas ettevõtmine. Tuleb end kurssi viia uue ja keerulisema tehnoloogia toimimisega ning hinnata selle suhtelist kasu võrreldes vana lahenduse juurde jäämisega. Juhul kui nähtav kasu ei ületa tehnoloogia kasutuselevõtu kulusid, on ebatõenäoline, et jaoskonnas hääletamise asemel hakatakse e-valima.

Rogersi loogikast lähtudes peaksid esmased e-valimise positiivsed mõjud ilmnema pigem neil, kel tegelikult ei ole raskusi poliitiliselt osaleda ehk kodanikel, kellel on uute tehnoloogiate kasutamiseks hariduse ja sissetuleku ressursse. Seejärel peaksime nägema e-valijate kui spetsiifilise grupi muutumist aja jooksul sarnasemaks tavavalijatega. Seni ei ole rahvusvahelise kogemuse veenvaid tõendeid, et e-valimised on üldse valimisosalust mõjutanud (Loeber 2008; Gerlach, Gasser 2009). Täheldatud on väikseid positiivseid efekte Eestis (Alvarez *et al* 2009), aga on selge, et üldist valimisosaluse muutust see kaasa pole toonud (Vassil, Weber 2011; Trechsel, Vassil 2011). See sobib skeptikute arvamusega, kes leiavad, et tehnoloogia kasutamine vaid võimendab või isegi tugevdab ühiskonnas juba esinevaid sotsiaalseid eraldusjooni, andes neile, kes juba osalevad, veel ühe viisi näidata enda kaalukust ja neile, kes ei osale, veel ühe viisi, mida nad kasutada ei suuda või ei oska (Alvarez, Nagler, 2000; van Dijk, 2000, 2005; Margolis, Resnick, 2000; Putnam, 2001; Wilhelm, 2000). Uued valimistehnoloogiad võivad seega levida üksnes teatud alampopulatsioonis, mis erineb teistest parema sotsiaal-majandusliku staatuse poolest, kuid mitte enam väljapoole seda kindlat gruppi.

Teoreetilised ootused

Kui tahame kindlaks teha, kas see asjaolu kehtib ka Eesti puhul, võtame järgmise metodoloogilise lähenemise. Et vältida olukorda, kus igal ajas järgmisel e-valimise võimalusega valimisel on olemas e-valijate seas ka algne esmakasutajate grupp, mis on ilmselt üsna eripärane mittejuhuslik valijate alagrupp, võrdleme vaadeldava aja jooksul igal valimisel esimest korda e-valijaid tavavalijatega. Rogersi järgi peaksime selle võrdluse tulemusena nägema järgmist. Esmalt aeglast e-valimise kasutamise levikut sotsiodemograafiliselt eristuva algse esmakasutajate grupi seas. Algsed esmakasutajad peaksid olema nooremad, paremini haritud ja jõukamad. Nad peaksid üldiselt oskama ka tehnoloogiat kasutada, seda rohkem usaldama ning ka ideoloogiliselt selgelt eristuma. Aja jooksul peaks seega esmalt suurenema tehnoloogia kasutajate arv ning vähenema loetletud sotsiodemograafiliste ja hoiakuliste näitajate alusel erinemine esmakordsete e-valijate ja tavavalijate vahel. See viib meid esimese teoreetilise ootuse juurde:

H1: Karakteristikud, mis seletavad e-valimist esimestel niisuguse võimalusega valimistel, kaotavad aja jooksul oma seletusvõime, viidates tehnoloogia levikule kogu valijate populatsioonis.

Vastupidine ootus lähtub eeldusest, et tehnoloogia tekitab barjääre valijale. E-valimine võib levida algselt Rogersi viidatud viisil ehk kasutajate üldarv suureneb, kuid mingil hetkel saabub lagi, kus enamik võimekaid inimesi on tehnoloogia kasutusele võtnud ja edasine levik põrkub teatud valijate suutmatusega tehnoloogilist barjääri ületada. Juhul kui sellised barjäärid esinevad, peaksime nägema kasutajate arvu lae saavutamist suhteliselt madalal tasemel ning püsivaid erinevusi nii sotsiodemograafiliste kui ka hoiakuliste näitajate alusel esmakordsete e-valijate ja tavavalijate vahel. Siit tuleneb meie teine ootus:

H2: Karakteristikud, mis seletavad e-valimist esimestel niisuguse võimalusega valimistel, säilitavad kogu perioodi jooksul oma seletusvõime, viidates tehnoloogia leviku puudumisele kogu valijate populatsiooni hulgas. Alljärgnevalt selgitame, kuidas me neid ootusi täpsemalt testime.

E-valijate üldarvud

Vaatame esmalt e-valijate üldist jaotust. Joonis 1 näitab, et esimestel e-valimise võimalusega valimistel oli e-valijate absoluutarv väike, kõigest 9287. See arv suurenes pidevalt, ulatudes juba 140 764 valijani 2011. aasta parlamendivalimistel, kuid absoluutarv on langenud 2013. ja 2014. aastal. Samas, viimased olid kohalike omavalitsuste ja Euroopa Liidu valimised, milles on osalus madalam ja absoluutarvud seega paratamatult alati madalamad kui Riigikogu valimistel. E-valijate osakaal kõikidest valijatest on aga pidevalt tõusnud, võrreldes eelnevate valimistega, välja arvatud 2013 kohalike omavalitsuste valimised. Seega tundub, et e-valijate osakaal ei ole veel oma lage saavutanud, mis viitab juba kaudselt võimalusele, et nimetatud tehnoloogia on edukalt levinud. Samal ajal on see alles koondpilt, mis võib aga varjata üsna teistsugust pilti indiviidide tasemel.

Joonis 1. E-hääletajate kasv aastatel 2005–2014

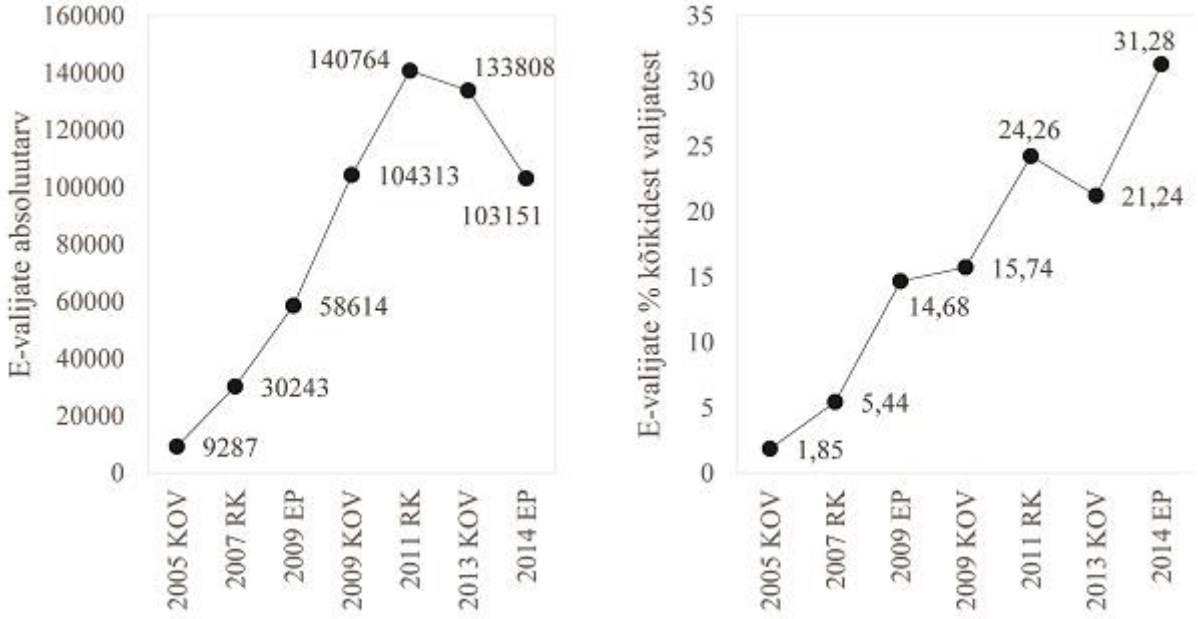

Andmed ja modelleerimisstrateegia

E-hääletust seletavaid käitumuslikke mustreid analüüsides kasutame kuute valimiste küsitlusandmeid, mis on kogutud alates 2005. aastast. Esimesed viis küsitlust kasutasid kvoodivalimit, et tagada e-hääletajate piisav esindatus valimi hulgas, viimane on esinduslik juhuvalim.

Sõltuva tunnusena määratleme esmakordse e-hääletaja (kodeeritud 1) *vs* jaoskonnas hääletaja (kodeeritud 0). Seletavate tunnustena kasutame oma mudelis sotsiodemograafilisi, hoiakulisi ja käitumuslikke tegureid. Meie eesmärk on näha, kas tegurite seletusjõud ajas muutub. Sotsiodemograafiliste teguritega kasutame vanust (18–96 aastat), sugu (mees = 1, naine = 0), sissetulekut (mõõdetud detsiilidena), haridust (kolm dihhotoomset tunnust kõrgema, keskja põhihariduse kohta), rahvust (eestlased = 1, venelased ja muud rahvused = 0), elukohta (linn = 1, maa = 0). Hoiakulisi ja käitumuslikke omadusi mõõtvad tunnused on varasem valimistel osalemise harjumus (respondent on osalenud kõigil varasematel valimistel = 1, ei ole osalenud või on harva osalenud = 0), arvutioskus (kolm dihhotoomset tunnust hea, keskmise ja madala arvutioskuse kohta), usaldus e-hääletuse süsteemi vastu (usaldab = 1, ei usalda = 0), ideoloogiline positsioon sotsiaalmajanduslikul parem–vasak skaalal (10-palline skaala, kus 0 on vasak ja 10 parem), sõprade ja perekonnaliikmetega poliitilistes debattides osalemise sagedus (sageli, aeg-ajalt = 1, mitte kunagi = 0).

Eespool püstitatud hüpoteeside testimiseks ennustame kuus eraldiseisvat logistilise regressiooni mudelit – ühe mudeli iga valimise kohta. Mudeli üldine kuju on järgmine:

$$ln\left\{\frac{Pr(evalis = 1)}{1 - Pr(evalis = 1)}\right\} = \beta_0 + \beta_i X_i$$

kus *Xi* tähistab eelnevalt kirjeldatud sõltumatute tunnuste vektorit indiviidi *i* tasemel. Kuna mudeleid ennustatakse kuus (üks iga valimise kohta), huvitab meid *i* muutus ajas. Viimane näitab iga üksiku sõltumatu tunnuse koefitsiendi muutust ajas. Kui e-hääletuse kasutus levib, peaksime nägema efektide nõrgenemist ajas määrani, kus need ei suuda enam seletada e-hääletusel osalemist.

Logistilise regressiooni koefitsiente on üldiselt keeruline tõlgendada, seetõttu konverteerime need keskmisteks marginaalefektideks, mis näitavad keskmist tõenäosuse muutumist sõltumatu tunnuse üheühikulise muutuse korral. Puuduvad väärtused andmestikus on täidetud mitmese imputeerimise tehnikaga (*multiple imputation*).

Tulemused

Tabelis 1 on ära toodud vastajate jaotus hääletamisviiside kaupa. Tuletame meelde, et esimesel viiel korral on kasutatud kvoodining viimasel küsitlusel esinduslikku juhuvalimit. Multivariatiivse analüüsi tulemused on terviklikult ära toodud tabelis A (vt lisa). Siinkohal on tulemused esitatud graafiliselt, et hinnata, kas oodatud muutus ajas on empiiriliselt kinnitatav.

Alustame hääletaja vanuse analüüsiga (joonis 2). Selgelt on näha, et vanuse efekt on pööratud U-kujuline, kus e-hääletusel osalemise tõenäosus on suhteliselt madalam noorte (25–30) ja vanemate (vanemad kui 80) hääletajate hulgas ning kõrgem 45–60-aastaste seas. Selline efekt püsib selgelt esimesel kolmel valimisel, kuid alates 2009. aastast hakkab see nõrgenema ning kaob täielikult 2013. aastaks. Teiste sõnadega, kui vanus oli oluline tegur e-hääletusel osalemise ennustamiseks perioodil 2005–2009, siis nüüdseks on selle efekt kadunud ning vanus ei seleta e-hääletusel osalemist.

Tabel 1. Valijate jaotus hääletamisviiside kaupa

Hääletamisviis	2005	2007	2009	2009	2011	2013	Kokku
	KOV	RK	EP	KOV	RK	KOV	
Tavahääletaja	318	450	448	403	480	560	2,659
(%)	(33,9)	(45,8)	(44,93)	(40,3)	(47,67)	(53,8)	(44,6)
Esmakordne e-hääletaja	315	309	264	108	139	65	1,200
(%)	(33,6)	(31,5)	(26,5)	(10,8)	(13,8)	(6,2)	(20,1)
Korduv e-hääletaja		060	85	142	72	106	465
(%)	(0,0)	(6,1)	(8,5)	(14,2)	(7,15)	(10,2)	(7,8)
Mittehääletaja	306	163	200	347	316	311	1,643
(%)	(32,6)	(16,6)	(20,1)	(34,7)	(31,38)	(29,9)	(27,5)
Kokku	939	982	993	1 000	1 007	1 042	5 967
(%)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)

Märkus: veeruprotsendid ei pruugi summeeruda täpselt 100 protsendiks ümardamise tõttu

Joonis 2. Vanuse mõju e-hääletusele

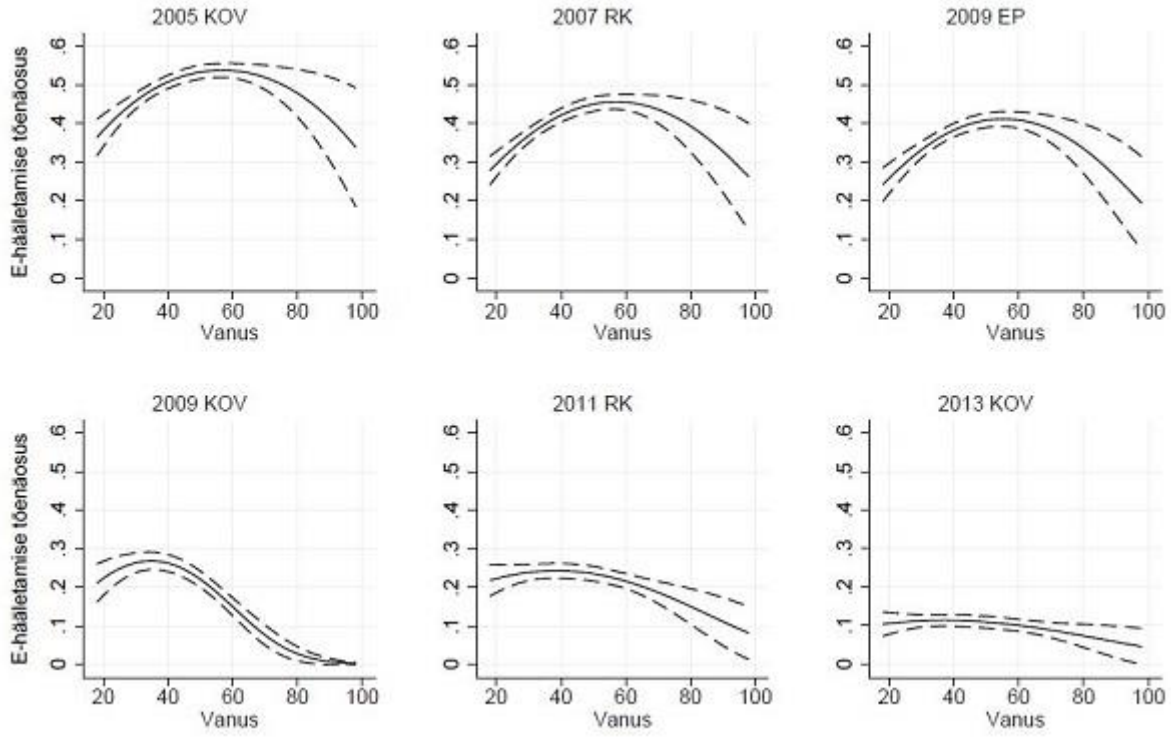

Joonisel 3 on ära toodud nelja sotsiodemograafilise tunnuse – sissetuleku, rahvuse, hariduse ja elukoha – efektid e-hääletusest osavõtu seletamisel. Nende jooniste puhul näitab punkt efekti suurust, 'vuntsid' efekti ümber näitavad seose usaldusnivood 95 protsendi tasemel ning 0-joon on ära toodud selleks, et hinnata,

kas efekt on statistiliselt oluline või mitte. Kui efekt või selle usaldusnivoo puudutab või läheb läbi nulli, saame järeldada, et efekt ei ole statistiliselt oluline.

Mõnevõrra üllatuslikult näeme, et sissetulek ei seleta e-hääletusel osalemist. Kuigi sissetuleku efekt on positiivne, läbib selle usaldusnivoo 0-joont kõigil aastatel peale 2007. Samuti näeme, et haridus ja elukoht ei seleta e-hääletusel osalemist statistiliselt olulisel nivool – kõikide efektid läbivad või puudutavad efekti 0-joont. Samuti ei näe me nende kolme tunnuse põhjal ajas selget tendentsi. Mõnel aastal on efekt veidi tugevam kui teisel, kuid püstitatud hüpoteese need seosed ei toeta.

Joonis 3. Sotsiodemograafiliste tegurite mõju e-hääletusele

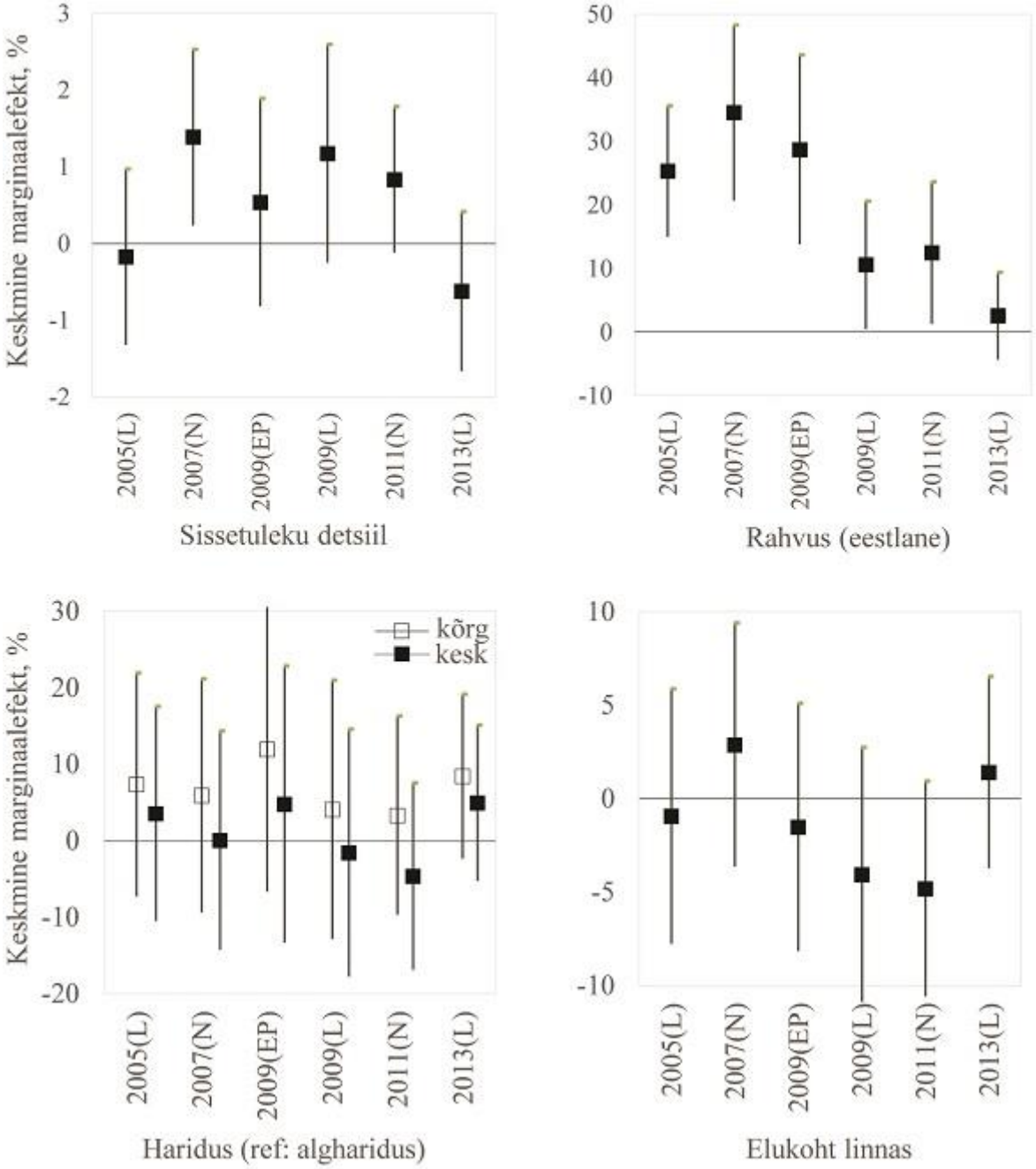

Olulise tulemuse annab aga rahvus. Kui etnilised eestlased olid ajavahemikul 2005–2009 ligikaudu 40 protsendipunkti võrra suurema tõenäosusega e-hääletajad kui mitte-eestlased, siis 2013. aastaks on see erinevus vähenenud umbes neli korda. Näeme, et rahvus oli oluline e-hääletusel osalemise ennustaja kuni 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimisteni, pärast seda on tema efekt oluliselt nõrgenenud, kuni see on kadunud sootuks 2013. aastal. Teiste sõnadega, rahvuse mõju e-hääletusel osalemisel on olnud viimastel valimistel väga nõrk ning see on alates 2013. aastast täiesti ebarelevantne.

Hoiakuliste ja käitumuslike tunnuste seosed on ära toodud joonisel 4. Kui vaadata valimisharjumust, näeme, et e-hääletusel osalemist see tunnus üldiselt ei seleta (ainus erand on 2009. aasta EP valimised). Samal ajal on näha, et arvutioskus on tugevalt ja positiivselt seotud e-hääletuse kasutamise tõenäosusega. Mida suurem arvutioskus, seda suurem tõenäosus e-hääletust kasutada. Veelgi enam, näeme, et arvutioskus on tugev ja oluline tegur e-hääletuse seletamisel perioodil 2005–2009. Pärast seda see tegur kaob ning tuleb mängu üsna nõrgalt 2011. ja 2013. aastal. Üldiselt näeme arvutioskuse mõju ajas nõrgenevat efekti, mis selgelt toetab esimest püstitatud hüpoteesidest.

Joonis 4. Hoiakuliste ja käitumuslike tegurite mõju e-hääletusele

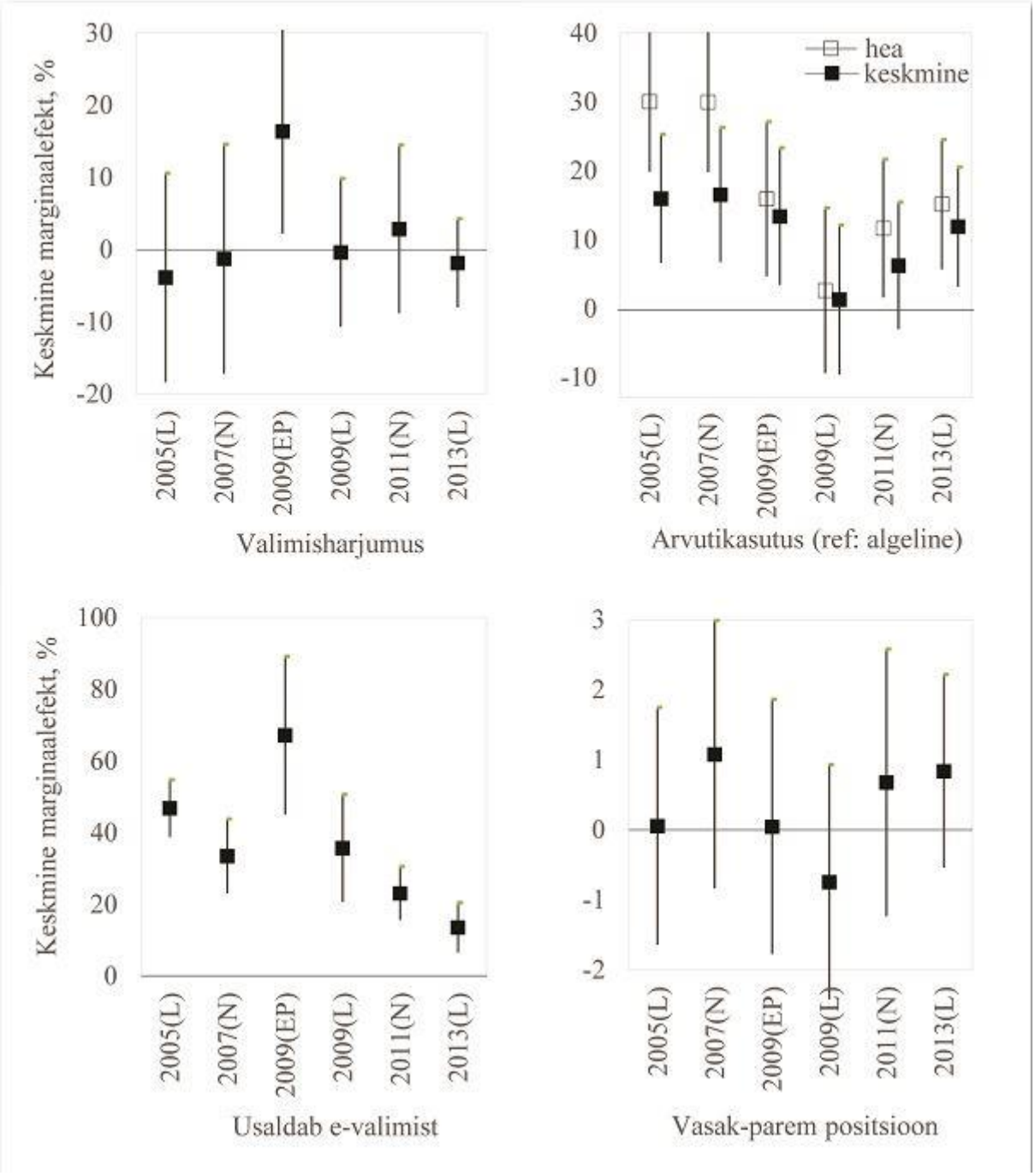

Usaldus e-hääletuse süsteemi vastu on olnud kogu aeg üks olulisemaid tegureid, mis ennustab e-hääletuse süsteemi kasutamist (Trechsel, Vassil 2011). Sarnase järelduse saame teha praeguse analüüsi põhjal. Näeme, et esimestel valimistel 2005. aastal on e-hääletust usaldavate inimeste tõenäosus e-hääletada ligikaudu 50 protsendipunkti tõenäolisem kui nende hulgas, kes ei usalda e-hääletust. Efekt kõigub selle väärtuse juures esimesel kolmel valimisel ning hakkab seejärel kaotama oma seletusvõimet, vähenedes ligikaudu viis korda 2013. aasta valimisteks. Viimaks, valija ideoloogiline positsioon vasak-parem skaalal ei seleta

e-hääletusel osalemist, mis viitab selgelt sellele, et hääletajad ei eristu oma poliitilistelt vaadetelt jaoskonnas hääletajatest.

Tulemusi kokku võttes näeme, et mitmed sotsiodemograafilised, hoiakulised ja käitumuslikud tegurid on seotud e-hääletusel osalemisega esimesel kolmel valimisel (2005–2009). Pärast seda, alates 2009. aasta kohalike omavalitsuste valimistest, hakkavad aga mitmed neist oma seletusjõudu kaotama ning osal juhtudel kaob see täielikult 2013. aastaks. Keskmiselt näeme, et tunnused, mis esialgu ennustasid e-hääletusel osalemist suhteliselt hästi, on ajas oma seletusvõime kaotanud või muutunud tunduvalt vähem oluliseks. See on juba iseenesest piisav kinnitus esimesele hüpoteesile, kuid kui e-hääletuse kasutamine on tõesti seotud kasutajate mitmekesistumise ja innovatsiooni laiapõhjalise kasutuselevõtuga, peaksime nägema langust ka mudeli üldises seletusvõimes. Ning vastupidi, kui levik on ajas muutumatu, peaks mudeli üldine seletusvõime samuti jääma ajas muutumatuks. Neid seosed näitab joonis 5.

Joonis 5. Mudeli seletusvõime parameetrid

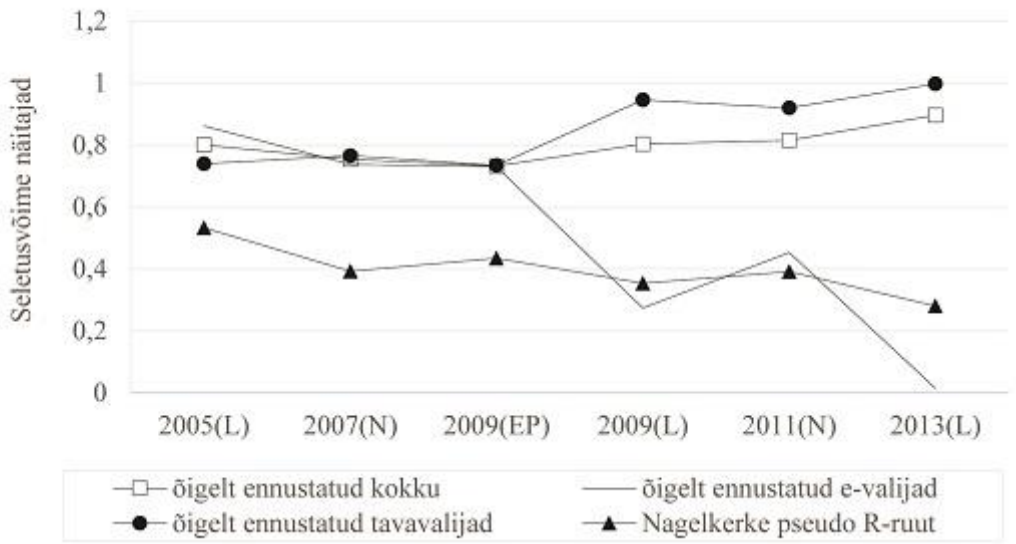

Esiteks näeme, et mudeli üldist seletusvõimet hindav parameeter pseudo-R2 tõepoolest nõrgeneb ajas. See viitab selgelt sellele, et e-hääletajate populatsioon ajas mitmekesistub ning mudel, mis seletas hästi e-hääletusel osalemist 2005. aastal, ei suuda seda peaaegu üldse enam teha 2013. aastal. Teiseks, mudeli võime korrektselt e-hääletajaid klassifitseerida langeb drastiliselt alates neljandast hääletusest 2005. Näeme taas, et mudeli võime ennustada e-hääletust on hea esimesel kolmel valimisel, mille järel see kaob peaaegu täielikult. Neid tulemusi koos analüüsides saame järeldada, et mudeli üldise seletusvõime langus toetab esimest hüpoteesi: e-hääletajate populatsioon mitmekesistub, olulised tegurid kaotavad ajas oma seletusjõudu ning mudeli üldine seletusvõime väheneb drastiliselt. Saame järeldada, et 2013. aastaks ei ole e-hääletajad enam tavahääletajatest eristuv valijate alampopulatsioon, vaid jagab nendega suures ulatuses samasuguseid omadusi. Tasub märgata, et 2013. aastal ei suuda meie mudel enam e-hääletajaid tavahääletajatest efektiivselt eristada.

Kokkuvõte

E-hääletus on valimisviisina Eestis laialt kasutusel. Sellest hoolimata võib e-hääletuse kasutajate hulga kasv peita kaht võimalikku mehhanismi. Esimese järgi e-hääletajate hulk kasvab, kuid neid mobiliseeritakse pidevalt samasuguste omaduste valijate hulgast (nooremad, kõrgema haridusega, hea tehnoloogiaoskusega inimesed). Teine võimalik mehhanism on selline, kus e-hääletajate hulk kasvab ning populatsioon mitmekesistub, st nende hulgas on nii nooremaid kui ka vanemaid, kõrgema ja madalama haridustaseme ning parema ja kehvema arvutioskusega inimesi. Esimesel juhul jookseks tehnoloogia kasutus mööda digitaalse lõhe joont, teisel juhul oleks tehnoloogia sillaks ka nende inimeste kaasamiseks, kes tavaliselt on ebatõenäolised tehnoloogia kasutajad.

Kasutades Rogersi tehnoloogiate leviku teooriat, oli meie eesmärk selles analüüsis näidata empiiriliselt, kas e-hääletus on kuue valimise (ning üheksa aasta) jooksul jäänud ühe privilegeeritud kasutajagrupi hobiks või on see suutnud läbi murda sotsiaalsetest ja kognitiivsetest barjääridest ning muutuda populaarseks erineva kasutajaskonna hulgas. Kuna e-hääletuse agregeeritud kasutajanumbrid sellisele küsimusele vastust ei saa anda, kasutasime oma analüüsis Tartu Ülikooli teadlaste elluviidava e-hääletuse perioodilise käitumisuuringu küsitlusandmeid.

Analüüsi tulemused näitavad, et tegurid, mis seletavad e-hääletusel osalemist esimestel valimistel, kaotavad ajas oma mõju ning e-hääletajad tervikuna muutuvad ajas sarnasemaks jaoskonnas hääletajatega. Teiste sõnadega, mida aeg edasi, seda keerulisem on statistiliste mudelitega näidata, mille poolest e-hääletajad eristuvad tavahääletajatest. Algselt olid e-hääletajad pigem hea arvutioskusega eestlased, kes usaldasid e-hääletuse süsteemi. See püsis aga nii ainult esimesel kolmel valimisel, kus e-hääletust kasutati. Pärast 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimisi (s.o pärast kolmandaid valimisi, kus kasutati e-hääletust) hakkas nende tegurite mõju kaduma. Neljandatest valimistest alates näeme, et teguritel, mis kunagi seletasid e-hääletusel osavõttu, ei ole enam mingit rolli. Samal ajal kukub ka mudelite üldine seletusvõime drastiliselt, mis viitab samuti sellele, et e-hääletajate populatsioon mitmekesistub ning statistilised seosed järjest nõrgenevad. Veelgi enam, tulemused näitavad, et mitmekesistumine ei toimu kohe, vaid vajatakse ligikaudu kolme valimist, et tehnoloogia saaks hakata levima.

See viitab selgelt, et tehnoloogia levib erinevate kasutajate hulgas, mis peaks poliitikakujundamise ja valimiste organiseerimise seisukohalt olema julgustav empiiriline tõend. Valikud, mida Eesti on teinud uue hääletussüsteemi rakendamisel, on olnud õiged ning valijad on need hästi vastu võtnud. Veelgi enam, vastupidi paljude kriitikute arvamusele ei ole e-hääletus valimisviisina eksklusiivne, vaid kaasav, ületades sotsiaalseid, hoiakulisi ja käitumuslikke lõhesid efektiivsemalt, kui siiani arvatud.

Järeldused

Nende tulemuste põhjal jõuame kahele järeldusele. Tehnoloogial on võime ületada sotsiaalseid lõhesid ning lihtsustada poliitilist osalust mitte ainult ressursirohkete

kasutajate, vaid ka nende hulgas, kellele tehnoloogia kasutus võib olla esmapilgul keeruline või koguni välistatud. Eesti kogemus e-hääletuse rakendamisel näitab selgelt, et tehnoloogiat ei tuleks käsitleda kui takistust, vaid kui poliitilise osaluse lihtsustajat ja võimaldajat. Samas on oluline aru saada ka sellest, et tehnoloogia iseenesest ei too kedagi valimiskastide juurde: e-hääletus ei suuda kuigi suurel määral mõjutada struktuurseid põhjuseid, miks inimesed valimistel ei osale.

Teine oluline järeldus on see, et tehnoloogia kaasavad mõjud ei ilmne kohe uue valimisviisi kasutuselevõtul. Selleks et need mõjud muutuks nähtavaks, vajatakse vähemalt kolmesid valimisi. Mingisuguses spetsiifilises kasutajate alamgrupis võib tehnoloogia kasutuselevõtt toimuda momentaanselt, kuid see näib olevat nende privileeg, kes kasutavad selliseid tehnoloogiaid niikuinii. Suurem avalik kasu saab realiseeruda alles siis, kui kasutus on muutunud mitmekesiseks ning see vajab aega. Poliitikakujundajad peavad seetõttu mõistma, et uute tehnoloogiate kasutuselevõtul (nii e-hääletuse kui ka teiste innovatsioonide puhul) ei tohiks levikut kohe hindama hakata. Eri kasutajategrupid hakkavad uusi tehnoloogiad tarvitama eri aegadel erineva kiirusega. Positiivne on asjaolu, et adaptsioon uue tehnoloogia kasutuselevõtuks ja kasutajaskonna mitmekesistumine toimub küllaltki kiiresti – e-hääletuse puhul vaid kolmede valimiste jooksul.

Kasutatud kirjandus

Abrahamson, E. (1991). Managerial fads and fashions: The diffusion and rejection of innovations. – Academy of Management Review, vol 16, no 3, pp 586–612.

Alvarez, R. M., Nagler, J. (2001). The likely consequences of internet voting for political representation. – Loy. LAL Review, vol 34, pp 1115–1154.

Alvarez, R. M., Hall, T. E. (2004). Point, Click, and Cote: The Future of Internet Voting. Brookings Institution Press.

Alvarez, R. M., Hall, T. E. (2006). Controlling democracy: The principal–agent problems in election administration. – Policy Studies Journal, vol 34, no 4, pp 491–510.

Alvarez, R. M., Hall, T. E., Llewellyn, M. H. (2008). Are americans confident their ballots are counted? – The Journal of Politics, vol 70, no 3, pp 754–766.

Alvarez, R. M., Hall, T. E., Trechsel, A. H. (2009). Internet voting in comparative perspective: The case of Estonia. – Political Science & Politics, vol 42, no 3, pp 497–505.

Alvarez, R. M., Hall, T. E. (2010). Electronic Elections: The Perils and Promises of Digital Democracy. Princeton University Press.

Berinsky, A. J. (2005). The perverse consequences of electoral reform in the United States. – American Politics Research, vol 33, no 4, pp 471–491.

Fliegel, F. C. (1993). Diffusion Research in Rural Sociology: The Record for the Future. Westport, CT.

Gerlach, J, Gasser, U. (2009). Three case studies from Switzerland: E-voting. – http://cyber.law.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/Gerlach-Gasser_SwissCases_Evoting.pdf

Gibson, R. (2001). Elections online: Assessing internet voting in light of the Arizona Democratic Primary. – Political Science Quarterly, vol 116, no 4, pp 561–583.

Greenhalgh, T., Robert, G. Macfarlane, F., Bate, P., Kyriakidou, O. (2004). Diffusion of innovations in service organizations: Systematic review and recommendations. – The Milbank Quarterly, vol 82, no 4, pp 581–629.

Jahn, D. (2006). Globalization as 'Galton's Problem': The missing link in the analysis of diffusion patterns in welfare state development. – International Organization, vol 60, no 2, pp 401–431.

Loeber, L. (2008). E-voting in the Netherlands: From general acceptance to general doubt in two years. Conference paper. – Electronic Voting, vol 131, pp 21–30. – http://subs.emis.de/LNI/Proceedings/Proceedings131/gi-proc-131-002.pdf

MacVaugh, J., Schiavone, F. (2010). Limits to the diffusion of innovation: A literature review and integrative model. – European Journal of Innovation Management, vol 13, no 2, pp 197–221.

Margolis, M. Resnick, D. (2000). Politics as Usual: The Cyberspace Revolution. – Sage Publications, Inc.

Norris, P. (2001). Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide. Cambridge University Press.

Norris, P. (2003). Will New Technology Boost Turnout? Evaluating Experiments in E-voting *vs* All-postal Voting Facilities in UK Local Elections. – Paper for the British Study Group Seminar, 31st October,. Minda de Gunzberg Center for European Studies, Harvard University. – http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/New%20technology%20and%20turnout.pdf

Putnam, R. (2001). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon and Schuster.

Rogers, M. E. (2003). Diffusion of Innovations. Fifth Edition. New York: Free Press. Ryan, B., Gross, N. C. (1943). The diffusion of hybrid seed corn in two Iowa communities. – Rural Sociology, vol 8, pp 15–24.

Schlozman, K. L., Verba, S., Brady, H. E. (2010). Weapon of the strong? Participatory inequality and the internet. – Perspectives on Politics, vol 8, no 2, pp 487–509.

Starr, H. (1991). Democratic dominoes. Diffusion approaches to the spread of democracy in the international system. – Journal of Conflict Resolution, vol 35, no 2, pp 356–81.

Trechsel, A. H., Vassil, K. (2011). Internet voting in Estonia. A comparative analysis of five elections since 2005. Report to the Estonian National Electoral Committee. – http://www.vvk.ee/valijale/e-haaletamine/raportid/

van Dijk, J. (2000). Widening information gaps and policies of prevention. – K. L. Hacker, J. van Dijk (eds). Digital Democracy: Issues of Theory and Practice, London: Sage, pp 166–183.

van Dijk, J. (2005). The Deepening Divide: Inequality in the Information Society. Sage Publications, Inc.

Vassil, K., Weber, T. (2011). A Bottleneck Model of E-voting: Why technology fails to boost turnout. – New Media & Society, vol 13, no 8, pp 1336–1354.

Wejnert, B. (2002). Integrating models of diffusion of innovations: A conceptual framework. – Annual Review of Sociology, vol 28, pp 297–326.

Wilhelm, A. (2000). Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace. Routledge.

Lisa. Esmakordse e-hääletuse ennustamine (referents: jaoskonnas hääletamine).
Keskmised marginaalefektid protsentides (standardvead sulgudes)

	2005 KOV	2007 RK	2009 EP	2009 KOV	2011 RK	2013 KOV
Valimistel osalemise harjumus	-3,89	-1,29	16,33**	-0,44	2,82	-1,87
	(7,36)	(8,09)	(7,19)	(5,22)	(5,93)	(3,11)
Arvutioskus: hea (referents: kesine)	29,99***	29,98***	15,89***	2,61	11,64**	15,13***
	(5,14)	(5,18)	(5,70)	(6,10)	(5,10)	(4,79)
Arvutioskus: keskmine	16,11***	16,68***	13,54***	1,48	6,42	12,02***
	(4,74)	(4,97)	(5,05)	(5,51)	(4,67)	(4,42)
Usaldus e-hääletuse süsteemi vastu	49,80***	33,47***	67,14***	35,66***	23,08***	13,51***
	(4,07)	(5,27)	(11,22)	(7,61)	(3,78)	(3,51)
Vasak-parem positsioon	0,05	1,08	0,05	-0,75	0,68	0,84
	(0,86)	(0,95)	(0,90)	(0,85)	(0,93)	(0,69)
Poliitilised vestlused	-2,20	7,82**	-7,14*	-6,78**	6,33**	1,04
	(3,13)	(3,23)	(3,23)	(3,29)	(3,04)	(3,02)
Vanus	1,30**	1,38**	1,38**	1,25*	0,44	0,18
	(0,59)	(0,58)	(0,60)	(0,68)	(0,53)	(0,42)
Vanus^2	-0,01*	-0,01*	-0,01**	-0,02**	-0,01	0,00
	(0,01)	(0,01)	(0,01)	(0,01)	(0,01)	(0,00)
Sugu (mees)	-0,94	3,37	-0,50	-1,03	6,84**	1,99
	(3,09)	(3,11)	(3,18)	(3,37)	(2,88)	(2,34)
Rahvus (eestlane)	25,29***	34,50***	28,67***	10,56**	12,46**	2,54
	(5,24)	(7,03)	(7,57)	(5,13)	(5,70)	(3,48)
Haridus: kõrgem (referents: alg)	7,34	5,92	11,95	4,09	3,32	8,42
	(7,46)	(7,79)	(9,47)	(8,62)	(6,63)	(5,48)
Haridus: kesk	3,50	-0,03	4,75	-1,69	-4,78	4,90
	(7,23)	(7,38)	(9,32)	(8,33)	(6,29)	(5,25)
Sissetuleku detsiil	-0,18	1,38**	0,53	1,17	0,83*	-0,63
	(0,58)	(0,59)	(0,68)	(0,71)	(0,48)	(0,52)
Elukoht linn	-0,94	2,88	-1,53	-4,06	-4,82	1,40
	(3,48)	(3,32)	(3,38)	(3,47)	(2,94)	(2,61)
Konstant	-6,39***	-8,42***	-9,93***	-5,28**	-5,48**	-6,30***
	(1,20)	(1,11)	(1,37)	(1,45)	(1,21)	(1,55)
Juhtumite hulk	633	759	712	511	619	625
Nagelkerke Pseudo R^2	0,533	0,392	0,434	0,354	0,392	0,281
Korrektselt klassifitseeritud	0,801	0,754	0,732	0,804	0,815	0,896
Sensitiivsus	0,862	0,738	0,730	0,274	0,453	0,015
Spetsiifilisus	0,740	0,765	0,734	0,945	0,920	0,998
Log tõenäosus	-277,37	-382,29	-333,18	-197,52	-237,77	-162,71

Märkus: ***p<0,01; **p<0,05; *p<0,1

Eestimaal elavad ja elanud rahvad

Ene-Margit Tiit, Tartu Ülikooli matemaatika-informaatikateaduskonna emeriitprofessor, Statistikaameti peametoodik

Eesti pinnal on ajaloo jooksul elanud lisaks põlisrahvale – eestlastele – veel mitmete rahvuste esindajaid, on tuldud ja mindud, sageli on need tulekud ja minekud olnud vägivaldsed ja verised.

Artiklis on vaatluse all Eesti elanike rahvus. Rahvus on näitaja, mis eestlastele on läbi ajaloo väga tähtis olnud. 2000. aasta rahvaloenduse andmetest vaadati statistikaameti (SA) avalikus andmebaasis kõige rohkem tabeleid, kus sisaldus rahvustunnus. Rahvusvaheliselt ei kuulu rahvus aga kohustuslike loendusja küsitlustunnuste hulka, vaid on hoopis delikaatne ehk tundlik tunnus, mille küsimist ja andmete avaldamist täiendavalt piiratakse. Rahvuse asemel käsitletakse rahvusvaheliselt isikuid identifitseeriva tunnusena kodakondsust (mida mõnikord ka sama sõnaga – *nationality* tähistatakse), seda sünnikohaga täiendades.

Rahvusega on Eestis väga tugevasti korreleeritud emakeel, mida samuti Eestis rahvaloendusel küsiti, kuigi ka see rahvusvaheliselt kohustuslike tunnuste hulka ei kuulu. Kõike seda arvestades tuleb sageli, kui rahvusest räägitakse, kõigepealt küsida – mida selle all mõistetakse? Artiklis kasutame rahvuse traditsioonilist mõistet (ka etniline rahvus, *ethnic nationality*), mis ei ole Eestis dokumenteeritud, vaid ütluspõhine ja iga inimene määrab rahvuse ise pigem enesetunde kui täpse määratluse alusel.

Pilk minevikku

Siinne põlisrahvus, kes küll mõnel ajaloo perioodil on üsna ahtakeseks kuivanud, on ometi säilinud omakeelsena ja on taas iseseisev. Kindlasti on see ajaloo arenguloogika seisukohast üsna harukordne, sest aastasadade ja -tuhandete vältel on kadunud ja hääbunud palju rahvaid ning paljud neist on olnud eestlastest märksa arvukamad.

Mingis mõttes on eestlaste elu olnud kogu aeg olelusvõitlus, võitlus püsimajäämise pärast. Lisaks kaitsele välisvaenlaste eest, mis on oluline igale rahvale ja riigile, tuleb eestlastel muretseda nii selle pärast, et jääda oma maale enamusrahvaks, kui ka selle pärast, et rahva arv ei kahaneks allapoole kriitilist piiri, mille tegelikku suurust keegi ei tea.

Eestlaste ja siinmail elavate teiste rahvaste esindajate suhted on olnud ajaloo vältel mitmesugused, kuid suuri etnilisel või religioossel pinnal toimunud kokkupõrkeid pole siin viimastel sajanditel sõdadevälisel ajal olnud. Kõige vaenulikumad suhted on olnud saksa mõisnike ja eesti soost maameeste vahel, siin kumuleerus sajanditepikkune vastasseis. Ometi suudeti Eesti Vabariigi algaastail need pinged võrdlemisi edukalt lahendada ja kuigi saksa mõisnikelt maa võõrandati, jäi osa

baltisakslasi Eestisse elama. Eestis elas sakslasi 1897. aastal 3,7 protsenti, 1922. aastal 1,7 protsenti ja 1934. aastal 1,5 protsenti rahvastikust. Palju sakslasi lahkus siit alles pärast Hitleri kojukutset 1939. aastal. Tõsi, siis leidus Eesti ühiskonnas neidki, kes sakslaste lahkumise üle rõõmustasid, nägemata selles aktis suure katastroofi hoiatavat eellugu.

Eestimaa pinnal elavatest iidsetest vähemusrahvustest tuleb meenutada veel rannarootslasi, keda on alla ühe protsendi elanikkonnast, Peipsi-äärseid venelasi, kellele lisandusid pärast vabadussõda Setumaa venelased ja mingi hulk siia jäänud valgekaartlasi (kokku 8,2%). Eesti rahvastiku hulka on alati kuulunud ka mingi hulk juute (keskmiselt 4000–5000, st alla poole protsendi), tuhatkond mustlast, piirialadel elanud lätlasi (alla poole protsendi koguelanikkonnast), mõni tuhat poolakat ja soomlast ning väike kogus tatarlasi. Teadaolevalt – arvestades toonast trükisõna ja suulisi mälestusi – ei peetud nende vähemuste vastu mingit viha. Juudiviha kui sellist pole Eestis kunagi tuntud. Pigem iseloomustas eestlaste suhtumist kõigi teiste rahvuste esindajatesse põhjamaine emotsioonivaba jahedus.

Olukord muutus radikaalselt II maailmasõja ajal ja pärast seda. Sõja eel ja ajal lahkus enamik vähemusrahvuste esindajaid kodumaale (sakslased, rootslased) või evakueerus Nõukogude Liidu tagalasse (venelased, juudid). Seega 1941. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eestis rahvaarv küll varasemast 10 protsendi võrra väiksem (põhjuseks eeskätt 1941. aasta küüditamine, mobilisatsioonid, sõjakaod ja vabatahtlik lahkumine), kuid eestlaste osakaal rahvastikus moodustas 91 protsenti, mis oli mitme protsendi jagu varasemast rohkem. Siiski saabus ka sel ajal Eestisse inimesi juurde. Üsna arvukas rahvusrühm (kokku üle 50 000), kelle sakslased siia saatsid, olid Leningradi lähistel Ingerimaal elanud ingerisoomlased, kellest enamik saadeti veel sõjapäevil edasi Soome, hiljem aga tagasi Nõukogude Liitu.

Rahvastiku muutus nõukogude ajal

1944. aasta lõpukuudel oli Eesti rahvaarv väiksem, kui see oli olnud varem selle sajandi jooksul, kuid keegi ei tea toonast täpset rahvaarvu. Tugevasti vähendasid Eesti rahvaarvu sõjapõgenikud – niihästi paadipõgenikud, kelle sihiks oli Rootsi, kui ka laevadega Saksamaale lahkunud. Põgenike üldarvuks on hinnatud 70 000. Kohe kui Punaarmee vallutas Kagu-Eesti, muudeti riigipiiri. Selle tulemusel põhiosa Setumaast, mis kuulus Eestile pärast vabadussõda alla kirjutatud Tartu rahu järgi, liideti koos elanikega Venemaaga, kus sellest loodi Petseri rajoon äsja taasloodud Pihkva oblasti koosseisus. Venemaaga liideti ka Narva jõe tagune piirkond koos Jaanilinnaga. Ka selle arvel vähenes Eesti elanikkond mitmekümne (võib-olla isegi ligi viiekümne) tuhande võrra.

Sellest hetkest peale, kui lahingud Eestimaal lõppesid, muutus Eesti immigratsioonimaaks ja oli seda 45 aasta jooksul. Ainus aasta, mil välisrände saldo (sisserännanute ja väljarännanute arvude vahe) oli negatiivne, oli suurküüditamise aasta 1949.

Kõigepealt saabus Eestisse tagasi osa sõjapõgenikest: need, kes olid lahkunud lahingute jalust või kelle põgenemisplaan oli luhtunud. Kohe hakkas Eestisse

tulema igasuguseid asjamehi ja spetsialiste ida poolt, et siinset elu korraldada Nõukogude Liidu seaduste ja reeglite järgi. Esines ka kurioosumeid, näiteks kirjaoskamatuse likvideerimise kava – olid ju 1897. aasta rahvaloenduse andmetel Eestimaa ja Liivimaa elanikud ainsana kogu Venemaal peaaegu 100-protsendiliselt kirjaoskajad. Saabujate hulgas oli arvestatav hulk ka etnilisi eestlasi, kes olid pärast riigipööret Venemaale (Nõukogude Liitu) jäänud kas oma valikul või seetõttu, et neil ei õnnestunud optsiooni raames Eestisse naasta. Mitmesuguste allikate põhjal oli selliste isikute arv 1920. aastatel hinnanguliselt kuni 150 000; seda, kui paljud neist veerandsajandi möödudes olid elus ja Eestisse tulid, pole teada. Üksjagu neist nn Venemaa eestlastest olid põhjalikult ajupestud ja jäidki võõraks, suur osa aga leidis kodueestlastega ühise keele ja sulandus siinsesse ühiskonda.

Eesti elanikkonna rahvuslik struktuur muutus 45 aasta jooksul põhjalikult. Tasapisi kasvas ka eestlaste arv niihästi tagasirännanute kui ka positiivse iibe arvel – seda põhjustas suurel määral varasem sünnitamine, sest Euroopa riikides üldine sõjajärgne beebibuum jäi Eestis väga nõrgaks – kui väikest sündimuse tõusu mõne aasta jooksul üldse saab nii nimetada. Pidevalt kasvas sisserännanute arv, enamik neist olid venelased. Nende hulgas oli neid, keda siia oli suunatud tööle juhtivate riiklikult tähtsate ametite täitmiseks, samuti kaevandustesse, mis olid Nõukogude Liidu seisukohalt ülitähtsad, eriti Sillamäe piirkonnas. Oli ka vabatahtlikke tulijaid, eriti sõjas rängalt laastatud lähipiirkondadest – Pihkvamaalt ja Leningradi lähistelt. Lisaks venelastele tuli siia arvukalt ukrainlasi ja valgevenelasi, kuid aja jooksul suurenes saabujate lähteala ja kasvas Kaukaasia ning Kesk-Aasia liiduvabariikidest saabujate arv. Siinjuures on oluline märkida, et liikumine polnud kaugeltki ühesuunaline, igal aastal oli lisaks tulijatele ka arvestatav hulk lahkujaid. Lahkujate seas oli ka eestlasi, kes siirdusid Venemaale õppima või leidsid ahvatlevaid väljakutseid Venemaal ja eriti Siberi avarustes. Siiski oli eestlaste rändesaldo valdavalt positiivne.

Ka sõjajärgsel perioodil liigutati Nõukogudemaal administratiivkorras, inimeste endi soove arvestamata, suuremaid inimeste hulki rahvustunnuse alusel. Siia hulka kuuluvad küüditamised, kuid ka mõnevõrra vähem karmid protsessid. Nii toodi Eestisse 1960. ja 1970. aastatel Kasahstanist ja mujaltki Nõukogude Liidust nn Volga sakslasi, kellest arvestatav hulk ei osanud enam saksa keelt ja kes rändasid mõne aja pärast Saksamaale. Veelgi keerukam on Ingerimaal ja Leningradi oblastis elanud ingerlaste ja karjalaste epopöa, keda on toodud Eestisse, viidud Soome ja saadetud Siberisse ning kes kõigi muude rahvusrühmadega võrreldes kõige edukamalt on Eesti ühiskonda sulandunud. Sõjajärgsetel aastatel taastus Eestis ka juudi kogukond. Lisaks varem Eesti Vabariigis elanud ja sõjast eluga pääsenud inimestele kuulus sellesse ka omamoodi „pagulasi", kes tulid Eestisse tagakiusamise eest muudes Nõukogude Liidu piirkondades (toonases Leningradis või ka Ukrainas). Arvestatav hulk juute aga lahkus Eestist pärast rahvusvahelise lepingu jõustumist Iisraeli ja USA-sse. Eestis elas jätkuvalt ka väike hulk mustlasi (kelle nimetust toona kuidagi halvustavaks ei peetud), kuid siinse kliima tõttu olid nad enamasti pigem suvekülalised. Tatarlaste kõrval, kelle kogukond on Eestis elanud juba sõjaeelsest ajast peale, elas Eestis paljude nõukogude rahvaste esindajaid, sealhulgas ka hõimurahvaid, kes aga sulandusid ühtsesse venekeelsesse kogukonda.

Eesti rahvastikupilt 1989. aastal

1989. aastal toimus Eestis viimane Nõukogude Liidu korraldatud rahvaloendus, seetõttu on selle aasta kohta rahvastikuandmed võrdlemisi hästi teada.

Nõukogude aja lõpuaastail oli rahvastiku olukord Eestimaal demograafi või majandusteadlase pilgu läbi väga hea. Rahvaarv oli suurem kui kunagi varem – üksnes tsiviilelanikkonda oli 1,566 miljonit, lisandus veel teadmata hulk sõjaväelasi. Rahvastik oli suhteliselt noor, sündimus oli Eesti kohta erakordselt kõrge – summaarne sündimuskordaja oli 1987. ja 1988. aastal 2,26, see ületas taastetaseme ligi 10 protsendi võrra – „laulva revolutsiooni beebibuum". Ka oodatav eluiga, mis oli Eestis aastakümneid keskmiselt 69 ja 70 aasta vahel kõikunud, oli Gorbatšovi kuiva seaduse järelmõjuna viimase mõne aasta jooksul tõusnud üle 71 aasta, mis siiski Euroopa lõikes oli võrdlemisi tagasihoidlik tulemus. Kuigi eestlaste arv oli järjest kasvanud ning jõudnud loendushetkeks 963 281-ni, oli eestlaste osakaal (tsiviil)rahvastikus järjepidevalt kahanenud 61,5 protsendini. Eestlasi ähvardas oht jääda oma riigis vähemusrahvuseks, juba oli kaotatud enamus riigi pealinnas – nn SuurTallinnas, millesse kuulusid ka Maardu ja linnalähipiirkonnad, oli eestlaste osakaal 47,4 protsenti. Immigratsioon toimus järjepidevalt ja iga uus rajatis – oli see siis fosforiidikarjäär või muu suurejooneline ettevõtmine – kannustas immigratsioonipumpa tagant. Mida paremaks läks siinne elujärg, seda ahvatlevam tundus nõukogude inimestele mõte elada Baltikumis, nõukogude „välismaal".

Kui rääkida rahvusrühmade paiknemisest Eestis, siis on muster väga lihtne: maal elasid põhiliselt eestlased, olles jätkuvalt maarahvas, kes töötas kolhoosides ja sovhoosides, kus elatustase oli jõudnud linnaga ühele joonele, kohati isegi kõrgemale. Aeg-ajalt siiski suunati ka neisse majanditesse mujalt saabunuid, kuid see puudutas rohkem riiklikke majandeid, sovhoose, kui teatava iseotsustamise õigusega kolhoose. Kõigest hoolimata oli maaelanikkonnast eestlasi 87,4 protsenti.

Joonis 1. Eesti rahvaarv ja rahvastiku rahvuskoostis rahvaloendustel

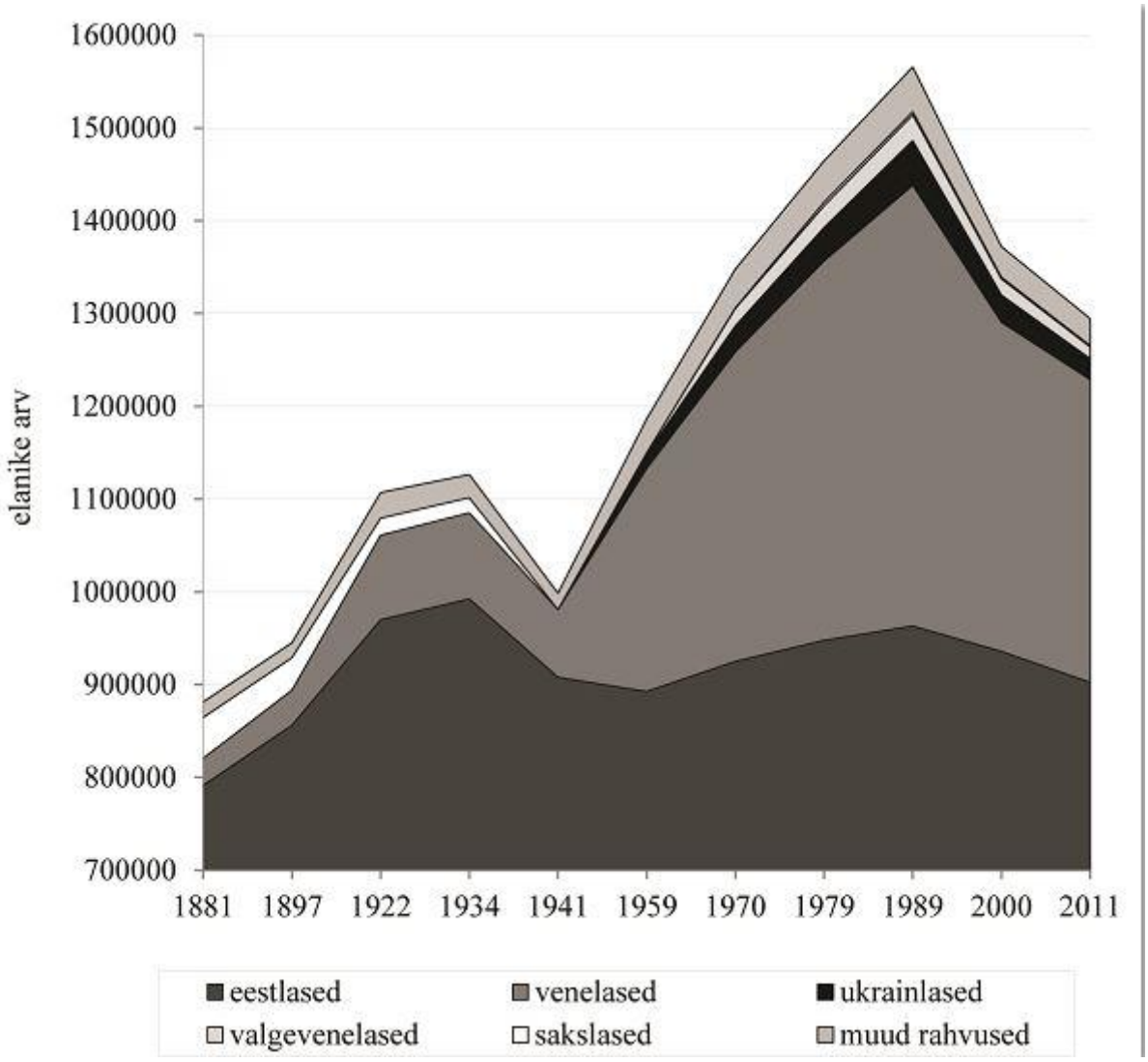

Märkus 1: Joonisel on esitatud kõik need rahvusrühmad, mille arvukus mõnel loendusel oli vähemalt 5000 inimest. Märkus 2: Parema ülevaate saamiseks algab joonisel vertikaaltelje skaala 700 000 inimesest.
ALLIKAS: Statistikaamet.

Põhiliselt elasid sisserändajad, kelle üheks ahvatluseks oli suhteliselt kiire korterisaamise võimalus, linnades – linnaelanike seas oli eestlasi napilt üle poole, 51,2 protsenti. Kõige rohkem elas sisserännanuid Ida-Virumaal, kus näiteks Narva ja Sillamäe linnas oli eestlaste osakaal vaid 2–3 protsenti. Enamik Ida-Virumaa linnu ja kaevandustega seotud asulaid olid venekeelsed. Mitte-eestlasi oli palju ka Harjumaal: lisaks Tallinnale oli täies ulatuses venekeelne linn Paldiski, muude rahvuste esindajad olid enamuses veel Loksal ja Maardus, aga ka Lääne-Virumaal paiknevas Tapa linnas, mis oli arvestatava suurusega militaarja raudteekeskus. Seda, kui palju eri rahvusi elas arvukates üle Eesti paiknevates sõjaväebaasides, ei ole teada – statistika selle kohta ei olnud avalik, ka ei suhelnud nad kuigivõrd kohaliku elanikkonnaga.

Võrdlemisi intensiivsest elamuehitusest hoolimata, millest andsid tunnistust nii linnas kui ka maal kerkinud korterelamud (maal kuni 5-, linnades valdavalt kuni 9-korruselised), valitses suur eluruumide kitsikus – eramute ehitamise võimalused olid kitsad, takistasid nii materjalide puudus kui ka regulatsioonid, maal aga olid põliskülad tühjenenud ning majandite töötajad olid kolinud majandikeskustesse, kus elu oli mugavam ja töölkäimine lihtsam. Tööpuudust ei tuntud, pigem kollitas töökäte puudus.

Tegevusvaldkonnad olid enamasti jagunenud rahvuste järgi. Et maal elasid valdavalt eestlased, siis töötasidki põllumajanduses ja kõigis sellega seotud valdkondades põhiliselt eestlased. Seevastu töölisklass oli Nõukogude Liidus ideoloogia järgi ühiskonnas juhtiv klass, ja sellepärast olid ka Eestis selle klassi esindajad pigem sisserännanud: kaevurid ja suurte ettevõtete töölised ning juhid ja insenerid olid valdavalt venekeelsed. Sama käis raudtee, lennutranspordi, aga ka sideja isegi statistikasüsteemi kohta – kõik need valdkonnad olid valdavalt venekeelsed ja mehitatud peamiselt sisserännanute ja nende järeltulijatega. Eestlaste ülekaal säilis haridus-, teadusja kultuurielus, põllumajanduses ja nn kohalikus tööstuses ning valdavalt madalamatel juhtimistasemetel.

Rahvastik taasiseseisvunud Eesti Vabariigi algkümnendil

Rahvastikuprotsessid hakkasid muutuma juba enne taasiseseisvumist. Kõige märgatavam oli välisrände järsk suunamuutus: massiivne sisseränne asendus veelgi massiivsema väljarändega. Muutuma hakkasid ka ülejäänud rahvastikuprotsessid ja need muutused olid omaselt kriiside ja sõdade ajale negatiivsed. Vähenes abiellumus ja sündimus, suurenes suremus, sealhulgas eriti välispõhjustest tingitud surmajuhtude arv. See nähtus ei ilmnenud üksnes Eestis, vaid nii toimus kogu Ida-Euroopas ehk nn siirderiikides, kus Nõukogude Liidu lagunemise tulemusena toimus vabanemine totalitarismist ja liidu mõjust, ning sai hiljem sotsioloogidelt nimetuse siirdešokk. Eesti väikeses ühiskonnas ilmnes see šokk suhteliselt varakult ja ägedalt, kuid võrreldes saatusekaaslastega algas taastumine võrdlemisi kiiresti. Siiski jäi Eestis kahekümneks aastaks loomulik iive negatiivseks ja hakkas aegamööda paranema alles uuel sajandil, sedagi peamiselt oodatava eluea pikenemise mõjul. Loomuliku iibe madalseisu peamiseks põhjuseks oli madal sündimus, mida omakorda mõjutas sündide edasilükkamine, mis väljendus sünnitusea tõusus.

Rahvastiku seisundit mõjutas tugevasti ka intensiivne väljaränne, mille ulatus pole seniajani päris täpselt teada. Väljarände tõttu muutus rahvastiku rahvuslik koosseis: eestlaste osakaal, mis 1989. aasta rahvaloenduse andmetel oli langenud 61,5 protsendile, tõusis 2000. aastaks 67,9 protsendini. Teiste rahvuste osakaal vähenes: 2000. aastal oli venelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste osakaal rahvastikus vastavalt 25,6, 2,1 ja 1,3 protsenti, eelmise loenduse ajal oli see olnud vastavalt 30,3, 3,1 ja 1,8 protsenti. Eesti vabanemine tähendas kõigi rahvaste esindajate võimalust oma kodumaale rännata ja seda paljud tegidki. Loomulikult ei puudunud ka Eestisse sisserändajad. Tulid eestlased, kes olid elanud teistes Nõukogude Liidu piirkondades, tuli ka omaaegseid sõjapagulasi ja nende järeltulijaid Rootsist, USA-st, Kanadast ja Saksamaalt – kuid kokkuvõttes siiski

vähe. Vaene taasiseseisvunud riik ei meelitanud siia jääma kuigi paljusid, kes seda ei teinud missioonitundest või siis lootusest suurt raha teenida.

2000. aasta rahva ja eluruumide loenduse tulemused

2000. aastal toimus taasiseseisvunud Eesti esimene rahvaloendus. Selle tulemus oli mõneti ehmatav: rahvaarv, mis seni loendusest loendusse oli järjest kasvanud, oli langenud tervelt
195 000, s.o 12,5 protsendi võrra. Lahkunutest suur osa olid mitte-eestlased, kes olid siia tulnud suhteliselt hiljuti, sealhulgas ka lahkuvate sõjaväelaste pereliikmed. Võrreldes eelmise loendusega oli rahvastik märgatavalt vananenud. Kuigi 10–14-aastaseid oli arvukalt – see oli nn laulva revolutsiooni põlvkond, kes sündis aastatel 1987–1989, olid järgmised vanuserühmad märksa väiksemad ja eriti vähe oli 0–4-aastaseid lapsi. Sündimuse langus tabas eriti rängalt mitte-eestlasi, kelle puhul mõnel aastal sündimus jäi poolele taastetasemest. Ka oodatav eluiga eristus rahvustunnuse järgi: eestlastel oli kõrgem, muude rahvuste esindajatel madalam. Ilmselt ei tundnud nemad end taasiseseisvunud Eestis turvalisena, nn siirdešokk tabas neid rängemini kui eestlasi.

Kõige suuremaks probleemiks Eesti rahvastiku puhul kujunes väljaränne, sest välja rändasid eeskätt noored, tööjõulised inimesed. Esialgse mitte-eestlaste väljarändega kaasnes peatselt eestlaste väljaränne. Viimasel kümnendil on rahvused väljarändajate seas esindatud enam-vähem võrdeliselt nende arvukusega elanikkonnas, kusjuures eestlaste osakaal on pigem kasvanud, kuid arvestatavalt on aastatega kasvanud ka tagasiränne, vt joonis 2. Siiski ei kajasta see Eesti elanike välisrännet täies ulatuses, sest ametlikult registreeritud rände kõrval toimub ka registreerimata välisränne, mille mahtu on võimalik vaid kaudselt hinnata. Kuid ka registreerimata rände puhul on olemas tagasiränne, mis tõenäoliselt pigem kasvab. Majanduse kriisiaastatel oli väljaränne omamoodi abiventiiliks, mis aitas suhteliselt suure tööpuuduse vastu, kuid kui majanduses läks hästi, muutus töökäte vajadus aina pakilisemaks ja ettevõtjad hakkasid aina sagedamini rääkima töökäte immigratsioonivajadusest.

2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse tulemused. Rahvaarvu ja rändesaldo hindamine

Järgmine tõetund saabus 2011/2012. aasta vahetusel: Eesti 2011. aasta rahvaloenduse kriitiline moment oli selle aasta viimasel päeval, 31. detsembril 2011 kell 00.00. Loenduse andmetel oli Eesti rahvaarv taas märgatavalt vähenenud, võrreldes eelmise loendusega oli Eestis püsielanikke 75 597 inimese võrra vähem (5,5 protsenti), seega ei ulatunud rahvaarv enam 1,3 miljonini. Alates 1989. aasta loendusest oli rahvaarv kahanenud koguni enam kui veerand miljoni, s.o 271 207 inimese võrra. Andmete täpsemal analüüsimisel administratiivsete registrite abil selgus siiski, et arvestatav hulk inimesi – ligi 30 000 – oli jäänud loendusel arvestamata ja tegelik rahvaarvu hinnang 1.01.2012 oli 1,325 miljonit. Arvutused näitasid, et ka eelmisel loendusel, 2000. aastal, oli osa inimesi loendamata jäänud ja toonane rahvaarv oli napilt üle 1,4 miljoni. Kui rääkida rahvastiku vähenemisest, täpsustatud andmetel ligikaudu 240 000 inimest 23 aasta jooksul, tuleb arvestada negatiivset loomulikku iivet suurusega – 79 995 inimest

ajavahemikul 1.01.1989–1.01.2012 ja negatiivset rändesaldot, mille summaarne suurus 1989. aasta algusest 2012. aasta alguseni oli arvestuse kohaselt ligikaudu 160 000. Selle kohta pole aga täielikke andmeid, sest ränne on registreeritud vaid osaliselt – kaugeltki kõik inimesed, kes Eestist on lahkunud, ei registreerinud oma lahkumist ametlikult. Aastail 2000–2011 oli registreeritud rände saldo –22 690 inimest (lahkujaid 47 000, saabujaid 24 000), kuid pole võimatu, et tegelikud välisrände arvud, sh ka saldo absoluutväärtus on ligi kaks korda suurem, kusjuures registreerimata sisseränne on põhiliselt tagasiränne.

Joonis 2. Registreeritud välisränne aastail 2004–2013

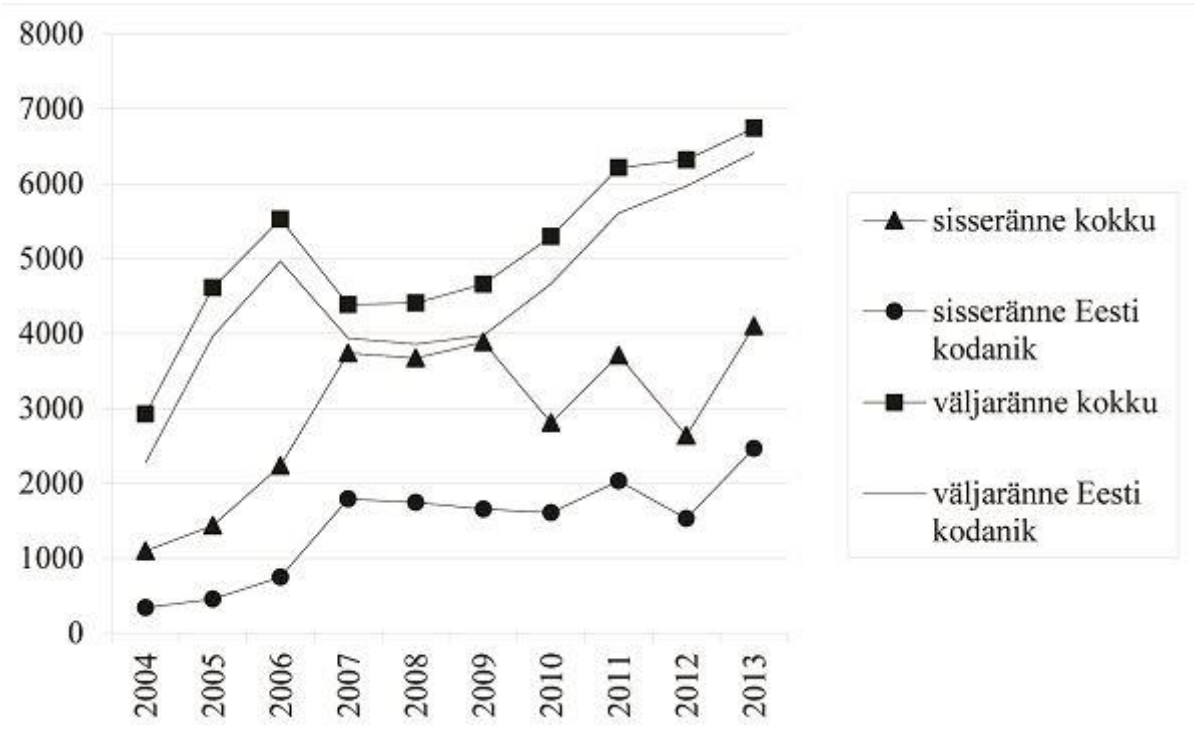

ALLIKAS: Statistikaamet.

Eesti rahvastik 21. sajandi algkümnendil. Paiknemine ja soo-vanuse jaotus

Viimase rahvaloenduse andmed kinnitasid lisaks rahvaarvu vähenemisele veel kahe olulise rahvastikuprotsessi toimumist Eestis: rahvastik vananeb ja koondub linnade ümbrusesse. Tähelepanuväärne on siin asjaolu, et pealiskaudne statistika – linnaja maaelanike arvukuse võrdlemine – seda ei näita, linnaja maaelanike suhtarv on Eestis olnud võrdlemisi püsiv juba aastakümnete jooksul, linnaelanike osakaal on püsinud 67 ja 69 protsendi vahel, sõltudes ka sellest, kas vallasisesed linnad arvestatakse linnade hulka. Ometigi on asustussüsteemis toimunud suured muutused. Rahvastiku koondumine linnade ümbrusesse pole pelgalt linnastumine. Tõsi, noored inimesed, eriti noored õpihimulised naised rändavad maalt linna, aga linnade elanikkond ei ole kasvanud ei absoluutselt ega ka suhteliselt, sest samal ajal toimub ka vastassuunaline protsess: nooremad, jõukamad ja haritumad lastega pered kolivad linnakeskustest linnalähedale maale, kus soetatakse eramu või moodsama ruumijaotusega korter. See nn

valglinnastumine toimub kõigis maailma arenenud riikides, sest linnaelu ei ole paljudele inimestele ahvatlev. Selle nimel, et veeta osa ööpäevast loodusele lähemal ja kasvatada lapsi tervislikumas keskkonnas, ollakse nõus sõitma iga päev tööle ka kümnete kilomeetrite kauguselt. Eestis algas valglinnastumine juba ligi sada aastat tagasi Nõmme rajamisega, kui jõukamad ja ettevõtlikumad tallinlased kolisid linnast välja männimetsa, lootuses leida seal oma perele tervislikumad elutingimused. Praegu ilmneb valglinnastumine mitte üksnes Tallinnas, Tartus ja Pärnus, vaid uusasumid kerkivad ka Võru, Rakvere, Haapsalu jt Eesti mõistes suuremate linnade ümbrusesse. Linnaelanike arv väheneb, sest elu suures korterelamus ei sobi paljudele, lähivaldade elanikkond aga suureneb, mõnesse neist tekivad juba ka kohalikud keskused. Ka ettevõtted valglinnastuvad. Elanikke kaotavad selle tagajärjel linnadest kaugemal asuvad piirkonnad: maakondade ääremaad ja isegi valdade äärealadel paiknevad külad, vt kaart joonisel 3.

Joonis 3. Rahvaarvu muutus ajavahemikul 2000–2012 Eesti omavalitsustes

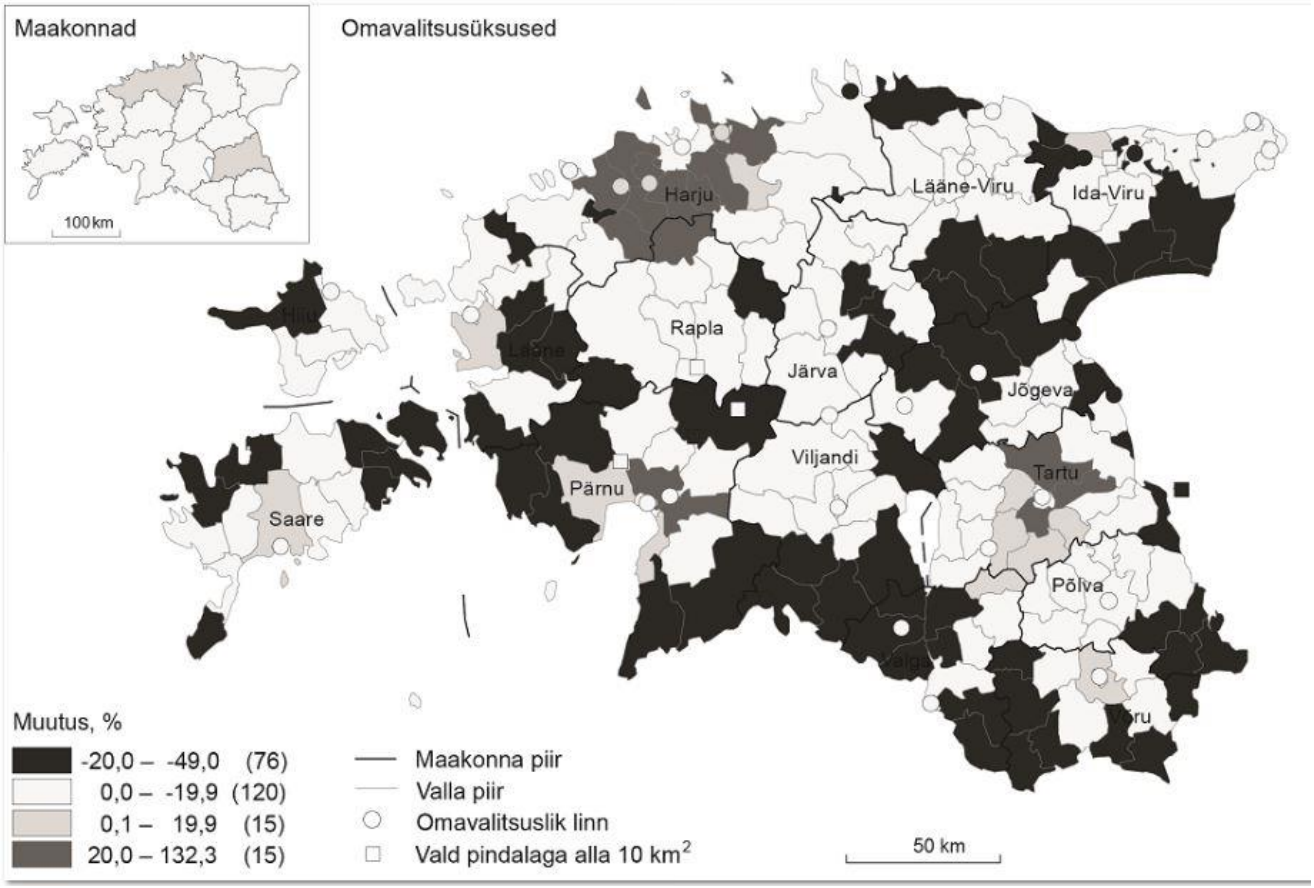

ALLIKAS: Statistikaamet.

Kui valglinnastumine on igati ootuspärane ja normaalne protsess, siis ääremaastumine – linnadest eemal paiknevate piirkondade tühjenemine – on Eesti riigi seisukohast pigem negatiivne. Eriti muudab selle ebasoovitavaks linnaja maarahvastiku ebaühtlane soo-vanuse jaotus. Linnades on suures ülekaalus naised, neile leidub seal rohkem tööd, eriti arvestades seda, et Eestis on naised suhteliselt kõrge haridustasemega. Ligemale pooled nooremas tööeas naistest on kõrgharitud

ning kõrgema haridusega naiste osakaal on suur kuni pensionieani. Seevastu linnadest eemal maapiirkondades on rahvastikustruktuuris oluline osa madalama haridustasemega nooremas tööeas meestel, kellele ka maal tööd jagub, kuid kelle jaoks puudub partneri valiku võimalus. Lisaks sellele elab neis piirkondades arvukalt eakaid, kelle seas domineerivad naised. Seega niihästi soo kui ka vanuse jaotuses erilisi erisusi silma ei paistagi, aga kaht tunnust koos vaadates on näha tasakaalu puudumist. Teisel Eesti rahvastikku praegusel perioodil iseloomustaval protsessil, vananemisel, on kolm olulist põhjust: jätkuvalt võrdlemisi madal sündimus, mille tagajärjel noorimad põlvkonnad on väikesearvulised; kiiresti pikenenud oodatav eluiga – aastail 2000–2012 kasvas meeste ja naiste oodatav eluiga vastavalt 6 ja 5 aasta võrra – ja kolmandaks, nooremate inimeste suur osakaal väljarändajate seas. Demograafilises mõttes on neist protsessidest kaks pigem negatiivsed, kuid oodatava eluea kasv kindlasti positiivne, sh väga hea ka üleeuroopalises arvestuses.

Eesti rahvastiku rahvusstruktuur ja rahvusrühmade paiknemine

Rahvastiku rahvuslikus struktuuris ei ole 21. sajandi esimesel kümnendil erilisi muutusi toimunud. Eestlaste osakaal on tõusnud ühe protsendi võrra ja läheneb 70 protsendile (meenutame, et 1970. aastal oli eestlaste osakaal 68,4 protsenti, langes aga 1989. aastaks 61,5 protsendini). Peaaegu kõigi vähemusrahvuste osakaal on vähenenud, eriti peab see paika nende puhul, keda varemgi oli Eestimaal vähe: vähenenud on ukrainlaste, valgevenelaste, juutide, ingerisoomlaste jt rahvusrühmade arvukus. Näiliselt mõnevõrra kirjumast tänavapildist hoolimata on Eestis praegu kõigi ülejäänud rahvusrühmade esindajaid vähem kui nõukogude ajal, kuid inimeste päritolumaade diapasoon on märgatavalt laienenud. Viimase rahvaloenduse andmetel 180-st Eestis elava rahvuse esindajatest 39 on esindatud üheainsa inimesega ja 85 rahvust on sellised, mille esindajaid on Eestis alla kümne. Üle tuhande esindaja on vaid 12 rahvusel, vt joonis 1, neist arvukaimad on peale eestlaste ja venelaste (vastavalt 902 547 ja 326 235) veel ukrainlased (22 573), valge-venelased (12 579) ning soomlased (7589). Ülejäänud seitsme rahvusrühma (tatarlased, juudid, lätlased, leedulased, poolakad, sakslased, armeenlased) esindajate arv jääb 1000 ja 2000 vahele.

Rahvuse kõrval on eestlaste puhul oluline identiteeditunnus emakeel. Eestlastest 97,4 protsenti peab oma emakeeleks eesti keelt, ja neist, kelle emakeel on eesti keel, on koguni 99,1 protsenti rahvuselt eestlased. Seevastu teiste rahvuste esindajate seas pole emakeele ja rahvuse seos nii tugev, vt joonis 4.

Joonis 4. Eesti arvukamate rahvusrühmade esindajate emakeel

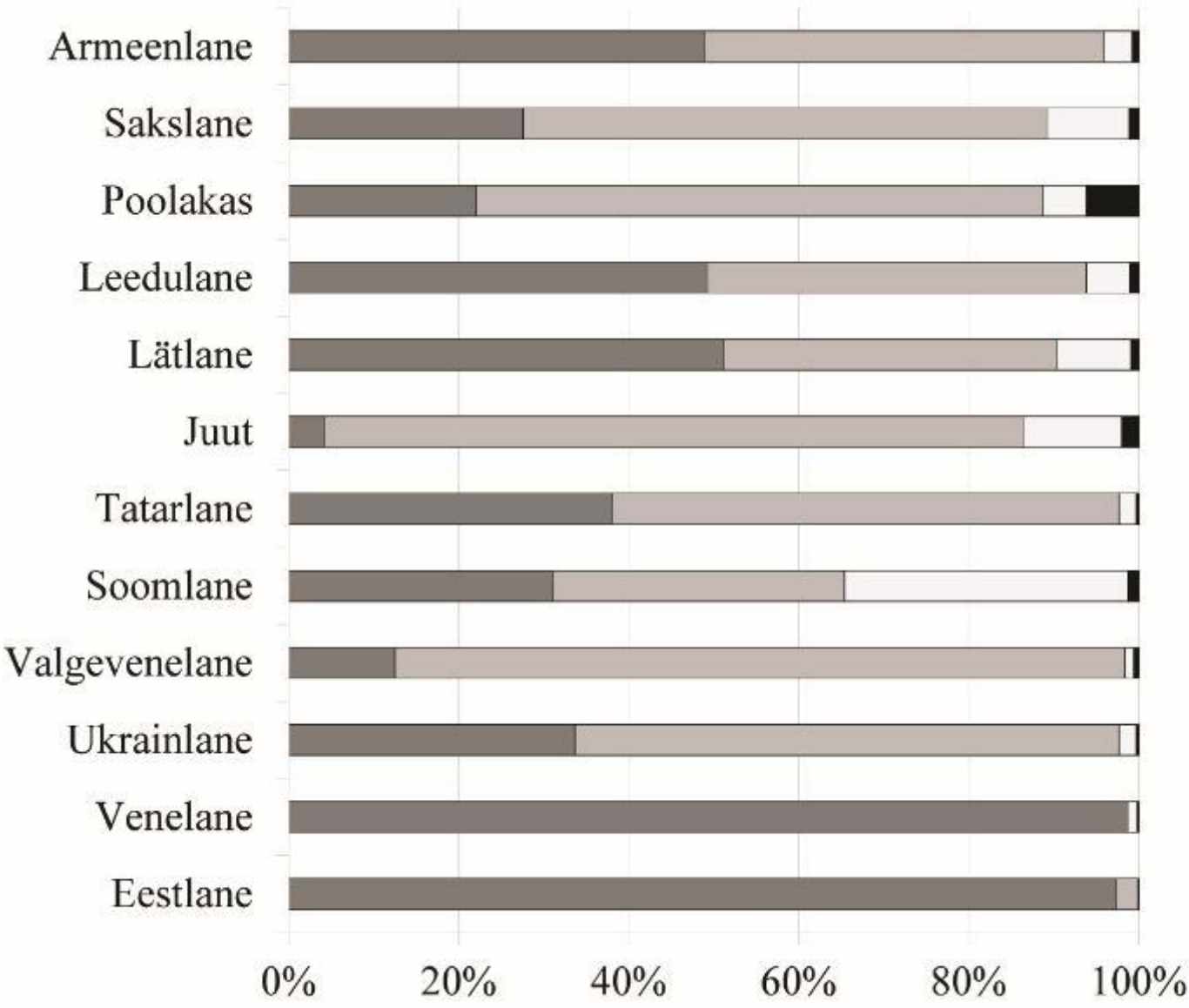

ALLIKAS: Statistikaamet.

Väga selge on vene keele domineerimine vähemusrahvuste seas – siit on ka selge, miks vähemusrahvusi sageli ühise nimetusega „venekeelsed" nimetatakse. Rahvuskeel on emakeeleks vähem kui pooltel juutidel, valgevenelastel, ukrainlastel, tatarlastel, aga sama suundumus iseloomustab ka Eestis elavaid poolakaid, sakslasi ja soomlasi. Ka pool lätlastest, leedulastest ja armeenlastest peavad oma emakeeleks vene keelt. Siin on ilmselt tegemist ühelt poolt Nõukogude Liidu juurtega inimestega, kes on pikalt elanud venekeelses keskkonnas, teiselt poolt ka segaperedega, kelle puhul vene keel on ühiseks suhtluskeeleks. Eesti keele on omaks võtnud vaid kolmandik soomlastest, teiste rahvuste esindajaid on eesti keele kui emakeele kõnelejate seas vähe.

Erinevate rahvusrühmade paiknemine Eestimaa pinnal muutus viimase kümnendi jooksul vähe: jätkuvalt on Ida-Virumaa domineerivalt venekeelne: eestlaste osatähtsus siin ei kasvanud, nagu kõigis muudes maakondades, vaid langes poole protsendi võrra, 20 protsendilt 19,5 protsendile. Siin on ka praktiliselt täiesti venekeelseid linnu nagu Narva (eestlaste osakaal 5,2 protsenti) ja Sillamäe (4,8 protsenti), venekeelne elanikkond on ülekaalus ka teistes Ida-Viru linnades (välja arvatud tilluke Püssi, kus eestlasi on pisut üle poole), eestlased elavad pigem maal. Kuid venekeelseid linnu on Eestis mujalgi, eriti Harjumaal, vt joonis 5. Harjumaal elab eestlaste kõrval samuti mitmeid teisi rahvaid, eestlaste osakaal on seal 61,7 protsenti. Tallinnas oli loenduse andmetel eestlasi 55,3 protsenti, kuid eestlased olid vähemuses Lasnamäel (29,4%) ja napilt ka Põhja-Tallinnas (49,8%). Maapiirkondades on eestlased praktiliselt kõikjal ülekaalus, erandiks on vaid Alajõe, Aseri ja Vaivara vald IdaVirumaal, Peipsiääre ja Piirissaare Tartumaal ning Kasepää Jõgevamaal. Viimase kolme valla elanikud on siin juba 17. sajandist peale elanud vanausulised venelased (*staroverõ*). Nõukogude aja jäänukina on Tapa linnas üle 40 protsendi elanikkonnast venekeelne – see põline raudteesõlm oli ja on praegugi ühtlasi militaarkeskus. Siiski on siin elanikkonna rahvusstruktuur võrdlemisi suures osas muutunud peamiselt venekeelse elanikkonna lahkumise, kuid mõnevõrra ka eestikeelse elanikkonna lisandumise arvel. Sarnane on olukord Valga linnas, kus eestlaste osakaal on 64 protsenti. Tartu linnas on venekeelseid elanikke üle 18 protsendi. Ühelt poolt on siia mingil määral elama jäänud nõukogude aja väga arvuka militaarpersonali (siin oli suur sõjaväelennuväli) järeltulijaid, teiselt poolt on siin alati seoses ülikooliga elanud eri rahvuste esindajaid.

Lisaks eespool loetletud keskustele on Eestis mitu väiksemat linna, kus oli nõukogude ajal (osalt varem ja jätkuvalt nüüdki) tööstuskeskus ja kuhu selletõttu on muulasi suhteliselt rohkem kogunenud. Niisugused asulad on Harjumaal Kehra ja Lääne-Virumaal Kunda, kus eestlasi on ligikaudu kaks kolmandikku elanikkonnast. (Joonis 5)

Ülejäänud piirkonnad – vallad ja ka väiksemad linnad – on ülekaalukalt eestikeelsed, enamasti on neis eestlaste osakaal üle 90 protsendi, paljudes kohtades ka üle 95 protsendi.

Joonis 5. Eestlaste osakaal muulaste enamusega linnades

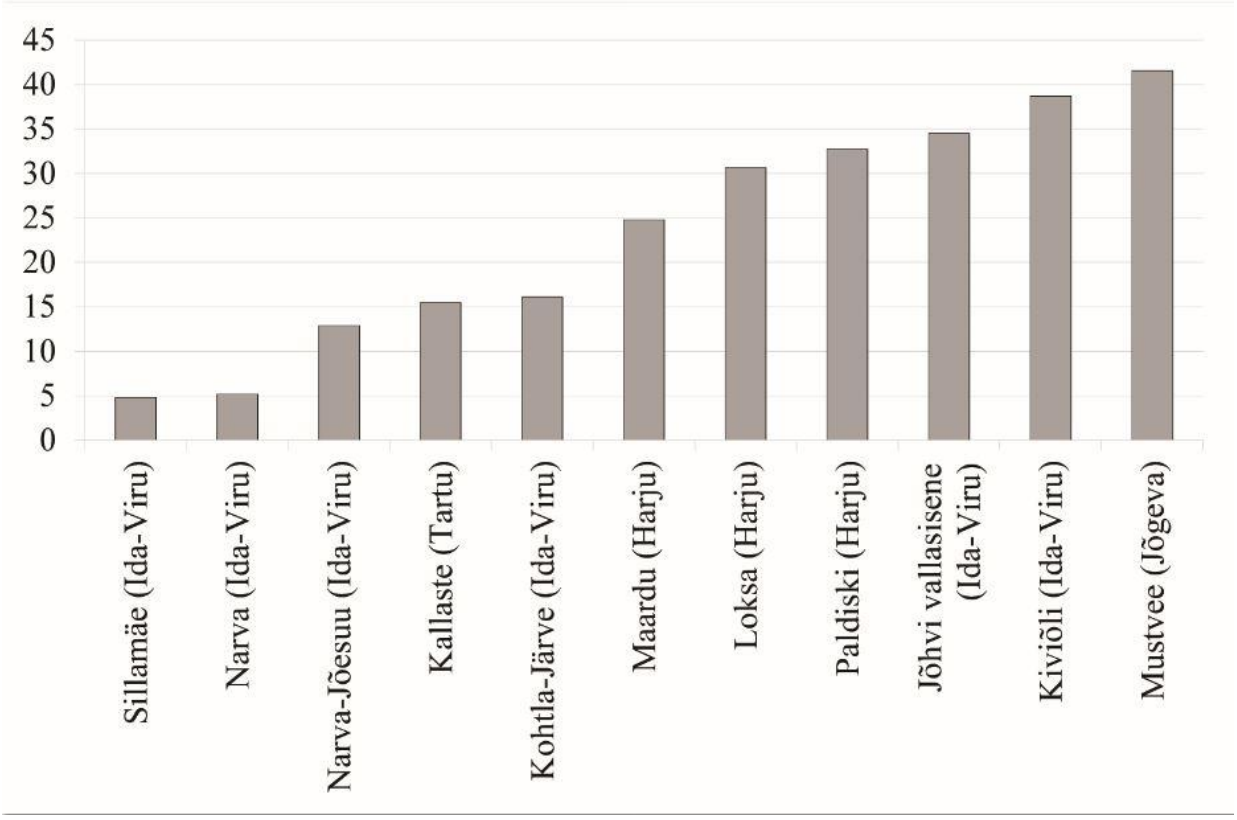

ALLIKAS: Statistikaamet.

Eesti vähemusrahvused muude identiteeditunnuste järgi

Seni käsitlesime Eesti elanike jagunemist rahvuse ja emakeele alusel. See pole siiski ainus tunnus, mille poolest Eesti mitte-eesti elanikkond erineb eestlastest. Rahvusvahelise statistika kohaselt nimetatakse identiteeditunnusteks veel ka rassi, mida me ei käsitle, sest rassi poolest on Eesti elanikkond väga homogeenne, ja religiooni. Sisuliselt kuuluvad siia ka põlvnemise tunnused, sh sünnikoht ja kodakondsus, samuti näitab riigikeele oskus seda, kuivõrd inimene end riigiga seostab.

Religioossust võib viimase loenduse andmetel ka Eestis põhjendatult identiteeditunnuseks pidada (vt joonis 6). Mitte-eestlased erinevad eestlastest mitte üksnes usu valiku – eestlaste seas on domineeriv usk luterlus, venelaste seas õigeusk –, vaid ka usklike osatähtsuse ja nende vanusejaotuse poolest. Selgub, et venekeelsest elanikkonnast on üle poole (50,5%) usklikud, kusjuures see osakaal ei sõltu eriti vanusest ja on viimase kümnendi jooksul märgatavalt suurenenud. Eesti rahvusest inimestest on usklikke vähem kui viiendik (18,5%) ja usklikkus on oluliselt seotud vanusega, olles rohkem levinud eakate hulgas. Nimelt selle tagajärjel ongi luteriusuliste osakaal ühiskonnas viimase kümne aasta jooksul vähenenud: usklike eestlaste põlvkond on surma tõttu vähenenud, pealekasvava põlvkonna seas on usklikke vähem. Siiski on praegusel ajal usupilt Eestis üsna kirju ja sõltub palju elanikkonna rahvuslikust koostisest. Esimene küsimus, mis

rahvaloendusel usu kohta esitati, oli usu tunnistamise kohta, kusjuures oli ka võimalus loobuda usu küsimustele vastamisest, seda kasutas kõigist vastajatest 14 protsenti, kuid juutidest 24 protsenti ja eestlastest 13 protsenti (väikseim suhtarv). Vähemalt 15-aastastest eestlastest kinnitas 65 protsenti, et nad ei tunnista ühtegi usku. Järgnesid juudid, lätlased ja soomlased (mitteusklikke vastavalt 48%, 40% ja 40%). Leedulaste ja sakslaste seas oli end mitteusklikuks tunnistanuid pisut üle 30 protsendi, venelaste seas pisut alla 30 protsendi. Venelaste, ukrainlaste, valgevenelaste ja armeenlaste seas oli populaarseim õigeusk (40–50% elanikest), kuid lisaks sellele oli õigeusk populaarseim ka sakslaste (20%) ja lätlaste (16%) seas. Luterlus oli populaarseim soomlaste ja eestlaste (27% ja 14% elanikest) ning teine eelistus sakslaste ja lätlaste puhul. Poolakate ja leedulaste eelisusk oli katoliiklus (vastavalt 47% ja 33%). 32 protsenti tatarlastest ja 8 protsenti muude rahvuste esindajatest olid islamiusulised. Eestlaste seas oli veel 0,5 protsenti baptiste, 0,3 protsenti Jehoova tunnistajaid ja 0,4 protsenti maaja taarausulisi. Kuna maaelanikud on ülekaalukalt eestlased ja linnades elab palju muulasi, siis on Eestis usklike jaotus linnaja maaelanike vahel täiesti ebatraditsiooniline: maaelanike hulgas on usklikke palju vähem kui linnaelanike seas. Etteruttavalt võib lisada, et sama suundumus ilmneb ka muude väärtuste, sh näiteks pereväärtuste puhul: kuna mitte-eestlased on oma hoiakutelt eestlastega võrreldes konservatiivsemad, tähendab see linnaelanike suuremat konservatiivsust võrreldes maaelanikega, mis samuti on üsnagi ainulaadne.

Joonis 6. Olulisemate religioonide esindajate arvukus sõltuvalt vanusest Eestis aastail 2000 ja 2011

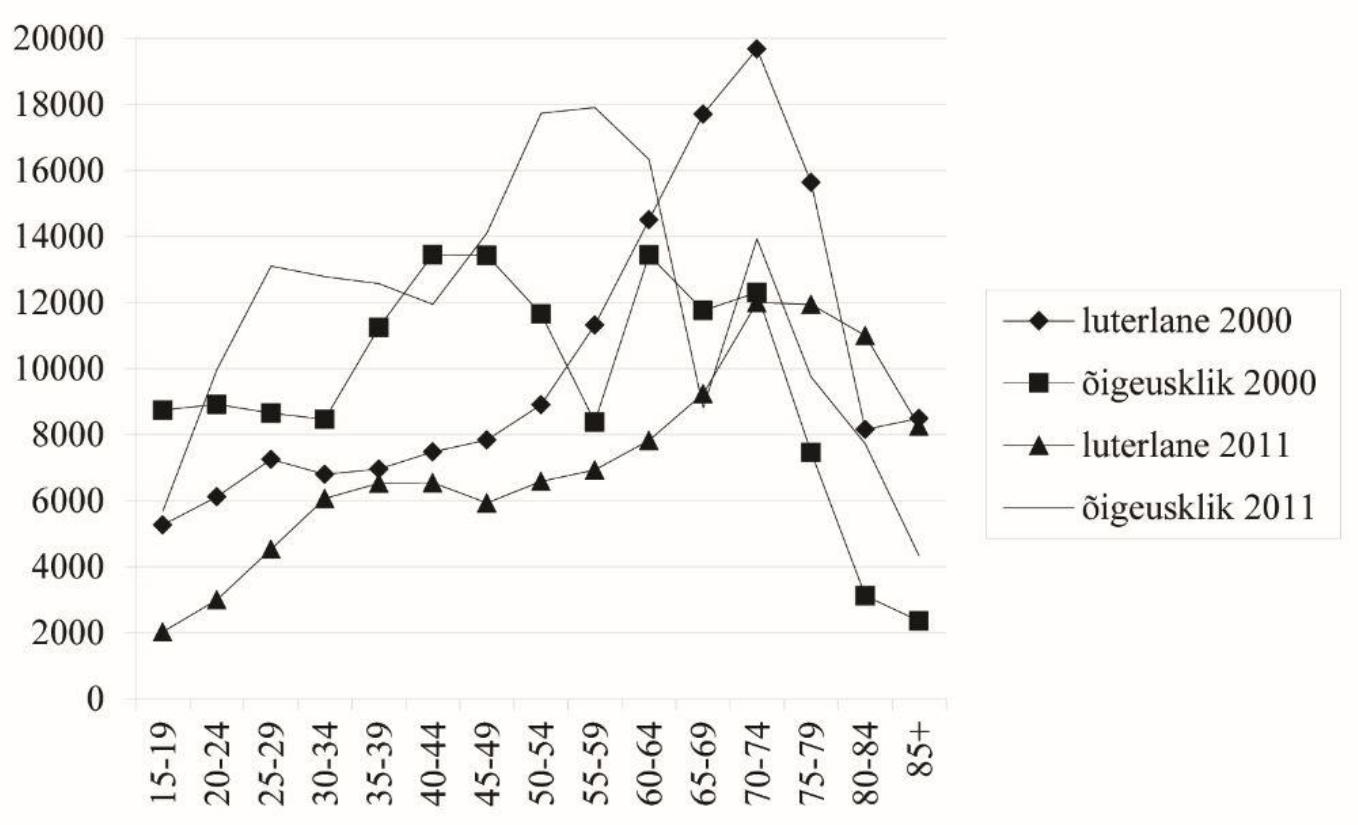

ALLIKAS: Statistikaamet.

Oluline identiteeditunnus Eesti kontekstis on ka eesti keele oskus. Eesti vähemusrahvusest kogukonda iseloomustab assimileerumine vene rahvusega, mida kõige ilmekamalt näitab nende emakeele valik, kuid seotust Eesti riigiga iseloomustab eesti keele kui võõrkeele oskus. Mõneti paradoksaalselt ei ole eesti keele oskus siin elatud aastatega suurenenud, kõige vähem oskavad eesti keelt eakad mitteeestlased, kes on Eestis elanud juba üle poole sajandi. Seevastu uustulnukate eesti keele oskus on keskmiselt parem. Siin on põhjuseks niihästi elukeskkond (elamine venekeelses keskkonnas) kui ka üldine eluhoiak, mida kaudselt näitab ka kodakondsus. Kodakondsus ja keeleoskus, mis on omavahel tugevasti korreleeritud, sõltuvad olulisel määral sellest, mitmendat põlvkonda inimene Eestis elab.

Eesti elanikkonna põlvnemise analüüs

Esimest korda Eesti rahvaloenduste ajaloos hakati taasiseseisvunud Eestis jälgima Eesti elanike põlvnemist. 2000. aastal küsiti loendatavatelt lisaks nende endi sünniriigile ka isa ja ema sünniriiki; 2011. aasta loendusel lisandus küsimustikku vanavanemate sünniriik lihtsustatud kujul vastuse¬variantidega „kõik Eestis", „osa Eestis", ja „kõik väljaspool Eestit". See võimaldas jaotada Eesti elanikkonna põlisuse alusel nelja kategooriasse:

1. esimese põlvkonna välispäritolu rahvastik – inimesed, kelle vanemad ja kes ise on välismaal sündinud;
2. teise põlvkonna välispäritolu rahvastik – inimesed, kes on Eestis sündinud, kuid kelle mõlemad vanemad on sündinud välismaal;
3. kolmanda põlvkonna välispäritolu rahvastik – inimesed, kelle kõik vanavanemad on sündinud välismaal, kuid kelle vanematest vähemalt üks on sündinud Eestis;
4. põlisrahvastik – inimesed, kelle vähemalt üks vanem ja üks vanavanem on sündinud Eestis.

Joonis 7. Eesti rahvastiku jagunemine põlisuse järgi

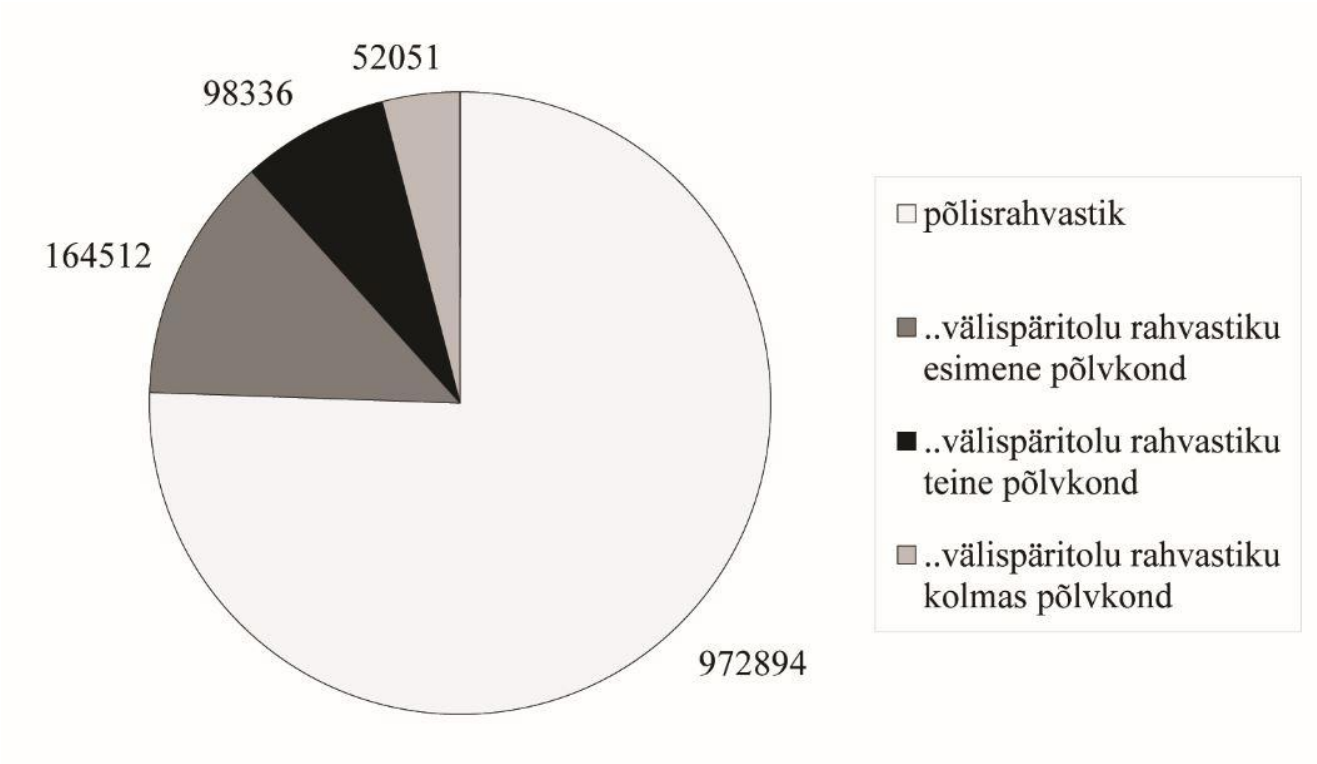

ALLIKAS: Statistikaamet.

Ilmnes, et Eesti elanikkonnast oli loendushetkel ligikaudu veerand välispäritolu. See suhtarv oli ligikaudu sama, mis eelmise loenduse ajalgi, kuigi siis käsitleti üksnes esimese ja teise põlvkonna välispäritolu rahvastikku, seega on põlisrahvastiku osakaal viimase tosina aasta jooksul pisut suurenenud, peamiselt esimese põlvkonna sisserännanute surmade tagajärjel.

Põlisuse määramisel ei kasutatud rahvust tunnusena, kuid ootuspäraselt selgus, et põlisus oli oluliselt rahvusega seotud, vt joonis 8. Kuigi enamik eestlasi kuulub põlisrahvuse hulka ja enamik muude rahvuste esindajaid välispäritolu rahvastiku hulka, ei ole see vastavus täielik, pildi muudavad keerukamaks segaperede esindajad.

Joonis 8. Põliselanike ja eri põlvkondade välisrahvastiku rahvuslik koostis

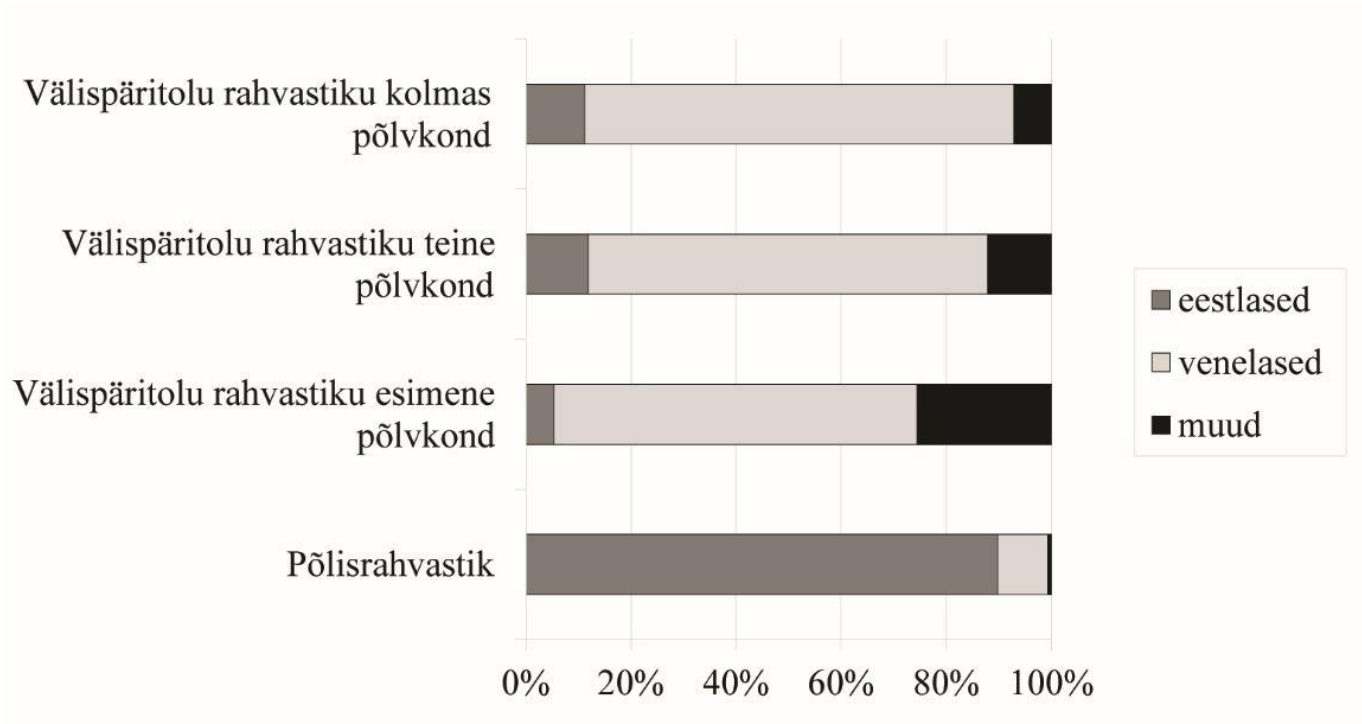

ALLIKAS: Statistikaamet.

Selgus, et põlvkonnad erinevad üksteisest märkimisväärselt vanuse poolest – esimese, teise ja kolmanda põlvkonna välispäritolu rahvastiku keskmine vanus loendushetkel oli vastavalt 60, 42 ja 25 aastat, põliselanikkonna vanus aga 39 aastat. See on igati ootuspärane, arvestades, et massilise sisserände aeg Eestisse jääb minevikku. Eri põlvkondade välispäritolu rahvastik on oma hoiakutelt üsna erinev, mida näitab nende jagunemine eesti keele oskuse ja kodakondsuse järgi.

Eesti keele oskuse jagunemine põlvkonniti on sarnane kodakondsuse jaotusega: esimese põlvkonna välispäritolu rahvastikust oskab eesti keelt kõigest kolmandik, teise ja kolmanda põlvkonna välispäritolu rahvastikust aga ligikaudu 60 protsenti.

Eesti püsielanikest 85 protsenti on siin sündinud. Eestlastest ja venelastest on Eestis sündinud vastavalt 97 ja 62 protsenti. Ka Eestis elavatest juutidest on siin sündinud üle poole – 52 protsenti. Ülejäänud vähemusrahvuste esindajate enamik on sündinud oma kodumaal: ukrainlastest 62 protsenti, valgevenelastest 67 protsenti, lätlastest 60 protsenti, leedulastest 51 protsenti. Seevastu siinsetest soomlastest, sakslastest ja poolakatest on oma kodumaal sündinud vähemus: vastavalt 20, 13 ja 19 protsenti, rohkem on neid sündinud Eestis (soomlastest 45%, nii sakslastest kui ka poolakatest 36%). Venemaal on soomlasi ja sakslasi sündinud vastavalt 35 ja 28 protsenti, poolakatest on aga 23 protsenti sündinud Valgevenes.

Joonis 9. Põliselanike ja eri põlvkondade välisrahvastiku koostis kodakondsuse järgi (muu riigi kodakondsus sisaldab ka Vene kodakondsust)

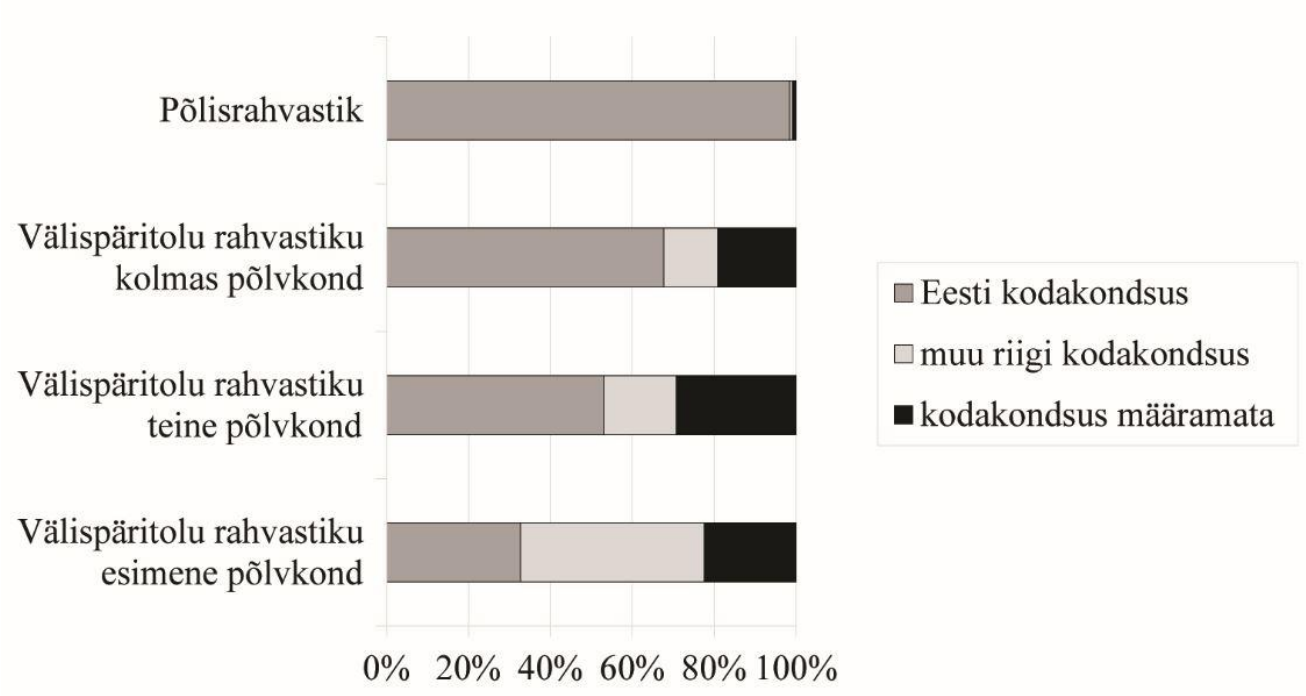

ALLIKAS: Statistikaamet.

Kokkuvõte

Eesti elanikkonna praegune rahvuslik koosseis on kujunenud põhiliselt eelmise sajandi teisel poolel nõukogude okupatsiooni tingimustes. Teise maailmasõja tulemusena kadusid Eesti ajaloolised vähemusrahvad, ainsa erandina jäi siia püsima Peipsi-äärsete vanausuliste venelaste kogukond, kuid nendegi hulgas on arvestatav hulk uustulnukaid, kes on sinna kolinud pigem rahvusliku kui usulise identiteedi põhjal.

Aastail 1945–1989 kasvas Eesti rahvaarv hinnanguliselt 600 000–700 000 inimese võrra, st toonasele rahvastikule lisandus mahult ligi kolmveerandi jagu. Kuigi saabujate seas oli ka kodumaale naasnud eestlasi, ei saavutanud eestlaste koguarv ka perioodi lõpuks sõjaeelset taset ja eestlaste osakaal rahvastikus langes 61,5 protsendi tasemele (enne Teist maailmasõda oli see näitaja 88 protsenti), linnades elas ligikaudu 70 protsenti püsielanikest ja paljudes linnades oli enamik elanikkonnast venekeelne.

Järgnenud paarikümne iseseisvusaasta jooksul on rahvastikupilt mõnevõrra muutunud, kuid kõik muutused pole olnud kaugeltki soodsad. Selgituseks tuleb märkida, et rahvastiku arvestuses on tavaks kasutada aasta esimest päeva, mis praegusel juhul erineb ainult ühe päeva võrra 2011. aasta loendusest. Seega rahvaarv, arvestades üksnes tsiviilelanikkonda, on aastatel 1989–2012 vähenenud 240 000 võrra (15,4%). Sellest kolmandik on toimunud negatiivse loomuliku iibe,

kaks kolmandikku aga negatiivse rändesaldo arvel. Esimesel perioodil pärast taasiseseisvumist lahkusid peamiselt mitte-eestlased ja selle tagajärjel on eestlaste osakaal rahvastikus tõusnud 2011. aastaks ligi 70 protsendini. Mida aeg edasi, seda rohkem lahkub siiski Eestist noori eestlasi, kuid tasapisi suureneb ka tagasirändajate arv, ulatudes praegu hinnanguliselt kolmandikuni lahkujatest.

Muutunud on ka rahvastiku vanuseline koostis – madala sündimuse, tublisti pikenenud oodatava eluea ja noorte väljarände tulemusena on rahvastik viimaste aastate jooksul mitme aasta võrra keskmiselt vananenud. Eriti on vananenud välispäritolu rahvastik – esimese põlvkonna sisserännanud (12 protsenti kogu püsielanikkonnast) on keskmiselt 60-aastased, teise põlvkonna sisserännanute (7%) keskmine vanus on 42 aastat, põliselanike vanus on 39 aastat. Seega võib öelda, et mitte-eesti kogukonnas annab tooni esimese põlvkonna välispäritolu elanikkond kui kõige arvukam. Nemad on mitte ainult kõige eakamad, vaid ka kõige konservatiivsemad niihästi kodakondsuse kui ka riigikeelesse suhtumise poolest. Kuigi rahvuste poolest on see kogukond võrdlemisi mitmekesine, on neist paljud Venemaal sündinud, tunnistavad õigeusku ja peavad oma emakeeleks vene keelt.

Oluline muutus on aga toimunud elanikkonna paiknemises Eestis: hoogustunud on liikumine maalt linnade lähedusse, valglinnastumine ja selle tulemusena ääremaastumine – inimtühjaks muutuvad maakondade, aga ka valdade servaalad. Sellele aitab kaasa ka välisränne: nimelt ääremaadelt lahkub suhteliselt palju noori välismaale. Samal ajal on Ida-Virumaa jätkuvalt võrdlemisi endasse sulgunud piirkond, millel siserändelised seosed on Eesti teiste piirkondadega võrdlemisi nõrgad. Siin ei ole toimunud muutust ka rahvastiku koostises, kuigi kõigis ülejäänud maakondades on eestlaste osakaal viimase tosina aasta jooksul ühe-kahe protsendi võrra kasvanud.

Lõimumine Eestis: viis erikoelist mustrit

Triin Vihalemm, Tartu Ülikooli kommunikatsiooniuuringute professor

Marianne Leppik, Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi doktorant

Eestikeelne sõna „lõimumine" tekitab seose lõime ja kangakudumisega. Artiklit pealkirjastades mõtlesimegi lõimumisest kui teatud sotsiaalsest kangast, mida hoiavad koos eri jämeduse ja tihedusega lõimed ehk ühiskonna sotsiomateriaalne struktuur.

Nii nagu kangas sünnib materjali, kuduja oskuste ja ideede koostoimel, nii annavad ka struktuursed eeldused ning indiviidi perekondlikud ja personaalsed ressursid koostoimes tema teadmiste-tõlgendustega erinevaid ühiskonnaga suhestumise ja toimuvate muutustega kohanemise viise. Venelaste ja teistest vähemusrahvustest Eesti elanike kohta on avaldatud küll palju analüüse, kuid ikkagi annavad avalikes seisukohavõttudes tooni polaarsed käsitlused, kus n-ö tubli venelase tunnuseks on eesti keele oskus ja poliitiline lojaalsus. Seevastu probleemsete venelaste tunnuseks on tõrksus eesti keele (omandamise), kodakondsuse ja eestikeelse meedia jälgimise vastu. Kui ideoloogilises mõttes võib selline lihtsustav esitusviis olla mõnikord õigustatud, siis poliitikate planeerimisel, mis peaks viima sotsiaalsele muutusele, ei ole sellest palju abi.

Tartu Ülikooli teadlaste tehtud analüüs Integratsiooni Monitooring 2011 raames tõi välja viis lõimumisviisi (Lauristin 2012, 198–203). Üldjoontes sama laadi tulemustele jõudis ka järgmisel aastal uuringut teinud Tallinna Ülikooli uurimisrühm (Kruusvall 2013, 8–13). Artikli eesmärk on kirjeldada neid lõimumisviise iseloomustavaid ning neid tõenäoliselt taastootvaid sotsio-materiaalseid keskkondi ning hüpoteetiliselt hinnata erinevate lõimumisviiside mõju Eesti ühiskonnas kulgevatele protsessidele. Selleks on kasutatud ühiskondliku osaluse aktiivsuse ja institutsionaliseerituse tunnuseid ning etnokultuurilise identiteedi ning eestistumise tunnuseid. Empiiriliseks aluseks on Marju Lauristini poolt Integratsiooni Monitooring 2011 raames välja töötatud lõimklastrite (Lauristin 2012) teisene analüüs. Teoreetilise tõlgenduse raamistiku moodustavad mitmete Eesti rahvusküsimust uurinud teadlaste pakutud selgitused ning Anthony Giddensi strukturatsiooniteooria (1984). Lõimumise ehk integratsiooniga seotud probleeme on akadeemilistes ja rakenduslikes uurimustes analüüsitud nii laiemas kui ka kitsamas tähenduses. Laiemas tähenduses vaadatakse protsesse pikemas perspektiivis, venelaste jt vähemusrahvuste kohanemisena rahvusriigi taasloomise ning suurte sotsiaal-majanduslike reformidega ühiskonnas. Kaudselt mõjutavad (vana)vanemate kohanemise probleemid ka nende (lapse)lapsi, kes on sündinud Eestis pärast nõukogude aega. Kohanemine on siin kompleksne protsess, mis haarab nii poliitilisi, majanduslikke ka kui kultuurilisi muutustega toimetuleku strateegiaid. Kitsamas tähenduses kasutatakse lõimumise terminit, et määratleda keelelis-etniliste vähemuste suhet Eesti riigi, eesti keele ja eestikeelse avalikkusega. See analüüs vaatleb lõimumist laiemas tähenduses, seostades analüüsitavaid klastreid ka sisserännupõlvkonnaga.

Analüüsi metodoloogiast

Integratsiooni rakenduslikuks hindamiseks on Euroopas kasutatud erinevaid meetodeid (vt nt Entzinger, Biezeveld 2003; Niessen, Schibel 2004). Kasutatakse valdkondlikku jaotust nagu õiguslik-poliitiline, majanduslik ja kultuuriline integratsioon. Valdkondlikust jaotusest lähtus näiteks „Eesti lõimumiskava 2008–2013". Sageli eristatakse ka struktuurset lõimumist (kodakondsus, töökoht, koolivalikud) ja individuaalset lõimumist (hoiakud, enesehinnang). Analüüs tugineb teoreetiliselt agendi ja struktuuri ning strukturatsiooni käsitlusele, mille esitas Briti sotsioloog Anthony Giddens (1984). Giddens käsitleb struktuuri indiviidi tegutsemise piiritleja ja võimaldajana, olles korraga nii vahend kui ka tagajärg. Seetõttu toimub indiviidide (igapäevaste) toimingute kaudu ka pidev ühiskonna struktuuri (ettekavatsemata) taasloomine, mis omakorda mõjutab indiviidi igapäevaseid praktikaid. Indiviidi võimet ühiskonna struktuuris toimetada kas passiivselt (järgides reegleid ja kasutades ressursse) või aktiivselt (luua uued reeglid, kujundada-jaotada ressursid ümber) nimetab Giddens agentsuseks. Väga lihtsustatult võib öelda, et pinged ja probleemid tekivad reeglite ja ressursside vastuolust. Ühiskonnas toimuvate muutustega kohanemine ja agentsus väljenduvad aga indiviidi suhestumises ümbritsevate võimalustega, ka vastuolude lahendamises reeglite ja ressursside vahel.

Empiirilises uuringus tekib küsimus, kuidas neid aspekte operatsionaliseerida. Analüüs pakub üht võimalust. Nagu eespool mainitud, siis empiirilise alusena rakendasime Integratsiooni Monitooringu 2011 raames Marju Lauristini kirjeldatud lõimklastreid autori loal. Klastrid moodustati kolme koondtunnuse põhjal, mis kirjeldavad: 1) poliitilist enesemääramist, 2) eesti keele oskust ja keelekasutust ning 3) osalemist avalikus elus ja kodanike kaasamist (vt Lauristin 2012, 194–207).

Vaadeldavad tunnused

Lõimklastrite teisene analüüs põhineb klasterrühmade akumuleeritud indekstunnuste võrdlemisel. Selleks eristasime nelja eridimensiooni iseloomustavad tunnused, võttes aluseks nii teooria kui ka varasemate uuringute tulemused. Nimetatud indekstunnuste koostis on kirjeldatud lisas 1.

Lisaks konstrueerisime kaks teineteist mittevälistavat koondtunnuste paari. Esimese paari moodustavad tugevasti ja nõrgalt institutsionaliseeritud agentsuse tunnused (vt lisa 1). Tunnustepaarist üks tunnus esindab tugevasti institutsionaliseeritud agentsust. See väljendub seoses tegevusi reeglistavate ja samal ajal võimaldavate institutsioonidega (kodakondsus, töökoht ning selle pakutavad võimalused), aga ka eri institutsioonide ja süsteemide usaldamisena (juhul kui süsteemi usaldatakse, siis seda tõenäoliselt ka kasutatakse oma probleemide lahendamiseks). Tunnustepaari teine tunnus väljendab nõrgalt institutsionaliseeritud agentsust. Viimatimainitu on väljendatud mitteformaliseeritud (kodaniku)aktiivsuse kaudu ehk seda esindab osalemine avalikes (poliitilistes) tegevustes, vabaühendustes, vabatahtlik töö jne.

Teise tunnustepaari moodustavad n-ö eestistumine ja etnokultuurilise identiteedi säilitamine. Eestistumine ehk Eesti-suunaline akulturatsioon kätkeb eesti keele kasutamist, eestlaste olemasolu tutvusringkonnas, eestlastega suhtlemist, valmisolekut eestikeelseks hariduseks, koostööks eestlastega jne. Etnokultuurilise identiteedi säilitamine väljendub aga oma rahvusrühmaga seotuses ning etnokultuurilist identiteeti taastootvates praktikates. Sinna alla kuuluvad rahvuskultuuride seltside tegevustes osalemine, rahvuslike tähtpäevade tähistamine, enesemääratlemine etnilise päritolu, kultuuri ja keele kaudu (vt lisa 1).

Võrreldes lõimklastreid nende nelja tunnuse lõikes on võimalik öelda, kuivõrd on need lõimumisviisid institutsionaalsete võimaluste kujundamisega suunatavad ning kas etnokultuuriline identiteet ja eestistumine on teineteist allutavad või saavad eksisteerida ka harmoonias?

Klasterrühmade võrdluse alused

Rühmade võrdlemiseks kasutasime koondtunnuste sageduste normaaljaotustest lähtuvalt kolme sagedusjaotust: tunnus on nõrgalt esindatud, keskmiselt esindatud või tugevalt esindatud. Klasterrühmade võrdlemisel kõrvutasime nende vastajate osakaalu, kelle puhul see koondindekstunnus oli avaldunud väga tugevasti või keskmisel tasemel. Oleme teadlikud, et metoodikasse on sisse programmeeritud teatud võimendus, kuna osa dimensioone moodustavad tunnused kattuvad klastreanalüüsil juba kasutatud tunnustega (märgitud kursiivis lisas 1). Mõningatel juhtudel on üks ja sama tunnus ka kahe dimensiooni koostises, kuna seda ei ole võimalik üheselt tõlgendada (näiteks osalus kodanikuühendustes võib viidata nii institutsionaalselt hästi orkestreeritud kui ka rohujuuretasandi aktivismile). Me ei pidanud võimalikuks ega vajalikuks neid tunnuseid analüüsist välja jätta, kuna need on sisuliselt olulised ning võimendusest tekkinud viga avaldub kõigis klastrites. Seega tuleb mudelite tõlgendamisel arvesse võtta, et Eesti kodakondsuse omamine ning eesti keele valdamine on moodustatud klastritega tugevas positiivses korrelatsioonis (statistilises sõltuvuses). Samas, meie eesmärk oli võrrelda klastreid omavahel, kasutades koondtunnuseid klastreid eristava abivahendina, mitte iseseisva väärtusena.

Võrdlus põlvkondade ja piirkonna alusel

Lisaks klastrite omavahelisele võrdlusele oleme analüüsinud ka nendesse kuulumise seoseid sotsiaal-demograafiliste, paiknemise, sisserännutausta tunnustega. Eesti immigrantrahvastiku võib jagada kolmeks põlvkonnaks: esimeseks, teiseks ja kolmandaks (vt joonis 1). Praegu annab veel tooni esimene põlvkond (väljaspool Eestit sündinud), kes on kõige kehvema keeleoskusega (37% oskab eesti keelt). Teise, Eestis sündinute põlvkonna ja kolmanda põlvkonna (kelle vanemad on Eestis sündinud) keeleoskus on veidi parem (keeleoskajaid 57%). Kui esimesest põlvkonnast rohkem kui kolmandik (38%) omab Venemaa kodakondsust, teise põlvkonna moodustavad valdavalt Eesti kodakondsed (53%), ent ligi kolmandik (29%) neist on jätnud ka oma kodakondsuse määratlemata. Eelduspäraselt võiks kolmas sisserännupõlvkond olla valdavalt Eesti kodakondsusega, ent tegelikult on Eesti kodakondseid natuke enam kui kaks

kolmandikku (68%) ning ligi viiendik (19%) ei ole kodakondsust valinud.
Teine oluline struktuurne tegur, mis Eestis lõimumismustreid mõjutab, on piirkond elik küsimus, kas eluja/või töökohas on ülekaalus teised sisserännanud või põliselanikud? Sellest lähtuvalt kasutasime kolmest paiknemistunnust: Tallinn (kus eestlaste jt rahvuste osakaal on enam-vähem pooleks), Ida-Virumaa linnad (kus immigrantrahvastik on enamuses) ning muu Eesti (kus sisserännanud on alaesindatud).

Joonis 1. Sisserännnupõlvkondade osakaal Eestis

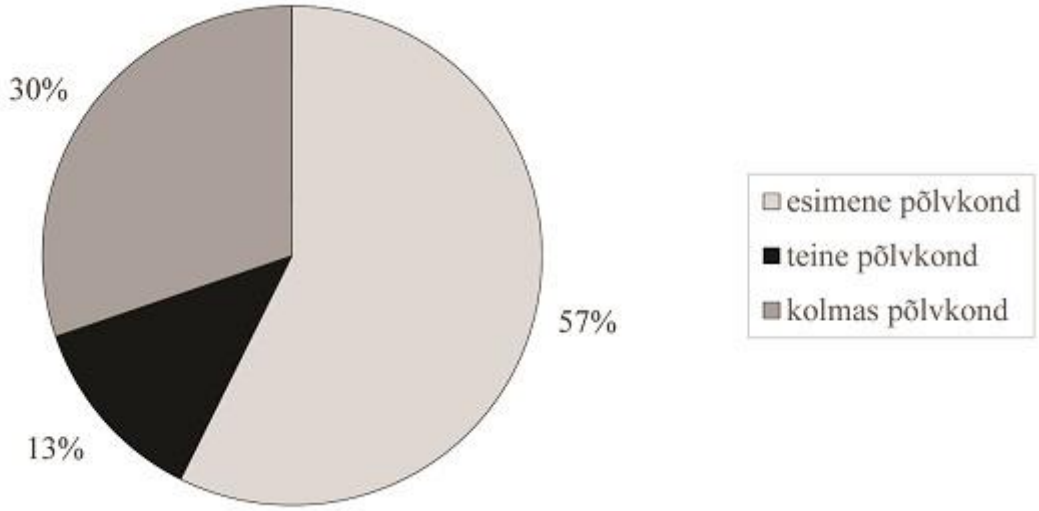

Klastrisse kuulumine

Ühte või teise klastrisse kuulumise prognoosimiseks tegime binaarse logistilise regressioonanalüüsi. See võimaldab hinnata mitme sõltumatu tunnuse mõju (ühele) uuritavale tunnusele. Iga mudelisse kaasatud sõltumatu tunnuse puhul selgub selle mõju sihtrühma kuulumise tõenäosusele. Regressioonanalüüsis olid klastrid sõltuvateks tunnusteks. Kuulumine vastavasse klastrisse on kodeeritud väärtuseks 1. Tegemist on binaarse tunnusega, kus võrdlevaks rühmaks on klastrisse mittekuulumine, väärtusega 0. Mudelite tõlgendamisel kasutasime suhtelise tõenäosuse mõistet – see tähendab, et uurisime sündmuse (praegusel juhul rühma kuulumise) toimumise võimalust sündmuse mittetoimumise seisukohast. Logistilise regressiooni korral ei pea prognoositava muutuja jaotus olema normaaljaotusele lähedane ega seos lineaarne, analüüsi kaasatavad tunnused ei pea olema diskreetsed, st tegu võib olla mitmete eri tüüpi tunnuste kombinatsioonidega.

Sõltumatute tunnustena kaasasime taustatunnustena soo ja vanuse, struktuursete teguritena sisserännupõlvkonna, elukoha, sotsiaalse staatuse, hariduse ning riigispetsiifilise kapitali näitajatena eesti keele oskuse ning kodakondsuse.

Teise mudeli koostamisel oli eesmärk hinnata kultuurilist identiteeti ja sotsiaalseid suhteid väljendavate tunnuste olulisust nagu religioossus, etnilise identiteedi

tugevus, erinevat päritolu meediakanalite olulisus ning kontaktid eestlastega, ühe või teise lõimumisviisi komponendina.

Tulemused: lõimumismustrite iseloomustus

Lõimklastrite võrdlev iseloomustus nelja koondtunnuse kaupa – institutsionaliseeritud sidusus ja osalus, "rohujuuretasandi" (kodaniku)aktiivsus, etnokultuuriline identiteet ning eestistumine – on toodud joonisel 2. Mõningaid klastrite hoiakuid ja praktikaid iseloomustavad täiendavalt tabelid 1 ja 2. Klastrite kirjeldav analüüs ja regressioonimudelid on toodud vastavalt lisades 2, 3 ja 4.

Tugev sidustatus ja eestistumine

I klaster esindab sisserännuriikides suhteliselt universaalset **individuaalse kohanemise mustrit** riigi või/ja turu kehtestatud poliitiliste ja majanduslike nõuetega, mis võib viia ka etnokultuurilise assimileerumiseni. Seda mustrit iseloomustab teiste mustritega võrreldes tugev institutsionaalne sidustatus ja orientatsioon kontaktideks teiste rahvuste ning kultuuridega, mis konkreetsel juhul avaldub rühmadest kõige tugevama näitajana n-ö eestistumise teljel (vt joonis 2). Tugev institutsionaalne sidustatus väljendub niihästi poliitika valdkonnas (Eesti kodakondsus, aktiivne valimistel osalemine, erakondade tundmine), kui ka tööturul (kindel töökoht ka majanduskriisi tingimustes, täienduskoolitused), samuti haridusse investeerimise oluliseks pidamine ning keskmisest suurem usaldus ühiskondlike institutsioonide (nt Riigikogu, erakonnad) ning süsteemide (nt kohtusüsteem, haridussüsteem) vastu. Selle lõimumismustri puhul on tõenäoline, et enda ambitsioonide realiseerimisel lähtutakse eeskätt olemasolevatest institutsionaalsetest reeglitest ja võimalustest, st individuaalsete kohanejate agentsus on eeskätt olemasolevaid ressursse ja reegleid ärakasutav, mitte neid muutev. Muutus ühiskonnas võib toimida seeläbi, et antud lõimumisviisi järgivate indiviidide hulk saavutab teatud murdepunkti, näiteks hääletades valijatena teatud erakonna poolt. Samas, antud lõimumismustri puhul on suhteliselt kõrge ka „rohujuuretasandi" agentsus, mis viitab võimalusele, et indiviidide jaoks kriitilises olukorras võidakse rakendada ka uusi, institutsioonide jaoks ootamatuid viise oma vajaduste eest seismiseks.

Joonis 2. Lõimumismustrite võrdlev iseloomustus nende agentsuse institutsionaliseerituse, etnokultuurilise identiteedi tugevuse ja eestistumise järgi

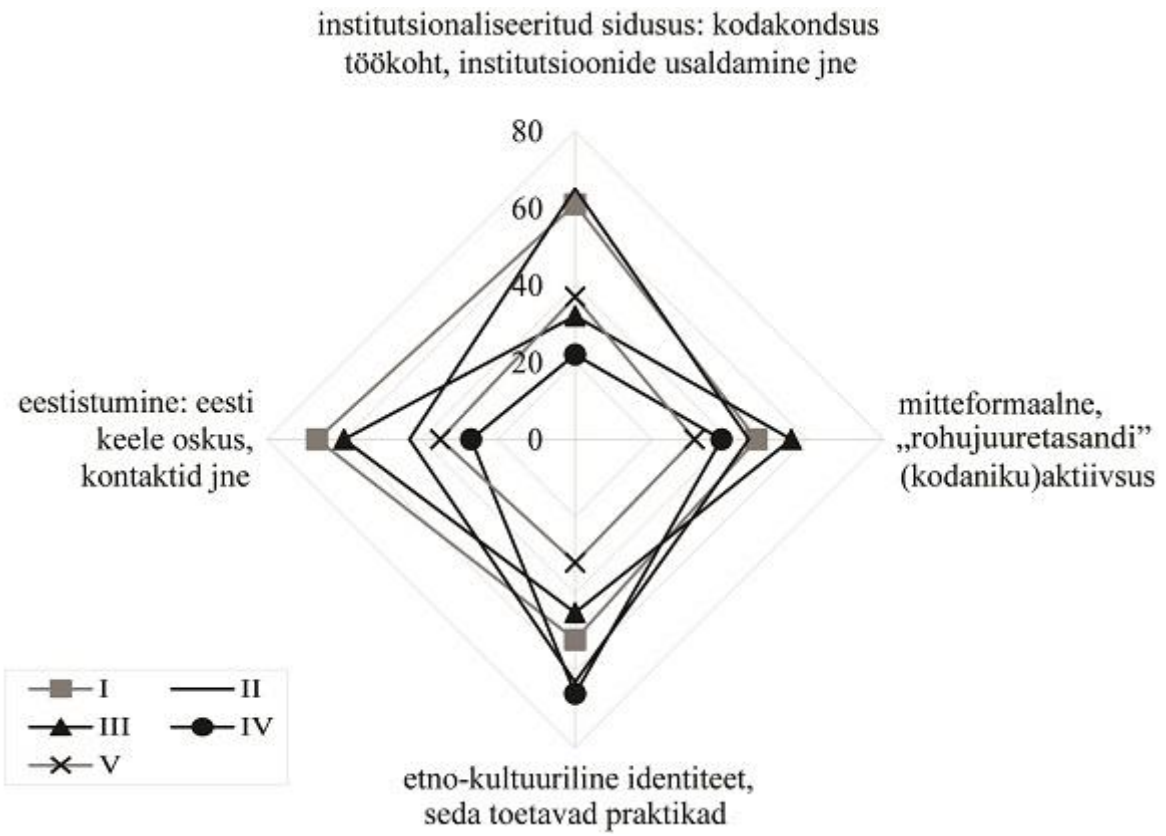

Etnokultuuriline identiteet on individuaalse kohanemise puhul teiste lõimumismustritega võrreldes küll keskmisel positsioonil (vt joonis 2), kuid pigem individuaalse tunnetuse ja praktikate tasandil. Kui näiteks venekeelsete noorte haridusväljavaated on venekeelset elanikkonda ühendavaks huviks, siis suur osa I lõimklastrisse kuulujatest arvab, et vene noortele on Eestis kvaliteetne haridus kättesaadav ning ebavõrdust võrreldes Eesti noortega ei ole. Nende hariduslikud strateegiad (nt oma lastele) on keskmisest sagedamini seotud eestikeelse õppega, keelekümblusõppega ja/või segarühmade ja -klassidega. I klastrisse kuulujad on küll orienteeritud venekeelset elanikkonda puudutavate probleemide avaliku arutelu jälgimisele, kuid iga teine neist ei pea näiteks venekeelse teleprogrammi loomist vajalikuks (vt tabel 1). Regressioonanalüüs (vt lisa 4) näitab, et eesti keele vaba valdamine, eestikeelse meedia oluliseks infoallikaks pidamine ning kontaktid eestlastega on tegurid, mis ennustavad individuaalset kohanemismustrit. I klastrisse kuulujad on keskmisega võrreldes sagedamini kõrgharidusega ning töötavad valgekraede ametikohtadel (vt lisa 2). Piltlikult öeldes on need inimesed riigi nõudmistele vastamiseks investeerinud oma isiklikke ressursse, et ühiskonna kõrgematesse kihtidesse jõuda ja kollektiivne rühma huvide eest seismine neid ei köida. Seda lõimumismustrit on Eesti riikliku lõimumiskava eri redaktsioonides ideaaliks peetud, sest see tugineb individuaalsetele õigustele ja valikutele.

Tabel 1. Meediaalased hoiakud lõimklastrites

Vastajate osakaal, 100% = kogu lõimklaster	**vastav**	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**
Kui ühel telekanalil toimub vaidlus Eesti venekeelsete koolide olukorra ja tuleviku üle ja teisel kanalil film tuntud näitlejate osavõtul, siis kumba Te eelistate?	(pigem) filmi	42	36	50	38	39
	(pigem) vaidlust	48	52	43	50	38
	ei kumbagi/ ei oska öelda	10	12	7	12	23
Kui ETV eestikeelsetes arutlussaadetes osaleksid venekeelse elanikkonna arvamusliidrid, kas oleksite sellest huvitatud, kas vaataksite neid saateid?	kindlasti mitte/ ei oska öelda	17	12	27	13	29
	võib-olla/ arvatavasti küll	83	88	73	87	71
Kas Eesti venekeelne elanikkond vajab eraldi venekeelset programmi Eesti Televisioonis?	(pigem) ei vaja/ ei oska öelda	48	28	44	24	47
	(pigem) vajab	52	72	56	76	53
Kas tunnete uhkust või heameelt, kui eestikeelses meedias on tunnustatud venekeelse taustaga sportlasi, muusikuid, teadlasi jne?	ma ei pööra sellele tähelepanu/ ei oska öelda	19	7	24	19	40
	mõnikord	19	17	47	25	21
	sageli	62	76	29	56	39
Kui Raadio 4 ja PBK on mõnes küsimuses vastukäivatel seisukohtadel, siis kumba Te rohkem usaldate?	(pigem) PBK	42	50	60	56	37
	(pigem) Raadio 4	24	23	25	17	20
	ei oska öelda	34	27	15	27	43

1990. aastate alguses püstitas kohapeal uuringuid teinud USA sotsioloog David Laitin hüpoteesi, et Eestis võib tekkida konkureeriv assimilatsioon: „Kui kõik vene keelt rääkivad inimesed tunnevad, et kõik teised jäävad venekeelseks, ei näe nad eesti keele õppimiseks erilist vajadust. Aga kui nad kardavad, et paljud teised on juba uue keelekasutuse korraga kohanemas, õppides eesti keelt, tunnevad nad survet keele omandamise kaskaadiga ühineda." (Laitin 1998, 25). Praegu võib öelda, et kaskaadiefekti ei tekkinud, vaid eristus üks segment venekeelse elanikkonna üldkogumis. Regressioonanalüüsis sisserännupõlvkondi võrreldes ilmneb, et individuaalse kohanemise strateegia on olnud iseloomulikum esimesele ja kolmandale sisserännupõlvkonnale (vt lisa 2) ning just kolmandasse sisserännupõlvkonda kuulumine suurendab tõenäosust järgida seda lõimumismustrit. Põlvkonnast veelgi olulisemat rolli selle kohanemisviisi realiseerumisel mängib elukoha etnilis-keeleline kompositsioon: suurema venekeelse elanikkonna osakaaluga piirkondades Tallinnas ja Ida-Viru linnades on individuaalse kohanemise mustri realiseerumine palju vähem tõenäoline kui muudes Eesti piirkondades, kus eestlased on ülekaalus (vt lisa 2 ja 3). Individuaalse kohanemise mustrit soodustab struktuursetest teguritest veel kõrgharidus, samas ei ole seost valgekrae staatusega. Ka teised analüüsid (Leppik, Vihalemm, ilmumas)

näitavad, et kahel esimesel siirdekümnendil ei ole eesti keele oskus taganud mitte-eestlastele kõrgemat tööturumobiilsust, pigem vastupidi. See võib olla seletatav tööturu ümberstruktureerumisega Nõukogude majandussüsteemilt turumajandusele üleminekul, tööturuoskuste ja -teadmiste ümberorienteerimise probleemide, aga ka tööandjate umbusuga mitte-eestlaste värbamisel. See olukord võib muutuda, sest regressioonanalüüs viitab, et praegune haridussüsteem toetab individuaalset kohanemismustrit – õppurite puhul on individuaalse kohanemise stsenaarium ligi kolm korda tõenäolisem kui mittetöötavate hulgas (vt lisa 3). Üldiselt nõuab individuaalne kohanemine küllalt head keeleoskust, mistõttu selle realiseerumine etniliselt segregeerunud piirkondades ja tööturul on raskendatud. Inimeste liikuvus ja haridussüsteem saavad seda lõimumisviisi siiski tasahaaval juurde toota. Haridussüsteemi toetavaid meetmeid on palju ning erinevaid, kuigi ilmselt ikka mitte piisavalt. Inimeste liikumisi pelgalt poliitikavahenditega suunata on keerukam, see vajab ka tööturu ümberstruktureerumist.

Kodaniku-ja etnokultuurilise identiteedi harmoonia

II klastrit iseloomustab kõrge institutsionaalselt toetatud agentsus ning tugev etnokultuuriline identiteet (vt joonis 2). See märgib sotsiaal-majanduslikult veidi vähem edukama, kuid kollektiivsete identiteetide mõttes rikkama ja harmoonilisema kohanemise viisi, mille puhul uus poliitiline identiteet ja etnokultuuriline identiteet (vt lisa 4) on mõlemad tugevalt arenenud. Selline **kodaniku- ja etnilises dimensioonis harmooniline lõimumine** võiks olla teoreetiliselt enam omane noorele põlvkonnale, kes on kasvanud üles Eesti Vabariigis. Empiiriline analüüs näitab aga, et nimetatud kohanemismuster on omasem hoopis vanemale vanusrühmale (lisa 2) ning enamik selle klastrerrühma liikmetest on üles kasvanud hoopis nõukogude ühiskonnas. 1990. aastate algul Baltimaade rahvussuhteid analüüsinud politoloog Neil Melvin püstitas „baltiseerumise" teesi, mille kohaselt oli osa nõukogude ajal sisserännanuist arendanud välja kohaliku kollektiivse eneseteadvuse, mis põhines eeskätt kohaliku elustiili kõrgel väärtustamisel ning kohalikel suhtlusvõrgustikel (Melvin 1995). See juba nõukogude ajal tekkinud kohalik identiteet võis ka luua aluse kodanikuidentiteedi ümberkujunemiseks, nii et end varem Nõukogude kodanikena identifitseerinud inimesed hakkasid end määratlema Eesti Vabariigi kodanikena, sellist asjade arengut igati loomulikuks pidades (Vihalemm 2002). Nende inimeste hoiakud on lähedased Russell Daltoni kontseptualiseeritud „kohusetundlike kodanike" (*duty citizens*) omadele – kodanikuks olek tähendab eeskätt kohustust käia valimas ning täita avalikke norme ja reegleid (Dalton 2008, 80–84). Regressioonanalüüs näitab, et Eesti kodakondsuse omamine koos valdavalt passiivse eesti keele oskusega on tugeva klastrisse kuulumist ennustava jõuga (lisa 3). See tähendab, et II klastri liikmetel on küll I klastriga võrreldes palju kehvem eesti keele oskus, mis tuleneb ilmselt nii vanemast east kui ka elamisest venekeelsetes piirkondades, kuid nad on poliitilises mõttes väga hästi lõimunud. Kõrghariduse puhul on see kohanemisviis tõenäolisem kui madalamatel haridustasemetel (vt lisad 2 ja 3). Seega uue kodanikuidentiteedi kui etnokultuurilise identiteedi harmooniline ülesehitus pärast Nõukogude Liidu lagunemist ja Eesti Vabariigi taasloomet ei toimunud lihtsalt asendusena, vaid on nõudnud muutuste mõtestamiseks ka hariduslikku ressurssi. Ka religioossus on ainukesena selle lõimumisviisi puhul statistiliselt olulise seosega.

Erinevalt individuaalset kohanemist tähistava I klastri liikmetest, lähevad II klastri liikmetele kohaliku venekeelse elanikkonna kvaliteetse hariduse probleemid väga korda ning nende hinnangud praegustele võimalustele on kriitilisemad kui I klastri liikmetel. Eestikeelne meedia on neil halva eesti keele oskuse tõttu infoallikana väheoluline, samas kohalik venekeelne meedia on aga oluline (vt lisa 3). Tabelist 1 nähtub, et selle rühma jaoks on kohalike vene taustaga inimeste tunnustamine ja arutelusaadetesse kutsumine oluline, samuti kohalik venekeelne teleprogramm. See rühm esindab lõimumismustrit, mis saaks kõige enam kasu mitmekultuurilisuse ideedest kantud poliitikast: struktuursetest ning kollektiivsetest lahendustest, mis suurendaksid nende osalemise võimalusi Eesti ühiskonnas. Paraku selle lõimumismustri esinemise tõenäosus vanuse nooredes üha väheneb (vt lisa 3).

Kriitiline aktivism

III klaster esindab kohanemisviisi, kus eestistumine, mida iseloomustab hea eesti keele oskus ja kontaktid eestlastega, kombineerub nõrga institutsionaalse sidustatuse ja tugeva mitteformaalse kodanikuaktiivsusega (vt joonis 2). III klastrisse kuulujate seas on suur osakaal määratlemata kodakondsusega inimesi, kes Riigikogu valimistel osaleda ei saa. Samal ajal on nende seas ka kohalikel valimistel osaluse aktiivsus väike ning väga suur poliitiliste jt institutsioonide umbusaldajate osakaal. Tabel 2 toob välja, et III klastri liikmete osalusaktiivsus mitteformaalsetes poliitilistes aktsioonides on palju suurem teistesse klastritesse kuulujate aktiivsusest. Keskmisest sagedasem on ka III klastri liikmete osalus vabaühendustes, vabatahtliku töö tegemise kogemus ning osavõtt erinevatest avalikest aktsioonidest talgutest kontsertideni. Kui seoses II klastriga mainisime eelnevalt Russell Daltoni „kohusetundlikke kodanikke", kes mõtestavad kodanikuks-olemist eeskätt kohuse täitmise kaudu, siis III klastri osaluspraktikad on lähedased uurija kirjeldatud „kaasatud kodanike" (*engaged citizens*) praktikatele, kes näevad kodanikuks-olemist eeskätt kindlate ideede ja algatuste aktiivse toetamise, alternatiivse poliitilise aktiivsuse ja vabatahtlikkuse kaudu ning ei pea osalust valimistel jt esindusdemokraatia vorme olulisteks (Dalton 2008, 80–84). Dalton ja ka paljud teised noorte poliitilist osalust uurinud teadlased on seostanud seda põlvkonnavahetusega ning demokraatliku osaluskultuuri laialdasema muutusega. Kuna III klastri liikmed jälgivad aktiivselt ka Lääne meediakanaleid ning suhtlevad sotsiaalvõrgustikes, siis on tõenäoline, et nende poliitiline sotsialiseerumine on mõjutatud ka üldisematest rahvusvahelistest arengutest.

Tabel 2. Mitteformaalne poliitiline aktiivsus lõimklastrites

Vastajate osakaal, 100% = kogu vastav lõimklaster	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**
... on osalenud avalikel poliitilistel koosolekutel, miitingutel	5	7	74	2,5	2
... on andnud allkirja üleskutsele, protestikampaaniale, petitsioonile	8	13	69	5,5	1
... on avaldanud arvamust internetis poliitilistel teemadel toimunud vaidlustel – kirjutanud artikli, kommentaari	4,5	8	67	4,5	5

... on ühinenud mõne poliitilise protestivõi toetuskampaaniaga sotsiaalvõrgustikes	2,5	7	49	2,5	3
... on võtnud osa demonstratsioonist, piketist	1,5	5	49	3	2

Vene noori uurinud Gerli Nimmerfeldt on kirjeldanud vene noorte seas levivat protestivõi reaktiivset enesemääratlemist ning seostanud selle kujunemist assimilatiivse surve tajumisega (Nimmerfeldt 2011). Võimalik, et assimilatiivse surve tajumine tekitab ohutunnet ja protesti ka neis, kes on eesti keele omandanud, suhtlevad eestlastega ning jälgivad eestikeelset meediat, nagu III klastrisse kuulujad teevad (vt lisa 2). Samas näitab analüüs, et III klastrisse kuulujate kodanikuidentiteet ja etnokultuuriline identiteet on madal (vt lisa 2 ja 3), neid iseloomustavad mitmikidentiteedid, nõrk territoriaalne seotus ning suur väljarännusoov. Nende jaoks ei ole kohaliku venekeelse elanikkonna esindatus meedias ja avalikus diskussioonis eriti oluline ning nad on sagedamini ükskõiksed kohaliku venekeelse info kättesaadavuse suhtes (tabel 1). Eestikeelsete massimeedia kanalite olulisus infoallikatena on just antud lõimumismustri realiseerumise tõenäosust suurendav tegur. Samas on III klastri liikmed kogenud vahetult või massimeedia vahendusel etnilisi konflikte teistest klastritest sagedamini. Nii et paljudiskuteeritud probleem eestikeelsete meediakanalite vähesest mõjust venekeelse auditooriumi seas kui kriitiliste arusaamade põhjustajast on liiga lihtsustav. Vastupidi – eestikeelse meedia tarbimise suurenemisega võib suureneda ka kriitiline tänavaja internetiaktivism. Seega, eestikeelse meediasisu loojail tuleks senisest selgemini teadvustada, et üks osa nende auditooriumist pole etnilised eestlased. See soovitus pole mõeldud arvamusevabaduse piiramiseks. See põhineb pigem tähelepanekul, et eestlased on harjunud olukorraga, et nende omavahel suheldes mitte-eestlased nagunii millestki aru ei saa, ning kipuvad teinekord olema tahtmatult hooletud. III klastrisse kuuluv tänavaja võrgustikuaktivisti tüüp on üsna kriitiline niihästi Eesti rahvuspoliitika kui ka Venemaa kaasmaalaste poliitika suhtes ning esitab sagedamini küsimusi selle kohta, kes teeb otsuseid ning kes millegi eest maksab. Näiteks teiste klastritega võrreldes teavad just III klastri liikmed sagedamini, et PBK ei ole Baltimaade avalik-õiguslik kanal ning oskavad selle omandivormi (enamvähem) õigesti määratleda (vt tabel 1).

Elukohapiirkondadest on selle lõimumismustri tõenäolisimaks kohaks Tallinn ja vähem tõenäolisem koht Ida-Viru linnad. Sotsiaalse staatuse rühmadest on just valgekraed kõige tõenäolisemad kriitilise aktivismi kandjad (vt lisa 2 ja 3).

Seoses III klastri **kriitilise aktivisimi lõimumismustriga** jagab Eesti teatud mõttes teiste Euroopa riikide probleemi, kuidas suhelda rändetaustaga noortega, kes on kriitilisemad ja protestimeelsemad kui nende (vana)vanemad (nt Haddad, Baltz 2006), mis kohati on viinud ka vandaalitsemisteni Pariisis, Stockholmis jm. Samas viitab regressioonanalüüs, et just kuulumine teise sisserännupõlvkonda ennustab selle lõimumisviisi realiseerumist, samas kui kolmanda põlvkonna pealetulekuga võib suureneda pigem individuaalse kohanemise lõimumisviis, mida analüüsis esindab I klaster (vt lisa 3). Siiski ei maksa jääda lootma pelgalt põlvkonnavahetusele, sest praegused lõimumismustrid võivad aja jooksul ka muutuda. Seetõttu ei tohiks analüüsist tulenevaid tõenäosusi tõlgendada kui

sirgeid rööpaid, mis teatud tulemuseni viivad, vaid kui kaasmõjutavaid tegureid, mis omavahel kombineerudes võivad viia ka uute seisunditeni.

Etniseerumine või diasporaastumine?

IV klastri liikmed on võrreldes teistega institutsionaalselt kõige nõrgemini sidustatud ning väga piiratud eesti keele oskuste ja kontaktidega (vt joonis 2). Seda lõimumismustrit iseloomustab muutustega kohanemine ja ühiskonnaga **sidustumine etno-kultuurilise kogukonna kaudu**. IV klaster esindab kõige selgemini siirdeperioodil kulgenud **etniseerumist**, mida on kirjeldatud ka teistes maades sisserännanute sotsiaalse sidustumise viisina (vt Faist 1994; Holst 2012; Kosmarskaja 2002). Selle käigus hakkavad sisserännanud pöörama rohkem tähelepanu oma etnilisele päritolule ning ehitavad uuel asukohamaal sotsiaalsed suhted rahvuskaaslastega. Eestis olid inimesed paigal, sageli ei muutunud ka nende suhtlusmustrid, küll aga toimus vaimne muutus – olles end varem samastanud nõukogude inimestega, hakati nüüd teadvustama oma rahvuslikku kuuluvust venelastena, ukrainlastena jt. Selles rühmas on etnokultuuriline identiteet kõige tugevam (Vihalemm 2012, vt ka lisa 2 ja 4), suur osa klastri liikmetest omab Venemaa kodakondsust ning jälgib peaaegu eranditult Venemaa telekanaleid ja tähistab vene rahvuspühasid ning Vene Föderatsiooni riiklikke tähtpäevi. Selles klastris on Venemaa meedia olulisus infoallikana, eestlaste seas kontaktide mitteomamine ja Vene kodakondsus kõige suurema ennustusjõuga (vt lisa 2 ja 4). Kas siis ei võiks seda nimetada hoopis diasporaaks, kelle poliitilise ja kultuurilise truuduse kese asub väljaspool Eestit? Tuleb arvestada, et ajal, mil see identiteedija lõimumismuster välja kujunes ehk 1990-ndate teises pooles erines Venemaa ideoloogia praegusest. Avalikkuses ringlesid sel ajal palju mitmekesisemad sõnumid (vt nt Stoliarov 2003), mida impeeriumimeelsed poliitikud on nimetanud ka ideoloogiliseks peataolekuks. See ideoloogiline üldseisund nõrgendas ka emamaapoolseid diasporaasõnumeid väljarännanud venelaste jaoks. Tõenäoliselt nii see asjaolu kui ka eestlaste endi keele ja kultuuri keskne identiteediloome muster (Vihalemm 2007) on kaasmõjutavad tegurid identiteediloome viisis, kus venelased jt venekeelsed samastavad end etnokultuurilise, eeskätt keelelise, kohaliku vähemusrühmana, kasutades kesksete grupiväärtuste kaitsele suunatud vähemusidentiteedi konstruktsiooni (vt Castells 1997). Samas on võimalik, et aja jooksul, Venemaa propaganda mõjul kujuneb praegune **etnilise vähemusena lõimumise muster** siiski diasporaaliseks lõimumismustriks, mille tähenduslikult oluline kese on Venemaal, mitte kohalikus vähemuskogukonnas. IV klaster on kõige enam valmis muutma oma kultuurilise eristumise kollektiivseks ressursiks ja nõudma erikohtlemist hariduses, meediapoliitikas ja mujal. Nende meediaga seonduvad hoiakud näitavad, et venekeelse vähemuse esindatus avalikus diskussioonis on neile väga oluline (vt tabel 1). Kuigi IV klastrisse kuulujate vanusprofiil (vt lisa 29 näitab vanemate inimeste ülekaalu, sedastab regressioonanalüüs, et noorte, 19–25-aastaste seas võiks see realiseeruda ligi kaks korda suurema tõenäosusega kui vanemas vanusrühmas (vt lisa 3). Tõnäosus on suurem nende (noorte) puhul, kes elavad etniliselt segregeerunud piirkonnas ning on tööhõivest väljas (vt lisa 2). Seega, erinevalt nt harmoonilise kodaniku ja etnilise identiteedi mustrist, mida esindab II klaster, on etniseerumise mustril suurem taastootmise potentsiaal ka

noorte seas, kes on formaalharidusest väljas ning elavad etniliselt segregeerunud piirkondades.

Pragmaatiline lõimumine

IV klaster esindab nõrka sotsiaalset sidustumist niihästi poliitilises, majanduslikus kui ka kultuurilises dimensioonis. Neil on ka väga nõrk etnokultuuriline identiteet (vt lisa 3). Omamata Eesti kodakondsust, ei ole selle klastri liikmed võtnud ka Vene kodakondsust, vaid on rahuldunud määratlemata kodakondsuse ehk halli passiga. Erinevalt näiteks IV klastrist on nad venekeelse massimeedia, vene vähemuse haridust ja kultuurilisi vajadusi puudutavate küsimuste suhtes pigem ükskõiksed kui rahulolematud. Üldse on nii eestikeelne kui ka Venemaa meedia selle klastri liikmete jaoks väheolulised (vt lisa 2 ja 4). Samal ajal tuli selle klastri puhul eristuva tunnusena esile seos eluga rahuloluga (lisa 2 ja 4). Mõtteviis, et vähemusrühma kodanikuõigused on ühiskonnas tagatud esmajoones sotsiaalsete õiguste ja garantiide kaudu, on üsna vana (vt nt Marshall 1964). **Pragmaatilise lõimumise mustrit** oleme teadlikult nimetanud ikkagi lõimumise mustriks, sest Giddensi strukturatsioonikäsitlusest lähtuvalt võib öelda, et kuigi nende sotsiaalseid praktikaid kujundab pigem olemasolevate reeglite ja ressursside passiivne kasutamine, saavad nad olude muutustega siiski hakkama ja nende seas on eluga rahulolevaid veidi rohkem kui näiteks IV klastris. Avalikus arutelus osalemise vastu on nad sageli ükskõiksed (vt tabel 1), laskmata end kaasa haarata. Ilmselt seetõttu on nad ka võimelised oma elu korraldama, ilma et tekiks suuri pingeid tajutud avalike reeglite ja isiklike võimaluste vahel. See lõimumisviis on iseloomulik just suurema eestlaste osakaaluga piirkondadele, mitte Tallinnale ja Ida-Viru linnadele (lisa 2). Madal haridustase ja halb eesti keele oskus suurendavad selle lõimumismustri esinemistõenäosust (lisa 2 ja 3). Selline kohanemisviis on iseloomulik keskkonnale, kus edukas olemiseks tuleb omada riigispetsiifilist kapitali, kuid vähesed hariduslikud ja sotsiaalsed ressursid ei võimalda seda koguda ning pole ka soodsat pinnast etnokultuurilise vähemusidentiteedi tekkimiseks teatava kompensatsioonina.

Kokkuvõtteks

Üldiselt võib öelda, et rahvuslike poliitikate, (töö)turul toimuvate protsesside ja Eesti ühiskonna üldise n-ö absorbeerimisvõime koosmõjul on lõimumisprotsessid Eesti ühiskonna üldise turvalisuse seisukohalt n-ö soovitud suunas kulgenud igal kolmandal juhul: I ja II klastri lõimumismustrid, mis haaravad kokku veidi rohkem kui kolmandikku venekeelsest elanikkonnast. Neid protsesse on toetanud elukoht väljaspool etnilisi kontsentratsioonialasid (I klastri puhul) ning tõenäoliselt ka tugev kohalik ja üldisem tsiviilidentiteet (II klastri puhul). Peamiselt eestlastega asustatud piirkondades on passiivseks kohanemisvõimaluseks olnud ka pragmaatiline lõimumine, mis väljendub väheses institutsionaliseeritud ja ka mitteformaalses osaluses ning eemalehoidmises avalikest diskussioonidest, mida ei maksa automaatselt tõlgendada vaenulikkusena Eesti ühiskonna suhtes (V klaster).

Keelekasutuse ja suhtluse mõttes eestistumine võib olla ka problemaatiline. Noorematele sisserännupõlvkondadele on omane kriitiline ja kõrge

mitteformaalse agentsusega lõimumismuster (III klaster). Koos etniseerumise ehk kohaliku etnokultuurilise kogukonna kaudu lõimumise viisiga (IV klaster) haaravad Eesti ühiskonna ja poliitikate suhtes kriitilisemad ja vastanduvamad lõimumismustrid veidi üle kolmandiku Eesti venekeelsest elanikkonnast. Tulevikus võib kodanikuja etnilise dimensiooni harmooniline lõimumismuster (II klaster) järk-järgult kaduda. Rühm, mis praegu on üsna hästi vastuvõetav nii eestlastele kui ka tugeva etnokultuurilise identiteediga venelastele, jääb järk-järgult vanemaks ning kaob ühiskondlikult areenilt. Seega kaob ka võrdlemisi harmooniline identiteedialternatiiv, n-ö elav eeskuju nooremate põlvkondade jaoks ning uurijate (Nimmerfeldt 2011) esiletoodud assimileerumissurve tunnetus võib tugevneda ning suunata vähem harmooniliste lõimumisviiside juurde. Ülejäänud neljal lõimumismustril on olemas neid taastootvad struktuursed tingimused ehk metafoorselt väljendudes, „lõimed“, millel nad edasi kujuneda saavad. Toome need väga üldistatud ja mõnevõrra ka lihtsustatud kujul välja.

Haridussüsteemi roll teatud lõimumismustrite soodustamises on väga oluline. Analüüsiandmed viitavad, et ühelt poolt kaasneb õppuri staatusega suurem tõenäosus järgida individuaalse kohanemise mustrit (st kuuluda I klastrisse), teisalt aga ka pragmaatilise kohanemise muster (kuulumine V klastrisse). Kahtlemata on mõjutegureid ka väljaspool haridussüsteemi, kuid siiski tekib kriitilisi küsimusi koolis pakutava kodanikuhariduse kohta, kuna just õpilasi iseloomustavad kohanemisviisid, mille puhul on nii kodanikuidentiteet kui ka etnokultuuriline identiteet pigem nõrgad. Üldiselt on aga venekeelsete noorte seas küllaltki kõrge tõenäosusega ka etniseerumise muster (IV klaster), eriti juhul kui noor ei õpi ega tööta. Oluliseks edasisi lõimumisviise kujundavaks teguriks ongi vene noorte haridusorientatsioonid – kas õpinguid jätkatakse kõrgematel haridustasemetel või siirdutakse võimalikult kiiresti tööturule. Keskharidusega (sinikraede) puhul on tõenäolisem etniseerumise muster, samas kui kõrgem haridustase ennustab individuaalset, emantsipeeruvat kohanemist.

Teist tüüpi struktuursed „lõimed” moodustuvad **elukoha, sisserännupõlvkonna ja tööturupositsioonide** kombinatsioonis. Pole üllatav, et eestlaste ülekaaluga piirkondades on enamjaolt toimunud individuaalne ja pragmaatiline lõimumine, samas kui kollektiivsed identiteedid ja neid taastootvad praktikad on nõrgemad. Etniseerumise kaudu ühiskonnaga suhete ülesehitamiseks on soodsaim pinnas Ida-Virumaal (ligi neli korda kõrgem kui mujal Eestis), mida toidab ka suur sinikraede ja tööturult kõrvalejäänute kontsentratsioon just selles piirkonnas. Tallinnas on lõimumismustrite palett mitmekesine, kuid just siin võib esimese sisserännupõlvkonna järkjärgulise taandumisega ühiskondlikult aktiivsest elust ning teise-kolmanda põlvkonna ülekaalu suurenemise ning nende (eeskätt keeleoskuse ning eestikeelse meedia jälgimises väljenduva) eestistumisega arenguhoogu juurde saada ka kriitiline, institutsioone mitteusaldav ning mitteformaalset poliitilist osalust praktiseeriv rühm, kes analüüsis III klastrisse koondus. Vaatamata teatavale ühisosale on lõimumispoliitika ideoloogilised väljakutsed Ida-Virumaal ja Tallinnas võrdlemisi erinevad ning seda peaks arvestama ka lõimumispoliitika ja seda toitvad valdkondlikud kavad. Lõimumispoliitikat tehakse *de facto* kohapeal.

Universaalsetest lõimumist mõjutavatest teguritest on **keeleõpe** lõimumismustrite kujunemises endiselt oluline. Just etniseerumise muster on väga tugevasti seotud eesti keele mitteoskamisega. Paraku on vastav sihtrühm enamasti formaalharidussüsteemi mõjuväljast väljas, sestap mitteformaalne keeleõpe ja kontaktide arendamine eestlastega, mis Ida-Virumaal on saavutatav eeskätt suurema liikuvuse kaudu, võiks pinget (riigi kehtestatud) reeglite ja (isiklike) ressursside vahel veidi leevendada. Analüüs viitas ka asjaolule, mida pole seni ehk piisavalt selgelt välja öeldud – nimelt tugevale seosele kriitilise aktivismi mustri ja **eestikeelse meedia** jälgimise vahel.

Tänuavaldus

Analüüsi valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (kultuuriteooria tippkeskus) ning haridusja teadusministeerium institutsionaalse uurimistoetuse (IUT 20-38) kaudu.

Autorid tänavad Marju Lauristini, kelle algsed analüüsitulemused meid edasi uurima innustasid.

Kasutatud kirjandus

Castells, M. (1997). The Information Age: Economy, Society, and Culture. The Power of Identity. Oxford: Blackwell.

Dalton, R. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. – Political Studies, vol 56, pp 76–98.

Entzinger, H., Biezeveld, R. (2003). Benchmarking in immigrant integration. Report written for the European Commission. Rotterdam.

Faist, T. (1994). Immigration, integration, and the ethnicization of politics: A review of German literature. – European Journal of Political Research, vol 25, no 4, pp 439–459.

Giddens, A. (1984). The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Cambridge: Polity Press.

Haddad, Y. Y., Balz, M. (2006). The October Riots in France: A failed immigration policy or the empire strikes back? – International Migration, vol 44, no 2.

Holst, F. (2012). Ethnicization and Identity Construction in Malaysia. Abingdon: Routledge.

Kosmarskaja, N. (2002). Russkie diasporõ: Polititcheskije mifologii i realii massovogo soznanija. Diasporas – Diaspori, vol 4, no 2, pp 110–154.

Kruusvall, J. (2013). Lõimdimensioonid ja lõimklastrid. Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring. Uuringu lühikokkuvõte ja poliitikasoovitused. Tallinn: TLÜ RASI, lk 8–13.

Laitin, D. (1998). Identity in Formation: The Russian-speaking Populations in the Near Abroad. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Lauristin, M. (2012). Lõimumisprotsessi tulemuslikkus ja sihtrühmad: klasteranalüüs. – M. Lauristin, E. Kaal,

L. Kirss, T. Kriger, A. Masso, K. Nurmela, K. Seppel, T. Tammaru, M. Uus, P. Vihalemm, T. Vihalemm (toim). Integratsiooni Monitooring 2011. – http://www.kul.ee/sites/default/files/intmon_2011_pt_7.pdf

Leppik, M., Vihalemm, T. (ilmumas). The paradox of national language acquisition: Russian-speakers' labour market positions in Estonia. On Integrating Immigrants in Germany (2006). – Population & Development Review, vol 32, no 3.

Marshall, T. H. (1964). Class, Citizenship, and Social Development: Essays. Garden City, N.Y., Doubleday.

Melvin, N. (1995). Russians Beyond Russia. The Politics of National Identity London. The Royal Institute of International Affairs.

Niessen, J., Schibel, Y. (2004). Handbook on Integration for Policymakers and Practitioners. Brussels: European Communities.

Nimmerfeldt, G. (2011). Identificational integration: Conceptualisation and operationalisation on the example of second generation Russians in Estonia. Dissertations on social sciences. Tallinn University. – http://e-ait.tlulib.ee/67/

Vihalemm, T. (2012). Keelepraktikad, kollektiivne identiteet ja mälu. – M. Lauristin, E. Kaal, L. Kirss, T. Kriger,

A. Masso, K. Nurmela, K. Seppel, T. Tammaru, M. Uus, P. Vihalemm, T. Vihalemm (toim). Integratsiooni Monitooring 2011. – http://www.kul.ee/sites/default/files/intmon_2011_pt_4.pdf

Stoliarov. M. (2003). Federalism and the Dictatorship of Power in Russia. London & NY: Routledge.

Vihalemm, T. (2007). Crystallizing and emancipating identities in post-communist Estonia. – Nationalities Papers, vol 35, no 3.

Vihalemm, T. (2002). On the Perspectives of Identity Formation among Estonian Russians. – M. Lauristin,

M. Heidmets (eds). The Challenge of the Russian Minority: Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Tartu: Tartu University Press, pp 219–223

Lisa 1. Agentsuse tüübi ja etnokultuurilise orientatsiooni indeksite moodustajatunnused

Institutsionaalselt ja struktuurselt toetatud agentsus	Rohujuuretasandi kodanikuaktiivsus, mitteinstitutsionaalne agentsus
Eesti kodakondsus.	*Osalemine alternatiivsetes poliitilistes tegevustes.*
Aktiivne osalemine valimistel. Kindla erakonnaeelistuse olemasolu (vastand: „ei oska öelda”).	On viimastel aastatel tegelenud vabatahtliku tööga.
Institutsioonide usaldamine. Haridusse investeerimise oluliseks pidamine kõigil haridustasanditel. Stabiilne tööelu (majanduskriis ei mõjutanud isiklikku tööelu).	Poliitikateemalise väitluse eelistamine filmile („Kui ühes telekanalis toimub vaidlus Eesti venekeelsete koolide olukorra ja tuleviku üle ning teisel kanalil film tuntud näitlejate osavõtul, siis kumba Te eelistate?”).
Osalemine täienduskoolitustel, erialase enesetäienduse oluliseks pidamine.	*Aktiivne osalemine kodanikuühendustes. Osalemine suurtel avalikel üritustel (laadad, festivalid, spordiüritused, talgud). Huvi riigisisese poliitika vastu.*
Liikmesus kodanikuühendustes.	*Nõustumine: „Asjade käik riigis sõltub rahva valikutest, st ka minust ja minusugustest“.*
Eestistumine	**Etnokultuuriline identiteet**
Tolerantsus erinevate kultuuride suhtes (nõustumine väitega: „Erinevate kultuuride kokkupuude rikastab Eesti ühiskonda”).	Tugev etniline identiteet.** Etnokultuuriliste ühenduste olulisus (sh toetus, kaasalöömine).
Kahe või enama võõrkeele (mõningane) oskamine.	Religiooni olulisus.
Eestlastest tuttavate olemasolu. *Eesti keele kasutamine suhtlemisel eestlastega.*	Vene rahvakalendri ja rahvuslike pühade tähistamine.
Kokkupuude eestlastega eri sfäärides. Eesti ja vene keele vahelduv kasutamine suhtluses eestlastega.*	Venekeelse TV programmi Eestis vajalikuks pidamine.
	Venekeelse keskhariduse säilitamise poolt esitatud erinevate argumentide seas on väga oluline argument hariduse kui identiteedi säilitaja kohta.

Eelistab kõrgharidust omada võõrkeeles. Valmisolek töötada paljurahvuselises ettevõttes.

Märkus: Kursiivis tunnused, mis on ühtlasi ka lõimklastrite moodustajatunnused

* Eesti keele piisava oskuse korral on eesti ja vene keele vahelduv kasutamine vestluses seotud mitmikidentiteediga ning ühe keele hoidmine vestluses eestlastega seondub tugeva etnokultuurilise monoidentiteediga (Vihalemm 1999)

** See koondtunnus moodustati mitmetest üksiktunnustest: nõustumine väitega „minu rahvuslik kuuluvus on oluline osa minust" (alternatiivne väide „minul tänapäeva inimesena ei ole tingimata vaja end määratleda mõne rahvuse liikmena") ning kui tugevasti tunti end olevat seotud omaenda rahvusrühmaga erinevate ühendavate tunnuste (keele, ajalugu, traditsioonid jne) kaudu (lähemalt vt Vihalemm 2012)

Lisa 2. Klastrite üldiseloomustus (%)

Vastajate osakaal, 100% = kogu vastav lõimklaster		**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**
Sugu	mees	39	37	49	50	49
	naine	61	63	51	50	51
Vanus	15–29	27	18	38	19	20
	30–55	54	42	50	42	41
	56–74	20	41	12	40	39
Sisserännupõlvkond	esimene	48	45	26	72	68
	teine	19	20	51	17	17
	kolmas	33	35	23	11	15
Sotsiaalne staatus	valgekraed	40	25	41	17	20
	sinikraed + teenindajad	20	25	21	27	25
	õppurid	14	5	12	3	10
	mittetöötavad (sh pensionärid)	26	45	26	52	45
Elukoht	Tallinn	39	45	69	33	43
	Ida-Viru linnad	11	42	9	55	27
	muu Eesti	49	12	21	12	30
Haridus	kuni põhiharidus	10	8	13	14	27
	keskharidus	60	63	66	78	61
	kõrgharidus	30	29	20	8	12
Eesti keele oskus	üldse ei oska	0	11	7	34	22
	saan veidi aru, aga ei räägi	1	22	12	34	24
	saan aru ja veidi räägin	14	40	43	25	34
	saan aru, räägin ja kirjutan	46	23	24	6	15
	valdan vabalt	39	3	13	0	5

Kodakondsus	Eesti	82	96	59	17	29
	määratlemata	9	2	23	41	38
	Vene vms riik	9	2	17	42	33
Religioossus	jah	52	63	40	63	52
	ei	48	38	60	37	48
Etno-kultuurilise identiteedi tugevus	nõrk	39	28	63	1	86
	mõõdukas	40	35	22	43	14
	tugev	21	37	15	56	0
Eestikeelse meedia olulisus	väheoluline	5	51	7	50	50
	keskmiselt oluline	24	40	29	41	29
	väga oluline	70	9	64	9	22
Venemaa meedia olulisus	väheoluline	29	36	15	16	56
	keskmiselt oluline	37	36	57	51	32
	väga oluline	34	28	28	32	12
Eesti tuttavate olemasolu	üldse mitte või vähe	15	51	27	56	44
	mõned	16	23	40	22	28
	palju	69	26	34	22	28
Eluga rahulolu	rahul	67	43	51	39	51
	ei ole rahul	33	57	49	61	49

Lisa 3. Tõenäosus kuuluda erinevatesse lõimklastritesse (binaarne logistiline regressioon): demograafilised ja sotsiaalmajanduslikud tunnused, riigispetsiifiline kapital

	I		II		III		IV		V
	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)
Sugu (ref. naine)		0,84		0,77		1,13		1,12		1,09
Vanusrühm (ref. 56–74a)										
15–29-aastased		0,90	**	0,40	***	2,88	**	2,34		0,62
30–55-aastased		1,44	*	0,56	**	2,23		0,96		0,93
Põlvkond (ref. kolmas)										
Esimene põlvkond		1,09		0,76	**	0,43		1,51		1,19
Teine põlvkond	*	0,59		0,60	***	2,36		0,91		0,81
Elukoht (ref. muu Eesti)										
Tallinn	***	0,36	***	2,65	***	2,33		1,47	**	0,63
Ida-Virumaa linnad	***	0,27	***	5,60	***	0,29	***	4,73	***	0,43
Sotsiaalne staatus (ref. mittetöötav)										
Valgekraed		1,04		0,56	*	1,85		0,89		0,99

Sinikraed ja teenindajad		*1,91		1,07		0,96		*0,62		1,08
Õppurid	***	3,27	**	0,28		1,09	***	0,22	**	2,90
Haridus (ref. kõrgharidus)										
Kuni põhiharidus	***	0,25		0,50		1,08		1,04	***	2,88
Kesk(eri) haridus		0,74	*	0,55		1,44		*1,81		0,99
Eesti keele oskus (ref. valdan vabalt)										
Üldse ei oska		0,00	***	8,50		1,24	***	25,59	**	3,22
Saan veidi aru, aga ei räägi	***	0,01	***	13,29		1,03	***	37,68	**	2,58
Saan aru ja veidi räägin	***	0,06	***	13,43		1,83	**	13,08	***	3,42
Saan aru, räägin ja kirjutan	***	0,28	***	6,08		1,09		6,63		1,68
Kodakondsus (ref. Vene vms riik)										
Eesti	*	1,92	***	61,04		0,84	***	0,16	***	0,38
määratlemata		0,83		0,90		0,90		0,96		1,17

Märkus: 1 – kuulub vastavasse klastrisse, 0 – ei kuulu klastrisse; *p<0,10; **p<0,05; ***p<0,01

Lisa 4. Tõenäosus kuuluda erinevatesse lõimklastritesse (binaarne logistiline regressioon): meediakasutus, identiteet, religioossus, suhtlusvõrgustik, eluga rahulolu võrdluses riigispetsiifilise kapitaliga

	I		II		III		IV		V
	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)
Religioossus (ref. ei ole)		0,83		1,52	*	0,58		0,74		0,96
Etnokultuurilise identiteedi tugevus (ref. tugev)										
Nõrk		0,91	***	0,34	***	3,21	***	0,00	***	7261,82
Mõõdukas		1,85		0,81		1,26	***	0,26	**	204,35
Eestikeelse meedia olulisus (ref. väga oluline)										
Väheoluline	***	0,07	***	15,24	***	0,04	***	14,14	***	36,35
Keskmiselt oluline	***	0,22	***	7,09	***	0,15	***	18,96	***	21,01
Eesti venekeelse meedia olulisus (ref. väga oluline)										
Väheoluline		0,76	*	0,46		0,79		2,12		1,39
Keskmiselt oluline		0,79	**	0,42		1,03		1,56		1,70
Venemaa meedia olulisus (ref. väga oluline)										
Väheoluline		0,72		1,35		0,68	***	0,08	***	9,99

Keskmiselt oluline	**	0,44		1,02	*	1,81		0,51	**	2,68
Eestlastest tuttavad (ref. palju)										
Üldse mitte või vähe	***	0,16		1,72		1,24	***	2,91		1,15
Mõned	***	0,19		1,15	***	3,50		1,40		1,87
Rahulolu eluga (ref. rahul)										
Üldse mitte rahul		0,69		1,32		0,32		1,59		1,09
Mitte eriti rahul		1,03		1,45		1,12		0,91	*	0,54
Eesti keele oskus (ref. valdan vabalt)										
Üldse ei oska		0,00	***	24,71		2,10	***	25,89		1,73
Saan veidi aru, aga ei räägi	***	0,01	***	28,63		1,44	***	27,77		1,88
Saan aru ja veidi räägin	***	0,05	***	38,80	*	2,71	*	8,78		1,78
Saan aru, räägin ja kirjutan	***	0,27	***	20,58		1,39		4,05		0,51
Kodakondus (ref. Vene vms riik)										
Eesti		1,77	***	72,21		1,31	***	0,04	***	0,07
määratlemata		0,41		0,30		1,93		1,22		0,96

Märkus: 1 – kuulub vastavasse klastrisse, 0 – ei kuulu klastrisse; *p<0,10; **p<0,05; ***p<0,01

Venekeelne eestimaine ringhääling. Eilsest tänasesse

Andres Jõesaar (RiTo 30), Tallinna Ülikooli Balti filmi- ja meediakooli ristmeedia dotsent

Eestis on 25 aasta jooksul tekkinud kaks teineteisest eraldatud telemeedia ruumi. Venekeelsete elanike haaramiseks eestimaisesse inforuumi on vaja teha senisest suuremaid pingutusi.

Meediauuringud (Jakobson 2004; Vihalemm 2011; Saar Poll 2014) näitavad, et eestlased ja mitte-eestlased elavad enamasti üksteisest isoleeritud infoväljas. Üldistatult on esimesed teadlikud Eesti riigi tegemistest, teised Venemaa omadest. Ühtse infovälja puudumine ja informeerituse erinev tase on takistuseks ühiskonna arengule. Artiklis väidetakse, et üks tekkinud olukorra põhjusi on Eesti Vabariigi meediapoliitika. Kuid ajaloolised juured ulatuvad teisest iseseisvusajast kaugemale. Mõistmaks tänapäevast Eesti meediat ning kavandamaks tulevikku suunatud tegevusi, on tarvis analüüsida samme ja valikuid, mis on meid tänasesse päeva toonud.

Mitmekeelseid meediaturge analüüsides tuleb ilmselgelt arvestada erinevate etniliste gruppide kultuuritausta ja -eelistustega. Geokultuurilisele mõõtmele lisaks aitab meediaturge defineerida geolingvistilise mõõtme lisamine, mis osaliselt kattub diasporaalse meedia kontseptsiooniga (Hesmondhalgh 2013). Eesti on ühest küljest geograafiliselt, kultuuriliselt ja keeleliselt selgelt piiritletud meediaturg, kuid teisest küljest kuulub märgatav osa Eesti elanikkonnast geolingvistiliselt venekeelsesse meediaruumi.

Todd Gitlin (1999, 173) küsib, kas avaliku sfääri (*public sphere*) (Habermas 2001) asemel on demokraatia toimimiseks vajalikud hoopis eraldiseisvad avalikud sfäärikesed (*separate public sphericules*). Temaga saab nõustuda tingimusel, et need sfäärikesed omavad võimet või nende ülest ruumi, milles omavahel kommunikeeruda – metasfääri. Meedial saab olla sellise kommunikatsioonivälja ja seal toimuva suhtluse tagamiseks väga oluline roll. Milliseks see väli kujuneb või kujundatakse, sõltub suuresti meediapoliitikast.

Denis McQuail (2003) ütleb, et meediainstitutsioone mõjutavad kolm välja: poliitika, tehnoloogia ja majandus. Artikkel analüüsib nende kolme välja mõju Eesti meedias ühtse, eraldiseisvaid sfäärikesi ühendava avaliku sfääri tekkimisel. Praeguses kontekstis on sfäärikesteks keelel põhinevad meediaruumid – eestikeelne ja venekeelne inforuum.

Kahe inforuumi teke

Koos Eesti ühiskonnas toimunud murranguliste protsesside ja sündmustega reformiti üheksakümnendate algusest kardinaalselt ka kogu meediamaastik. Muutus toimus mitmes olulises aspektis. Uus seadusandlus tagas meediale sõltumatuse ning lõi aluse duaalse ringhäälingusüsteemi tekkeks, muutusid

majandusmudelid, uuenes tehnoloogia. Meedia uue paradigma tõttu tuli meedia sisu ja tegevuseesmärgid ümber mõtestada. Kuigi tehniliselt oli tegemist Eesti ühiskonda tervikuna puudutavate protsessidega, olid selle tulemused eestikeelsetele ja venekeelsetele elanikele märkimisväärselt erinevad. IdaEuroopa ringhäälinguis toimunut kirjeldas Karol Jakubowicz (2009) kui „europaniseerumist" (*Europeanization*), mis lühidalt tähendab suuresti ebaõnnestunud katset siirdada lääneeuroopalikke normatiivseid ringhäälingumudeleid siirderiikide kultuuriruumidesse vastuvõtva maa kultuurilisi ja ajaloolisi eripärasid arvestamata. Eesti kui liberaalse turumajandusega riigi meediapoliitika lähtus eelkõige vaba turu, st minimaalse regulatsiooni põhimõtetest, erameediat idealiseeriti (Jõesaar 2011). Selline suund ühtis Euroopa Liidu kommunikatsioonipoliitikaga, mille domineerivaks väärtuseks on viimaste kümnendite jooksul kujunenud majanduslik heaolu (Picard 2002; Croteau, Hoynes 2001, 21). Samas seab meie turu suurus kodumaise meedia võimekusele selged piirid. Väiksematel turgudel napib hästiarenenud meediaruumi loomiseks vajalikke ressursse. Kui turg on meediaettevõtetele kasumlikuks opereerimiseks piisavalt suur ning peamised meedia eesmärgid – mitmekülgsus, arvamuste paljusus jms – on tagatud, siis liigutakse edasi ka väiksemate huvirühmade teenindamise poole (Doyle 2002; Lowe *et al* 2011). Piiratud ressursside puhul jäävad väiksemate auditooriumigruppide huve teenida võivad meediaväljundid majanduslikel põhjustel loomata. Selle tõttu ongi Eesti meediamaastik Euroopa rikkamate riikidega võrreldes tunduvalt kesisem (Lowe *et al* 2011). Kui Euroopas on eestikeelne meedia tervikuna nišiturg, siis Eesti-siseselt on selliseks auditooriumi nišisegmendiks Eesti mitte-eestlastest televaatajad, kelle jaoks eestimaise üleriigilise traditsioonilise üldhuvi eratelekanali loomine pole olnud majanduslikult mõttekas.

Eesti meediaregulatsioon on kogu taasiseseisvusaja jooksul olnud minimalistlik. Ajakirjandusväljaannete (sh ajalehed, portaalid) asutamiseks piirangud puuduvad. Teleja raadiokanalite toimimise õigusaktid lähtuvad „Audiovisuaalmeedia teenuste direktiivist" (AVMSD 2010), mis paraku ei võta arvesse meie meediaturu väiksust ning kultuurilisi ja ajaloolisi eripärasid. FM sageduste piiratuse tõttu on küll uue raadiojaama asutamine raskendatud, aga digitaal-TV platvormil on uute telekanalite jaoks vähese pakkumise tõttu veel palju ruumi. Internetis piirangud audio ja/või audiovisuaalset sisu edastavate ettevõtete loomiseks puuduvad. Suurest ajakirjandusja ettevõtlusvabadusest hoolimata ei ole Eesti meediamaastik kaugeltki rikkalik. See väide kehtib eriti Eesti venekeelse meedia kohta. Tänapäeval puuduvad venekeelne üleriigiline päevaleht ja täismahus töötav telekanal. Peamised kodumaised venekeelsed infoallikad on avalik-õigusliku ringhäälingu venekeelne Raadio 4 ja kaks suuremat venekeelset portaali. Järgnevalt on vaatluse all praeguse olukorra tekkimise ajalooline taust.

1990-ndad. Iseseisva Eesti meediaruumi teke. Venekeelsele auditooriumile suunatud ringhäälingumaastiku areng

Möödunud sajandi üheksakümnendate aastate esimeses pooles toimusid Eesti meediamaastikul olulised muutused:

a) trükimeedia erastati;

b) Venemaa telekanalite ülekandmine lõpetati;

c) Venemaa ajalehtede kättesaadavus vähenes;
d) muutusid raadioja teleprogrammide edastamise tehnilised standardid;
e) tekkinud eraringhäälinguettevõtted said litsentsi oma programmide loomiseks ja edastamiseks.

Denis McQuaili (2003) järgi on üheks meediaettevõtete mõjutajaks tehnoloogia. Nõukogude Liidus kasutusel olnud SECAM-süsteemi teletehnika ning UKW sagedustel töötanud raadiotehnika ei võimaldanud vastu võtta programme vastavalt lääneriikides kasutusel olnud PAL-süsteemis ja FM sagedusalas. 1990-ndatel nõukogude standardite asendamine lääne standarditega tähendas ringhäälingus tootmis-, edastusja vastuvõtutehnika väljavahetamist. Üldiselt on tehnoloogia arengust tingitud tagajärjed auditooriumi keele-eelistustest sõltumatud, kuid Ida-Virumaa (vähem kindlustatud) elanikegrupid ei vajanud tehnilisi uuendusi niivõrd palju, sest neile jäi võimalus olemasolevate seadmetega jätkata Venemaa raadioja teleprogrammide kuulamist-vaatamist. Need inimesed, kes ei ostnud uut raadiot ja või telerit, jäid Eesti ringhäälinguprogrammide vastuvõtuvõimalusest ilma ning jätkasid Venemaa infokanalite jälgimist.

Denis McQuaili (2003) määratluses on teine meediainstitutsioone mõjutav tegur poliitika. 1990-ndate alguseni olid Eesti territooriumil nähtavad kolm Venemaalt retransleeritud telekanalit (Ostankino, Venemaa ja Leningradi) ning üks eestikeelne, Eesti Televisioon. Põhja-Eestis oli võimalik vaadata ka Soome telekanaleid. Raadiokanalitest retransleeriti Venemaa jaamu Majak ja Junost. Eestikeelset programmi edastasid kolm Eesti Raadio kanalit. Venemaa teleja raadiojaamade programmide retransleerimine Eesti territooriumil lõpetati aastatel 1992–1994. Vabaks jäänud sagedused litsentseeriti turule tekkivatele erajaamadele.

Venekeelsele auditooriumile olid ümberkorraldused dramaatilised. Venemaa kanaleid polnud enam võimalik jälgida. Uut eestimaist venekeelset telekanalit ei avatud. Samuti ei pakkunud erafirmad olulises mahus venekeelsele auditooriumile suunatud programmi. (Osalt oli see tingitud piiratud eesti keele oskusest.) Nõudlus venekeelse programmi järele lõi aluse kaabelfirmade tekkele, kes hakkasid vastu võtma ja kaabelvõrkudes taasedastama Venemaa satelliit-TV kanaleid.

Eesti riigi esimesteks sammudeks venekeelsete elanike hõlmamisel oli venekeelsetele ringhäälingujaamadele tegevusloa andmine. 1992. aastal väljastas kultuuriministeeriumi vastav komisjon ringhäälingujaamadele kokku 29 ajutist tegevuslitsentsi: 20 raadiotele ja 9 telekanalitele. Litsentsi said ka Eesti Televisioon ja Eesti Raadio. Ühelgi litsensil ei olnud eraldi märgitud keelenõudeid. Venekeelset programmi hakkasid tootma ja edastama toona veel riiklikud Eesti Televisioon ja Eesti Raadio ning erafirmadest Reklaamitelevisiooni AS, Orsent TV ning üks AS Trio raadiokanal. Loetletutest esimesed kolm edastasid venekeelset programmi eestikeelse põhiprogrammi sees. Orsent TV oli täielikult venekeelne, kuid nende saatemaht oli ainult kuus tundi nädalas ja neid saateid edastati enne RTV programmi algust ja öösiti pärast selle lõppu ainult Tallinnas. Ka Trio venekeelne raadioprogramm Raadio Tallinn (praegu Raadio 100 FM Narodnoje Radio) oli algselt kuuldav UKV sagedusel ainult Tallinnas.

1993. aasta kevadel sai AS EMPI TV ajutise tegevusloa venekeelse teleprogrammi edastamiseks Kiviõlis. Aasta hiljem said venekeelse teleprogrammi tegevusloa veel ka AS Narva Televisioon ja Sillamäe Munitsipaalne Informatsiooni Keskus, kuid nende tegevus ei kestnud aastatki. Ainult Orsent TV jätkas väikesemahulist tegevust RTV kanalil.

1994. aastal Riigikogus vastu võetud ringhäälinguseadus (RHS 1994) pani aluse duaalse ringhäälingukorralduse tekkele ning asendas 1992. aastal kehtestatud ajutise regulatsiooni. Seadus sätestas lõplikult endise Eesti NSV Riikliku Televisioonija Raadiokomitee reformimise avalik-õiguslikuks Eesti Raadioks ja Eesti Televisiooniks. Samuti sätestas seadus eraringhäälingu toimimise ja litsentseerimise põhiprintsiibid. Põhiseadusest tulenevalt oli ringhäälinguseaduse esmaseks ülesandeks eestikeelse ringhäälingu arengu tagamine, kuid samas tuli ka arvestada venekeelsete elanike informeerimise vajaduse ning nende huvide kaitsega. Järgnevatel aastatel siiski ei väljastatud ühtegi ringhäälinguluba täismahus venekeelse üldhuvi telekanali asutamiseks. Venekeelset raadioprogrammi hakkas edastama 1993. aastal loodud Eesti Raadio programm Raadio 4 ning lisaks said kaks erafirmat ringhäälinguloa venekeelse raadioprogrammi edastamiseks. Aastatel 1995–1998 said tegutsemisloa veel kaks venekeelset raadiojaama. 1997. aastal alustanud ja viis aastat hiljem pankrotiga lõpetanud Eesti Sõltumatu Televisiooni AS lubas oma teleprogrammis TV1 edastada iga päev vähemalt 30 minuti ulatuses venekeelseid uudiseid. Tegelikult nad seda lubadust kunagi ei täitnud. Ka teised erakanalid tootsid ja edastasid venekeelset programmi piiratud mahus (näiteks RTV ja hiljem Kanal 2-s laupäeva hommikuti eetris olnud telemagasin Subboteja). Seega jäi kogu venekeelsele elanikkonnale suunatud (igapäevase) üleriigiliselt levitatava programmi tootmine ja edastamine ainult Eesti Televisiooni ülesandeks. Eesti Televisiooni venekeelne „Aktuaalne kaamera" oli ja on siiani ainuke tasuta vabalevis vaadatav venekeelne uudistesaade. ETV venekeelse programmi arengutest on lähemalt juttu artikli teises pooles.

Ringhäälingupoliitikas olid 90-ndatel seadusandja jaoks olulised kolm aspekti: eesti keele kaitse ja kultuuri toetamine, eraringhäälingu arendamine ja alles areneva ringhäälingumaastiku kaitse võimaliku väliskapitali liiga suure mõju eest. Nii ei tohtinud ringhäälingujaamas välisosanikel olla rohkem kui 49 protsenti aktsiatega määratud häältest ning raadiojaamad pidid oma programmides edastama vähemalt 35 protsendi ulatuses eesti autorite loomingut. Ka kõigi telejaamade ringhäälingulubade tingimustesse kirjutati algselt sisse nõuded kodumaise programmi lubatud minimaalse osakaalu kohta. Seoses Euroopa Liidu seaduste ülevõtmisega tühistati 1999. aastal välisosaluse piirangu nõue, nõuded eesti autorite osakaalule raadiojaamade ringhäälingulubades leevenesid oluliselt.

Aastatuhande vahetusel taotlesid ringhäälingulube kaabelvõrkudes programmi edastamiseks ka mitmed kaabel-TV operaatorid. Näites Aktsiaseltsil STV oli viis venekeelse programmi edastamise luba. Tegemist oli peamiselt siiski filmikanalitega, vaid vähesel määral toodeti ka originaalsaateid.

2004. aastal anti välja neli uut venekeelse (muusika) raadiojaama tegevusluba. Kaabelvõrkude vahendusel venekeelse teleprogrammi edastamise lube anti samal

aastal välja kaks – OÜ Lites LT alustas tegevus Ida-Virumaal ja MTÜ AB Video oma programmiga TV-N alustas Tallinnas ja Harjumaal. Tänaseks on TV-N nähtav kaabellevivõrkudes üle Eesti. 2014. aasta 1. septembri seisuga oli Eestis väljastatud 41 meediateenuste osutamise luba. Nendest 13 on televisiooniteenustele ja ainult üks – Orsent-TV – on väljastatud venekeelse teleprogrammi edastamiseks. Peamiselt venekeelseid filme ja saateid edastavad ka programmid TV-N ja OÜ N&V. Raadioteenuse edastamise lube on 28 ja neist seitse on väljastatud venekeelse programmi edastamiseks (tabel 1).

Puht matemaatiliselt võib öelda, et nüüdseks vastab venekeelsete raadioprogrammide arv mitte-eestlaste osakaalule Eesti rahvastikust. Täismahulist venekeelset üldhuvi telekanalit ei ole siiani veel Eestis loodud.

Raadioringhäälingust tunduvalt keerulisem oli venekeelse trükiajakirjanduse käekäik (Jakobson 2002; 2004), mis ei saavutanudki kunagi venekeelsete lugejate hulgas sellist positsiooni nagu eestikeelsel trükiajakirjandusel oli ja on eestlaste seas.

Niigi tagasihoidliku levikuga venekeelsete üleriigiliste ajalehtede arv ja tiraažid on 1990ndate lõpust alates languses. Erandiks on telekanalit PBK omava Baltic Media Alliance'ile kuuluv ajaleht MK Estonija (tabel 2).

Tabel 1. Raadioprogrammide arv Eestis

	1995	**2014**
Eestikeelseid eraraadioid	41	21
Venekeelseid eraraadioid	2	7
Eestikeelseid avaõiguslikke raadioprogramme	3	4
Venekeelseid avaõiguslikke raadioprogramme	1	1

ALLIKAS: tehnilise järelevalve amet.

Tabel 2. Venekeelsete ajalehtede tiraažid 1998–2013 (tuhandetes)

	1998	**2000**	**2002**	**2004**	**2006**	**2008**	**2010**	**2012**	**2013**
Molodjož Estonii	7,2	4,9	7,5	7,7					
Estonia/Vesti Dnja	8,7	7,9	6,3	8,5	9,2				
Vesti Nedelja Pljus	21,2	23,5	19,9	16,1					
Den za Dnjom	16,7	19,4	18,6	14,5	17	13	13,2	10,4	10,5
Delovyje Vedomosti	4,8	4,8	5,1	5,3		65,8	4,8		73,8
Molodjož Estonii Subbota	9,9	7,1	10,3	11,3	11,5				
MK Estonija					14,3	11	11,1	12,9	31,1
Postimees na Russkom Jazyke					17,1	12,3	11,5	9,6	7,8

ALLIKAS: EALL.

Majanduse mõju meediamaastiku kujunemisele

McQuaili (2003) järgi on kolmas meediainstitutsioonide mõjutaja majandus. 1990-ndate algusest alates on (peamiselt) eestikeelsele auditooriumile suunatud meediaettevõtted olnud majanduslikult edukamad, seda ka arengu algetapis olulist rolli mänginud väliskapitali kaasamise osas. Põhjamaade meediafirmade (Schibsted, Modern Times Group, Bonnier Group, Mainos TV) investeeringud Eesti erameediasse katsid valdkonna käivitamiseks ja esmaseks arenguks vajalikud kulud. Venekeelsele auditooriumile suunatud kohalikel meediafirmadel ei õnnestunud oma tegevuse toetamiseks väliskapitali kaasata Läänest ega ka mitte Venemaalt. Poliitilised ringkonnad kartsid, et Venemaa võib oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks mõnd Eesti meediaettevõtet rahaliselt toetada, kuid seda ei juhtunud. Vähemalt mitte sellises ulatuses, mis oleks taganud finantseeritava ettevõtte edu. Säärase investeeringu mittetoimumise üheks põhjuseks võis olla teadlik kalkulatsioon, et kuna Eesti riik venekeelsesse televisiooni ei panusta ja erafirmal pole turu väiksuse tõttu võimalik venekeelset telekanalit kasumlikult käigus hoida, siis jäävad venekeelsed vaatajad niikuinii Venemaa telekanaleid jälgima. Meediamajanduse toimimise loogikast lähtudes on mõistetav, et umbes 300 000 inimese suurune auditoorium ei ole kasumlikult toimiva täisväärtusliku kommertstelejaama jaoks piisavalt suur. Kohalikele nappidele ressurssidele toetuma pidanud venekeelse meedia ettevõtted ei saavutanud läbimurdeks vajalikku taset – ei saavutatud vajalikku kriitilist massi ei meediatoodete hulga, kvaliteedi ega nende puudumise tõttu ka auditooriumi osas. Lõppkokkuvõttes osutusid majanduslikult võimalikuks ainult sellised venekeelsed üleriigilise leviga meediakanalid ja -väljaanded, mis olid suurte eestikeelsete meediafirmade omanduses. Näiteks Trio LSL ja Taevaraadio venekeelsed muusikaraadiojaamad, Postimehe paberväljaanne ja portaal, Ekspress Grupi portaal.

Riiklik meediapoliitika nägi venekeelsete elanike huvide rahuldamist erasektori ja Eesti Raadio programmi Raadio 4 kaudu. Alles tekkiv erasektor venekeelse auditooriumi teenindamisel märgatavat edu ei saavutanud. Tänu kõrgele kvaliteedile ja vähesele konkurentsile saavutaski Raadio 4 venekeelse auditooriumi seas 1990-ndatel väga suure kuulatavuse. Viimase kümne aasta jooksul on Raadio 4 osakaal mitte-eestlaste raadiokuulamise ajas vähenenud ja tõusnud on kommertsraadiote kuulamisele pühendatud aeg (joonis 1).

Joonis 1. Venekeelsete raadiojaamade kuulamise aja osakaalud 2003–2013

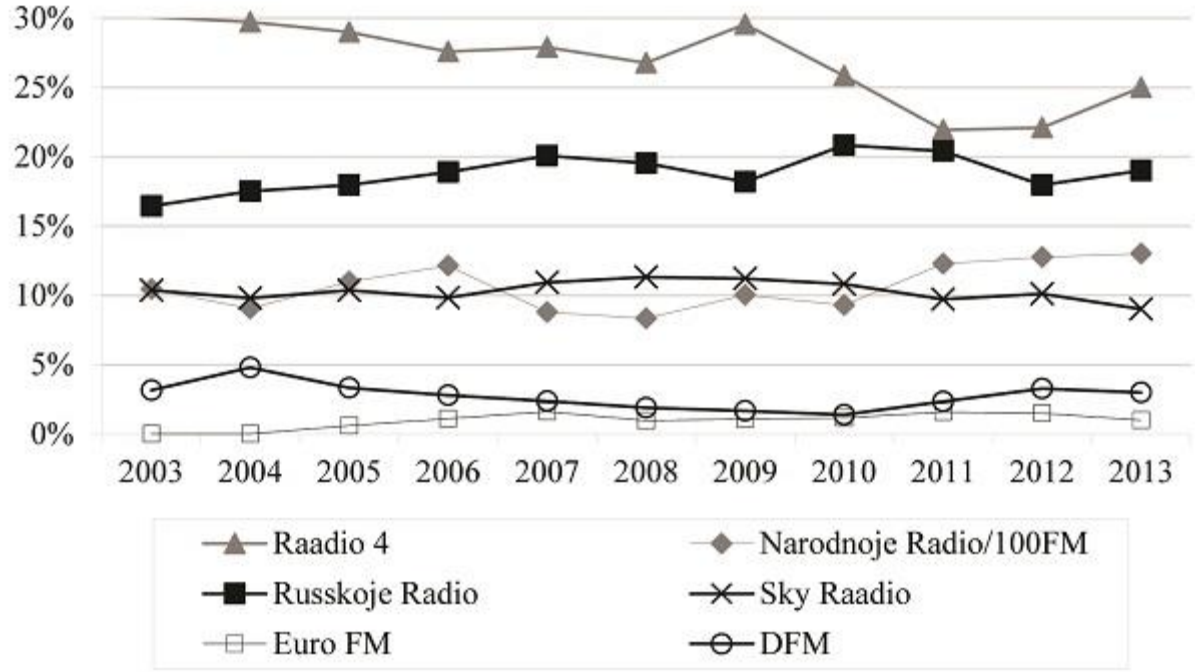

ALLIKAS: TNS Emor.

Venekeelse elanikkonna telekanalite eelistused

Kodumaiste meediafirmade pakutavate venekeelsete programmide maht ja žanriline mitmekesisus on minimaalne. Neile, kes soovivad enamat, pakuvad rohkelt võimalusi kaabelvõrkude kaudu taasedastatavad 101 venekeelset telekanalit. Neist 101-st 41 on Vene Föderatsioonist, 26 Suurbritanniast ning neli Lätist (sh PBK Estonia) (MAVISE 2014). Sellise ebasümmeetrilise pakkumise tulemusel on eestikeelsed ja venekeelsed elanikud üldkokkuvõtteks jagunenud kahe infovälja vahel. On tekkinud Gitlini (1999) sfäärikesed. Kui Gitlin väitis, et selliste sfäärikeste teke on demokraatia arengule kasulik, siis infoväljade lahususest tingitud ühiskonna oluliste teemade erinev käsitlus pigem lükkab selle väite ümber. Saar Polli (2014) uuringu järgi peavad eestlased kõige olulisemateks meediakanaliteks Eesti Televisiooni (ETV, ETV2) ja teisi Eesti telekanaleid (Kanal 2, TV3), mitte-eestlased aga venekeelseid telekanaleid (PBK, RTR) (joonis 2).

Eesti tegevuslubadega kanalitest jõuavad kõige suurema osani venekeelsetest elanikest ERR-i teleprogrammid ETV ja ETV2, kuid neidki vaatab iganädalaselt vähem kui 10 protsenti mitte-eestlastest (joonis 3).

Üldisest telerivaatamise trendi langusest hoolimata vaatavad mitte-eestlased telerit keskmiselt 3 tundi ja 15 minutit päevas (TNS Emor 2014). Suurema osa telerivaatamise ajast kulutavad mitte-eestlased viie Eestis taasedastatava Venemaa telekanali jälgimisele (joonis 4).

Venekeelsel eestimaisel telemaastikul toimuvat võib Eesti riigi poolt vaadelda turutõrkena. Ressursside piiratuse tõttu puudub erasektoril selles sihtrühmas

tegutsemiseks majanduslik huvi. Turutõrget on võimalik tasakaalustada avaõigusliku ringhäälingu tegevustega. Avaõiguslik ringhääling peab seadusega ettenähtud ülesannete täitmisel tagama kõigi elanikkonna gruppide, sh vähemuste mitmekülgse informeerimise.

Joonis 2. Päevakajaliste sündmuste kohta on võimalik mitmest allikast infot saada. Kuivõrd olulised on Teie jaoks järgmised infokanalid? (infoallikat väga või küllaltki oluliseks pidajate hulk (%), N = kõik vastajad)

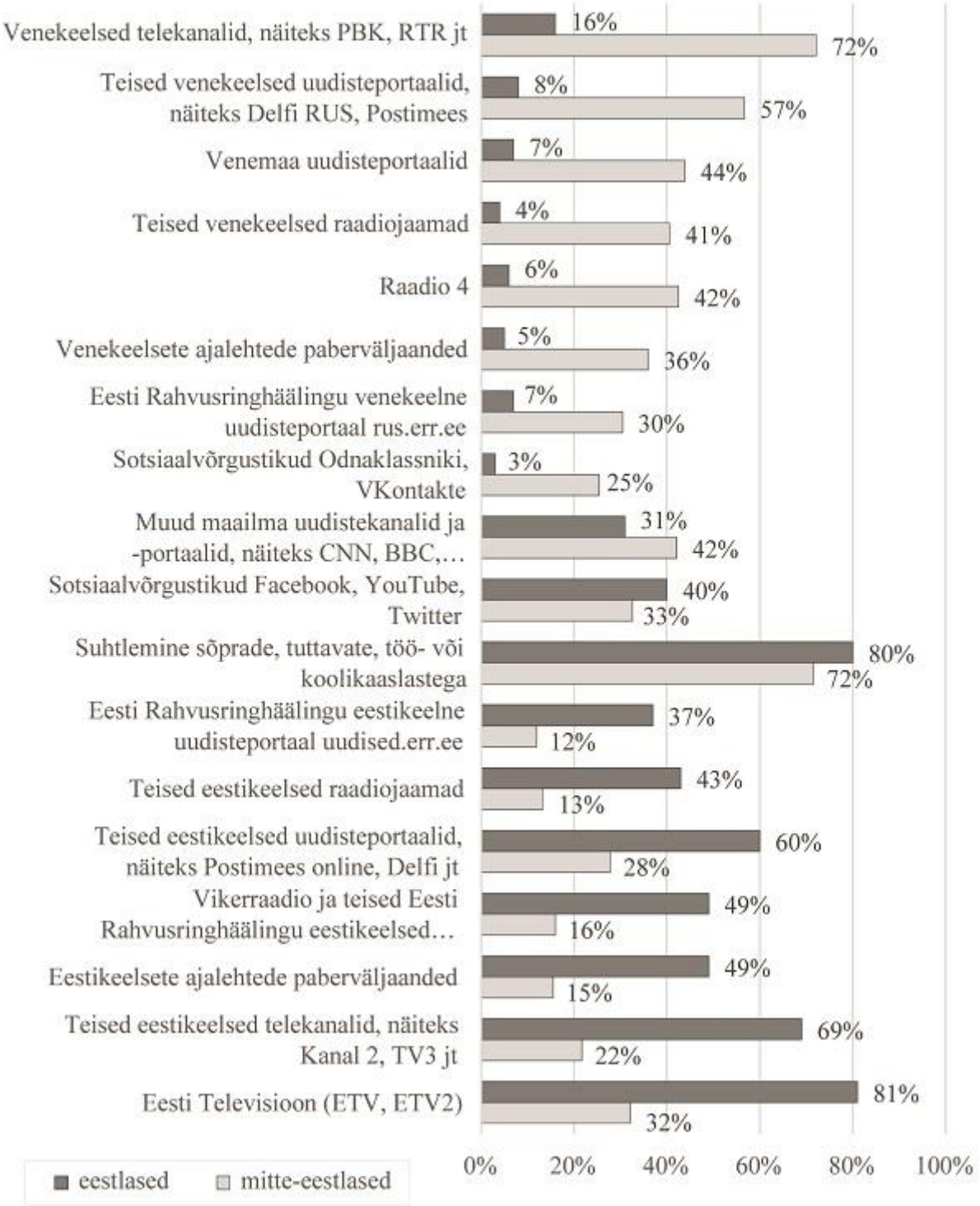

ALLIKAS: Saar Poll (2014, joonis 6).

Joonis 3. Telekanalite vaadatavus 2003–2013 (*Weekly Reach %*) (vaatasid nädalas vähemalt 15' järjest, mitte-eestlased vanuses 4+)

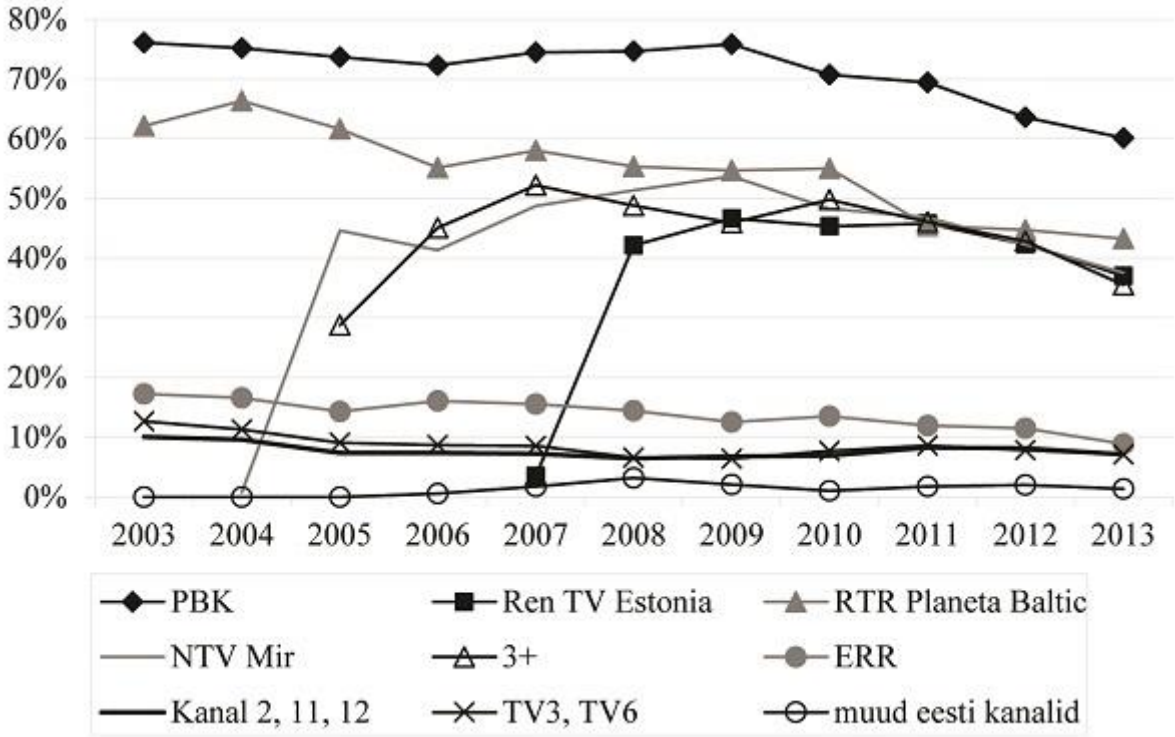

ALLIKAS: TNS Emor

Joonis 4. Mitte-eestlaste auditooriumi viie populaarseima telekanali vaatamisele kulutatud aegade osakaalud 2003–2013 (*Share of viewing*)

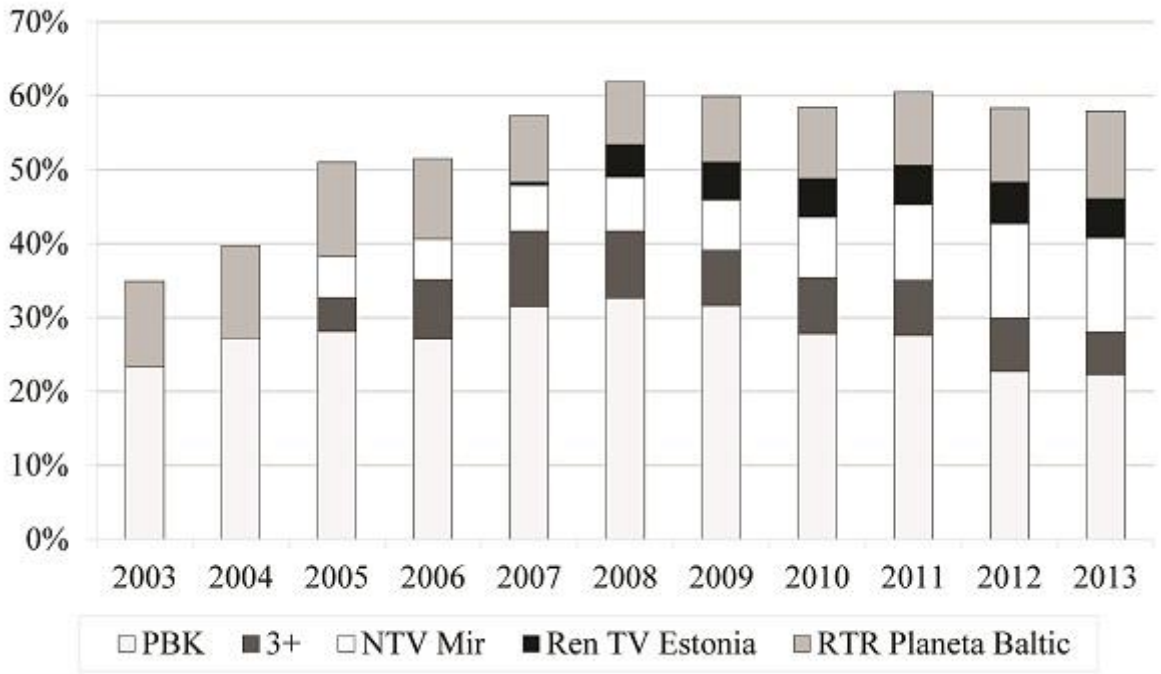

ALLIKAS: TNS Emor.

Avaõigusliku ringhäälingu roll venekeelsete elanike huvide eest seismisel

Järgnevalt vaatleme Eesti Televisiooni venekeelse programmi kujunemist.

1960.–1970-ndatel aastatel tootis ja edastas ETV vene keeles peamiselt uudiseid ning kultuurija haridussaateid. 1970-ndate keskpaigast tsentraalselt toodetud üleliiduliste saadete maht kasvas. Kuna Nõukogude Liidus oli vene keel riigikeel, siis ei käsitletud venekeelseid saateid liiduvabariikides kunagi venekeelsele vähemusele suunatud saadetena. Vene keele domineerimine meedias oli venestamispoliitika kindel osa. Eesti ainsas telekanalis – Eesti Televisioonis – täitis venekeelne programm kolmandiku kogu eetriajast. Sellise suure tsentraalselt toodetud igapäevase eetrimahu juures ei arendatud tugevalt välja kohaliku venekeelse programmi tootmist. Aastatel 1980–1991 tootis ja edastas Eesti Televisioon iga päev ühe tunni venekeelseid saateid, sh ka venekeelseid uudiseid (Shein 2005). Vene emakeelega ajakirjanikke oli vähe ja nende peamiseks valdkonnaks olid haridus-, kultuurija muusikasaated. Uurivat venekeelset ajakirjandust praktiliselt Eesti Raadios ja ETV-s ei olnud. 1990-ndate algul jäi ETV aastane venekeelse programmi maht alla 200 tunni. Informatiivsed-meelelahutuslikud saated olid eetris laupäeviti päevasel ajal. Ainult venekeelsed uudised olid eetris õhtuti kogu nädala jooksul. Vähene vaadatavus venekeelse auditooriumi seas pani programmitegijaid otsima venekeelsetele saadetele paremaid eetriaegu. 1990-ndate keskel loodi õhtustele venekeelsetele uudistele eelnev venekeelsete saadete vöönd. Kuid ka see samm ei andnud soovitud tulemust.

1990-ndate lõpupoole suurenes venekeelsete saadete maht ETV-s üle 200 tunni aastas, eetris oli üle kümne saatesarja (Trapido 2000, 112, Shein 2005). 1999. aasta majanduslangus ja ETV juhtimiskriis sundisid aga sajandivahetusel tegema suuri eelarvekärpeid, mille tõttu vähenes ka venekeelsete saadete tootmiseks ettenähtud eelarve 2000. aasta aprilliks 1998. aastaga võrreldes viis korda (Ivanov 2000). Järelejäänud vahendid võimaldasid toota ja edastada lisaks igapäevastele uudistele ainult ühte pooletunnist venekeelset originaalsaadet nädalas. Vene saadete toimetus likvideeriti. Inimesed liikusid erasektorisse ja hakkasid riiklike ja Euroopa Liidu fondide toel sõltumatute tootjatena tootma venekeelseid saateid teistele telekanalitele. Sellest lisarahastusest hoolimata venekeelsete saadete mahu märgatavat tõusu kuni 2009. aastani ei toimunud. Ka erakanalitel jäi venekeelsete saadete, eriti ajakirjandusliku sisuga saadete maht minimaalseks. Selle tõttu ei arenenud välja ka tugevat vene emakeelega ajakirjanike põlvkonda.

Joonis 5. Venekeelsete saadete aastased mahud Eesti Televisioonis / ERR-is

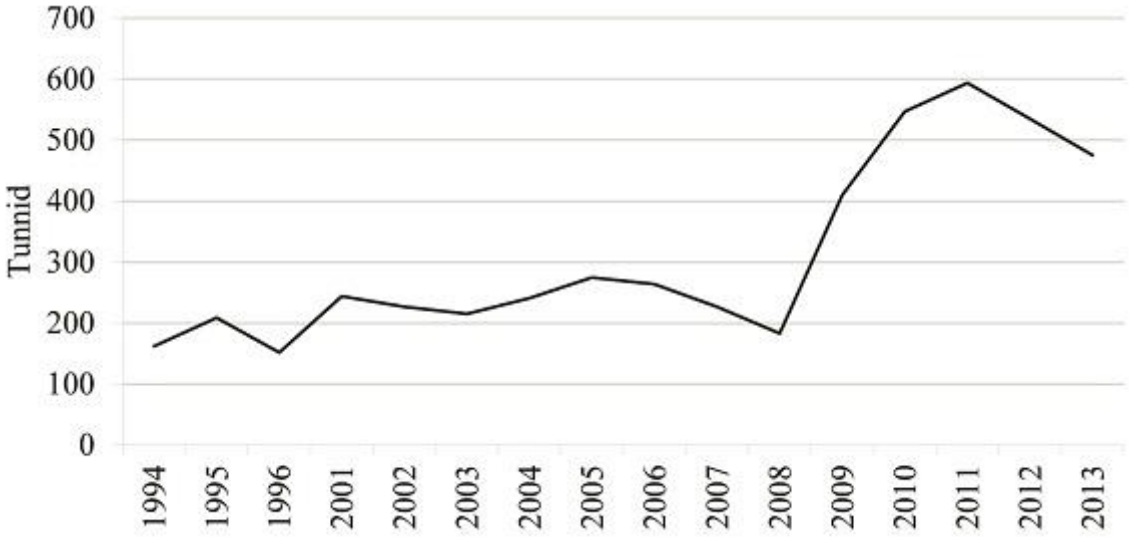

ALLIKAS: ERR.

2008. aasta sügisel avatud ETV2 pakkus rahvusringhäälingule uusi võimalusi programmistrateegia arendamiseks. Pärast pronksiöö sündmusi arutleti nii avalikkuses kui ka poliitilistes ringkondades venekeelse ETV2 avamist, kuid kanali käivitamiseks vajalike summade eraldamiseni riigieelarvest ei jõutud. Sellest hoolimata võimaldas ETV2 pakkuda senisest suuremas mahus venekeelset programmi, seda eelkõige vene subtiitritega varustatud eestikeelsete saadete taasedastamise abil. Kuid lisaks igapäevasele venekeelsele uudisteprogrammile ja eestikeelsete saadete kordustele rikastasid ETV2 programmi ka mõned väljastpoolt ERR eelarvet fondidest rahastatud saatesarjad.

Venekeelsete ja venekeelse tõlkega saatetundide suurenenud mahust hoolimata ei suudetud siiski saavutada märkimisväärset populaarsuse tõusu venekeelse auditooriumi seas (joonis 3). Parimal vaatamisajal eetris edastatud ainult ühe tunni pikkune venekeelsete saadete vöönd ei olnud sihtrühma jaoks piisavalt atraktiivne. ETV2 üldine vaadatavus mitte-eestlaste hulgas jäi tagasihoidlikuks.

2012. aastal vähendati venekeelsete originaalsaadete aastast mahtu 2011. aastaga võrreldes ligi 10 protsenti, sama trend jätkus ka 2013. aastal (joonis 5).

Nende protsesside põhjuseid on kirjeldatud järgmiselt (Jõesaar *et al* 2013). Eesti taasiseseisvumisel ei peetud vajalikuks ega võimalikuks tegelda kodumaise venekeelse televisiooni arendamisega, sest 1) eeldati, et nõukogude ajal kujunenud eesti ja vene keelekogukondade meediaruumid sulavad ühte eesti keele baasil, 2) nii rahalised kui ka tööjõuressursid olid esimestel iseseisvusaastatel ebapiisavad. Meediatööstus allutati turumajanduslikule iseregulatsioonile. Ligi veerand sajandit arengut aga näitab, et täismahulise venekeelse televisiooni tekkimiseks ei ole Eestis turumajanduslikke eeldusi. Selle tõdemusega võiks piirduda, kui venekeelsete elanike tugev suundumus võõrriigi (Venemaa) telekanalite poole ei tekitaks üha uuesti probleeme nende informeerituses ja osaluses Eesti elus. Lahendust on otsitud spetsiaalselt integratsiooniteemaliste venekeelsete saatesarjade sihttellimises, kuid nende saadete vaatajaskond on pigem eestikui venekeelne. Põhjused on nii nende saadete sisus kui ka eetrikeskkonnas. Meediauurija Viktoria Jakobson (2002) on väitnud, et vene vaataja näeb neis saadetes end pigem integratsiooni objektina kui subjektina, mis ei tule kasuks saadete atraktiivsusele. Üldiselt läksid need saated eetrisse eestikeelse ETV kanalitel, kus puudus väljakujunenud venekeelsete saadete eetrivöönd. Seetõttu pole vene vaatajatel kujunenud ka vaatamisharjumust.

Kokkuvõte

Eesti kakskeelne infoväli on poliitiliste, tehnoloogiliste ja majanduslike mõjurite tulemusel nüüdseks tugevasti polariseerunud Eesti ja Venemaa telekanalite jälgijateks. Ühe riigi elanikkonna jaotumine kahe infovälja vahele, millest teist võõrriik suunab ja kontrollib, on oht Eesti Vabariigi iseseisvusele. Väikeriigi majanduse piiratuse tõttu on venekeelse elanikkonna infoväljas turutõrge, mille likvideerimiseks on vaja poliitilist otsust.

Enam kui kahekümne aasta jooksul tehtud meediapoliitilisi otsuseid ja nende tulemusi analüüsides saab väita, et venekeelsete elanike haaramiseks eesti inforuumi on vaja teha senisest suuremaid pingutusi, mis nõuavad palju suuremaid investeeringuid. Üksikute venekeelsete saadete paigutamine eestikeelsesse telekanalisse ei ole auditooriumi köitmiseks toimiv lahendus. ETV2 kogemus näitab ka seda, et eestikeelsete saadete subtitreerimine ei taga oodatud tulemust. Subtitreerimise mittetoimimise põhjust ei maksa otsida venekeelse auditooriumi pealelugemiseelistuses, vaid nende saadete sisus. Eesti telekanalite eetris olevad saated ja kodumaised sarjad ei käsitle venekeelse kogukonna elu, nende probleeme ning õnnestumisi. Praegu puuduvad telemaastikul mitte-eestlaste draamasarjad, tõsised ja ka meelelahutuslikud *talk-show*'d ja telemagasinid. Puudub reaalne kokkupuude igapäevase elu ja elukeskkonnaga Eestis. Aga just see isiklik tunnetus ja kokkupuude ongi see kõige unikaalsem, mis inimesi meediaruumis kanalivalikuid tegema paneb. Eestis elavatel venekeelsetel inimestel see valikuvõimalus kahjuks puudub.

Kasutatud kirjandus

AVMSD (2010). Euroopa Parlamendi ja nõukogu audiovisuaalmeedia teenuste direktiiv 2010/13/EL. – Euroopa Liidu Teataja, L 95/1, 15.04.2010. – http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:32010L 0013&from=ET

Croteau, D., Hoynes, W. (2001). The Business of Media: Corporate Media and the Public Interest. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

Doyle, G. (2002). Media Ownership: The Economics and Politics of Convergence and Concentration in UK and European Media. London: Sage.

Gitlin, T. (1999). Public Sphere or Public Sphericules? – J. Curran, T. Liebes (eds). Media, Ritual and Identity. London: Routledge, pp 168–174.

Habermas, J. (2001). Avalikkuse struktuurimuutus: uurimused ühest kodanikuühiskonnakategooriast. Tallinn: Kunst.

Hesmondhalgh, D. (2013). The Cultural Industries. Third Edition. SAGE Publications Ltd.

Ivanov, P. (2000). Presidendi ümarlaua istungi protokoll 2/2000. – http://vp2001-2006.president.ee/et/institutsioonid/ ymarlaud.php?gid=11411

Jakobson, V. (2002). The Role of the Russian-language Media in Estonian Society. – Vihalemm, P. (ed). Baltic Media in Transition. Tartu: Tartu University Press, pp 207–219.

Jakobson, V. (2004). Venekeelse meedia areng Eestis 1987–2004. – Vihalemm, P. (toim). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1979–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 209–232.

Jakubowicz, K. (2009). The highways and byways of „Europeanization" in the media. – Central European Journal of Communication, vol 2, no 1, pp 5–11.

Jõesaar, A. (2011). Different ways, same outcome? Liberal communication policy and development of public broadcasting. – TRAMES, vol 15, no 65/60, issue 1, pp 74–101.

Jõesaar, A., Rannu, S., Jufereva, M. (2013). Media for the minorities: Russian language media in Estonia 1990–2012. – Media Transformations, vol 9, pp 118–153.

Lowe, G. F., Nissen, C. S. (eds) **(2011).** Small Among Giants. Television Broadcasting in Smaller Countries. Nordicom, University of Gothenburg.

MAVISE (2014). Database on TV and on-demand audiovisual services in Europe. – http://mavise.obs.coe.int/welcome

McQuail, D. (2003). McQuaili massikommunikatsiooni teooria. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Picard, R. G. (2002). The Eonomics and Financing of Media Companies. New York: Fordham University Press. RHS (1994). Ringhäälinguseadus. – Riigi Teataja I, 19.05.1994, 4, 680. – https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=28671 Riigikogu (2007). Eesti Rahvusringhäälingu seadus. – Riigi Teataja I, 18.01.2007, 10, 46. – https://www.riigiteataja. ee/akt/106012011027

Saar Poll (2014). Päevakajalised sündmused ja erinevad infokanalid. Tallinn. – http://oef.org.ee/fileadmin/media/ valjaanded/uuringud/AEF_aruanne_1_.pdf

Shein, H. (2005). Suur teleraamat. 50 aastat televisiooni Eestis 1955–2005. Tallinn: TEA.

TNS Emor (2014). Teleauditooriumi ülevaade septembrikuus. 03.10.2014. – http://www.emor.ee/teleauditooriumi- ulevaade-septembrikuus-4/

Trapido, D. (2000). The Role of Russian-Language Programs of Estonian Television Channels in Reflecting and Shaping the Integration Process Compared to Printed Media. – M. Lauristin, R. Vetik (eds). Integration of Estonian Society: Monitoring 2000, Tallinn: MEIS. – http://old.meis.ee/book.php?ID=100

Vihalemm, P. (2011). Meedia ja infoväli. Integratsiooni monitooring 2011. Tallinn: SA Poliitikauuringute Keskus Praxis, pp 157–174. – http://www.kul.ee/sites/default/files/integratsiooni_monitooring_2011.pdf

Vene kanal tõestamata teooriate tule all

Ainar Ruussaar (RiTo 30), Rahvusringhäälingu juhatuse liige

Kavandatava venekeelse meediakompetentsi keskuse ülesanne on ennekõike vahendada venekeelsele sihtrühmale elu Eestis ja Euroopas selle mõiste kõige laiemas tähenduses.

Venekeelne kanal on juba enne lõplikku luba lendu tõusta sattunud teaduslikult tõestamata väidete tule alla. Vastuargumendid on emotsionaalselt mõjusad, alates väitest, et oleme siiani ilma hakkama saanud ja lõpetades süüdistustega propagandakanalist või kahtlustega Eesti riigi suutmatuses võistelda Venemaa rikaste televisioonihiidudega. Üks enam eksitavaid väljendeid on „venekeelne telekanal". Kavandatav meediatoru hõlmab lisaks traditsioonilisele televisioonile sama traditsioonilist raadiot ning elu kohustuslikuks osaks muutunud veebi. Seega tuleb rääkida ideest luua venekeelne meediakompetentsi keskus, mis ennekõike vahendaks venekeelsele sihtrühmale elu Eestis ja Euroopas selle mõiste kõige laiemas tähenduses.

Propaganda on pealtnäha lihtsalt mõistetav sõna, ehkki tegelikult üleilmses info(sõja) ühiskondade mõistes vähemalt raketiteadusega võrreldav. Valitsuse ja rahvusringhäälingu kava luua eelkõige Eestis elavatele peamiselt vene keeles rääkivatele inimestele nende emakeelne infoväli on mõnel puhul tõesti rünnatav kasvõi seetõttu, et Venemaa inforuumis elav inimene kipub valitsuse ja propaganda vahele asetama võrdusmärki. Eestis on aga rahvusringhääling seaduse jõu alusel sõltumatu meediaorganisatsioon, mitte riiklik ringhääling. Rahvusringhäälingu sõltumatute ajakirjanike ja toimetajate kriitiline mass jääb sõltumatuks ka siis, kui keegi peaks mingil põhjusel „vaikiva ajastu" ideega tõsimeelselt lagedale tulema.

Loomulikult ei saa ühel sõltumatul, Eestis kokku pandud venekeelsel kanalil mitte kunagi olla võimekust võistelda kolme suure Venemaa teleprogrammi, meelelahutuse, filmide ja draamasarjade glamuurse massiga. Polegi vaja, sest ka selles universumis on täitmata tühik, sest mitte ükski venekeelne kanal ei räägi praegu lugusid elust Eestis ja Euroopas. 2014. aasta turu-uuringutest nähtub, et ootus sellise informatsiooni järele on olemas – 66 protsenti Eesti venekeelsetest elanikest kinnitab, et ootab seda kanalit huviga veel enne, kui on näinud sekunditki selle programmi. Venekeelse kanali eelduseks on tõesti see, et vene keelt kõnelevad ja vene kultuuriruumis tegutsejad loovad selle sisu. Seda väidet ei ole vaja isegi kummutada – Raadio 4 on suurepärane ja edukas tõestus, et tegijaid on rohkem kui kanaleid. Probleem ei ole mitte venekeelsete ajakirjanike, arvajate, analüütikute ja autorite puuduses, vaid selles, et Eestis on küll väljendusvabadus, kuid pole piisavalt väljendusvõimalusi. Kavandatav kanal lahendaks suure osa sellest probleemist.

Venekeelne kanal ei ole imerohi, vaid üks osa süsteemist, mis eeldab, et kõik Eestis elavad inimesed on ka tegelikult selle riigi elanikud. Mitte ilmtingimata

kodanikud. See süsteem tähendab haridust ja inimväärset ning turvalist elukeskkonda, mida toetab eestikeelse kõrval ka venekeelne sisu. Inglise vanasõna ütleb, et puu otsa jõudmiseks on kolm võimalust: sõbrustada lindudega, istuda tammetõrul või õppida ronima. Lindudega sõbrustamine ei ole meid seni aidanud, seega võime tammetõrul edasi istuda. Või siiski õppida ronima?

Venekeelse kooli üleminekust eestikeelsele õppele[1]

J Taasiseseisvumine seadis Eesti ühiskonnale ülesande tagada eestikeelne haridus kõigile Eesti elanikele. Rahvusvähemuste keeles haridust pakkuvad koolid teevad juba üle 20 aasta keerulist, ent tänuväärsest tööd eestikeelse õppe rakendamiseks.

Vene õppekeelega gümnaasiumide üleminek eestikeelsele õppele toimub Eesti Vabariigi haridusseaduse (1992) alusel. Eesmärgiks seati niisuguse põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekava kehtestamine, mis isikuvabaduse ja demokraatia põhimõttele tuginedes vastaks tänapäeva ühiskonna arengu tingimustele ja euroopalikele väärtustele. Õppimise keele valiku õigus jäeti haridusasutusele ehk koolile Eesti Vabariigi põhiseaduse § 37 (põhiseadus 1992) tingimuste järgi, mille seavad põhiseadusele tuginevad haridust reguleerivad õigusaktid, täpsemalt riiklik õppekava. Eestikeelne õpe tagatakse seega kooli valikul rahvusvähemuskeelse õppe kõrval.

Poliitiline, õiguslik ja rahvusvaheline kontekst

Riikliku kava ümberkujundamise protsess päädis asjakohaste seaduste vastuvõtmisega põhikoolile ja gümnaasiumile aastal 2010. See võttis aega 18 aastat. Vastuvõetud õigusaktid seavad ka rahvusvähemuse õppekeeles töötava kooli jaoks osalisele eestikeelsele õppele ülemineku täpsed tingimused. Nii on põhikoolil kohustus õpetada rahvusvähemuse keeles kuni 60 protsenti nõutavatest ainetest, eesti ja/või kolmandas-neljandas keeles aga vähemalt 40 protsenti. Gümnaasiumiõppes, kus põhiseadus rahvusvähemuse keeles hariduse saamist ei garanteeri, tuleb õpilastel eesti keeles omandada 60 protsenti ainetest, sh kohustuslikult eesti kirjandus ja ajalugu, ühiskonnaõpetus, geograafia ja muusikaõpetus. Koolides, kus õpe toimus seni eesti keelest erinevates keeltes (vene, ukraina jt), tuli suhteliselt lühikese ajaga juurutada muudatused korraga kahes võtmevaldkonnas: uue õppekava kasutuselevõtmine ning gümnaasiumi üleminek osalisele eestikeelsele õppele (60% ulatuses), samuti põhikooli üleminek eestikeelsele õppele, küll väiksemas ulatuses (40%).

Uuele õppekavale üleminek on tingitud mitte ainult Eesti iseseisvumisest ning sellega kaasnevast poliitilisest muudatusest. 20. sajandi teisel poolel jõudsid arenenud riikide sotsiaal-, sh pedagoogikateadlased üksmeelsele järeldusele, et kasutusel olnud õppesüsteem vajab kardinaalseid muudatusi. Muudatused tehakse uue riikliku õppekava kaudu. Paljudes riikides on õppesüsteemi muudatused juba edukalt juurutatud, protsessi ja tulemusi analüüsitud ning Eestis uue õppekava rakendamisel saab sealt eeskuju ja õppust võtta.

Õppe teisele keelele üleviimine on maailmas samuti võrdlemisi levinud nähtus. 20. sajandil viidi selliseid reforme ellu paljudes vabanenud koloniaalriikides ja okupatsioonist vabanenud maades. Ka selles valdkonnas tehakse aastakümneid uuringuid, uurimisobjektiks on õpilase poolt uues keeles teadmiste, oskuste ja muu õppekavaga ettenähtu omandamise erinevad aspektid. Ent uuele õppekeelele üleminekul tuleb ka enamikul õpetajaskonnal üle minna õpetamisele teises

keeles. Selle artikli seisukohalt pakub huvi just viimane aspekt. Eestis muukeelses koolis õpetamise osalisele eestikeelsele õppele ülemineku eripära võrreldes teiste riikidega seisnes selles, et võrdlemisi suurel osal õpetajatest puudus ülemineku ajaks niisugune eesti keele oskus, mis võimaldanuks selles keeles õpetada. Tundub, et teisele õppekeelele ülemineku selle aspekti poolest on Eesti maailmas ainulaadne: pole õnnestunud leida teadustööd või uuringut, kus oleks seatud uurimisküsimuseks õpetajate puudulikust õpetamiskeele oskusest tulenevad väljakutsed, mõjud ja tagajärjed. Seda silmas pidades tuleb konstateerida, et uuele õppekavale ja uuele õppekeelele üleminek tähendas suurele osale õpetajaskonnast ka õpetamiskeele senisest palju paremat omandamist.

Retrospektiivne ülevaade venekeelse õppekeelega kooli üleminekust osalisele eestikeelsele õppele

Põhiseadusest tulenevalt sätestati haridusseaduse ning teiste eespool nimetatud õigusaktidega põhikooli ja gümnaasiumi õppekeel ja selle kasutamise tingimused ning kehtestati eestikeelsele õppele ülemineku põhimõtted gümnaasiumile. Suurim rahvusvähemus saab realiseerida põhiseaduslikku õigust põhihariduse saamiseks vene keeles (peetakse silmas 9-klassilist haridust põhikoolis). Esialgu kavandati gümnaasiumis osalisele eestikeelsele õppele üle minna juba 2000. aastaks. Eeldati, et selleks ajaks luuakse piisav alus, mis kindlustab venekeelse kooli vilistlasele võimaluse jätkata kõrgema hariduse saamiseks õpinguid eesti keeles, st selle suudab kindlustada vene õppekeelega, ent ka eesti keeles õpetav gümnaasium.

Valitsus rakendas mitmeid üleminekut toetavaid programme, mis sisaldasid mahukat eesti keele õpet venekeelsete koolide õpetajatele, samuti õppemetoodiliste materjalide väljatöötamist paljudes õppeainetes. Nagu praktika näitas, kaheksast aastast ülemineku ettevalmistamiseks ei piisanud. Põhjused olid objektiivset laadi. Iseseisva Eesti haridussüsteemi ümberkorraldamine tervikuna nõudis kõigi osaliste – riigi, õpetajaskonna, koolide juhtkonna, pedagoogikateadlaste ja ülikoolide ning õpilaste ja nende perekondade – ühendatud, ent märksa pikaajalisemat panustamist. Kuigi paljudes venekeelse õppega koolides alustati mõne aine õpetamisega eesti keeles ning hakati selliste ainete hulka järk-järgult suurendama, selgus juba jooksvalt, et koolide ja gümnaasiumide vilistlased ei saa 2000. aastaks veel õpingute eesti keeles jätkamiseks vajalikku ettevalmistust. 1997. aastal võeti vastu uus osalisele eestikeelsele õppele ülemineku kava, mis seostati uuele riiklikule õppekavale üleminekuga. Selle kava kohaselt viidi 2007. aastast alates venekeelse gümnaasiumi õppesse nõue minna igal õppeaastal üle eesti keelele ühes kindlas aines. 2007. aastal oli selleks eesti kirjandus. 2011. aastaks kujuneks seega olukord, kus gümnaasiumi astujad saaksid õppida eesti keeles 60 protsenti õppekava ainetest. Sel aastal tuli koolidel ka täielikult uuele õppekavale üle minna, nii põhikooli kui ka gümnaasiumi astmes. (Haridusteave 2011) Kuna eesti õppekeelele üleminekul arvestati, et aineõpetajateks jäävad enamasti samad õpetajad, kes neid aineid varem vene keeles õpetasid, eeldati, et ülemineku ajaks saavutavad nad eesti keele oskuse C1 tasemel. Nõutava oskuse tagab kas eestikeelse gümnaasiumi või kõrgkoolis eestikeelse õppega lõpetamine. Õpetajatel, kes aga gümnaasiumis ja kõrgkoolis mingis muus keeles õppisid, tuli kutsesobivuse tõestamiseks sooritada

eesti keele C1 kategooriaeksam. Nendele hakati juba 1992. aastast alates korraldama vastava kallakuga keelekursusi. Samal ajal jätkus ka õpetajate metoodiline ettevalmistus: laienes õppemetoodiliste keskuste tegevus, metoodiliste materjalide kirjastamine ja väljaandmine, sh lõimitud aine ja keele (LAK) õppe alal, pidevalt korraldati ka üleminekut toetavaid koolitusi.

Samal ajal jälgiti ja mõõdeti üleminekuprotsessi ning arvestati monitooringu tulemusi õpetajate metoodilise ja nõustamistoetuse ning täiendusõppe korraldamisel. Vaatamata sellele polnud osa vene õppekeelega koolidest 2011/2012. õppeaasta alguseks ettenähtud tasemele jõudnud. Olgu mainitud, et mahajäämust ei suudetud kõikides koolides kõrvaldada isegi 2014/2015. õppeaasta alguseks. Murettekitavas olukorras oli tarvis uurida üleminekuprotsessi täiendavalt ning süvitsi, et probleemid täpsemalt diagnoosida ning neile senisest tõhusamaid lahendusi leida. Alljärgnevalt esitatavad uuringu tulemused keskenduvad mõnele neist probleemidest. Uuringu tulemustele toetudes pakutakse soovitusi ilmnenud probleemide tõhusamaks lahendamiseks.

Aastail 2006–2011 tehtud uuringutest eestikeelsele õppele ülemineku kohta

Süvauuringut kavandades lähtuti juba aastail 2006–2011 tehtud teaduslikest ja analüütilistest töödest. Kahekümne kolme allika (vt lisa) järelduste ja kokkuvõtete üldistamine lubas jõuda järgmistele järeldustele.

Uuringute ja analüütiliste tööde huviorbiidist oli välja jäänud vene keeles õpetamise uurimine venekeelses koolis. Arvestades PISA testide suhteliselt nõrgemat tulemust vene õppekeelega koolides 2006. aasta mõõtmiste andmetel, võis hüpoteetiliselt oletada, et nõrgemad õpitulemused võivad olla põhjustatud venekeelse kooli õpetajaskonna suhteliselt nõrgematest kutseoskustest. Kuigi hilisemad PISA testi tulemused näitavad venekeelse kooli eestikeelsele kiiret järelejõudmist, võib kiire edasimineku põhjust näha näiteks tugevamas metoodilises toes, mida osutati vene õppekeelega kooli õpetajatele üleminekul osalisele eestikeelsele õppele. Kuigi õpitulemused oluliselt paranesid, jäid nad ikkagi eesti õppekeelega kooli õpilaste omadele alla. Seega oli alust uurida süvendatult venekeelse õppekeelega kooli õpetaja kutsepädevusi.

Tegureid, mis mõjutavad vene õppekeelega kooli üleminekut osalisele eestikeelsele õppele, võib eespool nimetatud uuringuid üldistades jagada kolme gruppi: hoiakutest tulenevad, nn organisatsioonilised ehk korralduslikud ja kutsealased. Materjaliga lähemal tutvumisel selgus, et korralduslikud tegurid võib samuti hoiakutest tulenevate hulka arvata: enamik õpetajaid ja koolijuhte nägi korralduslike probleemide lahendusi väljaspool kooli. Kuna suurem osa nimetatud korralduslikest probleemidest on kooli tasandil lahendatavad, siis nende esiletõstmine üleminekut takistava tegurina kuulub suhtumise või motiveerituse ehk hoiakute valdkonda (Latham, Pinder 2005).

Praktiliselt kõik uuringud näitasid, et venekeelse kooli õpetajad, kes lähevad üle eestikeelsele õpetamisele, tunnevad suurt puudust õppemetoodilistest materjalidest ja vastavast toest. Ometi just sellesse valdkonda oli eriti alates 1997.

aastast sihija järjekindlalt investeeritud, nii rahaliselt kui ka organisatsiooniliselt. Siin võib näha teatud vastuolu, milles oleks otstarbekas selgusele jõuda.

Eeltoodust tulenevalt ning praktikas suhteliselt väikese vaevaga rakendatavat väljundit soovides pakkus süvauuringu tegemiseks enim huvi venekeelse kooli õpetajate kutsealase pädevuse uurimine, samuti seose leidmine kutsepädevuse ja eestikeelse toe vajaduse järele.

Aineõpetajate kutsepädevus vene õppekeelega kooli üleminekul osalisele eestikeelsele õppele

Uuringu eesmärk, hüpoteesid ja ülesanded

2012. aasta lõpus ette võetud uuringu eesmärk oli teada saada a) vene õppekeelega kooli aineõpetajate kutsepädevuste puudused, seega määratleda vajadus täiendusõppeks, b) selgitada välja õpetajate arusaamad kutsepädevuste parandamise ning eestikeelse toe kohta neile kogu eesti õppekeelele ülemineku protsessis. Eeldati, et üleminekus osalevad õpetajad valdavad piisavalt nii õpetatavat ainet kui ka eesti keelt. Eeldus tehti seetõttu, et huvi pakkus just kutsepädevus.

Püstitati järgmised tööhüpoteesid ning uuringuülesanded:
1) Osa osalisele eestikeelsele õppele ülemineku raskustest on tingitud õpetajate ebapiisavast professionaalsusest ehk kutsepädevusest. Tuli välja selgitada, milles need puudused seisnevad. Selleks tuli kindla mudeli alusel hinnata kutsepädevuse koostisosi ehk elemente.
2) Teises keeles õpetamine esitab kutsepädevusele teistsugused nõuded esimeses keeles õpetamisega võrreldes. Tuli välja selgitada, milles erinevused seisnevad.
3) Aineõpetajate arusaamad kutsepädevuse parandamisest ei vasta pädevuse tõstmise tegelikule vajadusele. Tuli välja selgitada, milles erinevus seisneb ning teha ettepanekud selle kõrvaldamiseks.
4) Kuigi eelnevad uuringud regionaalseid eripärasid üleminekus ei tuvastanud, otsustati see veel kord üle kontrollida. Seepärast püstitati ka hüpotees regionaalsete eripärade olemasolu kohta vene õppekeelega kooli üleminekus osalisele eestikeelsele õppele.

Kutsepädevuste mudel

Kutsepädevuste mudeli koostamisel lähtuti kehtivatest kutsestandarditest (Õpetaja 7-1 2013; Õpetaja 7-2 2013), samuti Tartu Ülikooli Narva kolledžis kasutusel oleva õppekava „Humanitaarainete õpetaja mitmekeelses koolis" õpiväljunditest (Humanitaarainete … 2012). Just selle õppekava õpiväljundid valiti mudeli koostamisel aluseks seetõttu, et see on ainus õppekava, kus Eestis valmistatakse ette õpetajaid, kes vene õppekeelega koolis ka eesti keeles õpetada oskavad.

Kutsepädevused jaotati kahte gruppi. Esimesse kuuluvad metoodilist laadi pädevused, mis tagavad aine omandamise. Teise gruppi kuuluvad pädevused, mis koos kindlustavad ainetunni tervikliku elluviimise. Pädevuste loetelu on toodud

alljärgnevalt sõnastuses, mis oli pakutud ekspertgruppidele pädevuste hindamiseks.

Metoodilised kutsepädevused:

– ainetunni eesmärgi/eesmärkide püstitamine
– tunni kava koostamine (sh teaduslikmetoodiliste materjalide kasutamine, eluliste näidete leidmine tunnis kasutamiseks, ülesannete koostamine)
– näitlike õppevahendite koostamine
– aktiivsete õppemeetodite kasutamine tunnis
– tunni korraldus – kõik toimub õiges rütmis ja tempos
– koduste tööde kontrollimine ja hindamine
– õpilasele individuaalne lähenemine Pädevused, mis kindlustavad ainetunni tervikliku elluviimise:
– tunni sissejuhatava osa läbiviimine
– suuline teadmiste kontrollimine tunnis ja nende hindamine
– arusaamatuks jäänu seletamine
– õpitu kordamine ja kinnistamine
– uue materjali õpetamine
– õpilase/õpilaste iseseisva töö korraldamine tunnis
– korra ja distsipliini hoidmine
– tunni lõpetamine – kokkuvõtte tegemine

Uurimismetoodika

Kasutati fookusgrupi ekspertgruppide küsitluse meetodit (Krueger 2002). Uuringu eesmärgist tulenevalt pidid fookusgrupis olema esindatud WEsti erinevad regioonid:
1) elanikkonna enamik kõneleb emakeelena vene keelt – Ida-Virumaa, k.a Narva,
2) kuni pool elanikkonnast võib kõneleda emakeelena vene keelt – Harjumaa, peamiselt Tallinn,
3) vene keelt emakeelena kõnelevad elanikud on selges vähemuses võrreldes eesti keelt emakeelena kõnelejatega.

Uuringu esimesel etapil püüti välja selgitada aineõpetajate pädevuste tugevad ja nõrgad küljed Narva linna seitset kooli esindavate aineõpetajate näitel. Saadud tulemused näitasid, et läbivaid tugevusi ja nõrkusi täheldada ei saa. See seadis kahtluse alla nii hüpoteesi läbivate kutsepädevuste puuduste kui ka regionaalsete erinevuste olemasolust. Saadud andmetest ei piisanud usaldusväärse tulemuse saamiseks. Et hüpoteese täpsemalt kontrollida, otsustati seejärel moodustada küsitletavate grupid iga regiooni tüüpiliselt esindava kooli baasil.

Olenevalt elanikkonna arvukusest ja koosseisust esindasid esimest gruppi kaks Narva, üks Ida-Virumaa (Ahtme Kohtla-Järve gümnaasium), kaks Tallinna (53. keskkool ja Lasnamäe Vene gümnaasium) ja üks Lõuna-Eesti, täpsemalt Tartu kool (Annelinna gümnaasium). Ükski neist koolidest ei kuulu Eesti koolide pingerea 10 ülemise ega 10 alumise kooli hulka (Eesti koolide … 2013).

Küsitlus korraldati kuues grupis, iga grupi koosseisus oli kuus aineõpetajat, kes õpetasid ainet nii vene kui ka eesti keeles. Õpetajatel paluti hinnata ranžeeritud rea meetodil 1) kõigepealt venekeelse ainetunni läbiviimise pädevusi, 2) kvalifikatsiooni tõstmise vajadust venekeelse ainetunni läbiviimisel ning lõpuks 3) eestikeelse ainetunni läbiviimiseks vajaliku toe vajadust samade kutsepädevuste kaupa. Andmetöötlusel kasutati Spearmani korrelatsioonikordaja arvutamist ning Kendalli konkordatsioonikoefitsienti (Elliott 2007) IBM SPSS programmvarustuse abil.

Uuringu tulemused

Uuring ei tuvastanud venekeelse kooli nii eesti kui ka vene keeles töötavate aineõpetajate läbivaid ehk ühiseid kutsepädevuse puudusi, nagu ka regionaalseid erinevusi kutsepädevuste valdamises (joonis 1).

Joonisel 1 esitatud ning hindamisarutelu protokollidest saadud kvalitatiivsetest andmetest järeldub, et igale grupile ehk koolile on omane aineõpetajate eripärane kutsepädevuste kogum ehk profiil. Sellest profiilist tulenevalt saab määratleda, millised kutsepädevused vajavad täiendamist ja arendamist, seega selgub konkreetse kooli õpetajate kutsekvalifikatsiooni tõstmise vajadus.

Järgmisena selgitati välja, kuivõrd aineõpetajate arusaam kutsepädevuste täiendamisest ja parandamisest vastab tegelikule, ülalpool selgunud vajadusele. Joonisel 2 on esitatud hinnangute Spearmani korrelatsioonikordaja, mis on 0,75–0,90 ehk kõrge või andmete hulka arvestades isegi väga kõrge. Konkordatsioonikoefitsient on tähenduslik: $p<0,01$. Selgus, et aineõpetajad hindavad oma kutsepädevusi realistlikult ning neil on olemas ka motivatsioon vajalikke pädevusi täiendada ja arendada (Wlodkowski 1991). Vajaduse tunnetamine on esimene ja tähtsaim samm vajaduse rahuldamise teel. See selgus eranditult kõigis küsitletud gruppides.

Uuringu viimases osas keskenduti kutsepädevuste seostele eestikeelse toe vajadusega. Joonisel 3 on toodud ühe kooli näide: omavahel seostuvad kutsepädevuse täiendamise ja eestikeelse toe vajadus selle pädevuse paremaks omandamiseks.

Joonis 1. Aineõpetajate kutsepädevuste hinnangud kuues grupis

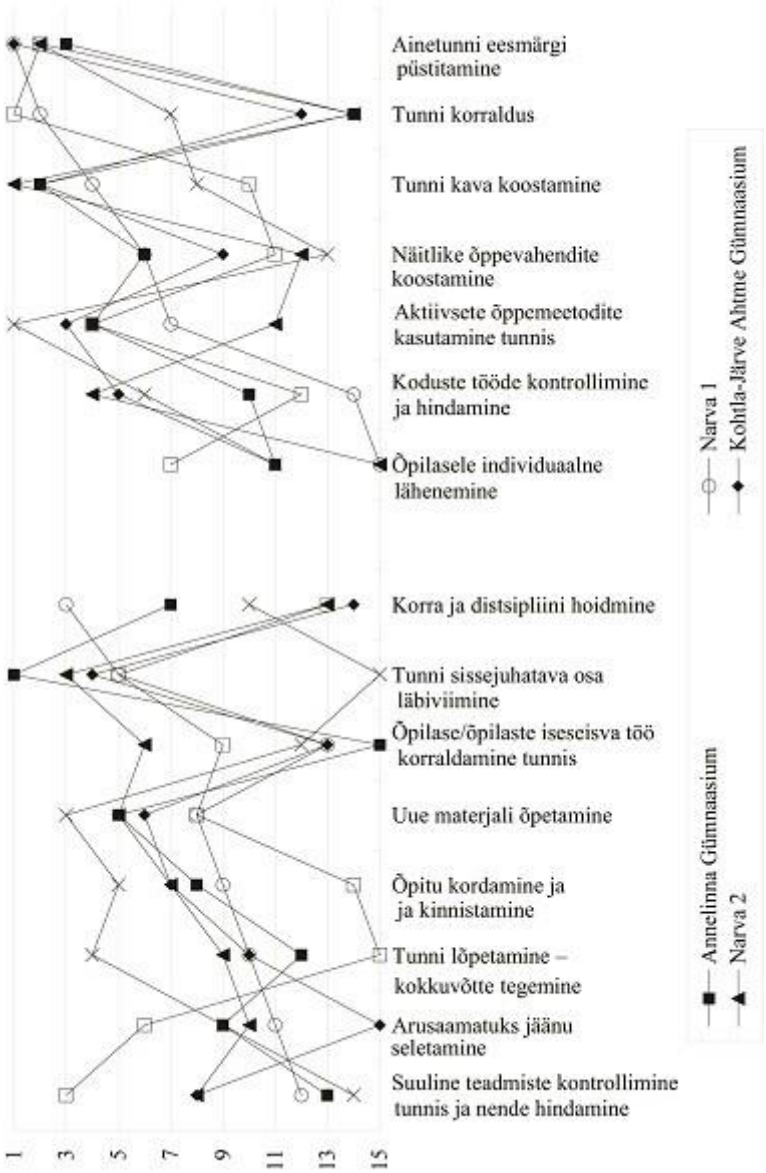

Joonis 2. Seos tegeliku kutsepädevuste täiendamise vajaduse ja aineõpetajate arvamuse vahel nende kvalifikatsiooni tõstmise vajadusest

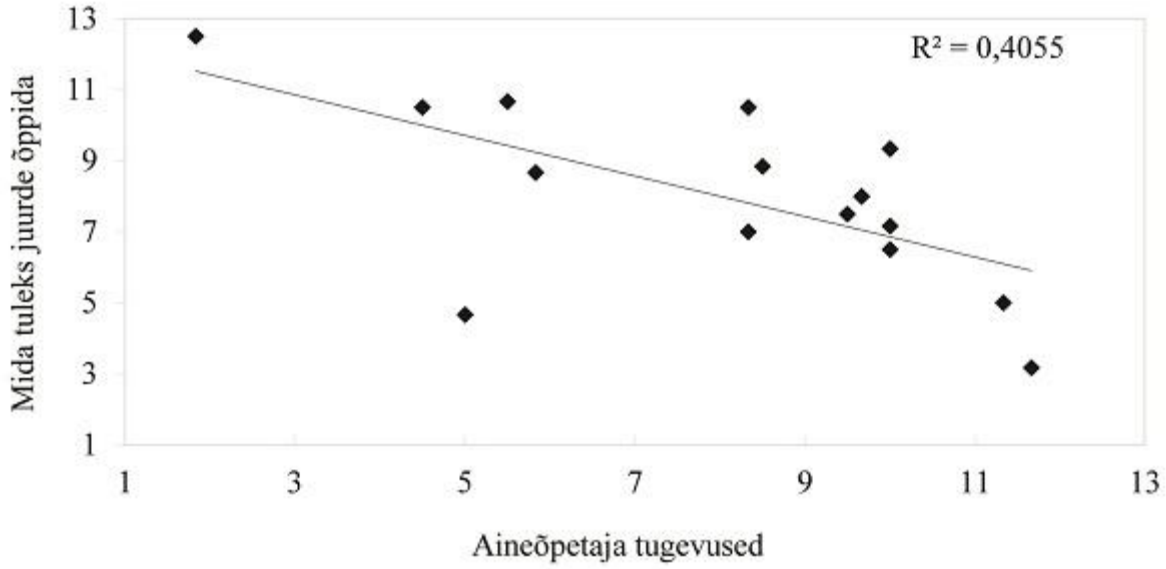

Joonis 3. Seos kutsepädevuse täiendamise ja eestikeelse toe vahel ühe kooli näitel

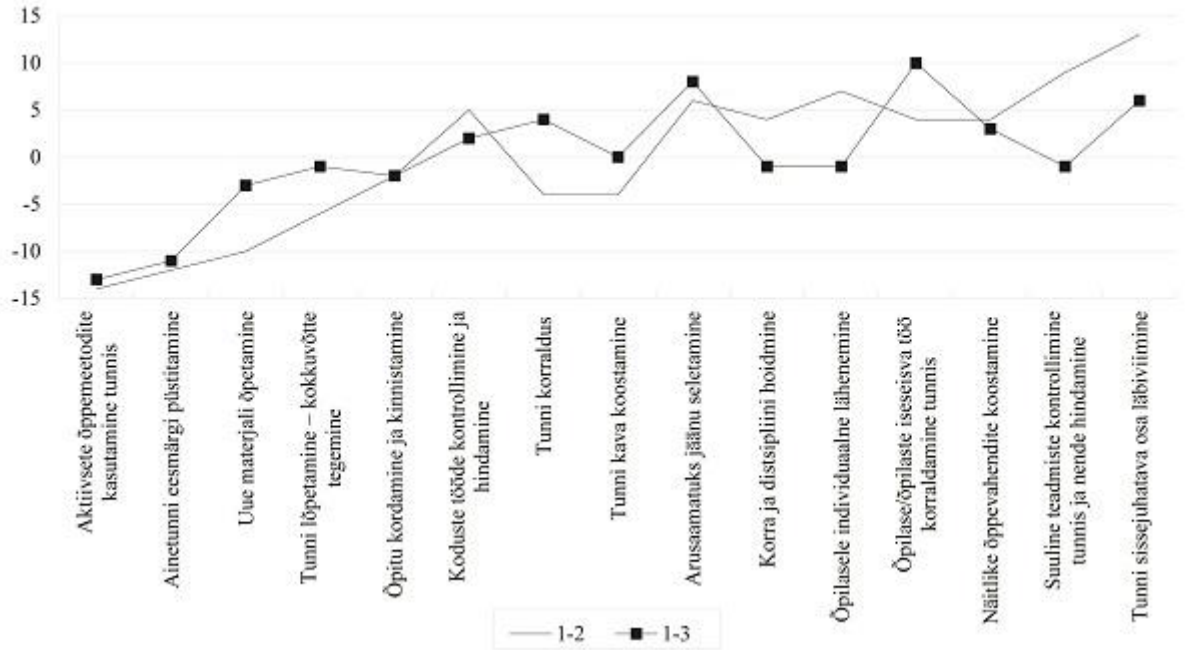

See on iseloomulik ka kõigile teistele uuringus osalenud gruppidele, sh koolide esindustele. Eestikeelse toe vajadust ei tunta nende kutsepädevuste puhul, mida vallatakse hästi. Ilmselt on tegemist mitte niivõrd keeleoskuse puudumisega, kuivõrd levinud eksiarvamusega, et iga ilmnenud puudust saab kõrvaldada eelkõige parema keeleoskuse abil. Paraku see nii ei ole. Ka praegusel juhul tuleb keskenduda eelkõige nõrgemate kutsepädevuste täiendamisele ning ilmselt siis langeb ka ära arusaam, et nende osas vajatakse ka keeletuge. Keeleõpet pole

kunagi liiast, ent selle kaudu kõik probleemid ei lahene. Kokkuvõtlik pilt seosest kutsepädevuste täiendamise ja eestikeelse toe vahel on esitatud joonisel 4.

Spearmani korrelatsioonikordaja viie grupi kohta kõikus vahemikus alates 0,60 ($p<0,05$) kuni 0,90 ($p<0,01$). Ühe grupi korrelatsioonikordaja oli statistiliselt olulise näitaja lähedane: 0,49 ($p=0,063$). Üldistatult oli Spearmani korrelatsioonikoefitsient 0,46 ($p=0,08$). Kokkuvõttes tuleb öelda, kutsepädevus ei sõltu õpetamiskeele oskusest, aga ka õpetamiskeele oskus ei sõltu kutsepädevusest.

Järeldused ja kokkuvõte

Vene õppekeelega kooli üleminek osalisele eestikeelsele õppele põhjustas kõrgendatud tähelepanu õpetajate kutsepädevuse probleemidele.

Uuringust selgub, et kutsepädevuse puudused ei ole põhjustatud õpetamiskeele oskuse tasemest. Need näitajad ei ole omavahel seotud. Samuti ei leidnud – juba korduvalt – tõestust hüpotees vene õppekeelega kooli regionaalsetest eripäradest. Kahjuks mitte kõik arvamusliidrid pole seda tõestatud fakti veel omaks võtnud.

Aineõpetajate kutsepädevuse koostisosade (elementide) profiil koolide kaupa aitab selgitada välja tegeliku vajaduse kutsepädevuste täiendamiseks igas konkreetses koolis. Selgus, et iga kooli kutsepädevuste profiil on individuaalne. Uuring ei näidanud mingeid läbivaid kutsepädevuste puudusi, mis oleksid iseloomulikud kõigile vene õppekeelega koolidele. Senine aine sisule keskendunud metoodiline toetus ilmselt ei suutnud kutsepädevuste arendamisele piisavat tuge pakkuda.

Joonis 4. Seos kutsepädevuse täiendamise ja eestikeelse toe vahel

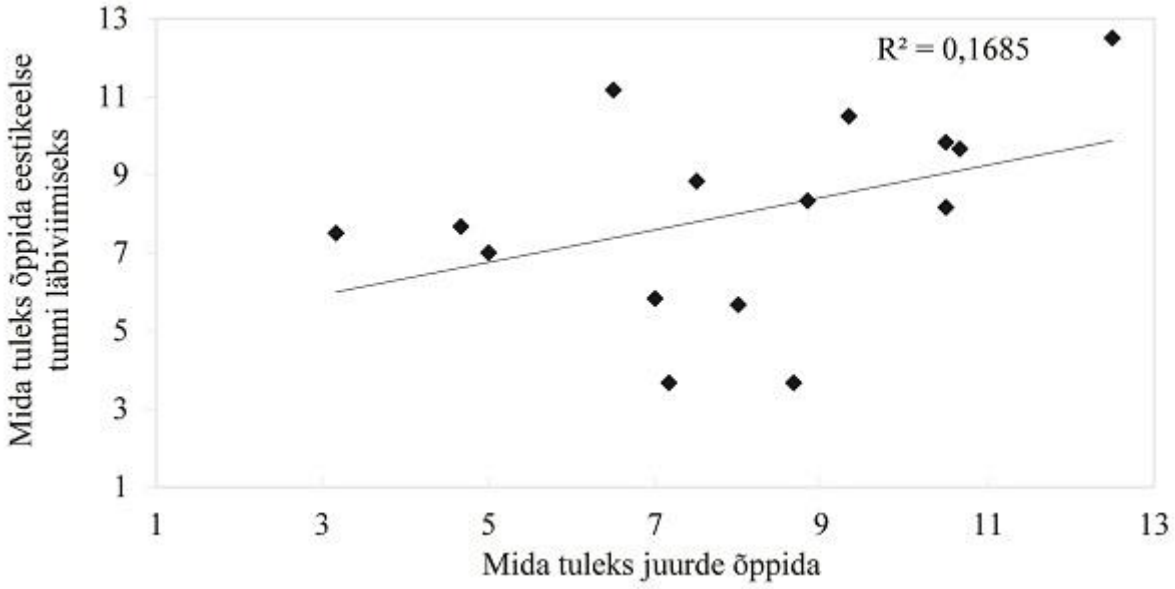

Õpetajate kutseoskuste täiendamise abinõude kavandamisel on tarvis pakkuda peale juba toimiva toe täienduskoolitusi ja nõustamist kogu kutseprofiili ulatuses. See võimaldaks õpetajatel täiendada end just neile vajalike teadmiste osas. See

tähendab, et koolitusturul peaks kujunema koolituste pakkumine, mis seab lisanõuded kõigile täiendkoolitajatele, samuti täiendkoolituse kavandajatele ja rahastajatele. Kursustelt oodatakse kitsamatesse teemadesse süvitsi minekut ja konkreetsust üksikute kutsepädevuste kaupa. See kehtib ka keeletoe kohta, seda on otstarbekas pakkuda koos kutsepädevuse täiendõppega.

Aineõpetajate arusaamad kutsepädevuse täiendamisest vastavad tegelikule vajadusele ehk kajastavad pädevuste puudusi, mis iga kooli ja õpetaja töös on olemas. See näitab aineõpetajate motiveeritust enesetäiendamiseks vajalikus suunas. Tundub olevat kasulik koostada kutseprofiil igale koolile ning see perioodiliselt läbi vaadata, et hinnata arenguid ja täienduskoolituse tulemuslikkust.

Lõpetuseks tuleb tõdeda, et fookusrühmade ekspertküsitluse meetod aitas leida seletuse mitmele varasema uuringu järeldusele. Kutsepädevuste hindamine ja kutsepädevuste profiili koostamine igale vene õppekeelega koolile aitaks kaasa mitte ainult tõhusamale üleminekule osalisele eestikeelsele õppele, vaid ka õpetajate kutsepädevuse ja õppekvaliteedi paranemisele tervikuna. Ka eesti õppekeelega koolides tooks aineõpetajate kutsepädevuste profiili koostamine ja täiendusõppe kavandamine seda arvestades kindlasti samuti kasu.

Kasutatud kirjandus

Eesti koolide pingerida (2013). – Postimees. – http://www.postimees.ee/export/riigieksamid/2012 Eesti Vabariigi haridusseadus. – Riigi Teataja I, 1992, 12, 192, § 4 lõige 2.

Elliott, A. C. (2007). Statistical Analysis Quick Reference Guidebook: With SPSS Examples. L.A.: Sage Publications, Inc. Gümnaasiumi riiklik õppekava. – Riigi Teataja I, 2011, 2.

Haridusteave (2012). – Õpetajate Leht 16.12.2011. – http://opleht.ee/arhiiv/?archive_mode=article&articleid=6595

Humanitaarainete õpetaja mitmekeelses koolis (2531). (2012). Narva: Tartu Ülikooli Narva Kolledž.

Krueger, R. A. (2002). Designing and conducting Focus Group Interviews. Minneapolis: University of Minnesota. – http://www.eiu.edu/~ihec/Krueger-FocusGroupInterviews.pdf

Latham, G. P., Pinder, C. C. (2005). Work motivation theory and research at the dawn of the twenty first century. – Annual Review of Psychology, vol 56, pp 485–516, DOI: 10.1146/annurev.psych.55.090902.142105.

Põhikooli ja gümnaasiumi seadus. – Riigi Teataja I, 2010, 41, 240.

Põhikooli riiklik õppekava. – Riigi Teataja I, 2011, 1. Põhiseadus § 37. – Riigi Teataja I, 1992, 26, 349.

Raik, K., Kostjukevitš, I., Rootamm-Valter, J. (2013). Subject area teachers' professional competence development needs during the transition to teaching in a second language. – Problems of Education in 21st Century, vol 57, pp 111–123.

Wlodkowski, R. J. (1991). Developing Motivation for Lifelong Learning. – The Learning Revolution IC#27 Winter 1991. Langley: Context Institute. http://www.context.org/iclib/ic27/wlodkski/

Õpetaja 7-1, 21-15052013-2.1/4k (2013). Kutsekoda. Tallinn: Kutsekoda. – http://www.kutsekoda.ee/et/kutseregister/kutsestandardid/10467750

Õpetaja 7-2, 21-15052013-2.2/1k (2013). Kutsekoda. Tallinn: Kutsekoda. – http://www.kutsekoda.ee/et/kutseregister/ kutsestandardid/10467812

Lisa. Vene õppekeelega kooli osalisele eestikeelsele õppele ülemineku uuringud, monitooringud ja programmid aastail 2006–2011

– Eesti inimarengu aruanded (2006–2011). – http://www.kogu.ee/index.php?id=10582

– Eestikeelne aineõpe vene õppekeelega koolides: hetkeolukord ja vajadused (2006). Kordusuuring. TNS Emor. – http://www.hm.ee/index.php?046612

– Eestikeelne aineõpe vene õppekeelega koolide gümnaasiumiastmes: mitte-eestlaste teadlikkus ja suhtumine ning seda mõjutavad tegurid (2008). TNS EMOR. – http://www. hm.ee/index.php?046612

– **Masso, A., Kello, K., Jakobson, V. (2008).** Uurimisprojekti „Vene laps venekeelse üldhariduskooli eestikeelses õppes" 2008. aasta tulemustest. Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus. – http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=9043

– **Sau-Ek, K., Loogma, K., Võõbus, V. (2008).** Keelekümbluse 2007.–2008. aasta uurimuse aruanne (leping nr 10-10/1714). Tallinna Ülikooli haridusuuringute keskus. – http://www. hm.ee/index.php?046612

– **Kello, K. (2009).** Projekti „Vene laps venekeelse üldhariduskooli eestikeelses õppes" raames 2008. aastal toimunud fookusgruppide analüüs. Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus. – http://www.ut.ee/curriculum/projektid/Vene_opilane

– **Loogma, K., Ruus, V.-R., Talts, L., Poom-Valickis, K. (2009).** Õpetaja professionaalsus ning tõhusama õpetamisja õppimiskeskkonna loomine. OECD rahvusvahelise õpetamise ja õppimise uuringu TALIS tulemused. Tallinna Ülikooli haridusuuringute keskus.

– **Mehisto, P. (2009).** Hiliskeelekümblusprogrammi jätkusuutlikkus. Uuringu aruanne. Tallinn. – www.hm.ee/index.php?popup=download&id=9194 – Noorte kodanikukultuur kümme aastat hiljem (2009). Eesti tulemused IEA rahvusvahelises kodanikuhariduse uuringus ICCS 2009. Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituut.

– **Masso, A., Kello, K. (2010).** Vene õppekeelega koolide valmisolek eestikeelsele gümnaasiumiõppele üleminekuks. Projekti „Vene laps venekeelse üldhariduskooli eestikeelses õppes" raames 2009. aastal õpetajate ja 11. klasside õpilaste hulgas läbiviidud standardiseeritud küsitluse analüüsi tulemused. Tartu Ülikoolil haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus. – http://www.ut.ee/curriculum/projektid/Vene_opilane

– **Sau-Ek, K., Loogma, K., Vainu, V. (2010).** Keelekümbluse 2010. aasta uurimuse aruanne. Tallinna Ülikooli haridusuuringute keskus. – http://www.hm.ee/index.php?046612 – Eesti lõimumiskava eesmärkide saavutamise monitooring (2010). – http://www.meis.ee/ uuringud

– **Henno, I. (2011).** Eesti ja vene õppekeelega õpilaste sooritused PISA 2006-s ja 2009-s. Uuringu kokkuvõte. – http://www.narva.ut.ee/et/1008517

– **Kello, K., Masso, A., Jakobson, V. (2011).** Projekti „Vene laps venekeelse üldhariduskooli eestikeelses õppes" lõpparuanne. Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus. – http://www.ut.ee/curriculum/projektid/Vene_opilane

– **Ugur, K., Raudvassar, L. (2011).** Ülevaade tugirühmade kasutamise kogemusest eestikeelsele aineõpetusele üleminevate õpetajate toetamisel. Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus. – http://www.ut.ee/curriculum/projektid/Vene_opilane

– Projekt „Muukeelne laps Eesti koolis" (2012). Lõpparuanne. Tallinna Ülikooli Psühholoogia Instituut.

---

[1] Artikkel põhineb 2013. aastal Tartu Ülikooli Narva kolledžis Eduko programmi raames tehtud uuringul ning selle alusel avaldatud artiklil: Raik, K., Kostjukevitš, I., Rootamm-Valter, J. (2013). Subject area teachers' professional competence development needs during the transition to teaching in a second language. – Problems of Education in 21st Century, vol 57, pp 111–123.

elena Rootamm-Valter (RiTo 30), Tartu Ülikooli Narva kolledži lektor

Kosmos Eesti teel Euroopa Kosmoseagentuuri liikmeks

Madis Võõras (RiTo 30), EAS-i Kosmosebüroo juht

Tänavu viiekümneseks saanud Euroopa Kosmoseagentuur (ESA) on suurepärane näide sellest, kuidas riigid saavad koostööd teha ühiste eesmärkide nimel. Eesti liitumist Euroopa kosmoseagentuuriga tuleb vaadelda kui ettevalmistavat etappi koostööks Euroopa kosmosetööstuse firmadega.

Tavaliselt mõtleme harva sellele, et ainult 100 kilomeetri kaugusel maapinnast vertikaali mööda üles algab keskkond, mida nimetatakse kosmoseks. Eluks kõlbmatu, aga tänu füüsikaseaduste ning inimkonna kasutuses olevate aineliste ressursside ja tehnoloogiliste võimaluste üllatavale kokkusobivusele (Goldilocks-efekt) praktiliselt kasutatav. Teiste sõnadega tähendab see suutlikkust toimetada kosmosesse inimese loodud aparaate (ingl *spacecraft*) ning neid erinevatel eesmärkidel opereerida. Möödunud sajandi viiekümnendatel jõudsid suurriigid Nõukogude Liit ja USA ka kosmose kasutuselevõtul praktiliste sammudeni, seda eeskätt sõjalisi eesmärke silmas pidades. Inimese kosmoselennud teenisid rohkem propaganda eesmärke ja olid tehnoloogilise võimekuse demonstreerimiseks. Kui riik suudab viia kosmosesse inimese, siis päris kindlasti ka teisele poole maakera tuumalõhkepea.

Esimesed Maa satelliidid avasid muu hulgas uusi võimalusi ka luureorganisatsioonidele. Väidetavalt suutsid kuuekümnendatel just esimesed USA Corana programmi luuresatelliidid ära jätta kolmanda maailmasõja, andes USA valitsusele infot selle kohta, et Nõukogude Liidu strateegiline raketivägi on palju tagasihoidlikuma võimekusega, kui propagandaga loodud muljest järeldada võis. Erinevalt unitaarriikidest USA-st ja Nõukogude Liidust on Lääne-Euroopas alati olnud keeruline seada ühiseid eesmärke. Siiski saadi ka Euroopas aru kosmose kasutamise olulisusest ning vastavalt 1962. ja 1964. aastal moodustati Euroopa Kosmoseagentuuri eellased ELDO ja ESRO. Tänavu viiekümneseks saanud Euroopa Kosmoseagentuur (*European Space Agency* – ESA) on suurepärane näide, kuidas eri suuruse, kultuuritausta (rääkimata keelest) ja majandusliku võimekusega riigid saavad koostööd teha ühiste eesmärkide nimel. Aastaid tagasi asutajate kokkulepitud põhimõtted, mis on kajastatud ESA konventsioonis, teenivad Euroopa kosmosepüüdlusi tänaseni. Lennart Meri sõnul on Eesti alati Euroopasse kuulunud. Taasiseseisvunud Eesti on ühinenud enamiku oluliste Euroopa institutsioonide ja organisatsioonidega. Liitumine ESA-ga seisab ees lähiajal. Mida see Eestile annab? Mida suudab Eesti väikeriigina kosmoses? Mida kujutab endast ESA ning kuidas tehakse koostööd? Nendele küsimustele püüab vastuseid anda ning kaasamõtlemisainet pakkuda käesolev artikkel.

ESA tekkelugu

Pärast Teist maailmasõda lahkusid paljud teadlased Euroopast, et minna tööle USA-sse. Kuigi 1950. aastate majanduskasv võimaldas investeerida rohkem raha teadusesse, mõistsid Lääne-Euroopa riigid, et omavahelise koostööta ei ole

võimalik USA ja Nõukogude Liiduga kosmose uurimises võistelda. 1958. aastal, ainult kuu aega pärast Sputniku lendu, kohtusid selle aja tuntud füüsikud itaallane Edoardo Amaldi ja prantslane Pierre Auger, et arutleda ühise Euroopa kosmoseagentuuri teemal. Koosolekust võtsid osa ka teadlased kaheksast Euroopa riigist.

Euroopa riigid otsustasid luua kaks eraldi agentuuri, millest üks – ELDO (*European Launch Development Organisation*) – keskenduks kanderaketi arendamisele, teine – ESRO (*European Space Research Organisation*, praeguse kosmoseagentuuri eelkäija) – aga kosmoselaeva väljatöötamisele. ESRO asutamisleping sõlmiti 14. juunil 1962 ja organisatsioon hakkas tegutsema 20. märtsil 1964. Aastatel 1968–1972 saatis ESRO orbiidile seitse satelliiti, kõik USA kanderakettidega. Ariane kanderakette ei olnud sel ajal veel olemas.

Alates 1970. aastatest, kui USA ja Nõukogude Liit kärpisid oma kosmoseprogrammide eelarveid, suutis ESA konkureerida nende superriikidega kosmose uurimises. Koos NASAga saadeti 1978. aastal orbiidile IUE, mis oli üks esimesi tehiskaaslasest teleskoope ja mis töötas edukalt 18 aastat. Järgnesid mitu Maalähedase madala orbiidiga projekti ja aastal 1986 pani agentuur alguse Giotto missioonile, mille eesmärk oli uurida komeete Halley ja Grigg-Skjellerup. Hipparcos, tähtede kaardistamissond, saadeti kosmosesse 1989. aastal, ja 1990. aastatel tegi ESA NASA-ga koostööd projektide SOHO, Ulysses ja Hubble'i kosmoseteleskoop raames. Üks hiljutisi koostöid NASA-ga on Cassini-Huygensi sond, milleks ESA ehitas Titani maabumismooduli Huygensi. ELDO järeltulijana on ESA välja arendanud mitu kanderaketti mehitamata teadusja kommertssatelliitide orbiidile viimiseks. Ariane 1, mille esimene katselend oli 1979. aastal, toimetas 1984. aastast alates kosmosesse peamiselt kommertssatelliite. Ariane 4 abil, mida kasutati aastatel 1988–2003, tõusis ESA maailma suurimaks kommertslendude tegijaks. Kuigi järgmise versiooni Ariane 5 esimene lend ebaõnnestus, on see kanderakett väga töökindel ning 2014. aasta septembri seisuga on õnnestunud 65 Ariane 5 lendu. Ariane 5 on võimeline geostatsionaarsele orbiidile viima maksimaalselt 6–10 tonni, kuid keskmiste, kuni 3-tonniste lastide jaoks on alates oktoobrist 2011 kasutusel Vene kanderakett Sojuz-2 ning kergete lastide jaoks kanderakett Vega. Ariane 6 on arendamisfaasis ja asub eeldatavalt teenistusse 2020. aastatel.

ESA ja NASA ühised projektid 1990. aastatel olid edukad, kuid muutunud olud, näiteks USA rangem seadusandlus, sundisid ESA-t tegutsema iseseisvalt või siis tegema koostööd Venemaa kosmoseagentuuriga Roskosmos. Viimase aja õnnestunud missioonideks on näiteks SMART-1, mis testis uusi tõukemootoreid, Mars Express ja Venus Express ning osalemine rahvusvahelise kosmosejaama ISS töös. Corot, mis saadeti orbiidile 27. detsembril 2006, uuris eksoplaneete. ESA osaleb ka James Webbi kosmoseteleskoobi arendamisel. Euroopa Liit ja ESA loovad koos Galileo satelliitnavigatsiooni süsteemi, millest peaks saama alternatiiv ameeriklaste GPS-ile ja venelaste GLONASS-ile, samuti täidab ESA Euroopa Liidu tellimust Euroopa Maa kaugseire programmi Copernicus elluviimisel. ESA peakorter (HQ) asub Pariisis. ESA-l on järgmised peamised allasutused:

– tehnoloogiakeskus ESTEC, Noordwijk, Holland
– kosmoseoperatsioonide juhtimiskeskus ESOC, Darmstadt, Saksamaa
– Maa kaugseire keskus ESRIN, Frascati, Itaalia
– astronautide treeningukeskus EAC, Köln, Saksamaa
– kosmoseastronoomia keskus ESAC, Villanueva de la Canada, Hispaania
– Euroopa kosmodroom CSG, Kourou, Prantsuse Guajaana
– kosmoserakenduste ja telekomi keskus ECSAT, Harwell, Inglismaa

ESA-s töötab ümmarguselt 2000 inimest. Oluline on rõhutada, et ESA ei ole Euroopa Liidu (EL) allasutus, vaid iseseisev riikidevaheline organisatsioon. ESA ja EL-i vahel on 2004. aasta maikuus sõlmitud koostööleping ning see kehtib aastani 2106.

ESA liikmesriigid ja eelarve

ESA liikmeteks on ESA konventsiooniga ühinenud riigid. ESA eelarve tulupool kujuneb liikmesriikide sissemaksetest. Liikmesriikide sissemaksed sisaldavad omakorda kohustuslikku (*mandatory*) ja vabatahtlikku (*optional*) komponenti. Kohustusliku komponendi arvutamise aluseks on liikmesriigi SKP, vabatahtlik panus kujuneb sellest, millistes ESA valikprogrammides ja mis mahus liikmesriik on otsustanud osaleda. Lisaks liikmesriikide sissemaksetele saab ESA tulu tellimustööde täitmisest. Üheks suuremaks tellijaks ESA-le on Euroopa Liit. ESA täidab ka kommertstellimusi. ESA kogueelarve aastal 2014 on 4102,1 miljonit eurot (ehk 4,1 miljardit eurot). Võrdluseks NASA eelarve – 12,9 miljardit eurot, Roskosmose eelarve – 4,3 miljardit eurot. ESA eelarvest moodustab omategevuste ja programmide rahastamine 3339,3 miljonit eurot, teistele tellijatele (Euroopa Liit, EUMETSAT) tehtud tööd 762,8 miljonit eurot. Tabelis 1 on toodud ESA liikmesriigid, nende liitumise aeg ning panus ESA eelarvesse.

Tabel 1. ESA liikmesriigid, nende liitumise aeg ja panus ESA eelarvesse

Liikmesriik	Liige alates	Panus 2014 eelarvesse, mln eurot	Osalus, %
Saksamaa	26.07.1977	765,7	22,9
Prantsusmaa	30.10.1980	754,6	22,6
Itaalia	20.02.1978	350,0	10,5
Suurbritannia	28.03.1978	270,0	8,1
Belgia	03.10.1978	188,6	5,6
Hispaania	07.02.1979	139,2	4,2
Šveits	19.11.1976	126,5	3,8
Holland	06.02.1979	125,1	3,7
Rootsi	06.04.1976	94,6	2,8
Norra	30.12.1986	57,1	1,7
Austria	30.12.1986	50,2	1,5
Poola	13.09.2012	28,7	0,9
Taani	15.09.1977	23,4	0,4
Rumeenia	23.12.2011	22,5	0,7
Soome	01.01.1995	19,9	0,6
Kanada*	01.01.1979	19,5	0,6

Iirimaa	10.12.1980	18,4	0,6
Luksemburg	30.06.2005	18,3	0,5
Portugal	14.11.2000	16,3	0,5
Kreeka	09.03.2005	14,5	0,4
Tšehhi Vabariik	12.11.2008	13,9	0,4
Euroopa Liit		59,1	1,8
Muud tulud		163,0	4,9
Kokku		3339,3	

Märkus: * Kanada on ESA parterriik, mitte liikmesriik.

Liitumisprotsess ja uued liikmed

ESA täisliikmeks saamisel on igal kandidaatriigil tarvis läbida mitmeastmeline protsess, mille käigus valmistatakse kandidaatriik ja olemasolevad liikmesriigid koostööks uue liikmega põhjalikumalt ette. Seda eelkõige seepärast, et ajalooliselt on ilmnenud kõikidel värsketel liikmetel sarnaseid alustamisraskusi, mille sujuvamaks ületamiseks on loodud rohkem standarditud liitumisprotsess. Alljärgnevalt on liitumisprotsessi lühidalt kirjeldatud Eesti näitel.
Esimene samm ESA-ga liitumisel on kandidaatriigi ja ESA vahelise üldise koostöö raamlepingu (*Cooperation Framework Agreement* – CFA) sõlmimine. Esmane koostööleping ei kohusta kandidaatriiki ESA eelarvesse veel rahaliselt panustama. Eesti CFA lepingu allkirjastas 20. juunil 2007. aastal majandusja kommunikatsiooniminister Juhan Parts. Lepingu alusel näitavad ESA ja kandidaatriik üles ühist huvi edasise liitumisprotsessi alustamise ja ettevalmistamise suhtes. Leping sätestab, et kandidaatriigis määratakse organisatsioon, mis haldab suhteid ESA-ga ning täidab nn ESA delegatsiooni ülesandeid. Eestis sai selleks Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS), milles kujunes välja nn virtuaalne kosmosebüroo (*Space Office*). Virtuaalne tähendab seda, et büroo töötajad (neid on kolm) on lisaks kosmoseja ESA-teemadele tegevad ka EAS-i muudes, „maapealsetes" valdkondades.
Koostöö raamlepinguga kaasnes Eesti tudengitele, peamiselt doktorantidele võimalus töötada stažöörina ESA uurimisasutustes. Nüüdseks on viis Eesti tudengit seda võimalust kasutanud, neist kolmel on ka PhD kraad kaitstud, ülejäänutel töö kirjutamisel.
Pärast koostöö raamlepingu sõlmimist saabub riiki tavaliselt nn ESA tehniline visiit ehk tehnoloogia audit, et selgitada välja riigis leiduvad kosmosetehnoloogiatega seotud võimekused juba konkreetsel ettevõtte ja uurimisasutuse tasandil, et ESA saaks ettekujutuse, millistesse programmidesse kandidaatriigi kompetentsid kõige paremini sobivad. Esimene tehniline visiit tehti Eesti ettevõtete ja Teaduste Akadeemia (TA) asutuste seas 2008. aasta sügisel nii Tartus kui ka Tallinnas. Tehnilise visiidi tulemusena sündinud raport tunnistas Eesti eeldused heaks ning andis soovituse järgmise tasandi lepingu sõlmimiseks.
Teine samm liitumisel on sisulise koostöölepingu (*European Cooperating States Agreement* – ECS) sõlmimine. ECS leping paneb konkreetsele kandidaatriigile kohustuse panustada ESA eelarvesse ligikaudu 1,2–1,3 miljonit eurot aastas viie aasta jooksul, Eesti puhul kokku 6,3 miljonit eurot. Konkreetne summa täpsustub

igal aastal ning sõltub Eurostati inflatsiooniindeksist. ECS leping annab konkreetse riigi ettevõtetele ja TA asutustele 90 protsendi ulatuses nimetatud summast võimaluse teha ESA-ga koostööd, täites tellimusi, mille on ESA sellesse riiki suunanud. Nimetatud tellimused koondatakse nn PECS programmi (*Plan for European Cooperating State* – PECS). ECS leping Eestiga sõlmiti 10. novembril 2009 ja see jõustus 22. septembril 2010 seoses nn PECS harta (*Charter*) allkirjastamisega. Nüüdseks on Eestil ellu viidud või elluviimisel 24 PECS projekti, nendest 15 ettevõtete ja 9 TA asutuste projekti. 13 esimese projektiga saab põhjalikumalt tutvuda veebilehel – http://www.eas.ee/kosmos/et/ ettevottele/pecs-1-projektid. Oluline kõrvaleesmärk PECS programmil on tutvustada ettevõtetele ESA hankeprotsessi ja projektiga seonduva dokumentatsiooni praktiseerimist. Samuti peavad kõik ESA koostööpartnerid kinni pidama ning oma tegevusi ellu viima põhjalikust Euroopa kosmosestandardite süsteemist ECSS (*European Cooperation of Space Standards*) lähtudes. PECS perioodi kui üleminekuperioodi peamiseks väärtuseks selles osalevatele firmadele peetaksegi nende rahvusvahelise konkurentsivõime kasvu kosmosetööstuses, mis võimaldab sihtriigi ettevõtetel ESA hangete kõrval edaspidi konkurentsis püsida ka teistes kosmosetööstuse valdkondades ning vastavaid kompetentse pidevalt täiustada.
Kolmas samm ESA täisliikmeks saamisel on ühinemine ESA konventsiooniga. Selle protsessiga alustatakse umbes aasta enne ECS lepingu lõppu. Taas tehakse tehniline visiit, et anda hinnang tulevase liikmesriigi ettevõtete ja TA asutuste tehnoloogilisele võimekusele ning valmidusele koostööks ESA-ga. ESA teine tehniline visiit Eestisse toimus ajavahemikul 6.–8. oktoober 2014. Visiidi ettevalmistamiseks valis EAS-i Kosmosebüroo välja 60 Eesti ettevõtet ja TA asutust, millest ESA omakorda soovis kohtuda 28-ga. Kolme päeva jooksul tehti intervjuusid, mille alusel ESA koostas vastava raporti. Raporti järeldustes andis ESA Eesti valmidusele kõrge hinnangu ning tugeva soovituse jätkata liitumisprotsessi. Liitumislepingu allkirjastamiseks annab majandusministrile volituse vabariigi valitsus, liitumisleping jõustub ning liikmekohustused ja õigused algavad selle ratifitseerimisest riigikogus. Nimetatud toimingud võiksid saada ellu viidud hiljemalt septembriks 2015, kui lõpeb Eesti-ESA praegu kehtiv ECS leping. ESA on seadnud eesmärgiks kaasata liikmeskonda kõik Euroopa Liidu liikmesriigid. Potentsiaalsed uued liikmed peavad läbima eespool kirjeldatud liitumisprotsessi. Tabelist 2 võib näha, et kaks järgmist ESA liimesriiki võiksid olla Ungari ja Eesti.

ESA konventsioon ja toimimispõhimõte

ESA on eeskätt tõhus projektijuhtimisorganisatsioon. Enamik kavandatud kosmosemissioonide elluviimiseks vajalikest seadmetest ja tegevustest ostetakse sisse hangete kaudu liikmesriikide tööstuselt. ESA toimimise põhimõtted on kirja pandud ESA konventsioonis, mis avati liitumiseks 30. mail 1975. Allpool on esitatud konventsioonist mõned olulised väljavõtted, millest selgub ESA toimimise põhimõte.

Tabel 2. Ülevaade ESA liikmestaatust taotlevate riikide progressist liitumisteel

Riik	Koostöölepingu	ECS leping	PECS harta	ESA konventsioon
Ungari	15.07.2004	07.04.2003	05.11.2003	05.11.2015*

Türgi	15.07.2004			
Eesti	26.06.2007	10.11.2009	22.09.2010	21.09.2015*
Ukraina	25.01.2008			
Sloveenia	28.05.2008	22.01.2010	30.11.2010	
Läti	23.07.2009	19.03.2013	31.01.2015	
Küpros	27.08.2009			
Slovakkia	28.04.2010			
Leedu	07.10.2010	10.10.2014		
Iisrael	30.01.2011			
Malta	20.02.2012			
Bulgaaria	12.06.2014			
Horvaatia	?			

Märkus: * Prognoos

Agentuuri eesmärk

Agentuur soovib tagada ja edendada koostööd Euroopa riikide vahel kosmoseuuringute ja tehnoloogia ning kosmoserakenduste vallas üksnes rahumeelsetel eesmärkidel, kasutades neid uuringuid ja rakendusi teaduslikel eesmärkidel ja operatiivsete kosmose rakendussüsteemide jaoks:
a) töötades välja ja rakendades pikaajalist Euroopa kosmosepoliitikat, soovitades kosmosealaseid eesmärke liikmesriikidele ja kooskõlastades liikmesriikide poliitikaid teiste riiklike ja rahvusvaheliste organisatsioonide ja institutsioonidega;
b) rakendades ja arendades edasi tegevusi ja programme kosmosevaldkonnas;
c) koordineerides Euroopa kosmoseprogrammi ja riiklikke programme ning lõimides viimaseid järk-järgult ja võimalikult täielikult Euroopa kosmoseprogrammi, eelkõige seoses satelliitide rakenduste arendamisega;
d) töötades välja ja rakendades oma programmile asjakohast tööstuspoliitikat ja soovitades liikmesriikidele sidusat tööstuspoliitikat.

Tegevus ja programmid

Agentuuri tegevus hõlmab kohustuslikku tegevust, milles osalevad kõik liikmesriigid, ja vabatahtlikku tegevust, milles osalevad kõik liikmesriigid peale nende, kes on ametlikult tunnistanud, et nad ei ole huvitatud selles tegevuses osalemisest.

A. Agentuuri kohustuslikud ülesanded on järgmised:
1) tagada töö oma põhitegevusvaldkondades, nagu haridus, dokumenteerimine, tulevaste projektidega seotud uurimistöö ja tehnoloogiaalased uuringud;
2) tagada teadusprogrammi, sh satelliitide ja muude kosmosesüsteemide väljatöötamine ja elluviimine;
3) koguda asjakohast teavet ja edastada see liikmesriikidele, juhtida tähelepanu lünkadele ja kattuvustele ning anda nõu ja abi, ühtlustamaks rahvusvahelisi ja riiklikke programme;

4) suhelda korrapäraselt kosmosetehnika kasutajatega ja hoida ennast kursis nende nõudmistega.

B. Vabatahtliku tegevuse puhul tagab agentuur, et viiakse ellu programmid, mis võivad hõlmata eelkõige:
1) satelliitide ja muude kosmosesüsteemide projekteerimist, arendamist, ehitamist, käivitamist, orbiidile saatmist ja kontrollimist;
2) kosmose transpordisüsteemide ja stardiseadmete projekteerimist, arendamist, ehitamist ja toimimist.

Tööstuspoliitika

Tööstuspoliitika kujundamisel peab agentuur tähtsaks eelkõige järgmisi nõudeid:
a) täita Euroopa kosmoseprogrammi ja koordineeritud riiklike kosmoseprogrammide nõudeid kulutõhusal viisil;
b) parandada Euroopa tööstuse konkurentsivõimet maailmas, säilitades ja arendades kosmosetehnoloogia ning tööstusstruktuuri ratsionaliseerimist ja arengu soodustamist vastavalt turunõuetele, kasutades eelkõige kõigi liikmesriikide olemasolevat tööstuslikku potentsiaali;
c) tagada, et kõik liikmesriigid osaleksid õiglaselt, arvestades nende rahalist panust Euroopa kosmoseprogrammi rakendamisse ja sellega kaasneva kosmosetehnoloogia arendamisse; agentuur peab oma programmide teostamise tõttu eelistama eriti võimalikult suures ulatuses kõikide liikmesriikide tööstust, mis kaasatakse maksimaalselt tehnoloogilist laadi ja agentuuri nimel ette võetud töösse;
d) kasutada tasuta võistupakkumise eeliseid kõikidel juhtudel, välja arvatud juhul, kui see on vastuolus muude kindlaksmääratud tööstuspoliitika eesmärkidega.

Agentuur eelistab kõigi lepingute sõlmimisel liikmesriikide tööstust ja organisatsioone.
Kõigi agentuuri lepingute geograafilist jaotust reguleerivad järgmised üldeeskirjad:

1. Liikmesriigi üldine tagastusmäär on tema kõigi liikmesriikide vahel sõlmitud lepingute kogumaksumuse protsentuaalse osa ja tema kõigi sissemaksete koguprotsendi suhe.

2. Selleks et arvutada tagastusmäära, tuleb lepingute maksumuse suhtes nende tehnoloogilise huvi alusel kasutada kaalukoefitsiente. Need määratleb nõukogu. Ühes suure maksumusega lepingus võib kasutada rohkem kui ühte kaalukoefitsienti.

3. Ideaalis peaks agentuuri sõlmitud lepingute jaotuse tulemusena kõigi riikide üldine tagastusmäär olema 1.

4. Tagastusmäärad arvutatakse välja kvartaalselt ja näidatakse kumulatiivselt punktis 5 viidatud ametliku läbivaatuse tarbeks.

5. Lepingute geograafilise jaotuse ametlik läbivaatus toimub iga viie aasta tagant, vaheläbivaatus enne kolmanda aasta lõppu.

6. Lepingute jaotus olukorra ametlike läbivaatamiste vahepeal peaks olema selline, et iga ametliku läbivaatuse ajal iga liikmesriigi kumulatiivne tagastusmäär ei erineks oluliselt ideaalsest väärtusest. Iga ametliku läbivaatuse ajal võib nõukogu muuta kumulatiivse tagastusmäära alampiiri järgmiseks perioodiks, tingimusel, et see ei tohi olla kunagi väiksem kui 0,8.

7. Ette on nähtud eraldi hindamised ja nõukogu teavitamine tagastusmääradest eri liiki lepingute jaoks, mis tuleb kindlaks määrata, pidades eriti silmas edasise teadusja arendustegevuse ja projektiga seotud tehnoloogia alaseid lepinguid. Peadirektor arutab neid hindamisi nõukoguga regulaarselt kindlaksmääratavate ajavahemike järel, eelkõige vaheläbivaatusel, mille eesmärk on määrata kindlaks vajalikud meetmed, et kõrvaldada igasugune tasakaalustamatus.

Kui kahe ametliku läbivaatuse vahel on tuvastatud trend, mis näitab, et iga liikmesriigi üldine kasumikordaja on tõenäoliselt väiksem eelmainitud tagastusmäära alampiirist, esitab peadirektor nõukogule ettepanekuid, eelistades olukorra heastamist lepinguid reguleerivatele agentuuri eeskirjadele.

ESA konventsiooni täistekstiga saab tutvuda ESA veebilehel http://www.esa.int/About_Us/Welcome_to_ESA/ESA_SP-1317_EN_i_The_ESA_Convention_i

ESA programmid

ESA töö on korraldatud põhimõttel, et kõikidel liikmesriikidel oleks võimalus valida, kas osaleda ühises koostöös aktiivsemal või vähem aktiivsemal moel. Selle tõttu on ESA tegevus jaotatud kohustuslikeks programmideks ja valikprogrammideks. Kohustuslikud on eeskätt kosmoseteadusega seotud programmid:
- tulevikutehnoloogiad (*Technology Research Programme* – TRP);
- konkreetsete missioonide tehnoloogiad (*Core Technology Programme* – CTP);
- teadusmissioonid (*Science Missions*). Tavaliselt valmistatakse teadusmissioonil ette ning lennutatakse kosmosesse konkreetne satelliit. Missioon võib aga mõnel juhul koosneda omakorda mitmest sarnasest ja paralleelselt lendavast satelliidist või täiesti erinevatest satelliitidest, mis üksteist missiooni vältel toetavad. Missioonid jagunevad omakorda allosadeks või segmentideks, koosnedes enamasti satelliidist endast ehk kosmose segmendist, üleslaskmise segmendist ja maapealsest segmendist, millest igaüks jaguneb veel omakorda konkreetsete funktsioonide ja alamsüsteemide lõikes kuni konkreetsete komponentide arenduseni välja.

ESA teadusmissioonide programm on kajastatud dokumendis „Cosmic Vision 2015–2025", vaata lähemalt: http://sci.esa.int/cosmic-vision/ ESA valikprogrammid on liikmesriikide enda initsiatiivil algatatud programmid, mis moodustavad suure osa ESA tegevusest ja kogueelarvest. Igal valikprogrammil on konkreetne eesmärk ning eestvedaja liikmesriik. Programmidesse panustamine toimub vabatahtlikul initsiatiivil liikmesriikide soovi ja sobiva tehnoloogilise võimekuse järgi. Valikprogrammide tööd koordineerivad vastavad komisjonid ning nende eelarved ja tegevuskavad kinnitab mitmeks aastaks ESA liikmesriikide ministrite nõukogu. Levinud praktika kohaselt osalevad kõik riigid paralleelselt mitmes programmis.

Tabel 3. Ülevaade ESA programmidest 2014. aastal

Programmi nimi	Maht, mln eurot	Osatähtsus, %
Maa kaugseire programm	915,9	22,3
Navigatsiooni programm	630,2	15,4
Kanderakettide arendamise programm	617,4	15,1
Teadusprogramm	506,5	5,6
Üldkulud ja ülalpidamiskulud	442,3	10,7
Inimese kosmoselendude programm	370,9	9,0
Telekommunikatsiooni ja integreeritud rakenduste programm	325,3	7,9
Tehnoloogia tugiprogramm	146,8	3,6
Robootika ja aparatuuri programm	134,9	3,3
Kosmose jälgimise programm	9,1	0,2
PECS programm	2,7	0,1
Kokku	4102,1	

Uued liikmesriigid saavad valikprogrammides osaleda täisliikme staatusesse vastuvõtmisest alates, kuid vastavaid läbirääkimisi pidada ja konkreetseid eelistusi saab ESA-le esitada juba varem. Seetõttu on ka Eesti Kosmosebüroo huvitatud Eesti kosmosefirmade ja uurimisasutuste ideedest ja ettepanekutest valikprogrammide võimalike eelistuste osas, mis nende hinnangul Eesti ettevõtte olemasolevate võimekustega võimalikult hästi ühilduksid.
Kolm suurimat ja levinumat valikprogrammi, millesse enamik liikmesriike teadusprogrammide kõrval panustavad, on Kaugseire programm, Kanderakettide programm ja Navigatsiooni programm.
Kaugseire programmi valmistatakse peamiselt seiresatelliite maa ja veekogude vaatluseks mitmesuguste ühiskondlikult vajalike rakenduste tarvis. Navigatsiooni programm hõlmab Euroopa navigatsioonisüsteemi ja selle rakenduste arendamist. Kanderakettide programm hõlmab ESA võimekuse arendamist Euroopa pideva kosmosesse pääsu tagamisel. Selle raames töötatakse välja eri suurusega kanderakette ja arendatakse nende maapealset tugisektorit.
Järgnevalt ülevaade mõningatest ESA vabatahtlikest programmidest 2014. aasta seisuga.

Kaugseire programm (*Earth Observation Envelope Programme – EOEP*) on ESA portfellis alates 1977. aastast ja jaguneb missioonide suunitluse poolest kaheks suuremaks alaprogrammiks: The Living Planet ja Copernicus. Copernicuse programm on Euroopa Komisjoni tellimusel teostatav programm, mille eelarve otseselt liikmesriikide liikmemaksudest ei tule, kuid programmi täideviijaks on ESA ning liikmesriikidel on võimalus kasutada selle programmi raames kogutud satelliidiinfot. Lähemalt Copernicuse programmist ja uudiseid esimese Copernicuse satelliidi Sentinel-1 orbiidile jõudmisest võib leida programmi veebilehelt.

Kaugseireprogramm on kõige laiapõhjalisem ja mitmekülgsem ESA vabatahtlik programm üldse, kuhu panustavad mingil viisil kõik ESA liikmesriigid. Programm hõlmab oma eripära tõttu väga suures mahus tarkvaralisi ja andmetöötlusega seotud tegevusi, mis võimaldab edukalt panustada ka neil liikmesriikidel, kes satelliite programmiga liitumise hetkel otseselt ei valmista.

Programm The Living Planet koosneb omakorda paljudest satelliidi missioonidest, mis planeeti eri meetodite ja eesmärgiga vaatlevad, mõni neist koosneb omakorda mitmest satelliidist. The Living Planet missioone on 2014. aastal kokku kuus:
– GOCE – Maa gravitatsioonivälja detailne kaardistamine kahe paralleelselt lendava satelliidiga;
– SMOS – maismaa niiskuse ja merevee soolasuse uurimine radarinterferomeetria abil;
– CryoSat-2 – jää paksuse ja selle muutuste kaardistamine arktilistel aladel radarkõrgusemõõtjaga;
– ADM-Aeolus – tuulte ja õhuvoolude suundade kaardistamine atmosfääris ja ilmaennustusmudelite täiustamine;
– Swarm – Maa magnetvälja, selle tekke ja dünaamikaga seotud protsesside uuringud kolme sarnase ja omavahel ühenduses oleva satelliidiga;
– EarthCARE – Maa pilvkatte, aerosoolide ja radiatsiooni uuringud erinevate pardainstrumentidega.
Lisaks sellele on pidevalt ettevalmistamisel mitmed missioonid, nagu näiteks:
– 7-th Earth Explorer – Maa biomassi uuringud kosmosest;
– DOMEX-3 – jääkatte uuringud Antarktika pinnal asuva autonoomse uurimisjaamaga;
– KaSAR – radarinterferomeetria rakendusuuringud alla 10 mm lainepikkustel;
– Earth Explorer 8 – Florescence Explorer (FLEX) ja CarbonSat missioonid on kontseptsiooni ja esmase projekteerimise faasis.
ESA kaugseire programm haldab ka missioone, mis on tehtud koostöös kolmandate osalistega, nagu näiteks EUMETSAT (missioonid Meteosat ja MetOp) ja paljud teised agentuurid üle maailma. Samuti viiakse liikmesriikide algatusel ellu uusi ja katsetusliku iseloomuga programme, nagu näiteks Proba seeria missioonid Belgia eestvedamisel. Paradigma, kus satelliitide projektid eeldatakse olevat pikad ja kallid ning ainult suurriikidele
võimetekohased, võistleb uue paradigmaga. See tugineb väiksematel, kuid samuti võimekatele satelliitidele, mille ehitamine on palju kiirem ja odavam. Seda muutust lükkab tagant kosmosetehnoloogia arengu kiirenemine globaalselt, mis võimaldab kvaliteetseid ja kriitiliselt tähtsaid komponente arendada või soetada oluliselt soodsama kulutaseme juures kui varem.

Navigatsiooni programm keskendub satelliitnavigatsiooni süsteemide väljatöötamisele ja täiustamisele. Euroopa positsioneerimissatelliidid Galileo on tellinud Euroopa Komisjon, kuid projekti täideviijaks on ESA. Seepärast ei tule selle programmi rahalised vahendid enamasti ka ESA liikmemaksudest, kuigi eri allikates on see kulu ESA eelarve hulgas näidatud. Peale positsioneerimissatelliitide tegeldakse nende signaali täpsusastme turvalisuse suurendamisega maapealsete tugijaamade võrgustiku kaudu (EGNOS). See ülimalt täpne teenus on praegu katsetamise faasis ning planeeritud tasulisena institutsionaalsetele tarbijatele lähiaastatel. Navigatsiooni alla kuuluvad ka veel

tegevused, mis hõlmavad koostööd teiste globaalsete positsioneerimissüsteemide kasutamiseks paralleelselt Galileoga, et suurendada süsteemi töökindlust veelgi (GNSS). Programm tegeleb ka maapealsete teenuste ja neile tugiplatvormide arendamisega.

Kanderakettide programm (*Launchers Programme*). Peamiselt tegevused, mis hõlmavad kanderakette Ariane 5 ja selle modifikatsioonide arendust ja tootmist. Valmistatakse ette ka järgmist põlvkonda Ariane 6, mis on praegu projekteerimise faasis ning tuleb oma eelkäijast suurem, nii lastiruumi kubatuuri kui ka kandevõime poolest. Ariane-6 eeldatav opereerimisaeg on 2020-ndate keskel. Peamine eesmärk on suurte telekommunikatsiooni satelliitide geostatsionaarsele orbiidile saatmine või autonoomsete robotmoodulitega (*Automated Transfer Vehicle* – ATV) varustuse saatmine Rahvusvahelisse Kosmosejaama ISS. Samuti opereeritakse Venemaa kanderaketiga Sojuz ja pakutakse transporditeenust peamiselt Maalähedastele orbiitidele. Kanderakett Vega on nii Ariane-5-st kui Sojuzist väiksem ja ühtlasi uusim Euroopa kanderakettide peres. Vega rakettide tootmist koordineerib Itaalia. Loe rahvusvahelisest koostööst kanderakettide kohta eesti keeles täiendavalt Eesti kosmosebüroo veebilehelt – http://www.eas.ee/kosmos/et/kosmosest/rahvusvahelne-koostoeoe/ rahvusvaheline-koostoeoe-raketitoeoestuses.

Tuleviku kanderakettide ettevalmistusprogramm (*Future Launchers Preparatory Programme – FLPP*). Programm loodi 2004. aastal, algselt kolmeetapilisena. Praegu on käimas kolmas etapp. NGL alaprogramm loodetakse ellu viia aastaks 2025 ja suure tõenäosusega pikendatakse ka enamikku ülejäänud tegevustest. FLPP jaguneb suunitluse poolest kolmeks põhivaldkonnaks:
– Ariane-5 ME – kanderaketi Ariane-5 platvormil baseeruvate modifikatsioonide arendus;
– Intermediate eXperimental Vehicle – IXV – taaskasutatavate kanderakettide ja reentry-tehnoloogia arendus;
– Next Generation Launcher – NGL – jaguneb omakorda järgmiselt: uued raketikontseptsioonid; tõukejõu ja uute rakettmootorite arendus, sh uus *Vinci upperstage* mootor satelliidi täpsele orbiidile viimiseks; tehnoloogiaarendus.
Kanderakettide valdkonnas on tegemist ühtse üleilmse turuga, kus konkurents pidevalt kasvab. Seepärast tahetakse suunata peatähelepanu just korduvkasutusega rakettide arendamisse.

Mehitatud kosmoselendude programm (*Human Spaceflight Programme*). Koolitatakse ja valmistatakse ette astronaute kosmoselendudeks ISS-le. Euroopa astronautide treeningukeskus asub Saksamaal Kölnis. Kuna nii astronautide väljaõpe kui ka nende varustuse väljatöötamine ja katsetamine on äärmiselt kulukas tegevus, tehakse siin koostööd partneritega USA-st (NASA) ja Venemaalt (*Roscosmos*).
Programm PRODEX teadusaparatuuri loomiseks. Programm loodi aastal 1986 ning see keskendub kosmosevaldkonna teadusaparatuuri ja testseadmete projekteerimisele ja ehitamisele ning arendustegevusele osalejamaa ülikoolide ja instituutide poolt. Programmi administreerimisbüroo asub Hollandis ESTEC-is ja selle halduskulu on ligikaudu 10 protsenti eelarvest. Rahalisi kohustusi võetakse viie aasta kaupa. Jooksva aasta üleja alakulu saab üle kanda järgmistesse aastatesse.

Programmi raames väljatöötatavad seadmed kuuluvad pärast nende valmimist viieks aastaks ESA-le, kuigi need võidakse osalejamaa palvel tasuta hoida või hoiustada ülikoolis, instituudis või muus asutuses, kes instrumendi välja töötas. Pärast viit aastat annetatakse instrument täielikult selle loonud asutusele. 50 protsenti kõikidest välistest kuludest ja sisseostudest, mis programmi raames otsustatud tööde teostamiseks tehakse, suunatakse konkreetse osalejamaa tööstusettevõtetele rahalise kohustuse perioodi jooksul. Programmi üldarvestuses rakendatakse tellimuste garanteeritud geotagastuse põhimõtet koefitsiendiga 1,0, millest lahutatakse programmi administreerimiskulu. Programm on suurepäraseks instrumendiks väiksematele liikmesriikidele, kes oma kosmosepotentsiaali on avastamas ja arendamas, ning võimaldab alustada ilma ülisuurte alginvesteeringuteta kosmose infrastruktuuri.

Kosmose jälgimise programm (*Space Situational Awareness* – SSA). Tegemist on ühe uuema ESA programmiga, mille ellukutsumine on tingitud asjaolust, et kosmos on muutumas prügimäeks. Töötavate satelliitide (neid on umbes 1100) kõrval tiirlevad orbiidil ka oma eluea ära elanud objektid: rakettide osad, hüljatud kosmoselaevad, tahke raketikütus, kaotatud kindad, mutrivõtmed, kaamerad jpm, kuni miljonite väikeste värvitükkideni välja. ESA andmetel on orbiidil umbes 22 000 enam kui kümnesentimeetrise läbimõõduga objekti, NASA andmetel lisandub neile vähemalt pool miljonit ühekuni kümnesentimeetrist objekti ja üle 100 miljoni alla sentimeetrist objekti. Programmi eesmärk on olukorra jälgimiseks luua vajalik tehnoloogia. ESA on käivitanud algatuse *Clean Space*, mis tähendab, et kõigil kosmosesse viidavatel aparaatidel peaks olema süsteemid, mis tagavad missiooni lõppedes nende kosmosest äratoomise. Samuti tegeleb SSA programm „kosmose ilma" (*space weather*) jälgimisega.

Mida saab Eesti liitumisest ESA-ga?

Eesti liitumisel ESA-ga on nii otsene kui ka kaudne mõju. Otsene mõju on eeskätt kõrgtehnoloogilised tellimused Eesti ettevõtetele ning TA asutustele. Seda võib nimetada ka institutsionaalseks ekspordiks. Institutsionaalse ekspordi eelduseks on see, et Eesti kui riik on vastava institutsiooni liige. Tänu sellele, et Eesti on NATO liige, saavad Eesti ettevõtjad osaleda NATO hangetes. Sama hakkab kehtima ka ESA kohta, kui Eesti on ühinenud ESA konventsiooniga.
Kosmosetööstus ei eksisteeri eraldiseisvana, vaid genereerib kaudse mõjuna nn kaasnevat käivet: tellimused allhankijatele, tehnoloogia siire maapealsesse majandusse jne. Mitme riigi tehtud analüüsid näitavad, et nn käibekordisti on vahemikus 2 (Portugal) kuni 6 (Norra).
Koostöö ESA-ga ei ole eesmärk omaette, vaid seda tuleb vaadelda kui ettevalmistavat etappi Eesti ettevõtjatele koostööks Euroopa (ja maailma) kosmosetööstuse firmadega. Koostöö suure institutsiooniga on siiski lihtsam kui erafirma tellimuste täitmine. Selle käigus on võimalik arendada välja vajalikud kompetentsid, võimekus ning luua kontaktid ettevõtetega. Koostööd ESA-ga võib vaadelda kui „treeninglaagrit" äriks vaba konkurentsi tingimustes.
Intellektuaalomandi (IO) osas ESA-ga koostööd tehes on põhimõte, et IO läheb küll tööde üleandmisel ESA-le, kuid selle väljatöötamisel otseselt osalenud ettevõtted säilitavad eksklusiivse õiguse vastavaid tehnoloogiaid ka ärilistel eesmärkidel edaspidi ise kasutada. Sellele vaatamata fikseeritakse intellektuaalomandi

küsimused ESA-ga suheldes igal konkreetsel juhul eraldi poolte läbirääkimise teel. Lisaks põhiprogrammides osalemisele on liikmesriigi firmadel ja uurimisasutustel võimalus kandideerida ESA *Venture Capital Fund'i* rahastatavatele projektidele, osa saada tehnoloogiasiirde ja idufirmade inkubatsiooni programmidest ning liikmesriigi ekspertidel on võimalus kandideerida töökohtadele ESA uurimiskeskustes.
Üks uus suund ESA liikmesriikide vabatahtlike programmide seas on ka väikeste ja keskmise suurusega ettevõtete inkubeerimine. Selleks otstarbeks on ESA loonud kaheksa kosmose idufirmade inkubatsioonikeskust üle Euroopa, mis asuvad Hollandis Noordwijkis, Saksamaal Darmstadtis ja Bavarias, Itaalias Lazios, Inglismaal Harwellis, Belgias Redus ja Flandersis ning mitmed Lõuna-Prantsusmaal. Ettevõtte alustamiseks ESA inkubatsioonikeskuses peab olema kandev ning kosmosesektoris teostatav idee ja vastavas liikmesriigis asutatud ettevõte. Iga inkubatsioonikeskus pakub alustavale ettevõttele ka eri vormides toetust ja nõustamist, kuid vajalik on ka ettevõtte enda panus.
ESA haridusprogramm pakub liikmesriikidele kõikvõimalikke metoodikaid ja õppevahendeid valdkonnaga seotud ainete õpetamiseks, aga ka koostööprogramme üliõpilastele. Praegu osalevad Tartu Ülikooli üliõpilased ESA programmis ESEO (*European Student Earth Orbiter*).
ESA liikmena omandab Eesti paljudes küsimustes kõigi teiste liikmesriikidega samaväärse kaalu, vaatamata meie rahalise panuse suhtelisele väiksusele. Konventsiooni põhjal tehakse ESA juhtorganites olulised otsused konsensuse alusel.
Eesti liitumine ESA-ga on ka poliitiline ja maine küsimus. Agentuuri liikmestaatus on tunnustuseks riigi võimekusele ja ambitsioonidele kosmosevaldkonnas ning märgiks kuulumisest Euroopa teadusja arendustöö kõige teravamasse tippu.

Kokkuvõtteks

Eesti on ESA-ga liitumisel jõudnud lõpusirgele. Nüüdseks juba kaheksa aastat kestnud koostöö on näidanud, et meil on, mida ESA-le anda ning mida ESA-lt saada. Eestil väikeriigina on mõistlik realiseerida oma kosmoseambitsioone just koostöös ESA-ga, arendades välja nii sisulise kui ka administratiivse võimekuse. Kui selle tulemusena tekivad tasuvad töökohad, uued ambitsioonikad ettevõtted, suureneb kõrgtehnoloogiline eksport, on kulutused õigustatud. Kosmos on alati olnud Eesti noortele inspiratsiooniallikas – möödunud sajandi kuuekümnendatest tänaseni. ESA liikmestaatus võimaldab kindlasti nii mõnegi unistuse ellu viia.

Kasutatud kirjandus

Encyclopedia.com – www.encyclopedia.com/topic/reconnaissance_satellite.aspx
European Space Agency – http://www.esa.int/
ESA European Space Agency. Welcome to ESA – http://www.esa.int/About_Us/Welcome_to_ESA/ESA_SP-1317_EN_i_The_ESA_Convention_i
Tehnikamaailm, nr 1, 2013.
Wikipedia. A Short History of Nearly Everything – http://en.wikipedia.org/wiki/A_Short_History_of_Nearly_Everything
Wikipedia. Euroopa Kosmoseagentuur – http://et.wikipedia.org/wiki/Euroopa_Kosmoseagentuur

Wikipedia. European Space Agency
http://en.wikipedia.org/wiki/European_Space_Agency

Eestist on saanud kosmoseriik

Ene Ergma (RiTo 30), Riigikogu liige, Isamaa ja Res Publica Liidu aseesimees

Eesti ei ole kosmoseuuringutes uustulnukas. Möödunud sajandi keskel osalesid Teaduste Akadeemia ja ülikoolide teadlased mitmes Nõukogude Liidu kosmoseprogrammis, kuid Eesti taasiseseisvumisega tihe koostöö katkes. Euroopa Kosmoseagentuuri liikmena avanevad Eestil uued võimalused kosmosetehnoloogiate arendamiseks ja rakendamiseks.

1957. aastal algas inimkonna ajaloos uus ajajärk, kui lähikosmosesse saadeti esimene sputnik. Esimestel aastakümnetel kasutati kosmost enamasti sõjalistel eesmärkidel, kus kaks superjõudu – Ameerika Ühendriigid ja Nõukogude Liit – arendasid oma raketivõimsusi. Tasapisi tekkis väike mittesõjaline osa, mis oli seotud kosmose teaduslike uuringutega ja seda eriti kalgi elektromagnetilise, UV-, X- ja gammakiirguse piirkonnas.

Kosmoseteema Eestis oli kuni XXI sajandi algusaastateni varjusurmas. Viimased aastakümned on toonud kosmosesse absoluutselt uue dimensiooni, mida kosmosevallutamise algaastatel ei osatud isegi ette näha. See on kosmose roll tänapäevases majandustegevuses.

Uus katse ühineda kosmoseriikidega sai alguse 2006. aastal, kui haridus- ja teadusministri käskkirja kohaselt moodustati kosmosepoliitika töörühm, mille peamine ülesanne oli analüüsida, kas Eestil on võimekust töötada kosmose suunas, eriti kosmosemajanduses, mis võimaldab kõrgtehnoloogiliste suundade arengut. Ääremärkusena tuleb nentida, et tänapäeval ükski riik, eriti väike riik ei ole võimeline üksinda arendama võimekust kosmose suunal. Euroopas mõisteti juba 50 aastat tagasi, et just riikidel tuleb teha koostööd ja loodi Euroopa Kosmoseagentuur ESA, mille liikmeteks saavadki olla ainult riigid. Selge oli see, et Eesti võimalus uurida kosmost ja tegelda kosmosetehnoloogiatega võib toimuda ainult ESA kaudu. Algne mõte Eesti saamisest ESA liikmeks ei kutsunud esile suurt toetust valitsuses, rääkimata Eesti meediast. Eelöeldu ei puuduta siiski tollast majandusministrit Edgar Savisaart ja tema nõunikku Heido Vitsurit. Vitsur märkis kohe, et see projekt on tõesti eriliselt vajalik, et ärgitada meie noortes huvi tehnoloogiate vastu, mida eriti nõutakse kosmoseprobleemide lahendamisel.

Eestis pürib ESA täisliikmeks

Kosmosepoliitika töörühm töötas koos kuni selle aasta kevadeni. Siis otsustasime, et töörühm on oma ülesande täitnud: Eesti astumine ESA-sse kuni selle organisatsiooni täisliikmeks saamiseni on ette valmistatud. See oli pikk ja tõsine periood kõigi jaoks, kes osalesid selle grupi töös. 21. juunil 2007 allkirjastasime koostööleppe ESA-ga, 2008. aastal tegi ESA tehnoloogiaauditi. Viimane oli väga tähtis, sest oli vaja sõltumatut hinnangut Eesti ettevõtete võimekuse kohta töötada kosmosesektoris. Auditi raport tunnustas Eesti ettevõtete ja teadusasutuste võimekust olla tegijaks kosmosesektoris ja ESA pakkus Eestile välja võimaluse

ühineda Euroopa riikide sisulise koostöö lepinguga. Selle allkirjastamise tulemusena hakkas ESA suunatud hangete kaudu rahastama Eesti ettevõtete ning teadus- ja arendusasutuste arendus- ja tehnoloogiaprojekte. Lepingu allkirjastamine andis Eesti ettevõtetele võimaluse osaleda kõrgtehnoloogilises arendustöös, suurendada oma võimekust uute tehnoloogiate ja rakenduste väljatöötamisel ning ühtlasi avas uusi uksi äripartnerite leidmisel ning kontaktvõrgustikes osalemisel.

Lepinguga käivitati esimesed 12 arendus- ja tehnoloogiaprojekti, mis valiti välja 2010. aasta jaanuaris konkursile laekunud 36 projektiideest. Projektid on seotud satelliitkommunikatsiooni, kosmosetehnoloogiate, kosmoseteadusega, maa kaugseire ning eluteadustega. Teostajate seast leiab sellised ettevõtted nagu näiteks Regio OÜ, Skeleton OÜ, Vertex Estonia AS ja Estrotech OÜ. Teaduse poolelt olid esindatud Tartu Observatoorium, Tallinna Tehnikaülikool ja Tartu Ülikool.

Pärast seda on olnud veel kaks vooru, kus võeti töösse 14 projekti. Sellesse perioodi jääb muidugi kõige säravama projektina meelde tudengisatelliidi ESTCube-1 ehitamine ja orbiidile saatmine ESA kanderaketil Vega-1. See sündmus leidis suurt kajastamist nii Eesti kui ka rahvusvahelises meedias ja tänu edukale stardile sai Eesti 42. kosmoseriigiks maailmas.

Noortele tuleb anda võimalusi

Miks ma peaaegu üheksa aastat tegelesin sellega, et eesti noortel oleks võimalik osaleda kosmosetemaatikaga seotud programmides? Mul on vedanud, alustasin oma teadlaseelu ajal, kui inimkond avastas endale kosmose väljaspool Maa atmosfääri, kui astronoomide silmad avanesid peaaegu kogu elektromagnetilise kiirguse piirkonnas. See oli fantastiline aeg, mis tõi nii palju uusi andmeid meid ümbritsevast universumist. Maailmapildi muutus oli tõeliselt vaimustav – neutrontähed, mustad augud jne. Mul oli tunne, et pean tegema midagi uue põlvkonna noorte jaoks, et nemad saaksid töötada sama huvitavate asjade kallal kui mina omal ajal. Tänu minu positsioonile Eesti poliitilises elus oli mul lihtsam tõestada poliitikutele, et on väga vaja, et Eesti oleks kosmoseriikide peres. Olen alati pidanud vajalikuks, et riigi roll on pakkuda võimalusi ja inimeste asi on need võimalused realiseerida. Selline koostöö on minu jaoks kõige efektiivsem. Pealegi oli selge, et piiride avanemisega tekivad meie andekate noortel võimalused realiseerida end väljaspool Eestit ja seda eriti siis, kui Eesti riik neid võimalusi ei paku.

Töötasin pärast Moskvat Tartu Ülikoolis professorina alates kaheksakümnendate aastate lõpust ja elasin üle tõelise huvi languse füüsika ja teiste loodus- ja tehnoloogiaerialade suunal (popid oli õigus, äri, suhtekorraldus ja muud sotsiaalteadused). Mul on meeles üks noormees, kes soovis kuulata teoreetilise astrofüüsika kursust. Ma hoiatasin teda, et väga raske (tohutute koondamiste foonil) on leida tööd astrofüüsika alal. Tema vastus oli selge ja lihtne: „Professor Ergma, see pole Teie mure. Ma lähen kasvõi tööle Tartu tapamajasse liha raiuma, kuid täna ma tahan kuulata Teie loenguid". Jah ma lugesin seda kursust ja auditooriumis istus üks tudeng ja ma tegin seda tõelise naudinguga. Sellest hetkest

sain aru, et minu kohus on anda noortele inimestele nii palju võimalusi, kui palju mina seda suudan teha. Võimalus tegeleda kosmosega on üks nendest.

Eestist on saanud kosmoseriik

Ene Ergma (RiTo 30), Riigikogu liige, Isamaa ja Res Publica Liidu aseesimees

Eesti ei ole kosmoseuuringutes uustulnukas. Möödunud sajandi keskel osalesid Teaduste Akadeemia ja ülikoolide teadlased mitmes Nõukogude Liidu kosmoseprogrammis, kuid Eesti taasiseseisvumisega tihe koostöö katkes. Euroopa Kosmoseagentuuri liikmena avanevad Eestil uued võimalused kosmosetehnoloogiate arendamiseks ja rakendamiseks.

1957. aastal algas inimkonna ajaloos uus ajajärk, kui lähikosmosesse saadeti esimene sputnik. Esimestel aastakümnetel kasutati kosmost enamasti sõjalistel eesmärkidel, kus kaks superjõudu – Ameerika Ühendriigid ja Nõukogude Liit – arendasid oma raketivõimsusi. Tasapisi tekkis väike mittesõjaline osa, mis oli seotud kosmose teaduslike uuringutega ja seda eriti kalgi elektromagnetilise, UV-, X- ja gammakiirguse piirkonnas.

Kosmoseteema Eestis oli kuni XXI sajandi algusaastateni varjusurmas. Viimased aastakümned on toonud kosmosesse absoluutselt uue dimensiooni, mida kosmosevallutamise algaastatel ei osatud isegi ette näha. See on kosmose roll tänapäevases majandustegevuses.

Uus katse ühineda kosmoseriikidega sai alguse 2006. aastal, kui haridus- ja teadusministri käskkirja kohaselt moodustati kosmosepoliitika töörühm, mille peamine ülesanne oli analüüsida, kas Eestil on võimekust töötada kosmose suunas, eriti kosmosemajanduses, mis võimaldab kõrgtehnoloogiliste suundade arengut. Ääremärkusena tuleb nentida, et tänapäeval ükski riik, eriti väike riik ei ole võimeline üksinda arendama võimekust kosmose suunal. Euroopas mõisteti juba 50 aastat tagasi, et just riikidel tuleb teha koostööd ja loodi Euroopa Kosmoseagentuur ESA, mille liikmeteks saavadki olla ainult riigid. Selge oli see, et Eesti võimalus uurida kosmost ja tegelda kosmosetehnoloogiatega võib toimuda ainult ESA kaudu. Algne mõte Eesti saamisest ESA liikmeks ei kutsunud esile suurt toetust valitsuses, rääkimata Eesti meediast. Eelöeldu ei puuduta siiski tollast majandusministrit Edgar Savisaart ja tema nõunikku Heido Vitsurit. Vitsur märkis kohe, et see projekt on tõesti eriliselt vajalik, et ärgitada meie noortes huvi tehnoloogiate vastu, mida eriti nõutakse kosmoseprobleemide lahendamisel.

Eestis pürib ESA täisliikmeks

Kosmosepoliitika töörühm töötas koos kuni selle aasta kevadeni. Siis otsustasime, et töörühm on oma ülesande täitnud: Eesti astumine ESA-sse kuni selle organisatsiooni täisliikmeks saamiseni on ette valmistatud. See oli pikk ja tõsine periood kõigi jaoks, kes osalesid selle grupi töös. 21. juunil 2007 allkirjastasime koostööleppe ESA-ga, 2008. aastal tegi ESA tehnoloogiaauditi. Viimane oli väga tähtis, sest oli vaja sõltumatut hinnangut Eesti ettevõtete võimekuse kohta töötada kosmosesektoris. Auditi raport tunnustas Eesti ettevõtete ja teadusasutuste võimekust olla tegijaks kosmosesektoris ja ESA pakkus Eestile välja võimaluse

ühineda Euroopa riikide sisulise koostöö lepinguga. Selle allkirjastamise tulemusena hakkas ESA suunatud hangete kaudu rahastama Eesti ettevõtete ning teadus- ja arendusasutuste arendus- ja tehnoloogiaprojekte. Lepingu allkirjastamine andis Eesti ettevõtetele võimaluse osaleda kõrgtehnoloogilises arendustöös, suurendada oma võimekust uute tehnoloogiate ja rakenduste väljatöötamisel ning ühtlasi avas uusi uksi äripartnerite leidmisel ning kontaktvõrgustikes osalemisel.

Lepinguga käivitati esimesed 12 arendus- ja tehnoloogiaprojekti, mis valiti välja 2010. aasta jaanuaris konkursile laekunud 36 projektiideest. Projektid on seotud satelliitkommunikatsiooni, kosmosetehnoloogiate, kosmoseteadusega, maa kaugseire ning eluteadustega. Teostajate seast leiab sellised ettevõtted nagu näiteks Regio OÜ, Skeleton OÜ, Vertex Estonia AS ja Estrotech OÜ. Teaduse poolelt olid esindatud Tartu Observatoorium, Tallinna Tehnikaülikool ja Tartu Ülikool.

Pärast seda on olnud veel kaks vooru, kus võeti töösse 14 projekti. Sellesse perioodi jääb muidugi kõige säravama projektina meelde tudengisatelliidi ESTCube-1 ehitamine ja orbiidile saatmine ESA kanderaketil Vega-1. See sündmus leidis suurt kajastamist nii Eesti kui ka rahvusvahelises meedias ja tänu edukale stardile sai Eesti 42. kosmoseriigiks maailmas.

Noortele tuleb anda võimalusi

Miks ma peaaegu üheksa aastat tegelesin sellega, et eesti noortel oleks võimalik osaleda kosmosetemaatikaga seotud programmides? Mul on vedanud, alustasin oma teadlaseelu ajal, kui inimkond avastas endale kosmose väljaspool Maa atmosfääri, kui astronoomide silmad avanesid peaaegu kogu elektromagnetilise kiirguse piirkonnas. See oli fantastiline aeg, mis tõi nii palju uusi andmeid meid ümbritsevast universumist. Maailmapildi muutus oli tõeliselt vaimustav – neutrontähed, mustad augud jne. Mul oli tunne, et pean tegema midagi uue põlvkonna noorte jaoks, et nemad saaksid töötada sama huvitavate asjade kallal kui mina omal ajal. Tänu minu positsioonile Eesti poliitilises elus oli mul lihtsam tõestada poliitikutele, et on väga vaja, et Eesti oleks kosmoseriikide peres. Olen alati pidanud vajalikuks, et riigi roll on pakkuda võimalusi ja inimeste asi on need võimalused realiseerida. Selline koostöö on minu jaoks kõige efektiivsem. Pealegi oli selge, et piiride avanemisega tekivad meie andekate noortel võimalused realiseerida end väljaspool Eestit ja seda eriti siis, kui Eesti riik neid võimalusi ei paku.

Töötasin pärast Moskvat Tartu Ülikoolis professorina alates kaheksakümnendate aastate lõpust ja elasin üle tõelise huvi languse füüsika ja teiste loodus- ja tehnoloogiaerialade suunal (popid oli õigus, äri, suhtekorraldus ja muud sotsiaalteadused). Mul on meeles üks noormees, kes soovis kuulata teoreetilise astrofüüsika kursust. Ma hoiatasin teda, et väga raske (tohutute koondamiste foonil) on leida tööd astrofüüsika alal. Tema vastus oli selge ja lihtne: „Professor Ergma, see pole Teie mure. Ma lähen kasvõi tööle Tartu tapamajasse liha raiuma, kuid täna ma tahan kuulata Teie loenguid". Jah ma lugesin seda kursust ja auditooriumis istus üks tudeng ja ma tegin seda tõelise naudinguga. Sellest hetkest

sain aru, et minu kohus on anda noortele inimestele nii palju võimalusi, kui palju mina seda suudan teha. Võimalus tegeleda kosmosega on üks nendest.

Parlamentaarsed uudised

Piret Viljamaa (RiTo 30), Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist

Välisriikide parlamentide uudiseid 2014. aasta aprillist novembrini. Uudistest valiku tegemisel on kasutatud BNS-i, teiste uudisteagentuuride ja meediaväljaannete ning parlamentide kodulehekülgedel leiduvaid materjale.

Ameerika Ühendriigid

Aprillis võtsid Kongressi mõlemad kojad vastu senaator Ted Cruzi algatatud eelnõu, mis võimaldab ÜRO terroristlike sidemetega saadikute riiki lubamisest keelduda. Seaduse algatamise ajendiks oli Iraani saadiku Hamid Aboutalebi ametissemääramine. Hamid Aboutalebit on seostatud 1979. aastal Teheranis Ameerika Ühendriikide saatkonna hõivanud mässulistega, kes hoidsid 52 ameeriklast 444 päeva vangis. Aboutalebi sõnul oli tema kõigest tõlk. Iraan süüdistas Ühendriike rahvusvaheliste seaduste eiramises, sest ÜRO saadikute määramise otsuse peaks iga riik langetama sõltumatult. President Barack Obama allkirjastas seaduse, lubades seda käsitleda kui nõuandvat akti.

TheWeekInCongress.com, Week Ending April 11, 2014, „S.2195". – http://goo.gl/vWXfZg

BBC News, 12.04.2014, „Iran anger over US visa refusal for UN envoy Hamid Aboutalebi". – http://goo.gl/QcqFsO

Jurist, 19.04.2014, „Obama signs law banning entry for UN ambassadors with terrorist affiliations". – http://goo.gl/xhhwJU

Mais kiitis Esindajatekoda 303 häälega (vastuhääli anti 121) heaks USA Riikliku Julgeolekuagentuuri (NSA) volitusi piirava seaduseelnõu. Eelnõu piirab telefoniandmete massilist kogumist, selle asemel võib NSA edaspidi ettevõtetelt küsida vaid kahtlaste numbrite andmeid. Kriitikute sõnul tehti eelnõusse viimasel hetkel NSA-le soodsaid muudatusi ning nad loodavad, et Senati menetluses jälitustegevuse piiranguid karmistatakse. Senaator Patrick Leahy algatas juulis uue eelnõu, kuid mõlema menetlemine on takerdunud. Pärast 2001. aastat kehtima hakanud seadusega (USA PATRIOT Act) jälitustegevusele võimaldatud laiendatud volitused hakkavad aga nagunii aeguma ning uute regulatsioonide puudumine ohustab väidetavalt USA julgeolekut.

Jurist, 23.05.2014, „US House approves bill to limit NSA data collection". – http://goo.gl/Bm40dD

Reuters, 28.07.2014, „U.S. senator to propose strong curbs on NSA phone data collection". – http://goo.gl/ DbiKKo

The Guardian, 03.10.2014, „Failure to pass US surveillance reform bill could still curtail NSA powers". – http://goo.gl/QBrL5C

USA Kongressi mõlemad kojad toetasid president Barack Obama volituste suurendamist Süüria opositsiooni väljaõppel ja varustamisel, et tõhustada võitlust äärmusrühmitusega Islamiriik. Esindajatekojas anti koos riigieelarvega menetletud plaanile 273 poolt- ja 156 vastuhäält. Vastuhääli andsid nii vabariiklased kui ka demokraadid. Senatis nõudis senaator Rand Paul tulutult sõjategevusega seotud ettepaneku lahutamist eelarvest, väites, et see nõuaks eraldi arutelu. Eelnõu sai 78 poolt- ning 22 vastuhäält. President Barack Obama lubas, et võitlejaid treenitakse Süüria regiooni riikides ning Süüriasse USA sõjaväelasi ei saadeta.

AP-AFP-BNS, 12.09.2014, „Kongressi liidrid toetavad Obama plaane IS-i vastasest tegevusest".

CNN, 18.09.2014, „House approves plan to assist Syrian rebels; Senate votes Thursday". – http://goo.gl/rmS3Xb

The Guardian, 19.09.2014, „Senate approves Obama's plan to arm and train Syrian rebels". – http://goo. gl/0TBZeR

Argentina

Argentina Kongress võttis vastu seaduse, mis lubab valitsusel hindu kontrollida. Seaduse eesmärk on majandusraskustes riigi kõrget inflatsiooni ohjeldada. Seadus annab valitsusele näiteks õiguse seada hindadele ülem- ja alampiirid ning suurettevõtteid nn ebaõiglaste hindade eest trahvida. Majandusminister Axel Kicillofi sõnul kaitseb meede tarbijaid monopolide eest, ettevõtjad kardavad aga inflatsiooni edasist kasvu ja kaubapuudust.

Jurist, 19.09.2014, „Argentina approves law allowing government to intervene in controlling prices". – http://goo.gl/Uxikq5

Armeenia

Armeenia parlamendi kõik fraktsioonid kirjutasid alla avaldusele, milles maailma üldsust kutsutakse üles lõpetama relvamüüki Aserbaidžaanile. Samas sisaldub ka üleskutse Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni (OSCE) Minski grupi riikidele astuda samme snaiprite tegevuse lõpetamiseks Armeenia, Mägi-Karabahhi ja Aserbaidžaani piirialadel ning uurida lähemalt rahvuste vahel vaenu külvavaid avaldusi ja tegusid.

Interfax-BNS, 06.08.2014, „Armeenia kutsub maailma mitte müüma Aserbaidžaanile relvi".

Austraalia

Islamiriigi pooldajate ähvarduste tõttu tugevdati septembris parlamendi turvameetmeid, lisaks välisvalvele tugevdati sisevalvet. Kasvanud terroriohu tõttu piirati oktoobri algul „näokattega isikute" liikumisvabadust parlamendis. Neid ei lubatud enam Esindajatekoja ega Senati lahtistele publikurõdudele, vaid juhatati kõrgemal korrusel paiknevatele rõdudele, kus külastajad viibivad kuulikindla klaasi taga. Mõne senaatori sõnul saadeti sellega rahvale signaal, et mosleminaisi võib kohelda n-ö teise sordi kodanikena. Istungitevahelisele ajale sattunud keeld tühistati peaministri Tony Abbotti sekkumisel kiiresti. Peaminister palus piiranguks loa andnud Esindajatekoja spiikril Bronwyn Bishopil oma otsust veel kord kaaluda. Nüüdsest tuleb näokate eemaldada vaid turvakontrollis.

BBC News, 19.09.2014, „Australia boosts parliament security amid attack 'chatter'". – http://goo.gl/m87nJT

AP-BNS, 02.10.2014, „Austraalia parlament ei luba kaetud näoga naisi külalisterõdule";

PanARMENIAN.Net, 20.10.2014, „Australia's Parliament House lifts ban on facial coverings". – http://goo. gl/rXcZ4D

Parlament võttis vastu seaduse, mis annab riiklikule luureteenistusele senisest suurema võimu ning kärbib ajakirjandusvabadust. Nn terroritõrjeseadus võimaldab hankida informatsiooni „kolmandate isikute" arvutitest ja luureoperatsioonides osalejad saavad õigusemõistmise eest osalise puutumatuse. Vastavalt seadusemuudatustele võib luureoperatsiooni kohta avalikkusele infot lekitanud isiku vangi mõista kuni viieks, avalikustamise tulemusel kellegi elu või tervise ohtusattumisel aga kuni kümneks aastaks. Rohelised hääletasid eelnõu vastu, sest nende väitel kahjustab see raskustega kätte võidetud ajakirjandusvabadust, sama hirmu on väljendanud ka meediaorganisatsioonid. Valitsuse väitel oli muudatusi vaja muu hulgas Süüriast ja Iraagist naasvate püha-sõdalaste probleemi tõttu. Parlamendi menetluses on eelnõu, millega muudetaks kuriteoks põhjendamatu reisimine piirkondadesse, mida peetakse terrorismi kasvulavadeks.

AFP-BNS, 01.10.2014, „Austraalia luureagentuurid saavad seadusmuudatusega suuremad volitused".

Human Rights Watch, 15.10.2014, „Australia: proposed counterterror laws threaten freedoms". – http://goo.gl/ KVYncD

The Guardian, 23.10.2014, „Lachlan Murdoch attacks special laws to jail journalists for up to 10 years". – http://goo.gl/0oisrp

Bangladesh

Bangladeshi parlament võttis vastu põhiseaduse muudatuse, mis annab seadusandjatele ülemkohtu liikmete tagandamise õiguse. Aasta algul

parlamendivalimisi boikoteerinud ja seetõttu parlamendis esindamata Bangladeshi Rahvuspartei palus presidenti tagajärjetult seadus allkirjastamata jätta. 1972. aasta põhiseaduses oli selline säte sees, kuid see eemaldati 1975. aastal.

Jurist, 22.09.2014, „Bangladesh president signs amendment granting parliament Supreme Court impeachment power". – http://goo.gl/Jhrulf

Belgia

Mais toimusid parlamendi Esindajatekoja valimised. 150-kohalises alamkojas sai Uus- Flaami Allianss (N-VA) 33 kohta. Järgnesid Sotsialistlik Partei (Valloonia) (PS) 23 koha, Reformiliikumine (MR) 20, Kristlikud Demokraadid ja Flaamid (CD&V) 18, Avatud Flaami Liberaalid ja Demokraadid 14, Sotsialistlik Partei Erinev (Flandria) 13 ning Valloonia kristlikud demokraadid (CDH) 9 kohaga. Lisaks neile pääses parlamenti veel mitu parteid. Valimisaktiivsus oli 89,4 protsenti. Kuigi Belgias on valimistel osalemine kohustuslik, riskis iga kümnes kodanik 30 kuni 60 euro suuruse trahviga. Alles oktoobris õnnestus moodustada valitsus, mida juhib 38-aastane Charles Michel (MR), Belgia noorim peaminister 1840. aastast alates. Valitsusse kuuluvad veel kolm flaami parteid, sealhulgas N-VA. Valitsus kavandab uusi makse, näiteks maksu iluoperatsioonide tegijaile.

Inter-Parliamentary Union, „Belgium". – http://goo.gl/ aLXAbw

Expatica, 07.10.2014, „Charles Michel, Belgium's youngest PM for 174 years". – http://goo.gl/xR08rt

Expatica, 08.10.2014, „Belgium's federal government has been formed". – http://goo.gl/e4ItiI

Belgia parlament kiitis 114 poolt- ja kahe vastuhäälega heaks kuue hävitaja F-16 ja kahe transpordilennuki ning 120 piloodi appisaatmise USA juhitud koalitsioonile, mis võitleb Süürias ja Iraagis äärmusrühmitusega Islamiriik. Oma abi on lubanud ka Austraalia, Kanada, Suurbritannia jt riigid.

AFP-BNS, 26.09.2014, „Belgia kiitis heaks hävitajate saatmise võitluseks pühasõdalastega".

NBC News, 26.09.2014, „Which countries are doing what in the ISIS coalition?". – http://goo.gl/N5wbtd

Brasiilia

Aprillis võttis Senat vastu internetikasutajate privaatsust suurendavad seadusemuudatused. Näiteks piirati kasutajate kohta kogutavate metaandmete hulka ning teenusepakkujad peavad edaspidi kohtu nõudel eemaldama solvava materjali. President Dilma Rousseff allkirjastas seaduse.

Jurist, 23.04.2014, „Brazil Senate approves Internet privacy bill". – http://goo.gl/brtv5f

Oktoobris toimusid Brasiilias presidendi, Kongressi alamkoja ja kolmandiku senaatorite valimised, lisaks valiti veel osariikide kubernere ning kohalike parlamentide liikmeid. Valimiste eel tekitasid skandaali naftafirma Petrobras kohtu all oleva endise direktori Paulo Roberto Costa väited, et teiste hulgas võtsid riigifirmalt altkäemaksu parlamendi alamkoja 49 liiget ning 12 senaatorit. Costa sõnul said seadusandjad aastatel 2004–2012 kolm protsenti Petrobrasi sõlmitud lepingute väärtusest. Opositsioon süüdistas juhtunus seepeale kaudselt presidenti, kuid valimiste teises voorus valiti ikkagi tagasi senine riigipea Dilma Rousseff, Kongressis said kohti juurde konservatiivid. Kuna Brasiilia on üks vähestest Ladina-Ameerika riikidest, kus seadusandjatel on rohkem võimu kui presidendil, tekitavad valimistulemused kartust, et viimastel aastakümnetel toimunud liberaliseerumine võib saada tagasilöögi.

AFP-BNS, 06.09.2014, „Petrobrasi skandaaliga oli seotud mitukümmend Brasiilia seadusandjat".

MercoPress, 08.09.2014, „Petrobras corruption allegations smear Brazil's political system a month ahead of elections". – http://goo.gl/zxQYpT204

AP News, 18.10.2014, „Conservatives gaining force in Brazil Congress". – http://goo.gl/DXSidg

Bulgaaria

Detsembris võttis parlament eelnevate debattideta vastu seadusemuudatuse, millega kehtestati taastuvenergia tootjatele 20 protsendi suurune tulumaks. Maksu kehtestamist toetas 116, vastu oli 38 parlamendiliiget. Vastava ettepaneku tegi Ataka partei esimees Volen Siderov 2014. aasta riigieelarve menetlemise käigus. Maksu kehtestamise vastu protesteerisid taastuvenergia tootjad. Nende väitel on paljud neist võtnud oma ettevõtete arendamiseks laenu ning maksu kehtestamine seab nad raskesse olukorda ja peletab investorid eemale.

Novinite, 05.12.2013, „Bulgaria MPs ok 20% renewable energy tax, defy protests". – http://goo.gl/bp92Bq

Veidi üle aasta võimul olnud Plamen Orešarski valitsus otsustas lahkuda pärast sotsialistide kehva tulemust Euroopa Parlamendi valimistel. Augustis astus ennetähtaegsete parlamendivalimiste korraldamiseni ametisse ajutine valitsus. Valitsuse vahetumisele eelnesid mitu kuud kestnud valitsusvastased meeleavaldused, Rahvusassamblees korraldati korduvalt umbusaldushääletusi. Oktoobris toimunud valimistel kogus enim hääli paremtsentristlik GERB, mis sai 240-kohalises parlamendis 84 kohta. Sotsialistide juhitud vasakpoolne koalitsioon sai 39 kohta. Neljaprotsendilise valimiskünnise ületas kaheksa valimisnimekirja. Parlamendi killustatus teeb koalitsiooni moodustamise raskeks. President on juba hoiatanud uute valimiste korraldamise eest. Järgmine valitsus oleks kahe aasta jooksul juba viies. Valimisaktiivsus oli 51 protsenti.

AP-BNS, 13.06.2014, „Bulgaaria valitsus võitis viienda umbusaldushääletuse".

AP-BNS, 05.08.2014, „Bulgaarias astus oktoobrini ametisse ajutine valitsus".

National Assembly of the Republic of Bulgaria, „Elections for 43rd National Assembly". – http://goo.gl/bLlatk

Reuters, 07.10.2014, „Bulgarian president warns against new elections". – http://goo.gl/YXFBgU

Guatemala

Kongress võttis vastu avalduse, milles eitatakse genotsiidi toimumist aastatel 1960–1996 väldanud kodusõjas. Avalduses kutsutakse elanikke üles leppimisele. Kongressi 158 liikmest pooldas avaldust 87, selle esitas endise diktaatori Efraín Ríos Montti asutatud parteisse kuuluv seadusandja. Ajavahemikul 1982–1983 riiki juhtinud Ríos Montt mõisteti maiade vastu suunatud genotsiidis 2013. aastal süüdi. Kümme päeva hiljem tühistas Konstitutsioonikohus otsuse, põhjendades seda asjaoluga, et kohtualune oli osaliselt advokaadita. Endise diktaatori kaitsja lahkus protsessilt, tuues ettekäändeks menetlustoimingute ebaseaduslikkuse ning Ríos Montt keeldus riigi pakutud advokaadist. Eaka Ríos Montti kohtuprotsess peaks jätkuma 2015. aasta jaanuaris.

Jurist, 16.05.2014, „Guatemala lawmakers approve resolution denying genocide during civil war". – http://goo. gl/3b6CLY

Gruusia

Parlament ratifitseeris Euroopa Liidu assotsiatsioonileppe, mis näeb ette liitumise EL-i vabakaubandusalaga (DCFTA). Leppe ratifitseerimine oli ühehäälne, selle poolt anti 123 häält. Assotsiatsioonilepe paneb paika Gruusia ja EL-i poliitilise ja majandusliku koostöö raamistiku, jättes ruumi tihedamate sidemete loomiseks tulevikus. Lepe näeb ette Gruusia seadustiku vastavusse viimise EL-i nõuetega. Enne jõustumist peavad dokumendi ratifitseerima ka Euroopa Parlament ning kõikide liikmesriikide seadusandjad. Assotsiatsioonilepe hakkab asendama 1996. aastal sõlmitud Gruusia ja EL-i vahelist partnerlus-ning koostöölepet.

Civil Georgia, 18.07.2014, „Georgia ratifies EU association agreement". – http://goo.gl/OkKMlI

Interfax-BNS, 18.07.2014, „Gruusia parlament ratifitseeris EL-i assotsiatsioonileppe".

European Union External Action, „EU-Georgia relations". – http://goo.gl/xChXN5

Hiina

Rahvakongressi alaline komitee arutas augusti lõpus, kuidas Hongkongi elanikud peaksid oma juhti valima. 1997. aasta võimuvahetuse ajal sai piirkond 50 aastaks eristaatuse. Hiina valitsus on lubanud, et 2017. aastal saavad nad juhi ise valida, kuid nüüd otsustati, et eelvaliku kandidaatide sobivuse üle langetab selleks

määratud komitee, mis tekitab kahtlusi, et nii valitakse vaid Hiina keskvõimu toetavaid inimesi. Otsus kutsus esile vihmavarjurevolutsiooni nimetuse pälvinud meeleavaldused ning tavatult kogunesid kümned tuhanded protesteerijad mitme nädala vältel tänavatele. Nende vastu on astunud politsei ning kohalikud Hiina-meelsed elanikud. Hiina on lubanud jätkata „ühe riigi, kahe süsteemi" poliitikat ning tugevdada Kommunistliku Partei juhtimisel seaduslikkust.

South China Morning Post, 31.08.2014, „Full text: NPC Standing Committee decision on Hong Kong 2017 election framework". – http://goo.gl/0oyNmt

The New York Times, 21.10.2014, „On TV, Hong Kong openly debates democracy". – http://goo.gl/pO9NOX

Xinhua, 23.10.2014, „Highlights of communique of 4th plenary session of CPC Central Committee". – http://goo.gl/c3qcnO

Hiina seadusandjad kiitsid heaks uue tähtpäeva, et mälestada inimesi, kes hukkusid välismaistele sissetungijatele vastu astudes ning ohverdasid oma elu riigi iseseisvuse ja õitsengu eest. Märtrite päevaks kuulutati 30. september, seda tähistatakse üritustega üle kogu riigi.

AFP-BNS, 01.09.2014, „Hiina hakkab tähistama märtrite päeva".

Hispaania

Kevadel hääletasid Esindajatekoja liikmed Kataloonia parlamendi taotlust korraldada piirkonnas iseseisvushääletus. Pärast seitse tundi väldanud debatte hääletas iseseisvusreferendumi vastu 299, selle poolt 47 Esindajatekoja liiget. Põhiseaduseteemalised arutelud kestsid juba mitu kuud. Septembris võttis Kataloonia parlament vastu otsuse korraldada piirkonnas iseseisvumise asjus nõuandev küsitlus, mispeale Hispaania valitsus kaebas otsuse Konstitutsioonikohtusse. Konstitutsioonikohus peatas iseseisvusküsitluse valitsuse taotluse käsitlemise lõpuni. Kohtul on otsuse langetamiseks aega viis kuud, ent ta võib taotleda pikendust. Kataloonia viis küsitluse siiski läbi.

BBC News, 08.04.2014, „Spanish parliament rejects Catalan independence vote". – http://goo.gl/xaVxnP

AFP-BNS, 30.09.2014, „Hispaania konstitutsioonikohus peatas Kataloonia iseseisvushääletuse".

Juunis teatas kuningas Juan Carlos, et loovutab pärast 39 valitsusaastat trooni kroonprints Felipele. Vastavalt 1978. aasta põhiseadusele peab parlament sel puhul vastu võtma trooni ülemineku seaduse. Parlamendidebati alguseks kogunesid monarhiavastased kuningavõimu vastu meelt avaldama. Väiksemad vasakpoolsed ja piirkondlikud parteid lubasid vastu hääletada ja nõuda monarhia tuleviku üle referendumit. Esindajatekoda kiitis kuningas Juan Carlose troonist loobumise heaks 299 häälega, 19 liiget hääletas vastu ja 23 jäi erapooletuks. Senatis pooldas

võimuvahetust 233 liiget. Parlamendi kahe koja ühisistungil vannutati uueks kuningaks Felipe VI.

AFP-BNS, 11.06.2014, „Hispaania rahvaesindajad kiitsid Juan Carlose troonist loobumise heaks".

BloombergBusinessweek, 17.06.2014, „Spanish king's abdication gets OK from Senate". – http://goo.gl/QqXpCb

AFP-BNS, 19.06.2014, „Felipe VI vannutati Hispaania kuningaks".

Esindajatekoda kiitis kiiresti pärast Juan Carlose troonist loobumist heaks seaduse, mis annab talle immuniteedi. Juan Carlost ähvardavad kohtuasjad, sealhulgas isadushagi väidetavalt pojalt. Parlamendis enamuses olev Rahvapartei surus muudatusettepanekud läbi opositsiooni vastuseisust hoolimata ja need võeti vastu 184 poolthäälega. Vastu hääletas 32 ning erapooletuks jäi 109 liiget. Muudatused kiitis heaks ka Senat. Seadusemuudatuste kohaselt võib Juan Carlose üle õigust mõista üksnes Ülemkohus.

AFP-BNS, 26.06.2014, „Hispaania parlament võttis vastu endise kuninga õiguskaitseseaduse".Riigikogu Toimetised

Esindajatekoda kiitis heaks intellektuaalse omandi seaduse muutmise seaduse eelnõu, mis muuhulgas kehtestab tasu uudiste osalise taasesitamise eest. Eelnõu sätestab, et otsingumootorite uudistelevitajad nagu Google News peavad hakkama maksma uudiste osalise taasesitamise eest. Luuakse ametkond, mis hakkab väljastama õigusi uudiste taasesitamiseks. Uudiste ilma õigusteta edastamise eest näeb eelnõu ette kuni 300 000-eurose trahvi. Sotsiaalvõrgustikke, nt Facebooki ja Twitterit muudatused ei puuduta. Google'i esindajad väljendasid otsuse üle pettumust.

BNS, 23.07.2014, „Hispaania soovib karmistada kontrolli uudislugude autoriõiguste üle".

The Local, 30.10.2014, „Spain approves hotly disputed 'Google tax'". – http://goo.gl/2hfSA2

Holland

Sügisel protesteerisid Hollandis elavad kurdid äärmusrühmituse Islamiriik tegevuse ning Lääne vähese sekkumise vastu. Oktoobri algul tungis mitusada meeleavaldajat ka parlamendihoonesse. Meeleavaldajad istusid põrandale, hoides käes plakateid, millel nõuti Islamiriigi vallutuste takistamist Süürias. Holland on küll osaline äärmuslaste vastu suunatud operatsioonides Iraagis, kuid mitte Süürias. Hollandi parlamendi välispoliitika kujundajad lubasid meeleavaldajatega kohtuda.

DutchNews.nl, 07.10.2014, „Several hundred Kurds stage protest inside Dutch parliament". – http://goo.gl/fl5k1Y

DutchNews.nl, 07.10.2014, „Foreign affairs specialists to meet protesting Kurds in parliament". – http://goo. gl/YcgGvf

Horvaatia

Juulis võttis parlament 89 poolthäälega vastu seaduse, mis lubab samasoolistel paaridel registreerida end elukaaslastena ning annab neile heteroseksuaalsete paaridega samad õigused (v.a lapsendamisõigus). Vastuhääli anti 16. Eelmise aasta detsembris toetas katoliikliku ühenduse algatatud referendumil kaks kolmandikku hääletanutest põhiseaduse parandust, mis defineeris abielu „mehe ja naise liiduna", ent peaminister Zoran Milanoviči juhitav vasaktsentristlik valitsus lubas geiõigusi suurendada ning koostas samasooliste kooseluseaduse eelnõu.

AFP-BNS, 15.07.2014, „Horvaatia parlament seadustas samasooliste partnerluse".

Balkan Insight, 15.07.2014, „Gay campaigners celebrate victory in Croatia". – http://goo.gl/qTR1xB

Iisrael

Knesset võttis vastu seaduse, mis lubab uuesti vangistada terrorismi eest süüdi mõistetud isikuid, kes vabastati diplomaatiliste kokkulepete tagajärjel, kuid kes pärast vabastamist jätkasid ise või jätkas terroristlikku tegevust organisatsioon, mille liikmed need isikud olid. Korduvalt vangistatu peab kandma lõpuni eelmise karistuse, millele lisanduvad uute rikkumiste eest määratud. Iisrael on viimastel aastakümnetel vahetanud tuhandeid terroriste vangis olevate või tapetud iisraellaste vastu. Loodetakse, et seadusest on abi tulevaste inimröövide vältimisel. 35 parlamendiliiget toetas seaduse vastuvõtmist, vastu oli 8.

The Knesset, 29.07.2014, „Knesset passes law allowing government to re-arrest released terrorists". – http://goo.gl/SnIEeU

India

Aprillis ja mais toimusid parlamendi alamkoja (Lok Sabha) valimised. Valimisjaoskondi oli 930 000; valijaid 814 miljonit ehk 100 miljoni võrra rohkem kui eelmistel valimistel. Hääletada oli võimalik ka elektrooniliselt ning esimest korda võis märkida, kui ei soovinud valida ühtki kandidaatidest. 464-st valimistel osalenud parteist pääses alamkotta 35. Suurima toetuse sai Bharatiya Janata Partei (India Rahvapartei, BJP), mis sai alamkoja 543 valitavast kohast 282. BJP juhitav valimisliit sai kokku üle 330 koha. Eelmistel valimistel sai BJP 116 kohta. Riiki pikka aega valitsenud Kongressipartei sai ainult 44 kohta (eelmistel valimistel 206). Valimiskampaania keskendus majanduse elavdamisele ja uute töökohtade loomisele. Valitsusjuhiks sai BJP juht Narendra Modi.

ERR Uudised, 16.05.2014, „India parlamendivalimised võitis opositsioonipartei". – http://goo.gl/Uk8Acr

Inter-Parliamentary Union, „India". – http://goo.gl/ CnJ9uO

Indoneesia

Aprillis toimunud parlamendivalimistel sai suurim opositsioonipartei Indoneesia Demokraatlik Võitluspartei (PDI-P) 560-kohalises parlamendis 109 kohta. Senise riigipea Susilo Bambang Yudhoyono Demokraatliku Partei 61 kohta oli vaatlejate hinnangul valijate karistus parteiga seotud korruptsioonijuhtumite eest. Parlamenti pääses 10 parteid, neist 4 islamistlikku. Valimisõigus oli 186 miljonil kodanikul. Esimest korda rakendati seadust, mille kohaselt peavad kolmandiku kandidaatidest moodustama naised.

AFP-BNS, 09.04.2014, „Indoneesia parlamendivalimistel juhib opositsioon".

The Economist, 12.04.2014, „Indonesia's elections: the chosen one stumbles". – http://goo.gl/eAwSBk

Inter-Parliamentary Union, „Indonesia". – http://goo. gl/ynJSyB

Ametist lahkuv parlament muutis kohalike otsevalimiste süsteemi. Uus süsteem võtab rahvalt linnapeade, provintsikuberneride ja piirkonnajuhtide otsevalimise võimaluse, edaspidi määravad neid ametisse kohalikud parlamendid. Muudatuste poolt hääletasid juulis presidendivalimistel kaotanud endise kindrali Prabowo Subianto toetajad. Viimase kümne aasta jooksul kasutatud otsevalimiste tühistamist peetakse kättemaksuks uue presidendi Yoko Widodo valimisvõidu eest. Seadusandjate otsus mõjutab oluliselt Widodo suutlikkust riiki reformida. Muudatuste pooldajate sõnul olid valimised liiga kulukad, vastaste sõnul on uus süsteem löök demokraatiale.

AFP-BNS, 26.09.2014, „Widodo kritiseeris Indoneesia kohalike valimiste süsteemi muutmist".

Esimestel pärast USA vägede lahkumist toimunud parlamendivalimistel võitis enim hääli šiiidist peaministri Nūrī al-Mālikī Õigusriigi valimisliit. Viimastel aastatel omaks võetud vaikiva kokkuleppe alusel juhivad riiki šiiidist peaminister, kurdist president ning sunniidist parlamendi spiiker. Pärast kaht ebaõnnestumist valiti spiikriks Salim al-Juburi, keda toetas 165 parlamendiliiget. Järgnevalt valis killustunud parlament presidendiks Fouad Masoumi, keda peetakse sunniitide ja šiiitidega häid suhteid hoidnud mõõdukaks poliitikuks. Valitsuse moodustamine oli keeruline, päev enne põhiseaduses määratud viimast tähtaega andis parlament toetuse Haider Al-Abadile.

AP-AFP-BNS, 19.05.2014, „Iraagi valimistel võitis enim hääli Maliki blokk".

AFP-BNS, 15.07.2014, „Iraagi parlament valis spiikriks Salim al-Juburi".

AP-BNS, 24.07.2014, „Iraagi parlament kinnitas Fouad Masoumi riigi presidendiks".

The Washington Post, 08.09.2014, "Iraq approves new government, opens way for expanded U.S. role". – http://goo.gl/ZVdxOV

Iraan

Juunis saatsid 290-liikmelise parlamendi 195 konservatiivset saadikut president Hassan Rouhanile kirja, milles tauniti Lääne kultuuriinvasiooni ja nõuti riietumiskoodeksi kehtestamist. Naiste kombelõtvuses süüdistati satelliittelevisiooni. Iraanis on naised kohustatud kodunt väljudes katma pea ja suurema osa kehast oma usust sõltumata. Kõlbluspolitsei trahvib seaduserikkujaid, aga võib nad eriti ränga rikkumise korral ka kinni pidada. Parlamendis on enamuses konservatiivsed mehed, kuid mõõdukaks peetav president Hassan Rouhani on ilmutanud soovi ühiskondlikku vabadust suurendada.

AFP-BNS, 15.06.2014, „Iraani rahvaesindajad nõuavad naise looriseaduse rangemat järgimist".

Augustis tagandas parlament mõõdukate leeri kuuluva teadusministri Reza Faraji-Dana seoses tema väidetava toetusega ülikoolide läänemeelsetele vaadetele. Esimest korda tagandati president Hassan Rouhani valitsuse minister. Umbusaldusavaldus oli tagasilöök Rouhanile, kes on lubanud suurendada avatust ja diplomaatilist suhtlemist Läänega. 270 kohalolnud parlamendiliikmest 145 toetas ministri tagandamist, 110 pooldas tema jätkamist ning 15 jäi erapooletuks. Vastukaaluks kutsus president Teherani Ülikooli akadeemilise aasta alguse kõnes ülikooli üles suuremale avatusele ning lükkas ümber konservatiivide väite, et avatus võimaldab välismaistel spioonidel ülikoolidesse imbuda.

AP-BNS, 20.08.2014, „Iraani parlament tagandas ametist mõõdukate vaadetega ministri".

Reuters, 07.10.2014, „Rouhani urges Iran universities to open up, dismisses spy fears". – http://goo.gl/T8j3EE

Island

Islandi parlament Alþingi võttis pärast elavat arutelu vastu Icelandairi lendurite streiki takistava seaduse. Seaduse poolt hääletas 32 ja vastu 14 parlamendiliiget. Valitsus algatas eelnõu viimase abinõuna, et riigile kulukat streiki ära hoida. Enne asja töökohtusse minekut anti ametiühingule ja ettevõttele kokkuleppele jõudmiseks kaks nädalat aega. Osapooled allkirjastasid esialgse kokkuleppe enne tähtaja möödumist. Juunis pidi parlament uuesti kogunema Icelandairi mehaanikute streigi ärahoidmiseks. Kuna puhkuse ajal oli kavas spiikri poodium asendada sh ratastoolis liikujaile sobivaga, uut veel polnud ja vana oli minema viidud, tuli see kiirkorras tagasi tuua. Probleem seisnes selles, et Alþingi sõnavõtja ei esine oma kohalt, vaid poodiumilt. Surve alla sattunud mehaanikud otsustasid siiski ise tagasi läbirääkimistelaua taha istuda.

Iceland Review Online, 15.05.2014, „Icelandic Parliament passes bill banning pilots strike". – http://goo.gl/BqUxoZ

Iceland Review Online, 22.05.2014, „Icelandair pilots sign new wage agreement". – http://goo.gl/0HDzwi

Iceland Review Online, 20.06.2014, „Icelandic Parliament awaits wheelchair-friendly podium". – http://goo.gl/M3KnyZ

Itaalia

Itaalia senaatorid andsid esialgse toetuse ulatuslikule reformieelnõule, mis vähendab ülemkoja liikmete arvu ning senaatorite volitusi. Reformi toetas 183 senaatorit, mitme opositsioonipartei esindajad lahkusid aga protestiks saalist. Peaminister Matteo Renzi algatatud reformi eesmärgiks on muuta Senat mittevalitavaks institutsiooniks, millel on seaduste vastuvõtmises vähem kaasarääkimise võimalusi kui alamkojal. Senati volituste vähendamine vajab ka alamkoja heakskiitu ning seejärel peab eelnõu läbima veel kord parlamendi mõlemad kojad ning põhiseaduse muudatuse kinnitama ka rahvahääletus.

Peaministri algatatud reformidel on vastaseid ka tema enda Demokraatliku Partei liikmete hulgas. Parlamendi menetluses on valimisreform ja tööseaduse muudatused, mis muu hulgas lihtsustaks töötajate vallandamist.

ERR Uudised, 08.08.2014, „Itaalia Senat toetas senaatorite volitusi kärpivat reformi". – http://goo.gl/SbKL5v

Reuters, 07.10.2014, „Italy's Renzi tells party rebels to back him in key jobs vote". – http://goo.gl/oHaogZ

Jaapan

Jaapanis keelustati teiste arenenud riikide eeskujul lapsporno omamine. Parlamendi ülemkoda muutis seadust, mis siiani keelas üksnes lapsporno tootmise ja levitamise. Varem oli eelnõu heaks kiitnud ka parlamendi alamkoda. Seadusemuudatused hõlmavad pornograafilisi fotosid ja videoid, mis kujutavad reaalseid alla 18 aasta vanuseid lapsi, ent ei puuduta joonistusi. Seaduserikkujat karistatakse kuni üheaastase vanglakaristuse või trahviga kuni miljon jeeni (ligi 7000 eurot).

AFP-BNS, 18.06.2014, „Jaapanis keelati lapsporno omamine".

Kanada

Oktoobris kiitsid seadusandjad heaks valitsuse plaani saata Iraaki Islamiriigi vastu Kanada hävituslennukid. Poolt oli 157 alamkoja liiget, vastu 134. Kahe opositsioonipartei liikmed ei toetanud valitsuse algatust, sest leidsid, et peaminister ei olnud selgitustes põhjalik ning riik võib osutuda osaliseks pikaleveninud sõjas. Peaminister Stephen Harperi sõnul tuleb Islamiriik peatada, vastasel korral võib liikumine korraldada rünnakuid kõikjal maailmas, kaasa arvatud Kanadas.

Reuters, 08.10.2014, „Canada lawmakers approve air strikes against Islamic State". – http://goo.gl/u37yS4

Paar nädalat hiljem tungis parlamendi alamkotta mees, kes oli enne maha lasknud läheduses asuva sõjamemoriaali juures auvalves seisnud sõduri. Parlamendihoonesse sisenemisel haavas ta relvastamata valvurit, kes teda takistada püüdis. Parlamendi turvaametnikul Kevin Vickersil õnnestus terrorist maha lasta. Enamik parlamendiliikmeid viibis sel ajal hoones. Rünnaku alguses viibis hoones ka peaminister, kes aga kohe evakueeriti. Ründaja motiivid olid poliitilised, ta oleks soovinud reisida Lähis-Itta, kuid kuna kahtlustati tema seoseid islamistidega, ei lubatud tal riigist lahkuda.

ERR Uudised, 23.10.2014, „Terroristi tapnud Kanada parlamendi korrapidajat peetakse kangelaseks". – http://goo.gl/C6p14M

PanARMENIAN.Net, 23.10.2014, „Canadian PM says his country will not be intimidated". – http://goo.gl/xDXM2s

CBC News, 02.11.2014, „Shooting on Parliament Hill: what CBC's raw camera footage shows". – http://goo. gl/F6dWrL

Kasahstan

Senat kiitis heaks Euraasia Majandusliidu loomise leppe, mille allkirjastasid 29. mail Astanas Vene, Valgevene ja Kasahstani president. Euraasia Majandusliit on rahvusvaheline organisatsioon piirkondliku majanduskoostöö edendamiseks, mis näeb ette kaupade, teenuste, kapitali ja tööjõu vaba liikumise ning hakkab koordineerima poliitikat tähtsamates majandussektorites. Leping peaks hakkama osaliselt kehtima järgmise aasta alguses. Lepe ei näe ette ühisvaluutat. Leppe ratifitseerisid ka Valgevene ja Venemaa parlament.

Interfax-BNS, 09.10.2014, „Kasahstani parlament ratifitseeris Euraasia Majandusliidu leppe".

PanARMENIAN.Net, 09.10.2014, „Kazakhstan Senate ratifies Eurasian Economic Union treaty". – http://goo. gl/9orh0u

Interfax-BNS, 03.10.2014, „Putin allkirjastas Euraasia Majandusliidu leppe ratifitseerimise".

Kosovo

Aprillis nõustus Kosovo parlament Euroopa Liidu survel sõjakuritegude tribunali loomisega. Selle poolt oli 89 ja vastu 22 parlamendiliiget. Hollandis tegutsev kohus hakkab uurima aastail 1998–1999 iseseisvusvõitlejate korda saadetud kuritegusid. Kohtunikud on rahvusvahelised, kuid õigust hakatakse mõistma Kosovo seaduste alusel.

Jurist, 24.04.2014, „Kosovo lawmakers vote to create war crimes court". – http://goo.gl/mNBrrR

BalkanInsight, 23.07.2014, „New tribunal to prosecute Kosovo guerrillas in 2015". – http://goo.gl/TO5wwv

Kreeka

Oktoobris võitis peaminister Antonis Samaras parlamendi usaldushääletuse. Samarast toetas 155 seadusandjat 300-st, vastu oli 131. Ükski sõltumatu ja opositsiooni kuuluv parlamendiliige valitsusjuhti ei toetanud. Tulemus seab kahtluse alla, kas valitsus saab järgmise aasta presidendivalimistel oma kandidaadi toetuseks 180 parlamendiliikme hääled. Kui parlamendil presidenti valida ei õnnestu, korraldatakse ennetähtaegsed parlamendivalimised. Peaminister taotles usaldushääletusega parlamendi avalikku tuge, mis tagaks talle kindlama positsiooni läbirääkimistel Rahvusvahelise Valuutafondiga (IMF). Peaminister sooviks loobuda 240 miljardi euro suurusest abipaketist planeeritust varem, põhjendades seda riigi majandusolukorra paranemisega. Samas tahab ta ära hoida ennetähtaegseid valimisi, kus opositsiooni positsioon on tugev.

Reuters, 10.10.2014, „Greek PM wins confidence vote, snap election fears remain". – http://goo.gl/7B4iEE

AFP-BNS, 11.10.2014, „Kreeka peaminister võitis usaldushääletuse".

Kreeka võttis vastu holokausti, rahvusvaheliste kohtute ja Kreeka parlamendi poolt tunnustatud genotsiidide eitamist kriminaliseeriva seaduse. Diskrimineerimis-, ksenofoobia- ja rassismivastane seadus sai 54 poolt- ja 42 vastuhäält. Seaduses kehtestati füüsilistele isikutele rassismi toetamise eest kuni 30 000 euro suurune trahv ja vihakuritegude eest kuni kolme aasta pikkune vanglakaristus. Sellise seaduse on vastu võtnud ka Slovakkia ja Šveits. Šveitsi seadust analüüsib Euroopa Inimõiguste Kohus sõnavabaduse rikkumise aspektist. Prantsusmaal vastu võetud sarnase seaduse tühistas Prantsusmaa Konstitutsiooni-nõukogu. Euroopa Liit on nõudnud ksenofoobia ja genotsiidi eitamist karistavaid seadusi.

RIA Novosti, 10.09.2014, „Greek parliament adopts bill criminalizing genocide denial". – http://goo.gl/Jvud2A

Armenpress, 18.09.2014, „Greece: third country to criminalize denial of the Armenian Genocide". – http://goo.gl/OZhZHF

Kõrgõzstan

Parlament võttis vastu kriminaalseadustiku muudatused, mis kriminaliseerivad valeinfo levitamise meedias. Valeinfo teadliku levitamise eest võib edaspidi määrata kuni 3200 euro suuruse trahvi või kuni viie aasta pikkuse vangistuse. Seaduseelnõu pooldajad leidsid, et see pole suunatud ajakirjanike vastu, vastased aga kartsid pressivabaduse pärast.

Jurist, 17.04.2014, „Kyrgyzstan parliament approves amendments on spreading false information". – http://goo.gl/UjWX9Z

Leedu

Seim jättis mandaadist ilma partei Vapruse Tee fraktsiooni juhi Neringa Venckienė, kes pole Seimi ilmunud juba üle aasta. Otsust toetas salajasel hääletusel 95, selle vastu oli üheksa seadusandjat. Oma vennatütre hooldusõiguse kuritarvitamises süüdistatud Venckienė on kadunud ajast, mil parlament ta puutumatusest ilma jättis.

BNS, 19.06.2014, „Leedu parlament jättis seadusandja mandaadist ilma".

Pärast ligi kümme aastat kestnud diskussioone seadustas Seim lõpuks linnapeade otsevalimised. Omavalitsuste valimisseaduse muudatuste järgi hakatakse volikogude liikmeid valima mitmemandaadilistes ringkondades ning linnapäid ühemandaadilistes ringkondades. Seni valisid linnapäid volikogude liikmed.

BNS, 26.06.2014, „Leedu parlament seadustas linnapeade otsevalimised".

The Lithuania Tribune, 26.06.2014, „Lithuanian parliament approves direct mayoral elections". – http://goo. gl/lMyVN7

Juulis võttis Seim 100 poolthäälega vastu 2014. aasta riigieelarve parandused, millega selle aasta kaitsekulusid suurendati 130 miljoni liti (u 37,7 miljoni euro) võrra. Selle tagajärjel suureneb eelarve puudujääk 20 miljoni liti võrra. Lisarahaga suurendatakse riigi kaitsevõimet ja täidetakse kohustusi NATO liitlaste ees. Leedul on kavas osta kantavaid õhu- ja tankitõrjesüsteeme. Kaitsekulusid soovisid suurendada kaitseministeerium ja president Venemaa Ukraina-agressiooni tõttu. Seimi spiiker Loreta Graužinienė leidis, et ohtu riigile pole.

BNS, 28.05.2014, „Leedu Seimi spiiker ei pea kaitsekulude suurendamist vajalikuks".

BNS, 10.07.2014, „Leedu parlament kiitis heaks kaitsekulude suurendamise".

Seim võttis 69 poolthäälega vastu seadusemuudatused allikakaitse tugevdamiseks. Presidendi Dalia Grybauskaitė väljapakutud muudatused näevad ette, et kohtul on õigus nõuda ajakirjanikult oma allikate avaldamist ainult juhul, kui see on pidanud istungi ajakirjaniku vastuargumentide ärakuulamiseks ning kui allika tuvastamiseks on kõik muud vahendid ammendatud. President pakkus muudatused välja seoses uudisteagentuuri BNS tegevuse uurimisega, mille käigus taheti tuvastada väidetavat riigisaladuse lekitajat.

BNS, 10.07.2014, „Leedu Seim võttis vastu allikakaitset tugevdavad seadusmuudatused".

Seimas of the Republic of Lithuania, 10.07.2014, „The Seimas revised the provisions on confidentiality of the source of information". – http://goo.gl/FbF5tM

Seim seadustas rituaalse loomatapu, et aidata Venemaa impordikeelu tõttu kannatavatel loomakasvatajatel liha araabia riikide ja Iisraeli turgudele müüa.

Valitsuse algatatud eelnõu toetas pärast elavat vaidlust 57, selle vastu oli neli seimiliiget, 11 jäi erapooletuks. Venemaa kehtestas Euroopa Liidu põllumajandustoodetele embargo vastuseks talle Ukraina kriisi tõttu rakendatud karistusmeetmetele.

AFP-BNS, 23.09.2014, „Leedu Seim seadustas rituaalse loomatapu".

Liibanon

Aprilli alguses võttis parlament vastu koduvägivalda kriminaliseeriva seaduse. Seaduse vastuvõtmisele eelnes naisõiguslaste pikaaegne selgitustöö. Naisõiguslased kritiseerisid seadust, mille valmimist mõjutasid usuorganisatsioonid. Näiteks pole seaduses mainitud abielusisest vägistamist.

Jurist, 02.04.2014, „Lebanon parliament passes domestic violence law". – http://goo.gl/PB5p1A

Liibüa

Juunis toimusid Esindajatekoja valimised, kus ei osalenud parteid, vaid ainult sõltumatud kandidaadid. Ajutine Esindajatekoda asendab varasemat, samuti ajutist islamistide enamusega Rahvuskongressi. 200-liikmelise seadusandliku kogu 12 kohta jäid täitmata ning valimiskomisjon otsustas, et järelvalimisi ei korraldata. Valimisaktiivsus oli 42 protsenti. Kuna nii Benghazis kui ka pealinnas Tripolis jätkusid relvakokkupõrked, kogunes Esindajatekoda Tobrukis. Islamistidest saadikud ja nende liitlased Lääne-Liibüast Misrata linnast boikoteerisid Tobruki tseremooniat, nimetades seda põhiseadusevastaseks. Tobruki linna kogunes väidetavalt umbes 160 rahvaesindajat 188 valitust, kuid osa lahkus hiljem. Septembris kinnitati ametisse uus valitsus, kuid pealinnas Tripolis tegutsevad konkureerivad parlament ja valitsus.

AFP-BNS, 04.08.2014, „Liibüa uus parlament pidas Tobrukis avaistungi".

Inter-Parliamentary Union, „Libya". – http://goo.gl/ bKBFcm

Reuters, 02.10.2014, „Libya's runaway parliament seeks refuge in Tobruk bubble". – http://goo.gl/TYayOQ

Läti

Juunis lisas Seim põhiseadusele preambuli. Seda toetas 69 ja vastu oli 28 seimisaadikut. Vastu hääletasid opositsioonilise vasakpoolse Üksmeele Keskuse liikmed. Preambul piiritleb Läti põhiseaduse olemust ning riigi eksistentsi ja tulevase arengu eesmärke. Mainitakse lätlaste kindlat soovi säilitada oma riiki, keelt ja kultuuri läti rahvuse säilimiseks ja kõigi elanike heaolu tagamiseks; vastupanu okupatsioonile ning totalitaarsete kommunistlike ja natsistlike režiimide kuritegude hukkamõistu.

BNS, 19.06.2014, „Läti parlament kiitis heaks põhiseaduse preambuli".

Latvijas Republikas Saeima, 20.06.2014, „Saeima expands the Constitution with a preamble". – http://goo.gl/dk4npZ

Juulis otsustas Seim suurendada riigi kaitsekulutusi 2020. aastaks kahe protsendini sisemajanduse kogutoodangust. Kaitsekulutusi on kavas tõsta järk-järgult, 2015. aastal eraldatakse riigikaitsele vähemalt üks protsent, praegu on see umbes 0,91 protsenti SKT-st. Läti kaitsekulutused on NATO riikide madalamaid.

BNS, 03.07.2014, „Läti kaitsekulud kasvavad 2020. aastaks 2 protsendini SKT-st".

Seimivalimistel sai parteidest suurima toetuse venekeelse elanikkonna seas populaarne sotsiaaldemokraatlik partei Koosmeel (24 kohta), Ühtsus sai 23, Roheliste ja Talurahva Liit 21, konservatiivne Rahvuslaste Ühendus/Isamaale ja Vabadusele/LNNK 17, Läti Regioonide Liit 8 ja Südamest Lätile 7 kohta. Võimu-koalitsioon eesotsas peaministri Laimdota Straujuma Ühtsusega säilitas oma positsiooni. Sajakohalisse Seimi pürgis sel korral 1156 kandidaati 13 nimekirjas. Turvalisusriskidele viidates ei korraldatud e-hääletust. Valimisaktiivsus oli 58,9 protsenti.

BNS, 01.10.2014, „Läti parlamendikomisjon lükkas e-hääletuse tagasi".

ERR Uudised, 05.10.2014, „Lätis kogus enim hääli Koosmeele erakond, kuid ilmselt jätkab koalitsioonis praeguse peaministri partei Ühtsus". – http://goo.gl/bDlfCo

Latvijas Republikas Saeima, 04.11.2014, „Mandates of MPs of the 12th Saeima approved". – http://goo.gl/vBspvI

Inter-Parliamentary Union, „Latvia". – http://goo.gl/ D36o0B

Makedoonia

Aprillis toimunud ennetähtaegsed valimised tingis koalitsioonipartnerite suutmatus ühise presidendikandidaadi osas kokkuleppele jõuda. Valimised kinnitasid jätkuvat toetust valitsevatele konservatiividele. Partei VMRO-DPMNE juhitud valimisliit sai 123-kohalises parlamendis 61 kohta. Valida oli 14 partei ja valimisliidu vahel, neist 6 said esindatuse parlamendis. Valimisaktiivsus oli 63 protsenti. Samal ajal toimunud presidendivalimistel valiti tagasi ametisolev riigipea, konservatiiv Gjorge Ivanov. Juunis toetas parlament 77 poolthäälega senise peaministri Nikola Gruevski jätkamist.

AFP-BNS, 28.04.2014, „Makedoonia konservatiivid kuulutasid võitu üldvalimistel".

AP-BNS, 19.06.2014, „Makedoonia parlament kinnitas ametisse konservatiivse valitsuse".

Inter-Parliamentary Union, „The Former Yugoslav Republic of Macedonia". – http://goo.gl/mCJbw0

Mehhiko

Nii Esindajatekoda kui ka Senat kiitsid pärast mitu kuud kestnud debatte heaks energiareformi, mis avab riigi nafta- ja gaasitööstuse era- ja välisinvesteeringutele. Mehhiko riigiettevõttel Pemex on olnud energiaressursside uurimiseks ja kasutamiseks 75 aastat monopol. Reformi võimaldamiseks muudeti eelmisel aastal põhiseadust. Eelnõu vastu on vasakpoolsed Demokraatlik Revolutsioonipartei ja Tööpartei, kelle väitel röövitakse riik monopoli kadumisel loodusvaradest, eriti naftast paljaks.

AFP-BNS, 22.07.2014, „Mehhiko Senat kiitis heaks nafta- ja gaasireformi seaduse".

RT, 12.08.2014, „Mexico signs energy reform into law ending 76yr monopoly". – http://goo.gl/laJwR8

Investing.com, 06.08.2014, „Mexico passes oil and gas reform laws". – http://goo.gl/yI07BP

Moldova

Juulis ratifitseeris parlament assotsiatsioonileppe Euroopa Liiduga. Moldova parlamendis toetas assotsiatsioonileppe kinnitamist 59 liiget, neli hääletas vastu. Kommunistid, kellel on 38 kohta, lahkusid protesti märgiks saalist.

AP-BNS, 02.07.2014, „Moldova parlament ratifitseeris EL-iga sõlmitud assotsiatsioonileppe".

Norra

Norrast sai esimene nüüdisaegne Euroopa või NATO riik, kus sõjaväekohustus on sooneutraalne. Storting muutis ajateenistuse kohustuslikuks ka naistele, esimesed uue seaduse alusel sõjaväkke kutsutud naised asuvad ajateenistusse 2016. aastal, eeldatavalt aastaseks perioodiks. Vabatahtlikult on Norra naised ajateenistuses osalenud 1976. aastast. Praegu läbib ajateenistuse umbes iga kuues norralane. Naiste osakaal on olnud ligikaudu 10 protsenti kõigist ajateenistuse läbinutest.

Deutsche Welle, 14.10.2014, „Norway's military conscription becomes gender neutral". – http://goo.gl/Fy7vd9

Prantsusmaa

Parlamendi mõlemad kojad kiitsid heaks kriminaalseadustiku muudatused, mida Rahvaliikumise Liit pidas kohtunikele liiga suurte õiguste andmise tõttu põhiseadusevastaseks ning esitas Konstitutsiooninõukogule taotluse seadust analüüsida. Konstitutsiooninõukogu tunnistas seaduse põhiseadusele vastavaks. Näiteks kaotatakse muudatustega miinimumkaristus, selle asemel kasutatakse edaspidi individuaalset lähenemist. Seaduses pööratakse rõhku ka vabanenud vangide sotsialiseerimise tagamise meetmetele, kohtunik võib karistuse kandnud isikule esitada täiendavaid järelevalvelisi piiranguid. Vanglakaristuse võib teatud juhtudel asendada kriminaalhooldusega. Lisati ka kuriteoohvrite õigusi parandavad sätted.

Legifrance, 17.08.2014, „LOI n° 2014-896 du 15 août 2014 relative à l'individualisation des peines et renforçant l'efficacité des sanctions pénales". – http://goo.gl/8fV0zc

The Library of Congress, 02.09.2014, „France: major reform of penal code". – http://goo.gl/lKkwxA

Septembris valiti kaudsetel valimistel pooled Senati liikmetest (178 senaatorit). Kui kolm aastat tagasi said Senatis esmakordselt ülekaalu vasakpoolsed, siis nüüd võitsid paremjõud taas enamuse. Esimest korda jõudis Senatisse ka parempopulistlik Rahvusrinne.

AFP-BNS, 29.09.2014, „Prantsuse Senatis said enamuse taas konservatiivid".

Rootsi

Septembris toimunud Riksdagi valimistel võitis opositsioon, mis sai parlamendis 159 kohta 349-st. Viimased kaheksa aastat Rootsit valitsenud paremtsentristlik koalitsioon kogus 141 kohta. Valimistel olid vastamisi paremtsentristlik võimuliit, kuhu kuulusid peaministripartei moderaadid (84 kohta), liberaalid (19 kohta), Keskpartei (22 kohta) ja kristlikud demokraadid (16 kohta) ning opositsioon, mille moodustasid sotsiaaldemokraadid (113 kohta), rohelised (25 kohta) ja Vasakpartei (21 kohta). Immigratsioonivastane partei Rootsi Demokraadid kahekordistas oma senise toetuse ja sai 49 kohta. Valimisaktiivsus oli 85,8 protsenti. Oktoobris toetas peaministriks kandideerivat sotsiaaldemokraati Stefan Löfvenit 132 Riksdagi liiget (vastu oli 49). Poolt hääletasid sotsiaaldemokraadid ja nende koalitsioonipartner rohelised. Vähemusvalitsusel on parlamendis 137 kohta.

AFP-STT-BNS, 15.09.2014, „Rootsi parlamendivalimised võitis opositsioon".

Inter-Parliamentary Union, „Sweden". – http://goo.gl/ P8P2Z1

STT-BNS, 02.10.2014, „Rootsi parlament kinnitas Stefan Löfveni peaministriks".

Sweriges Riksdag, „The 2014 election". – http://goo. gl/fikSQd

Saksamaa

Nii Bundestag kui ka Bundesrat nõustusid miinimumpalga kehtestamisega. Bundestagis hääletas 8,5 euro suuruse tunnipalga miinimumi kehtestamise poolt 535 ning vastu oli viis liiget. Erapooletuid oli 61. Aastast 2015 kehtima hakkavat määra hakatakse iga kahe aasta tagant korrigeerima. Miinimumpalga esmakordne kehtestamine oli üks kantsler Angela Merkeli kolmanda ametiaja olulisemaid eesmärke.

AFP-BNS, 03.07.2014, „Saksa Bundestag kiitis heaks miinimumpalga kehtestamise".

Die Bundesregierung, 11.07.2014, „Gesetzlicher Mindestlohn beschlossen". – http://goo.gl/ZsN3TM

Sierra Leone

Parlament muutis ebolahaigete varjamise kuriteoks, mille eest võib mõista kuni kaheaastase vangistuse. Justiitsministeeriumi kinnitusel on range seaduse eesmärgiks surmava epideemia peatamine. Teatud osa elanikkonnast ei usalda tervishoiusüsteemi ja võimuesindajaid ning on haigete ravile toimetamise vastu.

AFP-AP-BNS, 24.08.2014, „Sierra Leone parlament muutis ebolahaigete varjamise kuriteoks".

Slovakkia

Slovakkia parlament sätestas põhiseaduses abielu mehe ja naise vahelise liiduna. Seadusemuudatuse poolt hääletas 123 ja vastu 18 parlamendiliiget. Eelnõu algatasid peaminister Robert Fico vasakpoolsed ja opositsioonilised kristlikud demokraadid.

AFP-BNS, 04.06.2014, „Slovakkia keelustas homoabielud".

Jurist, 05.06.2014, „Slovakia amends constitution to define marriage as between one man and one woman". – http://goo.gl/eXS51v

Sloveenia

Mais astus parteijuhi positsiooni kaotamise tõttu tagasi peaminister Alenka Bratušek. Poliitilise kriisi tõttu korraldatud parlamendi alamkoja Rahvusassamblee ennetähtaegsetel valimistel sai enim kohti vastloodud Miro Cerari Partei (36 kohta 88-st valitavast kohast). Korruptsiooni eest vangi mõistetud endise peaministri Janez Janša Sloveenia Demokraatlik Partei sai 21 kohta. Parlamenti pääses seitse parteid. Uueks peaministriks kinnitatud Miro Cerar pani kokku uue, kolmest parteist koosneva valitsuse. Cerar lubas ületada poliitilise ummikseisu parem- ja vasakjõudude vahel ning lõpetada poliitilise kriisi. Vanglakaristust kandval Janez Janšal lubati parlamendi avaistungil osaleda, kuid oktoobris hääletasid parlamendiliikmed tema mandaadist ilmajätmise poolt.

AFP-BNS, 31.07.2014, „Karistust kandval Janšal lubati parlamendi avaistungit külastada".

AFP-BNS, 19.08.2014, „Sloveenia president nimetas Cerari peaministriks".

AFP-BNS, 16.10.2014, „Sloveenia parlament peatas vangistatud ekspeaministri saadikumandaadi".

Inter-Parliamentary Union, „Slovenia". – http://goo.gl/ XH8ax8

Suurbritannia

Suurbritannia parlamendi alamkoja riigikaitsekomisjoni hinnangul ei ole NATO valmis Venemaa sõjaohuga toime tulema ja peab kohanema, et olla valmis vastama ka „ebakonventsionaalsetele rünnakutele" liikmesriikide vastu. Komisjoni liikmed nõudsid suuremat panustamist eriti haavataval positsioonil olevate Balti riikide kaitsesse. Riigikaitsekomisjoni raport kutsus allianssi üles viima Balti liikmesriikidesse alalised väed ja sõjatehnika ning seadma regioonis sisse staabi.

AFP-STT-BNS, 31.07.2014, „Britid nõudsid suuremat panustamist Balti riikide kaitsesse".

Oktoobris toetas alamkoda mittesiduval hääletusel Palestiina riigi tunnustamist. Palestiina tunnustamist toetas 274 ja selle vastu oli 12 parlamendiliiget. Debatt pälvis elava rahvusvahelise huvi, eriti kuna ka Rootsi valitsus teatas soovist tunnustada Palestiina riiki. Suurbritannia ei tunnista Palestiinat kui riiki, kuid on teatanud, et võib seda teha, kui see aitab kaasa rahu saavutamisele.

ERR Uudised, 14.10.2014, „Briti parlamendi alamkoda avaldas toetust Palestiina riigile". – http://goo.gl/LIsda4

Tai

Mais saatis Tai sõjaväehunta laiali valitsuse ja Senati ning võttis endale seadusandliku võimu. Tai relvajõudude ülem Prayut Chan-o-cha peatas 2007. aasta põhiseaduse kehtivuse (v.a monarhiat käsitleva peatüki osas) ning haaras pärast kuid kestnud poliitilist kaost riigis võimu enda kätte. Suvel anti välja ajutine põhiseadus ja sõjavägi määras 200-kohalise üleminekuparlamendi liikmed. Seadusandlik kogu peaks tegutsema ühe aasta. Üleminekuparlament valis peaministriks kindral Prayut Chan-o-cha.

AFP-BNS, 24.05.2014, „Tai hunta võttis endale seadusandliku võimu".

ERR Uudised, 21.08.2014, „Tai peaministriks nimetati riigipöörde läbi viinud kindral". – http://goo.gl/oKo40s

Tuneesia

Oktoobri lõpus toimunud parlamendivalimised võitis ilmalik partei Nidaa Tounes ehk Tuneesia Kutse. Esialgsetel andmetel võitis partei 217 parlamendikohast 85. Islamistlik võimupartei Ennahda sai 69 kohta. Tuneesia üleminekut demokraatiale pärast 2011. aasta rahutusi on peetud edulooks regioonis.

ERR Uudised, 30.10.2014, "Tuneesia parlamendivalimised võitis ilmalik partei". – http://goo.gl/uWKN0C

Türgi

Parlament andis valitsusele loa viia relvajõud Süüriasse ja Iraaki võitlema äärmusrühmitusega Islamiriik. Selle poolt oli 298 seadusandjat. Ühtlasi lubati

samaks otstarbeks võõrvägede liikumist läbi Türgi. Aasta aega kehtiv mandaat on väga ulatuslik, kuid ei kohusta Türgit relvajõude Süüriasse ja Iraaki saatma.

AFP-BNS, 02.10.2014, „Türgi parlament näitas rohelist tuld sõjategevuseks Iraagis ja Süürias".

Ukraina

Septembris ratifitseeris Ülemraada Euroopa Liiduga sõlmitud assotsiatsioonileppe. Leppe poolt hääletas 355 saadikut. Samaaegselt ratifitseeris leppe ka Euroopa Parlament. Vabakaubanduslepingu jõustamine otsustati poolte kokkuleppel lükata edasi 2016. aastani. Leppe peavad ratifitseerima ka EL-i liikmesriigid.

AFP-BNS, 16.09.2014, „Ukraina parlament ratifitseeris assotsiatsioonileppe EL-iga".

Ülemraada võttis vastu seaduse, mis annab riigi separatistlikule idaosale kolmeks aastaks piiratud autonoomia, näiteks õiguse kasutada riiklikes institutsioonides vene keelt ja korraldada kohalikud valimised. Presidendi esitatud eelnõu oli osa 5. septembril separatistidega sõlmitud rahuleppest viis kuud kestnud verise konflikti lõpetamiseks. Ettepanekud peaks soodustama detsentraliseerimist, tagades samal ajal riigi suveräänsuse, territoriaalse terviklikkuse ja iseseisvuse.

AFP-BNS, 16.09.2014, „Ukraina parlament kiitis heaks idaosa omavalitsuse seaduse".

Oktoobri lõpus toimunud Ülemraada ennetähtaegsetel valimistel said suure toetuse Euroopa-meelsed parteid. President kuulutas valimised välja pärast valitsuskoalitsiooni lagunemist. Üllatuslikult sai presidendi Petro Porošenko Blokk oodatust vähem hääli, kuid seda kompenseeris peaminister Arseni Jatsenjuki uue partei Rahvarinde toetus. Valimistel tugevat opositsiooni ei olnud. Valimised andsid riigile parempoolse parlamendi, mis võimaldab presidendil oma lubadusi ellu viia.

AFP-Interfax-BNS, 14.09.2014, „Ukraina läänemeelsed juhid koonduvad uutesse poliitjõududesse".

Jurist, 26.10.2014, „Ukraine election results in large support for pro-European party". –http://goo.gl/VufQBf

ERR Uudised, 27.10.2014, „ERR Ukrainas: üllatav oli Porošenko Bloki oodatust palju väiksem häälte arv". – http://goo.gl/CwWJ6R

Ungari

Aprillis toimunud parlamendivalimised võitis taas peaminister Viktor Orbáni Fidesz-KDNP partei, mis sai 199-kohalises parlamendis 133 kohta. Ungari Sotsialistliku Partei juhitud valimisliit sai 38, opositsiooniline parempoolne partei Jobbik 23 kohta. Partei Poliitika Võib Olla Teistsugune sai 5 kohta. Esimest korda

rakendati 2012. aastal vastu võetud valimisseadust. Ühemandaadilistest enamusvalimise põhimõtet järgivatest ringkondadest valiti 199-st saadikust 106, ülejäänud 93 mandaati jaotati parteinimekirjadele antud häälte alusel. Valimisaktiivsus oli 61,7 protsenti.

ERR Uudised, 07.04.2014, „Ungari valimised võitis etteaimatavalt valitsev partei". – http://goo.gl/RDorci

Inter-Parliamentary Union, „Hungary". – http://goo.gl/ NWierJ

Juunis võttis parlament vastu seadusemuudatused, mis kehtestasid meediale 40 protsendini ulatuva reklaamimaksu. Maks kehtestati väidetavalt koolide arengu rahastamiseks. Reklaamimaksuseadus võeti vastu 144 poolthäälega, vastuhääli anti 30.

AFP-BNS, 11.06.2014, „Ungari parlament kiitis heaks reklaamimaksu".

Venemaa

Aprillis kiitis Föderatsiooninõukogu heaks seaduse, mis võrdsustab blogijad sisuliselt ajakirjanikega. Blogijad, kelle veebilehte vaadatakse päevas üle 3000 korra, peavad oma isiku avalikustama. Sotsiaalmeedia väljaanded peavad kasutajate andmeid pool aastat säilitama. Tegemist oli osaga massimeediat ja internetti puudutavatest seadusemuudatustest, mis on põhjustanud demokraatiameelsete aktivistide ja tehnoloogiaspetsialistide meelepaha. Pärast eelnõu vastuvõtmist Riigiduumas lõpetas otsingumootor Yandex blogide kasutatavuse statistika näitamise.

RT, 29.04.2014, „Upper House passes new 'blogger bill' despite protests from industry, rights officials". – http://goo.gl/keH9Sn

Juunis tühistas Föderatsiooninõukogu president Vladimir Putini soovil volitused relvajõudude kasutamiseks Ukraina pinnal. Ettepaneku poolt hääletas 153 ülemkoja liiget, vastuhääli anti üks. Presidendi sõnul on ta huvitatud tingimuste loomisest Ukraina rahuprotsessiks.

Interfax-AFP-BNS, 25.06.2014, „Vene parlament tühistas armee Ukrainasse saatmise volitused".

Septembris kiitis Riigiduuma ilma debatita heaks eelnõu välisosaluse piiramisest meediaettevõtetes 20 protsendile. Lisaks ei tohi meediaettevõtteid asutada välismaalased, kodakondsuseta ja topeltkodakondsusega isikud. Eelnõu läbis Riigiduumas kiirelt kaks lugemist, selle vastu hääletas vaid kaks parlamendiliiget. Seaduse kiitis heaks ka Föderatsiooninõukogu ning allkirjastas president. Seadus jõustub 2016. aastast, ettevõtetel on aega ümberkorraldusteks 2017. aastani.

AFP-BNS, 26.09.2014, „Vene parlament kiitis heaks välisosaluse piiramise meedias".

RIA Novosti, 15.10.2014, „Putin limits foreign capital's participation in Russian media: government". – http:// goo.gl/ilYs6P

Pilguheit parlamendiraamatukogu 25 aasta tegevusele

Karmen Linask (RiTo 30), Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse juhataja

Eesti Rahvusraamatukogu täidab juba 25 aastat ka parlamendiraamatukogu rolli, koondades riigivalitsemiseks vajalikku kirjandust, andmebaase ja luues infoportaale.

Tänavu sügisel täitus 25 aastat ajast, mil ENSV Ülemnõukogu taastas Eesti Rahvusraamatukogu kui parlamendiraamatukogu staatuse ja koos sellega auväärse ülesande pakkuda infoteenuseid parlamendile ja valitsusele.

Rahvusraamatukogu alguseks loetakse 18. detsembrit 1918, mil Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus otsustas asutada Riigiraamatukogu. Peamiselt õigus- ja muud riigivalitsemiseks vajalikku kirjandust sisaldav raamatukogu asus Toompea lossis ja seda said kasutada vaid Riigikogu liikmed.

Tänapäeva parlamendiraamatukogul on täita märksa suurem roll: tagada Riigikogu ja teiste riigiasutuste infoteenindus ning pakkuda teenuseid ka laiemale üldsusele. Eesti on maailmas üks väheseid riike, kus rahvusraamatukogu täidab ka parlamendiraamatukogu ülesandeid. Sarnaste näidetena on tuua vaid Jaapani rahvusraamatukogu ja USA Kongressi raamatukogu. Soome Eduskunna raamatukogu täidab rahvusraamatukogu rolli õigus- ja teiste sotsiaalteaduste alal.

Parlamendi teenindamiseks mõeldud parlamendi informatsiooniosakond, kus töötas 11 inimest, loodi 1991. aastal. Praegu on parlamendiinfo keskuse koosseisus 35 töötajat, keskuses on kuus töörühma: teatmeinfo, rahvusvaheliste organisatsioonide, õigusinfo, majandus- ja poliitikainfo, Euroopa Liidu ja väljaannete töörühm. 1. septembril 1991 avati esmavajaliku õigus- ja poliitikakirjanduse koguga lugemissaal Riigikogu hoones. Hakati koostama esimesi artiklikirjete andmebaase ajaloo, poliitika, majanduse ja õiguse teemadel. Esimene andmebaas kandis nime „Aktuaalset poliitikas".

Aktiivselt tehti rahvusvahelist koostööd ja saavutati kokkulepped Euroopa Ühenduse, ÜRO, Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni ja Maailmapanga depookogude loomiseks. Depoostaatus tagas nimetatud organisatsioonide trükiste tasuta saamise ning võimaluse kasutada soodsatel tingimustel nende andmebaase. Koostööd arendati ka teiste riikide parlamendiraamatukogude ja rahvusvaheliste raamatukoguorganisatsioonidega nagu näiteks IFLA parlamendiraamatukogude sektsioon.

Parlamendiraamatukogu areng on toimunud stabiilselt koos ühiskonna arenguga. Kogusid ja teenuseid on kujundatud seadusandja vajaduste järgi. Kui 1990-ndate alguse suuremateks uuendusteks olid andmebaaside loomine ja CD-ROM-andmebaaside kasutuselevõtt, sest interneti levik ei olnud veel nii laialdane, siis nüüdseks oleme jõudnud pilveteenuse, andme- ja tekstikaeveni. Pelgalt info

otsimine ja bibliograafiliste andmete kättesaadavaks tegemine on liikunud info tsentraliseerimise ning analüütilisema ja proaktiivsema tegevuseni.

Õigusraamatukogu

Parlamendiraamatukogud on tihti riigikesksed õigusraamatukogud, mis eeldavad tugevat õigusalast kogu nii raamatute kui ka andmebaaside näol.

Õiguskirjanduse kogu loomisel saadi 1990-ndate algupoolel suurt abi USA Kongressi Raamatukogult ja Austria valitsuselt. Hiljem loodi koostöösuhted justiitsministeeriumi ja õiguskantsleri bürooga, kelle abi erialareferendid kasutavad kirjanduse ostuvalikute tegemisel.

1992. aastal alustati infoteenindusega Rahvusraamatukogu 6. korruse õiguskirjanduse saalis, hangiti Eesti õigusaktide andmebaasi ESTLEX kasutusõigus ja alustati õigusbibliograafia koostamisega. „Bibliographia Iuridica Estonica 1918–1940" ilmus 1994 ja sai ka Eesti Kultuurifondi aastapreemia. Õigusbibliograafia järgmine väljaanne kajastas perioodi 1988–1993, sellele järgnesid eraldi nimestikud iga aasta kohta. Esialgu kajastas õigusbibliograafia Eestis ilmunud õiguskirjandust, Eesti õigusteadlaste töid ja Eesti õigussüsteemi kohta välismaal ilmunud kirjutisi, hiljem lisandusid bakalaureuse-, magistri- ja doktoritööde andmed. Tehnoloogiliste võimaluste arenedes avati 2004. aastal trükiväljaande kõrvale bibliograafiline andmebaas, lühendatult BIE (bie.nlib.ee). Andmebaasi on aktiivselt arendatud ja täiendatud, lisandunud on puuduvad andmed trükiväljaannetest, aastad 1900–1917 ning otselingid täistekstidele. Nõudlus Eesti õiguskirjanduse järele just ajaloolisest vaatenurgast on saanud põhjuseks, et andmebaasi hakati sisestama ka infot nõukogude perioodi õigusväljaannete kohta. Nüüd on õigusbibliograafia kättesaadav nii iga-aastase võrguväljaandena kui ka artikleid ja raamatuid sisaldava andmebaasina.

Referaatväljaande „Summaria Socialia" koostamist alustati 1998. aastal. Seal tutvustati välisajakirjades ilmunud artikleid Eesti jaoks aktuaalsetel teemadel: poliitika, majandus, õigus. Kasvav huvi õiguse teemade vastu viis 2001. aastal eraldi väljaande „Summaria Iuridica" koostamiseni.

Lisaks hangitakse ka teiste riikide olulisi õigusalaseid artikli- ja raamatute täistekstandmebaase nagu näiteks Beck-online, Westlaw ja HeinOnline. Kasvanud on e-raamatute osakaal nii õiguse kui ka poliitika, majanduse ja teistes valdkondades.

Rahvusvahelised organisatsioonid

Parlamendiraamatukogu üks seadusjärgne roll on olla rahvusvaheliste organisatsioonide (RVO) depookogu. Praegu on rahvusraamatukogu 13 RVO hoiukogu (ILO, IMF, UNESCO jt), lisaks leidub veel mitmete organisatsioonide dokumente (NATO, EFTA jt). RVO materjalide koondamist õiguskirjanduse lugemissaali alustati 1993, aasta hiljem loodi RVO talitus, mille ülesanne oli vastavat kirjandust süstematiseerida, temaatilistele päringutele vastata ja artiklite

andmebaasi pidada. Nüüd on lugemissaal ümber nimetatud õigusteaduse ja rahvusvaheliste organisatsioonide saaliks.

1998. aastal, mil infonõudlus Euroopa Liiduga ühinemise ettevalmistamise tõttu oluliselt kasvas, loodi koostöös Riigikantseleiga Euroopa Liidu infokeskus. Nüüdseks on see osaks parlamendiinfo keskusest. Euroopa Liidu lugemissaalis raamatukogu 5. korrusel on tutvumiseks pakkuda üle 9000 raamatu ja 100 ajakirjanimetuse. Keskuse teenuseid kasutatakse aktiivselt, juba 14 aastat töötab tasuta euroinfo telefon, kus kõigil huvilistel on võimalik saada vastuseid Euroopa Liiduga seotud küsimustele. Võrreldes liitumiseelse ja -järgse ajaga kasutatakse telefoni siiski vähem. Sageli helistatakse, kui ei teata, millise institutsiooni poole oma küsimuses pöörduda ja sealt saadakse juhised edasiseks. Viimastel aastatel on keskus koondanud jõud kodulehe elik.nlib.ee arendusele. Alates 2009. aastast tegutseb infokeskus Euroopa dokumendikeskusena (EDK) Euroopa Komisjoni võrgustikus, mille ülesanne on Euroopa Liitu ja selle tegevuspõhimõtteid käsitleva teabe kättesaadavaks tegemine.

Uued suunad andmebaasides

Juba 1990-ndate keskpaigast hakati koostama artiklite andmebaase, nagu näiteks SEADUS, VESEADUS (vene seadus), MAJPOL (majandus- ja poliitikaartiklid) ja EMOR (sotsioloogia- ja meediaartiklid). Järgnevatel aastatel andmebaaside hulk suurenes, lisandus RVO ja üldisi teemasid käsitlev Varia andmebaas. Kõik andmebaasid olid bibliograafilised ja kättesaadavad vaid kohtarvutitest. Hakati otsima uusi keskkondi, mille vahendusel andmebaase lugejatele paremini kättesaadavaks teha. 2009. aastal alustati artiklikirjete sisestamisega andmebaasi ISE (ise.elnet.ee). Uus andmebaas oli internetipõhine ja seda täiendasid mitmed raamatukogud. Parlamendiinfo keskuse vastutusalasse jäi ühiskonnateaduste osa. Tänase päevani täiendatakse andmebaase Parlamentarism ja Bibliographia Iuridica Estonica. Lisaks koostatakse Vabariigi Presidendi Kantselei tellimusel presidendi bibliograafia andmebaasi. Andmebaasi arendusena on kõik kirjed seotud raamatute elektronkataloogiga ESTER. Kui väljaanne on digitaalselt kättesaadav, on ESTER-i kataloogi kaudu võimalik lugeda ka artikli täisteksti, mis asub digitaalarhiivis DIGAR või mõnes muus keskkonnas.

Nüüd on artiklite andmebaaside maastikul taas puhumas uued tuuled. 1. oktoobril 2014 avas rahvusraamatukogu uue DIGAR Eesti ajalehed portaali, mis ühendab bibliograafilise andmebaasi ja täistekstid. Tänapäevase ja kasutajasõbraliku kasutajaliidese kaudu saab ajalehtede portaalis otsida nii väljaandeid kui ka ajalehtedes avaldatud artikleid, lugeda täistekste, lisada artiklitele märksõnu, koostada leitud artiklitest nimestikke, saata andmeid e-postile ning jagada leitud informatsiooni sotsiaalse veebi kaudu. Olulisim väärtus ongi vanade ajalehtede täistekstotsingu võimalus. Kui varem tuli kasutada erinevaid bibliograafilisi andmebaase, siis nüüd on kõik ühes kohas ning kasutaja sisestatud sõna alusel jõuab ekraanile tulemus, mis kajastab ajalehtedes sisalduvat läbi aastakümnete. Eesmärk, et kõik ajalehtedes esinevad sõnad oleksid otsitavad, on seotud samuti tehnoloogia ja automaatse tekstituvastuse arenguga. Esialgu ei kata DIGAR Eesti ajalehed veel aastaid 1944–2013. Praegu on portaali kaudu kättesaadav enamik 2014 ilmunud ajalehti, osaliselt ka periood 1821–1944.

DIGAR ajalehtede portaali sisu kättesaadavus

I periood (01.01.2014–) – sisaldab enamikku Eestis ilmuvatest ajalehtedest: päevalehed, nädalalehed, maakonna- ja muud kohalikud ajalehed, asutuste ja organisatsioonide ajalehed jne. Kõik artiklid on omaette üksustena leitavad.

II periood (1993–2013) – ajalehed lisatakse 2015. aasta jooksul. Seni soovitame sel perioodil avaldatud artikleid otsida Eesti artiklite andmebaasist ISE või digitaalarhiivist DIGAR.

III periood (1945–1992) – osaliselt kättesaadav. Avamise hetkel sisaldab vaid mõnda üksikut nimetust. Ajalehed lisatakse aja jooksul nimetuste haaval. Selle perioodi osas ootame kindlasti ka heade koostööpartnerite abi.

IV periood (1821–1944) – osaliselt kättesaadav. Tegemist on aadressil http://dea.nlib.ee asunud andmebaasi „Digiteeritud Eesti ajalehed" ainestuga, millest üle 100 000 lehekülje on juba uude keskkonda ümber tõstetud. Täismahus saab lugeda, lehitseda ja otsida näiteks väljaandeid Vaba Maa (1918–1938), Uudisleht (1927–1940), Virumaa Teataja (1925–1940) jne. Kõik DEA ajalehed kantakse uude portaali üle 2015. aasta jooksul.

V periood (1944–) – väliseesti ja koostööpartnerite (nt Tartu Ülikooli Raamatukogu estica ajalehtede kollektsioon) ainestu. Ajalehed lisatakse 2015. aasta jooksul.

Autorikaitse ja väljaandja seatud piirangute tõttu ei ole suurema osa väljaannete täistekstid vahetult pärast ilmumist vabalt kättesaadavad (mõned ei ole kättesaadavad ka hiljem). See tähendab, et neid ei saa välisvõrgus salvestada, alla laadida või vaadata. Et mitte kahjustada väljaandja kommertshuve, on väljaandja poolt määratud ajaks värsketele ajalehtedele kehtestatud juurdepääsupiirang, mis on visuaalselt tähistatud lukumärgiga. Rahvusraamatukogu ja Tartu Ülikooli Raamatukogu autoriseeritud töökohtadel on ka lukumärgiga väljaanded lugejale kohe kättesaadavad. Samal ajal on artiklite andmed vaatamata piirangutele alati kõikjalt leitavad.

Digitaalarhiiv DIGAR on hea uurimisallikas kõigile ajaloo- ja poliitikahuvilistele. Lisaks vanadele ajalehtedele on kättesaadav palju Eesti Vabariigi esimese perioodi kirjandust, sh näiteks Asutava Kogu ning I ja II Riigikogu istungjärkude protokollid. Protokollide digiteerimisega tegeletakse jooksvalt ning plaani on võetud ENSV Teataja ja ENSV Ülemnõukogu Teataja digiteerimine.

Väljaanded

Aastate jooksul on kujunenud Riigikogu Kantseleiga meeldiv koostöö Riigikogu tutvustavate väljaannete koostamise osas. Eeskuju on võetud ka teiste riikide, näiteks Rootsi ja Soome parlamentide väljaannetest.

Esimeseks väljaandeks oli 1993. aasta kevadel ilmunud Riigikogu teatmik, mis sisaldab Riigikogu liikmete lühiandmeid koos fotodega ning andmeid Riigikogu

komisjonide ja fraktsioonide koosseisude kohta. Täielikumaid andmeid Riigikogust pakub „101 lühielulugu", mis ilmub aastast 1999. Kindlasti väärib märkimist ka Rahvusraamatukogu koostatud „Valitud ja valitsenud: Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917–1999". Esimene Riigikogu kroonika aastate 1992/1993 kohta ilmus 1994. Väljaanne koondab andmeid Riigikogu struktuuri ja tegevuse kohta istungjärkude kaupa. 2007. aastal hakkas seda asendama Riigikogu aastaraamat. Riigikogu ühe koosseisu tegemised võtab kokku statistikakogumik. Ilmunud on neli väljaannet, VII–IX koosseisu kohta koondköide. Paar korda aastas ilmuvad Riigikogu voldikud eesti, vene, saksa ja inglise keeles.

Üheks mahukamaks ja ülevaatlikumaks erinevate rahvaesinduste tegevust kajastavaks väljaandeks võib lugeda aastal 2000 ilmunud „Riigikogu bibliograafiat", mis annab ülevaate parlamendi töö kajastamisest trükisõnas läbi aegade alates aastast 1917.

Alates 1997 ilmub „Riigikogu liikmete kirjutised", mis kajastab kõigi 101 parlamendiliikme meedias avaldatut. Nüüdseks on see igakuiselt täienev e-väljaanne lõimitud Riigikogu koduleheküljega. Operatiivsemalt saab Riigikogu liikmete, ministrite ja Euroopa Parlamendi saadikute ajakirjanduses avaldatust ülevaate iganädalaselt ilmuvast väljaandest „Nädal meedias".

Parlamendiraamatukogude oluline töölõik on tutvustavad väljaanded. Lisaks juba eespool jutuks olnud referaatväljaannetele „Summaria Socialia", „Summaria Iuridica" koostame Euroopa Liidu poliitikaid kajastavat temaatilist väljaannet „Summaria Europensia". Alates septembrist avaldame püsipäringust välja kasvanud võrguväljaannet „Ühiskonnauuringud", mis annab ülevaate ministeeriumide ja teiste avaliku sektori asutuste ning mõttekodade tehtud uuringutest ja väljaannetest.

Teenindus ja koolitus

Parlamenditeenindus on alati olnud spetsiifilisem kui raamatukogu tavateenindus ning eeldab täpsust, kiirust, konfidentsiaalsust ja ülimat asjatundlikkust. Päringutele vastamise aeg võib olla napp, mis tähendab kiiret ja kontsentreeritud tegevust. Lisaks tavapärasele raamatute laenutamisele koostame teemapakette, teeme teemamonitooringuid ja korraldame infootsingu koolitusi. Märksõnaks on alati personaalsus.

Parlamenti teenindatakse Toompea lossis asuvas lugemissaalis, kus asub tööks esmavajalik kirjandus. Kuid nii parlamendiliikmetel kui ka kõigil teistel huvilistel on alati hea võimalus külastada Rahvusraamatukogu peamajas asuvaid lugemissaale, kus kirjanduse valik on märksa laiem.

Omades kogemusi ja teadmisi erialaste kogude komplekteerimisest, oleme teinud koostööd mitme asutusega, näiteks osalenud Riigikogu arhiivi, Presidendi Kantselei raamatukogu ja Kaitseväe Peastaabi raamatukogu loomisel ja korrastamisel.

Rahvusraamatukogu kujunemine parlamendiraamatukoguks on olnud mitmekülgne ja huvitav. Olles teinud pikaajalist koostööd Riigikogu Kantseleiga ja vastanud parlamendi kõrgendatud infovajadusele, on hea meel, et saame sama professionaalselt teenindada kõiki Rahvusraamatukogu lugejaid. On positiivne, et sellises väikeses riigis nagu Eesti täidab kahte olulist funktsiooni üks raamatukogu. See tähendab, et kõik rahvusteavikud on kättesaadavad Riigikogule ja samal ajal on kõik riigivalitsemiseks vajalik erialakirjandus kasutamiseks kõigile meie lugejaile.

Jooksvalt saab parlamendiinfo keskuse tegevusel silma peal hoida sügisel avatud Facebooki-lehe abil https://www.facebook.com/parlamendiraamatukogu.

Tere tulemast Rahvusraamatukokku!

Arhiivinoppeid ja meenutusi Riigikogu Kantselei ajaloost

Küllo Arjakas (RiTo 30), Tallinna Linnaarhiivi juhataja

Riigikogu Kantselei tööst ja inimestest kõnelev artiklikogumik pakub huvitavat lugemist.

2014. aasta lõpupäevil jõudis trükikojast välja artiklite kogumik „Parlamendi parem käsi". Küllap on tegemist kauaoodatud jõulukingiga Riigikogu kantselei endistele ja praegustele töötajatele. Siit leiavad lugemisväärset teisedki, keda huvitab ühe olulise asutuse funktsioneerimise n-ö köögipool. Igal juhul on juba kogumiku pealkiri igati irriteeriv, tekitades kohe küsimuse – mis küll võiks olla parlamendi vasak käsi?

Kogumiku koostajaks on ettevõtmises algusest peale kaasas olnud Tõnu Kaljumäe. Ta on Riigikogu kantseleis töötanud alates selle moodustamise alguspäevist, oktoobrist 1992 ja praegu on ta avalike suhete osakonna infonõunik. Kaljumäe on enda peale võtnud ka ülevaateartiklid esinduskogude kantselei tegevusest aastatel 1919–1940, samuti viimase ülemnõukogu (1990–1992) kantselei ümberkujundamisest Riigikogu tugistruktuuriks.

Sama laadi asutustest erinevad raamatud

Sellise ettevõtmise puhul on esimene kontseptuaalse tähtsusega küsimus, kas tellida kantselei kohta ajalooline ülevaade või siis pigem ise, oma jõududele toetudes kokku panna kauaaegsete töötajate mälestuste kogumik. Võib nii ja naa, teatud plussid ja mõningased riskid on mõlema variandi puhul. Võimalik, et eelistus sellisele mälestuste raamatule sai otsest eeskuju ühest samalaadsest raamatust. Nimelt nägi 2012. aastal trükivalgust Kaidi Aheri koostatud kogumik „VPK. Vabariigi Presidendi Kantselei. Inimesed. Ajalugu. Institutsioon. Maja. Muutused. Tulemiste ja lahkumiste lood".

Vabariigi Presidendi Kantselei ja Riigikogu Kantselei on olemuselt sama laadi asutused. Raamatud on siiski märksa erinevamad: presidendi kantselei teoses on näiteks eraldi peatükk Kadrioru lossi sisekujundusest ja sisustuse muutustest, samuti on peatükk Maarjamaa ristist ning ümber on trükitud mitu korda raamatuna avaldatud president Pätsi kantseleiülema Elmar Tambeki mälestustest teatud lehekülgi. Presidendi kantselei ajalooraamatu üldine jaotus on koostatud puhtkronoloogiliselt, presidentide (Päts, Meri, Rüütel, Ilves) ametiaegade kaupa ning silmas on peetud just inimeste kantseleisse tööleasumise järjekorda. Selline lähenemine on igati arusaadav, sest presidendi vahetudes muutub ka suur osa presidendi kantselei *staff*'ist.

Osalt on kronoloogiline ka parlamendi kantselei raamat. Selle esimene ja kaunis mahukas osa hõlmab kantselei ajalugu aastatel 1919–1940. Teose teine osa hõlmab kantselei ajalugu 1990–2014, kusjuures teemakäsitluse põhivaldkondadeks on kantselei areng ning meenutused Riigikogu komisjonide töömailt. Lisandub veel

kaks plokki: „Kirev kantselei” ja „Lugusid siit ja sealt”. Omaette heaks leiuks on 1940. aastal valitud Riigivolikogu ja Eesti NSV Ajutise Ülemnõukogu kunagise stenografisti Erica-Gertrud Auna (snd 1897, srn 1996 Saksamaal) mälestused. Teose lõpus on ülevaade Riigikogu Kantselei töötajatest, kes seal ametis olnud enam kui üks aasta ning mõningast statistilist materjali (kantseleis ametikohtade arvu muudatused, personalistatistika põhinäitajad jm).

Ühtekokku on kogumikul aukartustäratavalt suur arv kaastöötajaid, 47, sh on paar kahasse kirjutatud artiklit. Sedavõrd arvuka ja kireva autorkonna artiklite ühtlustamine, korduste väljajätmine jms on nõudnud hoolikat toimetajatööd. Üldteada tees, et „iga möödaläinud päev ei ole mitte veel ajalugu” on autoreid sundinud vahet tegema olulisel ja ebaolulisel. Kindlasti ei olnud see kerge, sest kantselei tööst kirjutada ja veel huvipakkuvalt kirjutada on kaunis keerukas.

Meenutusi põnevatest seikadest ja inimestest

Mälestuste võlu, nagu teada, on esmajoones kujukates detailides. Neid on siia veidi jätkunud, alates igakuise palga väljamaksmise järjekorra pikkusest, komisjoni ruumidesse töölaua toomisest, käsitsi kirjutatud muudatusettepanekute järjestamisest komisjoni ettepanekutega, järjekorras ootamist komisjoni esimese arvuti taga või maatriksprinteri uskumatut aeglust, kus pressiteate väljatrükk võttis aega 10–15 minutit. Sedalaadi ja muidki tähelepanekuid võinuks ehk rohkemgi olla. Küllap on näiteks kultuurikomisjoni kauaaegsel töötajal Terje Põderil meeles Rahvusraamatukogu seaduse dramaatiline menetlemine Riigikogu VII koosseisus, kus mõni saadik jäi lõputult pikaks veninud koosoleku ajal magama ja kes just siis palus mõnda muudatusettepanekut hääletada. Küllap on riigikaitsekomisjoni kauaaegsel nõunikul Aivar Engelil meeles huvipakkuvaid tähelepanekuid nii mõnegi riigikaitsekomisjoni liikme kohta, olgu see komisjoni koosolekutest või mõnelt väljasõidult. Näikse, et suur autorkond on ilma vastava suuniseta pidanud vajalikuks neile teadaolevaid ning just rahvaasemikega seotud mõningad seigad välja jätta. Aga selline diskreetsus kuulub kantselei töötajate juurde.

Nagu ikka selliste kogumike puhul, jääb üheks küsimuseks, mida ja miks seal ei ole. Kogumikus on ühe korra mainitud Andres Metsaveeri. Seegi on üsna raamatu lõpus, Riigikogu spordisaali perenaise Urve Lindmaa mälestustes, kus Metsaveeri märgitakse keldri remonditööde alustajana. Metsaveer töötas parlamendi haldusteenistuses aastast 1993 kuni oktoobrini 2008, mil kaitsepolitsei mehe kinni pidas, kahtlustades teda soodustuste saamises ehitusettevõtjatelt. Kinnipidamise järel esitas Metsaveer lahkumisavalduse, mis kohe rahuldati.

Loomulikult tahetakse sellistes tähtpäevakogumikes näidata asutusest head pilti. Paraku on raske leida asutust, kus enam kui paarikümne aasta jooksul poleks leidnud ühtegi nö musta lammast, sest seegi kuulub meie igapäevase elu juurde. Võimalik, et isegi teose kolleegiumis arutati, mida niisuguse juhtumiga teha. Või kes siis oleks pidanud seda *case*'i oma kirjatöös mainima? Ilmselt Heiki Sibul, kantselei kauaaegne juhataja.

Veelgi keerukam on aga ühe väliskomisjoni nõuniku juhtum. Teda ei ole teoses kordagi mainitud, välja arvatud kantseleis töötanud inimeste registris. See *case* on kindlasti keerukam. Aga, vähemalt, otsustades avalike allikate järgi, osales nõunik taasiseseisvunud Eesti esimeses spiooniskandaalis, mille käigus 1995. aastal saadeti Eestist välja luuretööga tegelnud Vene saatkonna töötaja. Näib, et kaitsepolitsei viis operatsiooni läbi edukalt, aga kogemuste puudumisel tekkis arusaamatus selle loo avalikustamisel. Nii sattus nõunik luurajate keeles väljendatuna „üksinda külma kätte" ja lõpuks ei jäänud tal midagi muud üle kui Eestist lahkuda.

Teose toimetajad Rita Hillermaa, Gerli Eero ja Piret Viljamaa on kogenud ja teinud head tööd. Kiirel ülelugemisel ei jäänud pisivigu silma. Siiski, koostajad-toimetajad on ehk liialt uskuma jäänud ühe foto allkirja (lk 27), mille nad ilmselt said Filmiarhiivist. Foto allkiri ütleb, et kooliõpilased seisavad Asutava Kogu hoone ees 1919. aasta suvel. Eesti Asutaval Kogul pole oma hoonet olnud. Töötati ikka, nagu üldteada, Toompea lossis. Võib arvata, et see foto võeti kunagi sellise allkirjaga arhiivi vastu ja nüüd tihtipeale ei julgeta neid fotoallkirju enam korrigeerida. Sestap saanuks täpsustada – kooliõpilased seisavad Toompeal lossi ees, kus töötas Asutav Kogu.

Autoritest

Mare Ainsaar, *Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika õppetooli juhataja, vanemteadur*

Sündinud: 1966 Tallinnas. Haridus: inimgeograafia, 1990, MSc geograafia, 1994 Tartu Ülikool; PhD sotsiaalteadused, 2004 Turu Ülikool; Sorose stipendiaat, 2000 Oxfordi Ülikool. Töö: Eesti Teaduste Akadeemia Ökoloogia Instituudi insener 1991–94; Hollandi Majandusinstituudi projektijuht 1998; Tartu Ülikooli avaliku halduse ja sotsiaalpoliitika osakonna lektor 1998–2003; rahvastikuministri büroo nõunik 1999–2003; Soome Akadeemia, Turu Ülikooli teadur 2003; Max Plancki Demograafia Instituudi teadur 2004–05; Riigikantselei nõunik 2008–09; Münsteri Ülikooli külalisdotsent 2011; Tartu Ülikool: sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi vanemteadur, sotsiaalpoliitika õppetooli juhataja 2012–.

Aimar Altosaar, *Siseministeeriumi nõunik*

Sündinud 1959 Antslas. Haridus: sotsiaalpsühholoogia, 1982 Tartu Ülikool; Teaduste Akadeemia aspirantuur 1988. Töö: Mainor ja AS EKE Ariko, sotsioloog 1984–91, valitsusnõunik Ida-Viru küsimustes 1992–94, Riigiarhiivi direktor 1994–99, IX Riigikogu liige 1999–2003, Isamaaliidu peasekretär 1996–99 ja 2004–06, Jaan Tõnissoni Instituudi tegevjuht 2008–10, Eesti Innovatsiooni Instituut 2010–11, OÜ Altosaar&Bernadt konsultant 2012–14, siseministeeriumi nõunik 2014–. Ühendused: Eesti Akadeemilise Sotsioloogide Liit ja Sotsioloogide Liit 1990–, MTÜ Kuldliiga 2011–.

Küllo Arjakas,*Tallinna Linnaarhiivi juhataja*

Sündinud 1959 Pärnus. Haridus: ajalugu, 1983 Tartu Ülikool. Töö: Viljandi 4. Keskkooli õpetaja 1983–85; ENSV Arhiivide Peavalitsuse metoodik 1985–87; Eesti Muinsuskaitse Seltsi vastutav sekretär 1987–90; Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige 1990–92; Keskerakonna peasekretär 1991–2003; IX Riigikogu liige 1999–2003; X Riigikogu liige 2003–07; Eesti entsüklopeediakirjastuse ühiskonnateaduste teadustoimetaja 2007–08; AS Pindi Kinnisvara nõukogu nõunik; Tallinna Linnaarhiiv: linnaarhivaar-linnaarhiivi juhataja 2009–11, linnaarhiivi juhataja 2012–. Ühendused: Eesti Muinsuskaitse Selts 1987–; Eesti Sõjahaudade Hoolde Liit 1993–; Riigi Muinsuskaitse Nõukogu 2006–08, Keskerakond (asutajaliige).

Enn Eesmaa, *Riigikogu liige*

Sündinud 1946 Tallinnas. Haridus: inglise keele õpetaja, 1969 Tallinna Pedagoogiline Instituut. Töö: Eesti Televisioon: kommentaator, diktor, saatejuht, „Aktuaalse kaamera" peatoimetaja, programmidirektori asetäitja 1970–93; Soome Mainos-TV korrespondent Balti riikides 1989–93; Vabariigi Presidendi kantselei meedianõunik 1993–94; eratelekanali EVTV peadirektor 1994–96; TV3: saatejuht, välisuudiste toimetaja, uudistetoimetuse juhataja, 1996–2003; X, XI ja XII Riigikogu liige 2003–.Ühendused: Keskerakond 2003–.

Tiit Elenurm, *Estonian Business School'i ettevõtluse õppetooli juhataja*

Sündinud 1952 Tallinnas. Haridus: ökonomist, 1974 Tallinna Polütehniline Ülikool; majandusteaduste kandidaat, 1980 Moskva Plehhanovi nimeline Rahvamajandusinstituut. Töö: Eesti NSV Rahvamajanduse Juhtivate Töötajate ja Spetsialistide Kvalifikatsiooni Tõstmise Instituut: vanemteadur, vanemõpetaja 1978–83, dotsent 1983–88; Eesti Majandusjuhtide Instituut; rahvusvahelise juhtimise osakonna juhataja 1988–92; EM-International OÜ Juhatuse esimees 1992–2000; Aalto Ülikool, Helsingi Majandusülikool, külalisprofessor 1998–2012; Estonian Business School: professor 2000–10, dotsent 2010–. Ühendused: majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi väikeettevõtluse nõukoda; Eesti Konsultantide Assotsiatsioon.

Ene Ergma, *Riigikogu liige*

Sündinud 1944 Rakveres. Haridus: füüsika, 1964 Tartu Ülikool; astronoomia, 1969 Moskva Riiklik Ülikool; füüsika-matemaatikakandidaat 1972, füüsika-matemaatikadoktor 1984. Töö: ENSV Teaduste Akadeemia Füüsika ja Astronoomia Instituudi nooremteadur 1972–74; NSVL Teaduste Akadeemia Astronoomia Instituudi nooremteadur, vanemteadur, teadussekretär, juhtivteadur 1974–88; Tartu Ülikool: teoreetilise füüsika ja astrofüüsika kateedri professor 1988–92, astrofüüsika korraline professor 1992, teoreetilise füüsika instituudi juhataja 1992–96, füüsikaosakonna juhataja 1992–98; Kõrgema Atesteerimise Komisjoni professor 1990; Göttingeni Teaduste Akadeemia külalisprofessor 1994; Eesti Teaduste Akadeemia asepresident 1999–2004; X, XI ja XII Riigikogu liige, esimees 2003–06, 2007–14, aseesimees 2006–07. Ühendused: Isamaa ja Res Publica Liit; Rahvusvaheline Astronoomiaühing (IAU); IAU Eesti komitee; Euroopa Astronoomiaühing (EAS); Eesti Füüsika Selts; Euroscience, Inglise Kuningliku Astronoomiaseltsi assotsieerunud liige 2001; Descartes'i preemia suure žürii liige 2002, president 2003–05; Rootsi Kuningliku Inseneriteaduste Akadeemia välisliige; Tartu Akadeemiline Tenniseklubi.

Andres Jõesaar, *Tallinna Ülikooli Balti Filmi- ja Meediakooli ristmeedia osakonna juhataja, dotsent*

Sündinud 1959 Tallinn. Haridus: peenmehaanika insener, Tallinna Polütehniline Instituut 1982; meedia- ja kommunikatsiooni magister (MA), Tartu Ülikool 2005; PhD, meedia ja kommunikatsioon, Tartu Ülikool 2011. Töö: ENSV Riikliku Televisiooni- ja Raadiokomitee informatsiooni- ja arvutuskeskuse insener, osakonnajuhataja 1982–89; reklaamiosakonna juhataja Eesti Raadios 1989–90 ja Eesti Televisioonis 1990–92; AS-i Reklaamitelevisioon ärijuht 1992–95; AS-i TV3 asepresident, juhatuse esimees, peadirektor 1996–2000; Tele2 Eesti AS, äriklientuuri- ja meediateenuste direktor 2000–11; Tartu Ülikool: lektor 2005–12, teadur 2012–13; Tallinna Ülikool: lektor 2007–12, Balti Filmi- ja Meediakooli ristmeedia tootmise õppekava juht 2012–; Eesti Rahvusringhääling; meediauuringute osakonna juhataja 2012–. Ühendused: Ringhäälingunõukogu, esimees 2000–2012; Euroopa Ringhäälingute Liidu meediauurijate organisatsioon (GEAR).

Tarmo Kadak, *Tallinna Tehnikaülikooli majandusarvestuse instituudi juhtimisarvestuse õppetooli dotsent*

Sündinud 1969 Tallinnas. Haridus: insener, puidutöötlemise tehnoloogia, 1995; sotsiaalteaduste magister, majandusarvestus, 2000; PhD ärikorraldus, Tallinna Tehnikaülikool 2011. Töö: finantsjuht mitmes äriettevõttes 1995–2003; EAS-i eelarve ja juhtimisinfo üksuse juht 2003–07; Tallinna Tehnikaülikool, Majandusarvestuse instituut: finantsarvestuse õppetooli lektor 2003–06, juhtimisarvestuse õppetooli lektor 2006–11, juhtimisarvestuse õppetooli dotsent 2011–.

Mari Kooskora, *Estonian Business School'i eetikakeskuse juhataja*

Sündinud 1969 Tallinnas. Haridus: MA, majandusinsener, 1993 Tallinna Tehnikaülikool; MBA rahvusvahelises ärijuhtimises, 2001 Estonian Business School; PhD majandus ja juhtimine, 2008 Jyväskylä ülikool. Töö: avalike suhete ja turundusjuht mitmes asutuses; Estonian Business School 1999–: ärieetika projektijuht, lektor ja ajakirja peatoimetaja; Eetikakeskuse juhataja 2001–, dotsent 2008–; Jyväskylä ülikooli teadur 2005–08. Ühendused: EBEN (European Business Ethics Network); IESE Business School Alumni Association; EABIS Network on Business and Society (CSR); Finnish CSR Research Network; Nordplus Network; 'Ethical Leadership' Academici; Open World Initiative (OWI); Eesti Eetikakoolitajate Assotsiatsioon; MTÜ Korruptsioonivaba Eesti juhatus.

Cenely Leppik, *Poliitikauuringute Keskuse Praxis nooremanalüütik*

Sündinud 1990 Tartumaal. Haridus: majandusteaduse bakalaureus 2012, sotsiaalteaduse magister, majandusteadus, 2014 Tartu Ülikool. Töö: Poliitikauuringute Keskuse Praxis nooremanalüütik, 2014–.

Marianne Leppik, *Statistikaameti juhtivstatistik*

Sündinud 1983 Tallinnas. Haridus: geograafia bakalaureus, 2011; inimgeograafia magister, 2013; meedia ja kommunikatsiooni doktorant, 2013– Tartu Ülikool. Töö: OÜ Dirolex ostuassistent 2005–07, K&M Projektbüroo tehniline töötaja, planeerija 2007–10; Kerman Doors OÜ konsultant, projektijuht 2010–12; Tartu Ülikool: assisteerinud Nordplus rahvusvahelist kursust ja osalenud Euroopa Kolledži rakenduslike sotsiaaluuringute keskuses RAKE uuringu läbiviimisel 2012–13; Statistikaameti juhtivstatistik 2013–.

Karmen Linask, *Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse juhataja*

Sündinud 1977 Tallinnas. Haridus: õigusteadus, 2000 Sotsiaalteaduste Erakõrgkool Veritas. Töö: Eesti Rahvusraamatukogu: parlamendiinfo keskuse õigusinfo töörühm 1998–2009, teadus- ja arenduskeskuse autoriõiguse spetsialist 2010–2013, parlamendiinfo keskuse juhataja 2013–.

Marko Mihkelson, *Riigikogu liige*

Sündinud 1969 Valgas. Haridus: ajalugu, 1993; ajaloomagister, 1999 Tartu Ülikool. Töö: ajaleht Postimees: toimetaja 1993–94, Moskva korrespondent 1994–97, peatoimetaja 1997–2000; Balti Venemaa Uurimise Keskuse direktor 2000–03;

Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee Eesti delegatsiooni juht 2003–07; NATO Parlamentaarse Assamblee Eesti delegatsiooni juht 2011–14; Riigikogu väliskomisjoni aseesimees 2005–07; Riigikogu Euroopa Liidu asjade komisjoni esimees 2007–11; Riigikogu väliskomisjoni esimees 2003–05, 2011–; X, XI ja XII Riigikogu liige 2003–. Ühendused: Isamaa ja Res Publica Liit.

Marianne Mikko, *Riigikogu liige, Sotsiaaldemokraatlik Erakond*

Sündinud 1961 Võrus. Haridus: ajakirjandus, 1984, doktorantuur, 2009– Tartu Ülikool. Töö: Eesti Raadio toimetaja 1984–91; Eesti Ekspressi toimetaja 1991–92 ja 1993–94; vabakutseline ajakirjanik Lõuna-Aafrika Vabariigis 1992–93; Päevalehe erikorrespondent EL-i ja NATO juures 1994–95; Eesti Televisioon: diplomaatiline korrespondent Brüsselis 1996–2000, erikorrespondent 2000–02; Raadio Kuku „Välismääraja" saatejuht 2002–04; Maalehe erikorrespondent 2002–03; Diplomaatia peatoimetaja 2003–04; Euroopa Parlamendi liige 2004–09; XII Riigikogu liige 2011–. Ühendused: WIIS-Est (Women for International Security); PES Women; MTÜ Kadri; FMA (Former Members Association); Eesti Välispoliitika Instituudi nõukogu; Sotsiaaldemokraatlik Erakond 2002–.

Alari Paulus, *Essexi Ülikooli sotsiaal- ja majandusuuringute instituudi vanemteadur ja doktorant*

Sündinud 1981 Viljandimaal. Haridus: majandusteaduse bakalaureus, 2003, majandusteaduse magister, 2006 Tartu Ülikool; majandusteaduse doktoriõpe Essexi Ülikool 2007–. Töö: Poliitikauuringute Keskuse PRAXIS analüütik 2005–06; Essexi Ülikooli Sotsiaal- ja Majandusuuringute Instituudi teadur 2006–09, vanemteadur 2009–.

Magnus Piirits, *SA Poliitikauuringute keskuse Praxis, nooremanalüütik*

Sündinud 1987 Kosel. Haridus: majandusteaduse bakalaureus, 2012; majandusteaduse magister, 2014; majandusteaduse doktorant, 2014– Tartu Ülikool. Töö: SA Poliitikauuringute keskus Praxis, nooremanalüütik 2014–.

Mati Raidma, *keskkonnaminister*

Sündinud 1965 Ida-Virumaal. Haridus: tuletõrjetehnik, 1986 Leningradi Tuletõrjetehnikakool; tuletõrjetehnika ja tuleohutuse insener, 1993 Moskva Kõrgem Tuletõrjetehnikakool, doktoriõpe 2005–. Töö: Pärnu Tuletõrje 1986–90; Pärnu Tuletõrjeameti ülem 1990–91 ja direktor 1991–92; Päästeameti peadirektori asetäitja päästealal 1992–2000 ja peadirektor 2000–06; peaministri nõunik 2006–07; XI ja XII Riigikogu liige, riigikaitsekomisjoni esimees 2007–14; keskkonnaminister 2014–. Ühendused: Eesti Reformierakond; Kaitseliidu vanematekogu; Eesti Reservohvitseride Kogu; UNDAC-i (United Nations Disaster Assessment and Coordination) konsultant; ÜRO Hädaabi Keskfondi nõukogu asendusliige.

Katri Raik, *Tartu Ülikooli Narva kolledži direktor*

Sündinud 1967 Tartus. Haridus: ajaloolane, ajaloo ning ühiskonnateaduste õpetaja, 1991; MA eesti ajalugu, 1999; PhD Eesti ajalugu, 2004 Tartu Ülikool. Töö: Tartu Ülikool: ametikohad teabetalituses ja rektoraadis 1991–99; Narva kolledži direktor 1999–07 ja 2009–; Haridus- ja Teadusministeeriumi üld- ja kutsehariduse asekantsler 2007–09.

Laine Randjärv, *Riigikogu aseesimees*

Sündinud 1964 Moskvas. Haridus: koorijuht ja muusikaõpetaja, 1983 Heino Elleri nimeline Tartu Muusikakool; koorijuht ja muusikaõpetaja, 1989 Tallinna Konservatoorium; muusikamagister, 1996 Eesti Muusikaakadeemia; ajaloo doktoriõpe, 2005– Tartu Ülikool. Töö: Heino Elleri nimelise Muusikakooli õpetaja 1985–98; Tartu Linnavalitsus: kultuuriteenistuse peaspetsialist 1992–98, abilinnapea 2002–04, linnapea 2004–07; Tartu Õpetajate Seminari kooriliteratuuri ja -juhtimise õppejõud 1994–97; Eesti Muusikaakadeemia Tartu filiaali juhataja 1997–98; Vanemuise Kontserdimaja direktor 1998–2002; kultuuriminister 2007–11; XII Riigikogu aseesimees 2011–. Ühendused: Tartu Hansa Rotary klubi asutajaliige 2004; Lauluselts Convivo; Läänemere Linnade Liit (asepresident 2005); Balti Assamblee president 2011–, Eesti Reformierakond.230 Riigikogu Toimetised (RiTo) 30/2014

Mart Raudsaar, *Riigikogu Toimetiste peatoimetaja*

Sündinud 1973 Tartus. Haridus: ajakirjanduse bakalaureus, 1996 Tartu Ülikool; meediauuringud MPhil, 2000 Oslo Ülikool. Töö: ajakirja Favoriit toimetaja 1993–96; Elva Linnavolikogu liige 1993–2002; Tartu Ülikooli õppejõud 2001–11; ajakirja Politseileht peatoimetaja 2005–07; Tallinna Ülikooli õppejõud 2011–; Eesti Ajalehtede Liidu tegevdirektor 2010–; Eesti Meediaorganisatsioonide Liidu juhatuse liige 2011–.

Andres Reiljan, *võrdleva poliitika magister*

Sündinud 1988 Tartus. Haridus: riigiteaduste bakalaureus, 2011 Tartu Ülikool; võrdleva poliitika magister, 2014 Tartu Ülikool; 2012 Karli Ülikool (Praha).

Urmas Reinsalu, *Riigikogu liige*

Sündinud 1975 Tallinnas. Haridus: õigusteadus, 1997 Tartu Ülikool. Töö: Justiitsministeeriumi avaliku õiguse valdkonna spetsialist 1996–97; Vabariigi Presidendi sisepoliitika nõunik 1997–98; Vabariigi Presidendi Kantselei direktor 1998–2001; Res Publica poliitiline sekretär 2001–02; Sisekaitseakadeemia lektor 2002–03; X, XI ja XII Riigikogu 2007–12; kaitseminister 2012–14; XII Riigikogu 2014–. Ühendused: Eesti Instituudi nõukoda; Eesti Omanike Keskliit; Rahvusvahelise Kinnisvaraomanike Liidu juhatuse liige; Kaitseliit, Eesti Juristide Liit; Murtud Rukkilille Ühingu patroon; Isamaa ja Res Publica Liit 1992–.

Rivo Riistop, *Eesti Arengufondi projektijuht*

Sündinud 1984 Tallinnas. Haridus: saksa filoloogia bakalaureus, 2007; rahvusvaheline ärijuhtimine MBA, 2013 Estonian Business School. Töö: Kemotex Bio müügijuht 2007–12; Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi majandusarengu osakonna peaspetsialist 2012–14; Eesti Arengufond projektijuht 2014–.

Lea Roostalu, *Tallinna Linnakantselei, peaspetsialist*

Sündinud 1953 Tõrvas. Haridus: rakendusmatemaatika, Tartu Ülikool 1977; Diploma in Business and Marketing, Marketingi Instituut 2002; finantsjuhtimise ja infotehnoloogia MBA, Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor 2008; juhtimisteaduse doktoriõpe, Estonian Business School 2008–. Töö: Eesti Raadio Arvutuskeskus, matemaatik-programmeerija 1977–92; Sotsiaalministeeriumi referent 1992–97; Siseministeeriumi raamatupidaja 1997–99; Elioni ökonomist 1999–2003; Eesti Posti finantsist 2003–06; Tallinna Linnakantselei: projektijuht 2006–13, peaspetsialist 2014–; 2009–12 Eesti riikliku sotsiaalse vastutuse (CSR) platvormi väljatöötamise töögrupi liige. Ühendused: Internationaler Controller Verein (ICV)2008; Eesti Majandusteaduse Selts 2010–, European Business Ethics Network (EBEN) 2010–.

Jelena Rootamm-Valter, *Tartu Ülikooli Narva kolledži lektor*

Sündinud 1952 Tallinnas. Haridus: tööstuse juhtimise ja planeerimise eriala, 1974 Tallinna Tehnikaülikool; majanduskandidaat, 1983 Üleliiduline Süsteemsete Uuringute Instituut (Moskva). Töö: Tallinna Tehnikaülikool 1974–78, Majandusjuhtide Kvalifikatsiooni Tõstmise Instituut 1981–85; LPT KTB sektori juhataja 1986–91; OÜ Vastus koolitaja ja juhataja 1992–2009. Tartu Ülikooli Narva kolledži lektor 2009–. Ühendused: MTÜ Meie Kalamaja, Eesti Ajakirjanike Liit, DKG Eesti Õpetajate Ühendus, Sotsiaaldemokraatlik Erakond.

Ainar Ruussaar, *Eesti Rahvusringhäälingu juhatuse liige*

Sündinud 1966 Tartus. Haridus: ajakirjandus, 1991 Tartu Ülikool. Töö: ajalehtede Tartu Postipoiss 1988–90 ja Noorte Hääl 1990–91 reporter; uudisteagentuur Baltic News Service (BNS): toimetaja 1991–95, Baltimaade uudisteosakonna peatoimetaja 1996–2003, vastutav peatoimetaja ja BNS Eesti OÜ juhatuse esimees 2007–14; Sõnumilehe peatoimetaja 1995–96; Eesti Televisiooni programmidirektor 2003–05; Eesti Televisiooni juhatuse esimees 2006–07, Rahvusringhäälingu juhatuse liige 2014–.

Mihkel Solvak, *Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi teadur*

Sündinud 1982 Jõgeval. Haridus: politoloogia bakalaureus, 2006; politoloogiadoktor 2011 Tartu Ülikool. Töö: Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Ameti peaspetsialist 2005–06; Tartu Ülikooli politoloogia osakonna projektijuht 2006–08, riigiteaduste instituudi assistent 2008–11, võrdleva poliitika teadur 2011–. Ühendused: CERES (Consortium of European Research with Election Studies) 2011–.

Ene-Margit Tiit, *Tartu Ülikooli emeriitprofessor, Statistikaameti peametoodik*

Sündinud 1934 Tartus. Haridus: matemaatika, 1957; füüsika-matemaatika kandidaat, 1963 Tartu Ülikool; Helsingi Ülikooli audoktor 1995 (poliitikateadused). Töö: Eesti Põllumajanduse Akadeemia õppejõud 1957–59; Füüsika ja Astronoomia Instituudi nooremteadur 1962–64; Tartu Ülikooli õppejõud 1964–: dotsent 1969–91, professor 1992–99, emeriitprofessor 1999–. Statistikaamet: 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse metoodikajuht; peametoodik 2014–. Ühendused: Rahvusvahelise Statistika Instituut (ISI); Rahvusvaheline Sotsioloogia Assotsiatsioon (ISA); Eesti Statistikaselts (auliige); Eesti Matemaatika Selts (auliige); Eesti Teadlaste Liit; Eesti Sotsioloogide Liit; Eesti Looduseuurijate Selts.

Kristjan Vassil, *Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi teadur*

Sündinud 1977. Haridus: avalikkussuhete ja teabekorralduse bakalaureus, 2006, kommunikatsiooniteaduste magister, 2007 Tartu Ülikool; sotsiaal- ja poliitikateaduste magister, 2008, PhD poliitika- ja sotsiaalteadused, 2012 Euroopa Ülikooli Instituut. Töö: Euroopa Ülikooli Instituut, õppeassistent 2008–09; Euroopa Valimisuuring, uuringu koordinaator 2009; European Democracy Observatory, riigi uurimisrühma juht 2009; Robert Schuman Centre for Advanced Studies, e-valijate uuringu asedirektor 2009–10; e-Riigi Akadeemia, akadeemiline nõunik 2010–11; Robert Schuman Centre for Advanced Studies, akadeemiline assistent 2010–11; Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi teadur 2012–. Ühendused: Eesti Valimisuuring (ENES), juhtkomitee liige 2012–.

Triin Vihalemm, *Tartu Ülikooli kommunikatsiooniuuringute professor, sotsiaalse kommunikatsiooni õppetooli ja kommunikatsioonijuhtimise magistriõppekava juht*

Sündinud 1968 Tartus. Haridus: ajakirjanduse osakond, bakalaureuseõpe, 1991; sotsioloogia osakond, magistriõpe 1993; ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, doktoriõpe 1999 Tartu Ülikool. Töö: AS Emor: kvalitatiivuuringute projektijuht 1993–93, asedirektor 1994–95, arendusjuht 1996–98; Tartu Ülikool, sotsiaal- ja haridusteaduskond: Riigiteaduste instituudi erakorraline teadur 1998–99, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonna lektor 1999–2001, ajakirjanduse, kommunikatsiooni ja infoteaduste instituudi sotsiaalse kommunikatsiooni õppetooli dotsent 2001–11, samas professor 2011–, Ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalse kommunikatsiooni professor 2014–. Ühendused: Eesti Sotsioloogide Liit, Balti Ajakirjandusuurijate Assotsiatsioon, European Sociological Association ja selle uurimisvõrgustikud Sociology of Risk and Uncertainty ja Sociology of Transformations: East and West, Põhjamaade uurimisvõrgustik TheoryNord, International Association for Media and Communication Research, European Communication Research and Education Association.

Piret Viljamaa, *Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist*

Sündinud 1971 Tallinnas. Haridus: infotöötaja, 1994 Tallinna Pedagoogikaülikool. Töö: Eesti Teaduste Akadeemia Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut 1994–2001; Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskus 2001–.

Priit Vinkel, *Tallinna Tehnikaülikooli doktorant, Riigikogu Kantselei valimiste osakonna juhataja, Vabariigi Valimiskomisjoni sekretariaadi juhataja*

Sündinud 1983 Tartus. Haridus: politoloogia, 2005 Tartu Ülikool; sotsiaalteaduste magister, (haldusjuhtimine), 2008 Tallinna Tehnikaülikool; doktoriõpe, avalik haldus, 2008– Tallinna Tehnikaülikool. Töö: Riigikogu Kantselei: õiguskomisjoni konsultant 2005–06, põhiseaduskomisjoni konsultant 2006–07, valimiste osakonna nõunik (politoloogia) 2007–13, valimiste osakonna juhataja 2013–; Tallinna Tehnikaülikool, avaliku õiguse õppetooli teadur 2010–11, õppeülesande täitja 2008–; Tartu Ülikooli riigi- ja rahvusvahelise õiguse instituudi assistent 2011–13; Vabariigi valimiskomisjoni sekretariaadi liige 2005–.

Andres Võrk, *Poliitikauuringute Keskuse Praxis analüütik, Tartu Ülikooli lektor*

Sündinud 1974. aastal Raplamaal. Haridus: majandusteaduse bakalaureus 1999, majandusteaduse magister 2001, Tartu Ülikool. Töö: Tartu Ülikooli majandusteaduskonna teadur 2000–2008, lektor 2008–; Poliitikauuringute Keskuse Praxis töö- ja sotsiaalpoliitika analüütik, 2002–.232

Madis Võõras, *Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse Kosmosebüroo juht*

Sündinud 1955 Väike-Maarjas. Haridus: mehaanikainsener, 1979, Tallinna Polütehniline Instituut; ärijuhtimise magister, 1999, Tartu Ülikool. Töö: TTTK Mistra, mehhaniseerimisvahendite konstrueerimisosakonna juhataja 1979–90; AS Klementi, peainsener, tegevdirektor, juhatuse liige 1991–2002; Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS), direktor tehnoloogia arenduse alal, nõunik, innovatsioonivaldkonna juht, Eesti Kosmosebüroo juht 2003–. Ühendused: Teadus- ja Arendusnõukogu (TAN) Teadus- ja innovatsioonipoliitika komisjonid 2004–10, Euroopa Tehnoloogia- ja innovatsiooniagentuuride ühendus TAFTIE juhatus 2003–13, Euroopa Kosmoseagentuuri (ESA) Eesti delegaat 2007–.

Kunstnikust

Timo Toots, *multidistsiplinaarne kunstnik*

Sündinud 1982 Tartus. Haridus: 2009 Eesti Kunstiakadeemia, fotograafia.

Ühendused: Tartu Kunstnike Liit.

Osalenud näitustel alates 2006. aastast, sh grupinäitustel 2014 Riias, 2013 Frankfurdis, New Yorgis, 2012 Baselis, Turu linnas, 2011 Moskvas, Tallinnas, Osnabrückis (Saksamaa), 2007 Tallinnas, Tartus, 2006 Peterburis, Aizputes (Läti); isikunäitused: 2014 Nantes (Prantsusmaa), 2012 Oldenburgis (Saksamaa), 2010 Tartus, Tallinnas.

Auhinnad: 2012 Kultuurkapitali aastapreemia; 2012 Prix Ars Electronica (Golden Nica) Interaktiivne kunst; 2011 Köler Prize, nominatsioon.

Kunstiloomingus on minu peamine inspiratsiooniallikas infoühiskond oma pidevas muutumises. Kuna minu vanemate taustaks on teadus- ja majandusvaldkond, puutusin tehnikaga kokku juba lapsepõlves 1980-ndail. Nõukogude Liidus tuli puuduv tehnika ise meisterdada. Meie kodus olid isetehtud arvutid, raadiod, satelliitvastuvõtjad jpm. DIY (ingl valmista see ise) oli tollal tehnika vallas tavapärane põhimõte.

Digitaalsete süsteemide arenedes hakkasin märkama muutusi meie igapäevaelus – kuidas kasutasime linnaruumi, suhtlesime sõpradega, tegime fotosid või suhtusime privaatsusesse. Need arengud näivad kulgevat äraarvamatus suunas ja see tundmatus ongi minu tööde teema.

Püüdsin selle teemaga suhestuda informaatikat ja matemaatikat õppides, mis aga ei viinud mind otsitud küsimuste ja vastusteni. Lahenduse leidsin hoopis hobina alustatud fotograafias, mis aitas maailma näha ja analüüsida. Fotode abil dokumenteerisin kõigile nähtavat linnaruumis ja privaatseid hetki oma sõpruskonnas. Õpingud Kunstiakadeemias arendasid oskust analüüsida ühiskonda fotograafia kaudu.

Paraku ei olnud minu uurimisobjektid eriti fotogeenilised. Füüsilise reaalsuse jaoks loodud vahendid ei soosi meie elu virtuaalse poole jäädvustamist. Ilmnes, et kaamera ei ole parim võimalik abimees reaalsuse uue tasandi talletamisel ja vahendamisel. Kaamera tagant välja astumine avas minu jaoks uued võimalused ühiskonna dokumenteerimiseks ja kriitiliseks analüüsiks. Tehnika oli olnud minu tööde teema ja muutus nüüd ka teostamise vahendiks, võimaldades ilmekalt ja mõjusalt näidata meie igapäeva.

Contents in English

Editor-in-chief's column

Our People, Our State and Our Space – *Mart Raudsaar* 237

I. Essay

A Western Approach to Our Narva – *Katri Raik* 238

II. Politics

Security Policy: Election Horse or Consensus? – *RiTo conversation circle* 238

Estonia's security in the debate of the Foreign Affairs Committee –*Marko Mihkelson* 239

Estonia Begins with Ida–Virumaa – *Aimar Altosaar* 240

Rhetoric of Estonian population policy, comparison with Europe – *Mare Ainsaar* 241

Inter-generation effects of Estonian pension system* – *Magnus Piirits* 242

Analysis of the Effects of Benefits to Families with Children on Poverty and Work Incentives – *Andres Võrk, Cenely Leppik, Alari Paulus* 243

Ethical Value Judgements in the Budget Books of the Tallinn City Governmentfor 1934–2013 – *Lea Roostalu, Mari Kooskora, Tarmo Kadak* 244

Interests of EU Member States vs. Unified Europe – *Laine Randjärv* 244

III. Constitutional institutions

Public Trust towards National Parliaments in European Countries* – *Andres Reiljan.* 245

IV. Studies

Smartness of Estonian Entrepreneurship According to GEM and GEDI Studies of Entrepreneurship – *Tiit Elenurm, Rivo Riistop* 246

Popularisation of e-Elections among Estonian Voters – *Kristjan Vassil, Mihkel Solvak, Priit Vinkel* 247

The Nations Who Live and Have Lived in Estonia – *Ene-Margit Tiit* 247

Integration in Estonia: Five Patterns with Different Weaves – *Triin Vihalemm, Marianne Leppik* 248

Russian-language Broadcasting in Estonia. From Yesterday to Today – *Andres Jõesaar* 249

Russian Channel under the Fire of Unproved Theories – *Ainar Ruussaar* 251

Transfer to Estonian as Language of Instruction in Russian-medium Upper SecondarySchools – *Jelena Rootamm-Valter* 251

V. Cosmos

Estonia on the Way to Full Membership of the European Space Agency –*Madis Võõras* 252

Estonia Has Become a Space State – *Ene Ergma* 253

VI. Literature and databases

Overview of the 25 Years of Work of the Parliamentary Library – *Karmen Linask* 253

VII. Contributors 227

VIII. Contents in English 235

IX. Summaries in English 237

X. Index of names 257

RiTo 30 art gallery

Timo Toots. Cube Rake. The antenna that tries to catch the signals from the Estonian

national satellite ESTCUBE-1 (2013) . 7

Timo Toots. Memopol-2. Installation that collects data about visitors through their

ID-cards and the Internet and visualises it on the screen (2011). 15

Timo Toots. Shingle Screen. A screen made of roof shingles that displays information

about the regions of Estonia in real time (2014). 45

Timo Toots. Helpdesk. A phone that calls random numbers and disconnects after

1 second. If the person who received the call rings back, a phone rings in the gallery.

Visitors may answer the phone (2010). 89

Timo Toots. Soodevahe Museum. The museum in Soodevahe village near

Tallinn Airport that was torn down when the airport was expanded (2010). 105

Timo Toots. Media Bubble. The media bubble that consists of the latest news from

Internet portals will start buzzing only as a result of the actions of visitors (2008). 183

Timo Toots. Avian Port. The plane observation tower in Soodevahe village near

Tallinn Airport that has been demolished by now (2009) . 199

Timo Toots. Honorary Board. Interactive game to find the artist with the best

potential. Works with the ID-card (2009). 225

Timo Toots. Personal Surveillance Agency. Personal surveillance system that

uninterruptedly controls the activity of ants (2014). 233

Timo Toots. Z. Installative environment that deals with the common parts of virtual

and real space and their crossing points (2014). 255

* Peer reviewed research paper.

Summaries

EDITOR-IN-SHIEF'S COLUMN

Our People, Our State and Our Space **Mart Raudsaar**, Editor-in-shief of Riigikogu toimetised The key to the survival of the state of Estonia is the good relations between the Estonians and Russians living here. It is the task of the younger generation of Russians living in Estonia to shape the identity of local Russians. True, every year the city of Narva is losing more than a thousand of its citizens, as we can read in the essay written by Karin Raig, the Director of Narva College of the University of Tartu. During the last quarter of a century the population of the town has decreased by one fourth. Young people are leaving, either for Tallinn or in most cases abroad. But those who stay should not be distrusted only because Russia, that in spring occupied Crimea (which very much resembles the events in the Baltic States in 1940s) and invaded East Ukraine, has become aggressive towards its neighbours. Part of our Russians live in a different information space, as we can read in the article by Triin Vihalemm and other researchers of the University of Tartu. They may support Putin's activities in Russia and Ukraine, but this does not mean that they support separatism in Estonia. They may need the Estonian Russian-language TV channel Andres Jõesaar writes about. As the Member of the Board of Estonian Public Broadcasting Company Ainar Ruussaar says: we are not creating a channel for counter-propaganda, we are giving the Russians of Estonia a possibility to speak about the issues of their community to their community. The representatives of the parties in the Riigikogu discuss the security situation in the conversation circle. Besides demography, social affairs and security, this issue of Riigikogu Toimetised also tells about Estonia's efforts to become a full member of the European Space Agency. There is also an article about e-elections, written by Kristjan Vassil and the researches of the University of Tartu; the ethic principles of the drafting of the budget of Tallinn and the interests of nation states in the European Union are also discussed. Riigikogu Toimetised continues its efforts to bring together political and scientific thinking, maybe in a more focused form that before, concentrating also on the nationally important issues of the moment. During recent months, the Chancellery of the Riigikogu and the Board of Riigikogu Toimetised have had discussions on reforming the concept and outlook of the journal. The reform of the content was gradually started already in the previous issue published in the first half of this year, now we are dealing with the appearance of Riigikogu Toimetised. The next issue of Riigikogu Toimetised – no 31 – will be in full colour. Riigikogu Toimetised is still a paper publication. But it is already being discussed what the journal could look like in the web, and this is connected with the new web solution of the Riigikogu, which will be ready next year. It is understandable that we have to be where the people are – and more and more of our readers, especially the younger generation, are in the digital world.

ESSAY

A Western Approach to Our Narva **Katri Raik,** Director, Narva College of the University of Tartu There are not many places where Russia would be so close to Europe as in Narva: one only needs to cross the river. Narva is namely a twin town. Its counterpart, Ivangorod, is situated on the other bank and belongs to the Russian Federation. Fortresses build in the High Middle Ages and in the Late

Middle Ages are landmarks of both towns, one symbolizing West, the other one – East. Narva is situated on the border of the European Union, as a gate that for some people is the end of Europe and for others – the beginning. Narva is a town with a rapidly decreasing population. However, a population of 60,000 people still makes it the third largest city in Estonia. Narva can probably also be considered a town with the highest Russianspeaking population in the European Union, as 97% of people living here speak that language. Starting April this year, when Crimea was occupied, journalists began flocking to Narva from near and far. Many were searching for a place in Europe where the events of Crimea could repeat themselves. It should be mentioned here that the locals do not believe such a scenario plausible. Even those that support Putin's Ukraine policy. Journalists are often stuck in stereotypes, so it takes a lot of effort for the locals to somehow make them doubt their petrified ideas. News people are looking for possible separatist attitudes in the city and if riots are to be feared. They ask questions about conflicts based on nationality, language, and citizenship, ask about the life in the town. It is the low income and a certain degree of insecurity regarding Narva's future that make people worry the most. Even this spring people still believed that the life of Narva can be changed thanks to the tourists from Saint-Petersburg as the city is situated 140 km away from Narva. By today the flow of tourists has grown smaller, first and foremost due the purchasing power of the rouble diminishing. The journalists visiting Narva mostly want to find out if the life in the town has changed since the outbreak of the Crimea conflict. People of Narva have different opinions, and one can find all sorts of attitudes here. However, everybody in Narva, whatever their language and outlook, is currently a bit tired of the constant attention that was triggered by the situation in Ukraine. People want to live their daily lives. But just like any border area, Narva, that serves as a kind of gate to Europe, requires attention. First and foremost from its own state.

POLITICS

Security Policy: Election Horse or Consensus?

Riigikogu Toimetised conversation circle Representatives of all the factions in the Riigikogu took part in the November panel of the Riigikogu Toimetised to discuss whether there was a need to reach a consensus in security issues before the upcoming parliamentary elections. **Mati Raidma** represented the Reform Party, **Urmas Reinsalu** – the Pro Patria and Res Publica Union, Enn Eesmaa – the Centre Party, and **Marianne Mikko** – the Social Democratic Party. They were interviewed by **MartRaudsaar**, the Editor-in-Chief of the Riigikogu Toimetised. The theses of the panelists are briefly summarised below. Mati Raidma: As far as the national security is concerned, the government has laid out a ten year plan. Here we have an opportunity to shape a consensus between the political parties. We should concentrate on integrated national security capacities. I think that it is vital for the Riigikogu to proceed and to pass a National Defence Act that lays out the new principle of broad national defence. Every Estonian resident can contribute to the national defence according to their abilities. Urmas Reinsalu: A consensus already exists on that defence expenditure must form two per cent of the GDP; secondly, the principle of a reserve army is also based on a consensus; thirdly, there is consensus on the existence of the Defence League as one of the components of the national defence, as well as on developing professional defence forces and on efficient contribution to foreign missions. Concerning the ten year plan, it is

important to discuss whether Estonia should achieve certain capacities earlier. We must deal with issues of information war. Marianne Mikko: Consensus on maintaining national interests and the national security is elementary. In security issues, it would not be wise to bring everything we know into our election campaigns. We should not be obsessed with our opponents and their strengths. Instead, we should work on developing our capacities and harmonise these with our allies. The percentage of women in voluntary military service should be increased to around ten per cent. Cyber security is an important issue. Enn Eesmaa: All larger political factions in Estonia have reached a fairly gratifying consensus in foreign and security policy issues during the period between the elections. It would be important for parties to achieve consensus in these issues after the elections as well, regardless of their status as part of the government or the opposition. Cyber security is a very important issue and the relevant activities should be amply funded. I would also invest in a local level Russian language media that can tell the local audience about local events.

Estonia's security in the debate of the Foreign Affairs Committee [1]
Marko Mihkelson, Chairman of the Foreign Affairs Committee of the Riigikogu (Pro Patria and Res Publica Union) At the time when European security is being threatened by Russia's aggressiveness, the expansion of Islamic extremism, cyber terrorism, the shortage of resources, and poverty migration, Estonia's security can be secured above all by a more coherent society and an internationally competitive economy. The speech by the Russian President Vladimir Putin at the Munich Conference on Security Policy in February 2007 can be regarded as a pivotal moment in the recent history of the European security system. Russia's withdrawal from the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, aggression against Georgia, and many other changes in the wider security environment prompted the Foreign Affairs Committee of the Riigikogu to launch extended hearings on the security of the Nordic and Baltic region in 2012. The time limit was set as until 2020. Regrettably, Russia's aggression against Ukraine and occupation and annexation of Crimea have followed. The Foreign Affairs Committee of the Riigikogu has commissioned the study “Developments in the Security Environment of the Nordic and Baltic Sea Region up to 2020” from the International Centre for Defence Studies by intermediation of the Chancellery of the Riigikogu. The recommendations of the report stress the achievement of the political and defence presence of NATO and first of all the USA as the main security guarantor of this region. The report stresses that it is in Estonia's interests to maintain a balance between the conventional weapons, ballistic missile defence and tactical nuclear weapons. In order to retain our deterrence ability, we must improve the preparedness, the positioning and the capability of the Northern European military forces. In addition to the abovementioned study, in more than two years, the Foreign Affairs Committee has organised 44 hearings concerning the field of security. Besides that, sittings have been held at the NATO Cyber Defence Centre of Excellence, the Information Board and Tallinn maritime rescue centre, regular sittings together with the National Defence Committee have been held at the General Staff of the Defence Forces, and a visit to international exercises has taken place. The National Security Concept prepared by the Government of the Republic is a central framework document of Estonian foreign and security policy. The last updated version of this document dates from 2010.

Especially in recent years, changes that require the reviewing and amending of the National Security Concept of Estonia have taken place directly in our security environment and in the security environment of the whole Europe on a wider scale. Sharpness of strategic thinking together with a continuously improving actual implementing plan of policies form the foundation for strengthening Estonia's broad-based national defence. Estonia should direct the European Union to concentrate more on strategic thinking. We must develop a strategic culture in the European Union that would allow for early, rapid and, if necessary, powerful intervention. It cannot be excluded that Russia's aggressive and opposing stance to Western countries will last for some time. Therefore, it is very important for Estonia to ensure the permanent presence of allied forces and at the same time to secure political consensus of the allies. [1] The article is based on Marko Mihkelson's speech at the security debate in the Riigikogu on 16 October 2014.

Estonia Begins with Ida-Virumaa

Aimar Altosaar, Adviser at the Ministry of Internal Affairs After the Soviet occupation Ida-Virumaa has become a county that lags behind the Estonian average both in its social and economic development. The population of this region is one of the fastest declining and ageing in Estonia; besides that, different social and ethnic-cultural groups are mutually little integrated and the region as a whole has also remained alien to other regions of the country. Before World War II, the eastern part of Virumaa was a prosperous and idyllic region with highly developed agriculture and industry, especially textile industry and oil shale chemistry. The region had many cultural and historic monuments, like the Baroque old town of Narva, and an internationally known resort Narva-Jõesuu. The number of population before World War II was under one hundred thousand, but after the war had ended, there were only some tens of thousands of people. In this region of Estonia, the Soviet power implemented especially intensive colonial policy, and according to the census of 1989, there were 221,111 people living in Ida-Virumaa; only 40,836 of them, or 18%, were Estonian. By 2014, the population of the county has decreased by a third because in addition to the returning of immigrants, there has been a steady migration to Tallinn and Harjumaa, and to a lesser extent to other Member States of the European Union. On 1 January 2014, there were 149,483 people living in the county, 19.5% of them were Estonians. The percentage of non-Estonians who can speak the official language of Estonia and use it on a daily basis has up to now remained modest. The Government of the Republic has dedicated special attention to the region since the first days after the restoration of independence. Generally, the activities of the state power in Ida-Virumaa can be divided into the following periods: political integration in the beginning of the 1990s; economic stabilisation in the second half of the 1990s; restructuring of economy and investing from the turn of the century to economic crisis. A new period began in 2010, when the Ida-Virumaa action plan for 2010–2014 was drawn up under the direction of the Ministry of Internal Affairs. In the new action plan for 2015–2020, the experience of the previous action period has been taken into account and new priorities are set. 1. To increase the presence of the state in Ida-Virumaa visibly, convincingly and permanently. 2. To promote entrepreneurship by making necessary investments to the infrastructure of industrial and logistics parks and keeping the level of taxation in balance between private and public interests. 3. To create a diverse living environment that enables

active way of life. Th promote the development of community spirit and regional identity among all groups of population. 4. To guarantee better quality and availability of health care and social security measures. 5. To strengthen internal security by staffing the agencies of relevant fields and equipping them with the best technology, and also by developing psychological and informational defence capacity. The action plan that is being prepared will show how the government will amend the existing situation in 2015–2020 and establish conditions for making Ida-Virumaa a dynamically developing region that is coherently connected with the rest of Estonia, and characterised by diverse and high-quality living environment and highly productive economy. The action plan will devote great attention to the reputation of the county, and the activities that are connected with internal and external security of the state. In order to ensure internal security, it is necessary to have well-motivated personnel and technical conditions corresponding to the requirements of today; in order to ensure external security, it is necessary to pay more attention to the development of social and intellectual environment.

Rhetoric of Estonian population policy, comparison with Europe
Mare Ainsaar, Head of Chair, Senior Research Fellow in Sociology and Social Policy at the University of Tartu The article compares the population policy attitudes expressed by Estonia and by another 30 European countries. The article defines population policy in a narrower demographic sense. We discuss population policy as a policy that intends to change the population figures through either birth rate or migration. Health policy is left out of the analyses because there is not a single state in Europe that is not working towards reducing mortality. Ten indicators from the UN Population Policy Database of 2001–2013 serve as a basis for comparison. We compare the consolidated data of national attitudes to the demographic situation in these states. The analysis of national attitudes is based on assessment and policy index. The “assessment” index gives a concise expression to national attitudes vis-à-vis the population situation. The “policy” index summarises the national rhetoric on the need to implement specific policies. As far as population growth and structure are concerned, Estonia is among the most disadvantaged states in Europe. States that have a more critical assessment of their population situation also support population growth policies more strongly, at least at the level of rhetoric. Over the past ten years, Estonia has been a fairly average European state in supporting population growth policy. Birth rate has been the priority of Estonia's population policy along with health policy. Estonia lacks any emigration policy and has been cautious in promoting immigration policy for various reasons.

Inter-generation effects of Estonian pension system*
Magnus Piirits, Foundation PRAXIS Centre for Policy Studies, Junior Analyst Over the last 15 year, the pension system in Estonia has undergone multiple reforms, such as the introduction of the social tax dependent 1st pillar, the introduction of the 2nd and 3rd pillars, or the raising of the retirement age. Every reform leads to changes for the beneficiaries of the system. The changes similarly affect the pension system where reforms have caused changes both within the confines of one generation and between generations. This article focuses on the inter-

generation effects of the pension system and is a brief summary of a 2014 Master's thesis from the University of Tartu. The main message of the article is that the individuals from younger generations, whose salary level is average or above it, will most likely receive a larger pension than individuals of the same salary level in older generations. This is a result of the future pensions increasingly depending on individual salaries, as well as of the younger generations making larger payments in the pension system, and over longer periods. On the other hand, the individuals from younger generations whose salary level is below average will receive a smaller pension than the earlier generations, although their payments to the pension system are larger compared to the individuals with the same salary level from the older generations. This analysis mainly uses the internal rate of return to assess payments to and from the system; the rate is usually applied to assessing the profitability of investment projects. Another criterion is the net present value ratio (NPVR). The analysis also uses pension replacement rates in comparison to the average salary and the actual salary of the individual at the time of retiring as well as ten years later. The analysis uses a simulation method to assess the intergeneration effects on equal grounds. The results of the study suggested that the reforms have made the pension system more actuarial, as the internal profitability between salary levels within generations has become more uniform; this means that people receive a result, i.e. a pension, that corresponds better to their contribution. The benefit of working longer does not depend as much on the generation as on the salary level. Therefore, if the retirement age is to be raised universally, the individuals from every generation who receive an above average salary will also receive the highest replacement rate. At the same time, working longer reduces the internal rate of return more pronouncedly in older generations than the younger ones. * Peer reviewed research paper.

Analysis of the Effects of Benefits to Families with Children on Poverty and Work Incentives

Andres Võrk, Analyst, PRAXIS Centre for Policy Studies, Lecturer at the University of Tartu **Cenely Leppik,** Analyst, PRAXIS Centre for Policy Studies **Alari Paulus**, Research Fellow, University of Essex This article gives an overview of the research project “The effects of family benefits and financing of early childhood education and care”, which was initiated by the Ministry of Social Affairs and the Ministry of Education and Science, and was carried out by Praxis Center for Policy Studies. The research was supported by the Government Office’s Fund of Wise Decisions and the European Social Fund. The purpose of the study was to conduct a comparative quantitative analysis of family policy instruments in order to find policy measures that most effectively reduce poverty among children and at the same time do not discourage the labour supply of parents. The study focused on cash benefits and subsidized child care services. The microsimulation model EUROMOD with data from the Estonian Social Survey 2011 was used to simulate the impact of various policy changes on the absolute and relative poverty measures, budgetary expenditures and marginal effective tax rates for the year 2015. The study ranks policy changes according to their cost-effectiveness in poverty reduction and impact on work incentives. The results of the study were used as an input for the government's green paper on family benefits and services. The study highlights that Estonian social policy targets various poverty rates and applies different income thresholds for means-tested benefits. Different income thresholds apply

slightly different methods to find households' equivalised incomes. Hence there is no direct match between the targets and instruments of social policy. The study included about a hundred different hypothetical policy simulations and analysed their effect on government budget and poverty. The most cost-effective policy measures to reduce absolute poverty among children were changes in subsistence benefits; either additional top-ups for families with children or increasing child's weight in the formula of subsistence benefits. This is followed by an increase in means-tested family benefits. About 90% of additional expenditures that occur due to these policy measures go to families with children below absolute poverty risk threshold (125% of absolute poverty line). Increase in benefits for single-parent households with means-testing is also cost-effective – about 60% of the benefits go to households below absolute poverty risk threshold. The impact of benefits on labour supply incentives was measured by marginal effective tax rates (METR), which show how much of additionally earned gross wage is taxed away with a combination of increased taxes and reduced social benefits. In Estonia, negative labour supply incentives for low-wage earners arise mainly from subsistence benefits and means-tested family benefits. It means that additional increases of either subsistence benefits or means-tested family benefits would reduce labour supply incentives for certain income range even more. On the other hand increasing universal child benefits would not have such effect on labour supply.

Ethical Value Judgements in the Budget Books of the Tallinn City Government for 1934–2013

Lea Roostalu, Doctoral Student, Estonian Business School **Mari Kooskora,** Associate Professor, Estonian Business School **Tarmo Kadak,** Associate Professor, Tallinn University of Technology Using qualitative content analysis, this case study examined the indications of sustainability in the budget books of the Tallinn City Government during the first independence period of the Republic of Estonia (I), the period of occupation (II) and after the restoration of independence (III). The content analysis model is based on the Talcott Parsons's AGIL scheme, where the respective dimensions are the four components of Estonia's sustainable development strategy SE21: ecological balance (A), growth of welfare (G), coherent society (I) and the vitality of Estonian cultural space (L). Parsons considered the last dimension, or values (L), the most important for ensuring consistency. In addition, according to the experts involved in the development of strategy SE21, the vitality of the Estonian cultural room as well as social cohesion have a strong influence on the implementation of the strategy, meaning that these two dimensions, which are related to and intensify one another, have a focal role in the coming period. The study's results reveal that the budget books originating from the first independence period of the Republic of Estonia are characterised by a high level of orientation to sustainability in all dimensions. However, in the occupation period there was a decline in all fields – the orientation of culture and cohesion to sustainability was found to be extremely low and only the occurrence of ecological balance indications was satisfactory. Although the indicators have improved significantly during the period of regained independence, the results of the first period have not been achieved yet, especially with regard to social cohesion. One of the indicators of a coherent society is ensuring transparency, which was non-existent during the occupation period and is twice as low in the third than in the first period. The results of the study indicate that there was no balance between

the dimensions of the Parsons' AGIL scheme either in the second or the third period. Therefore, the local government must intensify complete approach of sustainability, paying special attention to common values and social cohesion. Tõnnisson, who examined Estonian local governments, also finds that Estonia is characterised by the slow development of civil society and that the Estonian public sector does not have a clearly developed value system, which is why a more serious approach should be taken for creating and promoting values. Acknowledgement. This research project was supported by the Business Ethics Grant of the Swedbank.

Interests of EU Member States vs Unified Europe
Laine Randjärv, First Vice-President of the Riigikogu The article discusses how to find a balance between the national interests of the EU Member States and the unified Europe. Some countries express doubts regarding the profitability of being part of the EU, while the pessimists among the analysts predict an imminent break-up of the Union. The author believes that we can avoid the pessimistic scenario, but this will require paying more attention to the balance between the common policy of the EU and the interests of the Member States. The author considers the common energy policy, the Trans-European Transport Network and the smooth functioning of the common market as worthy objectives – these fields also constitute the foundations of our security. The Member States should share their good experiences and learn from one another to improve their weak sides. At the same time, geographical, cultural, and historical peculiarities of the Member States should be taken into account better when implementing directives and other action plans. Thus, Member States should also remain responsible for establishing direct taxes and resolving issues of education.

Public Trust towards National Parliaments in European Countries*
Andres Reiljan, Winner of August Rei Scholarship in Parliamentary Studies in 2013 The aim of this article was to determine which variables and to what extent influence people's trust towards national parliaments. I concentrated on parliament, as it is perceived as a central political institution, a cornerstone and a symbol of democracy. Thus, attitudes towards parliament should indicate the general legitimacy of the political system. I took a multidimensional perspective towards political trust, considering it to be a result of an interplay between individual and system level, as well as exogenous and endogenous (in relation to political system) variables. Individual evaluations of regime perfomance are placed in the centre of the theoretical model for explaining trust in parliament constructed in the article, expecting them to mediate the effect of system level variables and exogenous individual level variables. In the empirical analysis I used up-to-date data from 26 democratic European countries, collected in 2012 to 2013 by Europen Social Survey. Also, macro indicators of regime performance are used. Empirical results confirm that trust towards parliaments is higher in countries where the living standard is higher and which are perceived to be less corrupt. Problems with fiscal discipline have a negative effect on trust, starting from a certain threshold. GDP per capita, corruption perception index and a dummy variable for countries that have had an international bailout altogether explain 85% of the variance of average trust scores among countries. At the individual level, results indicate that people with higher education and higher satisfaction

with their household income, who are interested in politics and prioritize democracy highly, support government parties and are satisfied with the political and economic performance of the regime have higher trust towards parliament. Dominant variable in the model is satisfaction with the economic situation in the country. The unique effect of it is more than three times the size of any other variable. Thus, I also studied which variables determine satisfaction with the regime's economic performance. I found that it was very strongly related to country level variables, as more than one third of the variation among individuals is attributable to country level. Also, people who are not coping with their present income perceive state economy as being in worse shape. It is noteworthy that if egocentric and sociotropic economic evaluations are included in the same model to explain individual trust towards parliament, the former loses almost all of its effect. It is clear that there is a big overlap between the effect of these two variables on institutional trust. Thus, it is shown that sociotropic economic perceptions mediate the effect of objective regime performance and also individual living conditions, giving empirical support to the theoretical model presented in the article. Running the individual level model separately with Estonian data, results generally match the pan-European tendencies, with one imporant exception: in Estonia, people who belong to ethnic minorities show significantly less trust towards parliament. * Peer reviewed research paper.

STUDIES

Smartness of Estonian Entrepreneurship According to GEM and GEDI Studies of Entrepreneurship

Tiit Elenurm, Head of Department of Entrepreneurship, Estonian Business School
Rivo Riistop, Project Manager, Estonian Development Fund The article deals with the findings of the Global Entrepreneurship Monitor (GEM) Estonia Report and the analysis of the Global Entrepreneurship Development Index (GEDI) that focus on promoting the development of innovative enterprises with growth ambitions and increasing their share in total entrepreneurial activity. The article discusses what are the obstacles to development of such enterprises today, and also what are the possibilities for supporting their growth while taking into consideration different entrepreneurial aspirations. Global Entrepreneurship Monitor is the largest annual study of entrepreneurial activity and attitudes at the level of individuals in the world. In 2014 Estonia participated in the assessment for the third time. This article analyses the results of the 2013 report, among other things in comparison to the first year of study. The Global Entrepreneurship Development Index was conducted in Estonia from autumn 2013 to autumn 2014. The study regards the ecosystem of Estonian entrepreneurship as a single whole, and identifies the developmental needs of Estonian business environment by comparing it with 120 countries and also different groups of states. The article draws attention to the main bottlenecks in the ecosystem of startups and the proposals for alleviating them, these issues are discussed in more detail in the full text of the report. The article explains the obstacles of innovative entrepreneurship by linking the Global Entrepreneurship Monitor and GEDI analyses. It is shown whose advice innovative entrepreneurs listen to, and who were the ambitious and less ambitious entrepreneurs in the GEM study of 2013. The development paths and cooperation possibilities of entrepreneurial organisations are compared. The article also discusses how to apply the recommendations of GEDI analysis, taking into account

the growth ambitions and entrepreneurial aspirations of entrepreneurs. The plan of the Estonian Development Fund to develop the ecosystem of startup companies through the Startup Estonia programme is also mentioned. The authors of the article believe that the results of the studies give n appropriate overview of the development obstacles of the ecosystem of Estonian entrepreneurship and startups, and will hopefully be actively used as the basic information in designing the support instruments of entrepreneurship.

Popularisation of e-Elections among Estonian Voters

Kristjan Vassil, University of Tartu, Institute of Government and Politics, Researcher **Mihkel Solvak**, University of Tartu, Institute of Government and Politics, Researcher **Priit Vinkel** Tallinn University of Technology, postgraduate student E-voting may potentially lower participation thresholds and increase turnout, but its technical complexity may pose other barriers to participation. Using Rogers' theory of the diffusion of innovations, we examine how the usage of e-voting has changed over time. We use data on six e-enabled elections in Estonia between 2005 and 2013 to contrast the profile of e-voters with those voting by conventional means. The aggregate number of e-voters has continually increased, with one third of all voters casting their vote from a distance, over the Internet in 2014. We examine whether the increase in user numbers is an indication of a non-random technologically savvy subpopulation who has fully adopted the technology, after which no further increase in user numbers is to be expected, or of a true technological diffusion process with very diverse voter groups adopting the e-voting technology. The survey data spanning a period of eight years shows that voters who voted over the internet for the first time at any of the six elections are increasingly less distinguishable from regular paper ballot voters, suggesting that the popularisation process is indeed taking place. To put it in a nutshell, whereas a host of socio-demographic and attitudinal traits did distinguish regular voters from e-voters during the first three e-enabled elections, this is no longer the case. This means that to all intents and purposes e-voters today are essentially interchangeable with regular paper ballot voters and that statistical models are no longer able to predict who is more or less likely to vote electronically. These findings suggest that e-voting has the potential of being widely used among all voters, not just by a technology savvy and socio-economically privileged subpopulation. We stress that this happened in the course of just three separate e-enabled elections conducted over a period of four years. We conclude that even though e-voting solutions will not start spreading immediately, this will take place in a comparatively short timeframe when potential users see the cost and convenience benefits of this mode of voting.

The Nations Who Live and Have Lived in Estonia

Ene-Margit Tiit, Professor Emeritus at the Faculty of Mathematics and Information Science of the University of Tartu, Chief Methodologist at Statistics Estonia Besides the Estonians, people of several other nationalities have lived on the territory of Estonia throughout its history. They have come and gone, and often these comings and goings have been violent and bloody, but in spite of everything the native people here, whose number in some periods has dwindled rather low, have preserved their own language and are an independent nation today. Many nations have perished in hundreds and thousands of years, and many of them have been

more numerous than the Estonians. Most probably this is the reason why nationality and native language have throughout history been very important for Estonians. In the course of history, the relations between the Estonians and the representatives of other nations who have lived here have been diverse, the sharpest conflict was between the German landlords and the Estonian countrypeople, which was however solved quite successfully during the first years of the Republic of Estonia. From the minority nations who have lived on the territory of Estonia since the old times, the Coastal Swedes, the Russians who lived near Lake Peipus, Jews and the Gypsies who travelled around here in summer should also be mentioned. As far as it is known, taking into account the printed records and oral recollections of those times, there was no hostility against other nations, and the attitude of Estonians towards the representatives of all other nations could be characterised as Nordic unemotional coolness. The situation changed radically during the World War II and after that. Most of the representatives of minority nations emigrated to their historical homelands at the beginning of the war or evacuated to the rear of the Soviet Union, during the last days of the war many Estonians left for Germany or Sweden. As a result of changing the borderline, most of Setumaa with its population became part of Russia. But from the moment the battles on the territory of Estonia ended, Estonia became an immigration destination and remained so for 45 years. The only year when the net migration rate (the difference between the number of immigrants and the number of emigrants) was negative was 1949, the year of great deportations. Among the immigrants there were also ethnic Estonians who had remained in Russia (Soviet Union) after the revolution of 1917. During the next 45 years the ethnic structure of the population of Estonia changed drastically. The number of immigrants was constantly increasing, most of them were Russians. Among them there were people who had been sent here to fulfil leading positions that were important to the state, and also to work in the mines that were of importance to the Soviet Union, especially in Sillamäe region. There were also those who came on their own free will, especially from the neighbouring regions that were heavily ravaged by the war, like Pskov region and the region around Leningrad. Besides Russians, also a great number of Ukrainians and Belarusians settled here, but in the course of time the range of the countries of origin increased, and the number of immigrants from the republics of Caucasus and Central Asia grew. At the same time it is important to note that the movement was never in one direction only, each year there was also a considerable number of leavers. Among those there were Estonians who went to Russia to study, or who had found attractive challenges in Russia. But still the net migration rate of Estonians was generally positive, and the number of Estonians grew steadily both due to those who returned to their homeland and the positive birth rate; the latter was greatly caused by having children at younger age. The baby boom that took place in most European countries after the war did not happen in Estonia. In the second half of the 1980s, the number of civilian population in Estonia was more than one and a half million. 61% of them were Estonians; among the rest, the Russians, Ukrainians and Belarusians dominated. The number of Finns (mostly Ingrians) was also relatively large. Altogether there were more than one hundred nationalities represented in Estonia, most of them from the Soviet Union. The number of military personnel is not known, but it was large. Immediately before and after the restoration of independence, a large part of the representatives of

other nations left Estonia, so that the percentage of Estonians increased to 68%. Estonia again became an emigration country, Finland became the main destination for Estonians, but there was also emigration to other Member States of the European Union, and to Australia and America. During the last 25 years the population of Estonia has decreased by 240,000. One third of this is due to negative birth rate and two thirds to negative net migration rate.

Integration in Estonia: Five Patterns with Different Weaves

Triin Vihalemm, Professor of Communication Studies, Head of Chair of Social Communication, Institute of Social Studies of the University of Tartu **Marianne Leppik**, Doctoral Candidate, Institute of Social Studies of the University of Tartu

The purpose of this article is to explore the socio-material factors reproducing different modes of involvement and shed some light on the prospects of their future development. The empirical basis of analysis was Integration Monitoring 2011 data. Authors made secondary analysis of the five patterns of involvement and identity that formed as clusters in the cluster analysis (Lauristin 2012, 198–203). In addition to comparing the clusters, we studied several regression models and analyzed which are the factors behind belonging to one or other cluster. Theoretical inspiration comes from structuration theory of Anthony Giddens (1984/1989). Different modes of involvement express interrelations between the structural provisions, institutional rules and personal resources. The aim of the analysis was to give answers to two questions: Is the potential agency of the people in a particular pattern realised through institutions or as social self-initiative at 'grass roots level'? Are the ethno-cultural identity and linguistic adaptation in mutually subordinating or mutually supporting positions? The pattern of assimilative adaptation is characterised by the high political and economic and moderate ethnolinguistic identity, and weaker “grass-roots” agency. Factors predicting belonging to this cluster are good knowledge of Estonian, consumption of the Estonian-language media and contacts with Estonians and also living outside ethnic concentration areas. Second pattern is characterized by strong pro-Estonia political involvement and rather moderate Estonian language skills. Members of this pattern have developed harmonious symbiosis of ethnic and civic loyalty. This pattern emerges more frequently among older people living in ethnic concentration areas and likely fades away with generation replacement. The third, ethnisation pattern can be characterized by low socio-economic mobility and political agency, which are (partly) compensated for by very strong ethno-cultural identity, enforced via common language, religion and spatially close networks. The above three patterns are rather “logical”, so to say, institutionally prescribed alternatives in the context of Estonian nation building. However, our research revealed that altering patterns have also emerged. The “pragmatic involvement” bases more on the practical undergone experience somewhat distanced from the public communication flows. Members of this cluster have minimal ambitions and resources for participation in civil society. This pattern emerges more likely in the ethnic concentration areas and among pupils. The pattern of “critical activism” is characterised by active participation in the informal political actions and NGOs paired with the critical attitude towards state power(s). The members of relevant group have relatively good Estonian language skills but their contacts with ethnic Estonians are mediatized: they follow intensively Estonian language mass media but do not have many acquaintances among Estonians.

Russian-language Broadcasting in Estonia. From Yesterday to Today

Andres Jõesaar, Associate Professor of Crossmedia, Baltic Film and Media School of Tallinn University According to the public sphere conception of Habermas, communicative action is necessary for successful functioning of society. This article analyses the media sphere of Estonia, which is divided into two separate parts of information space by language – the Estonian-language media and the Russian-language media. The article claims that one reason why such a situation has emerged is the media policy of the Republic of Estonia. But its historical roots go deeper than the second independence period. In order to understand the Estonian media of today and to plan activities directed towards the future, it is necessary to analyse the steps and choices that have brought us to our present situation. Denis McQuail (2003) has said that media institutions are influenced by three forces: politics, technology and economics. At the same time with the drastic processes and events that took place in the Estonian society, the whole media landscape was also cardinally reformed in the beginning of the 1990s. Changes took place in several important aspects. New legislation guaranteed independence to media and created preconditions for the emergence of dual broadcasting system, economic models changed, technology was renewed. Due to the new media paradigm, the contents and priorities of media had to be redefined. Although technically these processes concerned the Estonian society as a whole, their results were significantly different for the Estonian-speaking and the Russian-speaking population. During the whole period after the restoration of independence, the Estonian media regulation has been minimalistic. There are no restrictions on establishing periodicals (including newspapers, portals). The legislation regulating the functioning of TV and radio channels is based on the Audiovisual Media Services Directive, which unfortunately does not take into account the smallness of our media market, and our cultural and historical peculiarities. According to national media policy, the interests of the Russian-speaking population were to be satisfied through private sector and Estonian Radio programme Raadio 4. Private sector has not achieved noteworthy success in serving the Russian audience. The content and diversity of genres of the Russian-language programmes offered by domestic media companies is minimal. The 101 channels in Russian that are retransmitted through the cable networks offer ample possibilities to those who wish for more. ETV2 that was opened in autumn of 2008 provided new possibilities for developing their programme strategy to national public broadcasting. After the events of the Bronze Night, the opening of Russian-language ETV2 was discussed both in public and in political circles, but no funds necessary for the opening of the channel were allocated in the state budget. In spite of that, ETV2 made it possible to offer more Russian-language programmes than before, first of all by retransmitting Estonian programmes with Russian subtitles. But in addition to daily news programme in Russian and reruns of Estonian-language programmes, the programme of ETV2 was also enriched by several programmes financed by funds outside the budget of the Estonian Public Broadcasting. In spite of the increased number of broadcasting hours in Russian and with Russian translation, significant increase in popularity among Russian audience was not achieved. The general viewability of ETV2 among non-Estonians remained modest. In order to include Russian-speaking population in the Estonian information space, it is necessary to make greater efforts than have been made so far, and this requires much bigger investments. Placing of Russian-language

programmes into an Estonian TV channel is not a solution for attracting the audience. The experience of ETV2 also shows that adding subtitles to Estonian programmes does not guarantee the expected result. The reason why subtitles did not work is not that the Russian audience prefers voice-over translation, but the content of these programmes. The programmes aired by the Estonian channels and the Estonian series do not deal with the life of the Russian-speaking community, their problems and achievements. At present there are no drama series, serious or entertaining talk shows and TV magazines made by non-Estonians on the Estonian TV landscape. There is no real contact with everyday life and living environment in Estonia. But it is this personal experience and contact that makes people to make choices on the landscape of TV channels. Unfortunately the Russian-speaking people living in Estonia do not have that possibility.

Russian Channel under the Fire of Unproved Theories
Ainar Ruussaar, Member of the Board of Estonian National Broadcasting The idea of creating a Russian-language media competence centre that would mainly have the function of mediating the life in Estonia and in Europe in the widest meaning of this concept to the Russian-speaking target group is discussed more and more in Estonia. Besides the traditional TV, the planned media tube would also include the traditional radio and also the web that has become an indispensable part of life. The Estonian media system reflects education and decent and safe living environment that is supported by its Estonian and also Russian content.

Transfer to Estonian as Language of Instruction in Russian-Medium Upper Secondary Schools
Jelena Rootamm-Valter, Lecturer at the Narva College of University of Tartu A partial transfer to Estonian as the language of instruction in Russian-medium upper secondary schools in Estonia started in the early 1990s and culminated in 2010. Some teachers who must switch to teaching in Estonian have previously taught in Russian. It is important to determine if there is a need for additional in-service teacher training during the transfer period, and if so, what kind of training is required. A model of teachers' professional competences was compiled and a training needs analysis was conducted among expert groups of teachers. Six Russian-medium upper secondary schools were selected for the study on the basis of the representativeness of the criteria set to focus groups. The representative groups were asked to evaluate the need for additional in-service training and, eventually, the need for language support by rating their professional competences. The data was analysed using the Spearman's correlation as well as the variations range of the three measured criteria at the level of several schools and their teaching staff, and at the level of mean indicator values. Research has failed to reveal any commonalities in either the strengths or the weaknesses of teachers' professional competences. Each school has a unique professional profile. The need for in-service professional training depends on the professional profile of each school (correlation 0.835–0.908). The need for language support is also highly correlated with the conscious need for training. Any plans for a partial transfer to instruction in the Estonian language, as well as for additional in-service training and language support should be based on the needs of individual schools. In order to carry out the partial transfer of Russian-medium schools to Estonian as the

language of instruction, it is absolutely vital to apply an individual approach to each and every school.

COSMOS

Estonia on the Way to Full Membership of the European Space Agency

Madis Võõras, Sectoral Manager of Estonian Space Office, Enterprise Estonia 2014 was the 50th anniversary of the establishment of the European Space Agency (ESA). In 2014, the accession negotiations of Estonia with the ESA will be concluded, and in 2015 Estonia may become a full-fledged member of the ESA. The article gives a brief overview of the ESA, an intergovernmental organisation that today has 20 member states. The ESA functions on the basis of the ESA Convention of 1975, where the rights and obligations of its members are outlined. The ESA Convention has turned out to be such a good document that after its founding, practically no changes have been made to it. New member states join the Convention. In many issues the ESA member states have equal right to vote, regardless of their contribution to the ESA budget. Important decisions are adopted on the basis of consensus. Another special feature of the ESA is its industrial policy, according to which orders are placed to the enterprises of member states proportionally to the participation of that country to the ESA budget. At the same time the contracts in ESA procurements are awarded on the basis of open invitations to tender, in order to ascertain the best offer. The ESA has managed to implement these two seemingly contradicting principles successfully, guaranteeing in this way the development of high technology economy and space industry in Europe. The ESA with its 2000 employees is a good example of how European countries can cooperate in such a demanding sphere as space and its applications. Estonia has been developing relations with the ESA since 2006. Why should Estonia join the ESA and what will it give us? Joining the ESA has both direct and indirect impact on Estonia. The direct impact is first of all high technology orders to Estonian companies and the agencies of the Estonian Academy of Sciences. This could also be called institutional export. A precondition for institutional export is that Estonia as a country is a member of the relevant institution. The space industry does not exist on its own but generates as its indirect impact the so-called supplementary revenue: orders to subcontractors, technology transfer to land-based economy, etc. The analyses conducted in several countries show that the turnover multiplicator ranges between 2 (Portugal) and 6 (Norway). Cooperation with the ESA is not an aim in itself, but should be seen as a preparatory stage for the cooperation of Estonian entrepreneurs with the space industry companies of Europe (and the world). In cooperation with a large institution it is possible to develop the necessary competencies and capabilities, and to establish contacts with companies. Membership status in the European Space Agency is an acknowledgement to the capability and ambitions of a country in space research, and would be a sign of belonging to the sharpest top of European research and development work. Estonia has reached the final stage of becoming a member state of the ESA. Our cooperation, which has lasted eight years already, has shown that we have something to give to the ESA and we can get something from the ESA. It would be sensible for Estonia as a small country to realise its space ambitions in cooperation with the ESA, by developing both essential and administrative capacity. If the result of that is high-paying jobs, new ambitious companies, increasing high technology export, then the expenses are

justified. Space has always been an inspiration for the young people of Estonia, already since the sixties of the last century. Being a member of the ESA will certainly help to accomplish some of these dreams.

Estonia Has Become a Space State

Ene Ergma, Member of the Riigikogu, Vice-Chairperson of the Pro Patria and Res Publica Union Estonia is not a newcomer in space research. In the middle of the last century, the scientists from the Estonian Academy of Sciences and universities participated in several space programmes of the Soviet Union, but when Estonia restored its independence, this close cooperation was discontinued. A new attempt to join the space states began in 2006, when the Space Policy Working Group was established. Its main task was to analyse if Estonia has the capability to work in the field of space research, especially the space economy, and develop high technology trends. It was understood in Europe already 50 years ago that nowadays no country, and especially a small country, is able to develop its space capabilities by itself, and the European Space Agency (ESA), where only states can be members, was established. The most outstanding project of Estonia during the new period of space cooperation is without doubt the building of the student satellite ESTCube-1 and launching it to the space on the ESA launch vehicle Vega-1. This event was widely covered both in Estonian and the international media, and thanks to the successful start, Estonia became the 42nd space state in the world. Why did I for nine years involve myself in helping Estonian young people participate in programmes connected with space research? As a professor of the University of Tartu I understood that it is my duty to give young people as many possibilities as I can. The possibility to deal with space research is one of them. Thanks to my position in Estonian political life, it was easier for me to prove the politicians that it is very necessary that Estonia would be one of the space states. I believe that it is the role of the state to offer people possibilities, and it is the task of the people to realise them. When Estonia becomes a member of the European Space Agency, Estonia and its talented young people will have new paths for developing and implementing of space technologies.

LITERATURE AND DATABASES

Overview of the 25 Years of Work of the Parliamentary Library

Karmen Linask, Head of the Parliamentary Information Centre, Estonian National Library This autumn 25 years passed from the day the Supreme Council of the Estonian SSR restored the status of the Estonian National Library as the parliamentary library, and together with it, its honourable task to provide information services to the parliament and the government. The Parliamentary Information Department whose function was to serve the parliament was founded in 1991. On 1 September of that year, the Reading Room with its collection of essential legal and political literature was opened in the Riigikogu building. At present the Parliamentary Information Centre has 35 workers and six working groups: reference information, international organisations, legal information, economic and political information, European Union and publications working groups. Often the parliamentary library is also the central legal library of the country, which requires strong legal collection in the form of both books and data bases. According to the law, the role of the parliamentary library is also to act as the deposit library of international organisations; the National Library is the

deposit library of 13 international organisations. In the middle of the1990s, the compilation of several databases of articles began; these databases were accessible from the computers in the house. From 2009, the article items have been entered into the Internet-based data base ISE (ise.elnet.ee). The Parliamentary Information Centre is responsible for social sciences. Until today, the databases Parlamentarism and Bibliographia Iuridica Estonica are supplemented. Besides that, the database of the bibliography of the President of the Republic is compiled. On 1 October 2014, the National Library opened a new portal DIGAR Eesti ajalehed (DIGAR Estonian Newspapers) that connects the bibliographic database and full texts. With the help of a modern and user-friendly user application, it is possible to search for publications and articles published in newspapers, read full texts, add keywords to articles, draw up lists of found articles, send data to e-mail and share received information through social web.